

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

В
Економіка

педагогі **К**

реабілі **Т**ація

псих **О**логія

п **Р**аво

ПОДІЛЛЯ

м. Кам'янець-Подільський
2021

ISSN 2617-1112

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

Вектор Поділля

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 4

**м. Кам'янець-Подільський
2021 рік**

Вектор Поділля
Випуск 4
2021 рік

*Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради Подільського спеціального
навчально-реабілітаційного соціально-
економічного коледжу
Протокол № 4 від 16.11.2021 р.*

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ №
23256-13096 Р від 04.04.2018.**

Науковий журнал

Засновник і видавець:
Подільський спеціальний
навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
Виходить 1 раз на рік
Заснований у квітні 2018 року

Вектор Поділля : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. 400 с. – ISSN 2617-1112

Головний редактор

ТРІПАК Мар'ян Миколайович, Заслужений працівник освіти України, кандидат економічних наук, доцент, в.о. ректора Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут».

Заступник головного редактора

МАРЧАК Тетяна Андріївна, кандидат філологічних наук, викладач кафедри соціальної роботи та психології Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу.

Редакційна колегія: **Amit Kumar Goel** – PhD in Economics, Assistant Prof.; **Bożena Ryszawska** – Dr hab., Prof.; **Georgy Abuselidze** – Dr. of Economic Sciences, Prof.; **Ijaz Yusuf** – Dr. Hasan Murad School of Management (HSM), Assistant Professor, Director Centre for Supply Chain Research; **Natallia Bahdanovich Hanssen** – PhD in Education, Associate professor; **Sandeep Kumar Gupta** – PhD (B.H.U.), FDP (IIM, Indore), ADP (Wharton School, USA), QIP (ІІТ ВНУ); **Tadeusz Kierzyk** – Dr. hab., Prof.; **Афузова Г. В.** – кандидат психологічних наук, доцент; **Буряк Р. І.** – доктор економічних наук, професор; **Василишин О. Б.** – доктор економічних наук, доцент; **Волинець Н. В.** – доктор психологічних наук, доцент; **Гевчук Н. С.** – кандидат педагогічних наук; **Гераймович В. Л.** – кандидат економічних наук, доцент; **Гуменюк І. Л.** – кандидат економічних наук; **Дерлиця А. Ю.** – кандидат економічних наук, доцент; **Жилияк Н. В.** – кандидат психологічних наук; **Козак Р. В.** – кандидат філологічних наук, доцент; **Комарніцька Л. М.** – кандидат філологічних наук; **Коркушко О. Н.** – кандидат економічних наук, доцент; **Кушнір Л. А.** – кандидат економічних наук, доцент; **Лаврук О. В.** – доктор наук з державного управління; **Левченко Я. С.** – доктор економічних наук, доцент; **Лучик В. Є.** – доктор економічних наук, професор; **Малік М. Й.** – доктор економічних наук, професор, академік НААН; **Маршалок Т. Я.** – доктор економічних наук, професор; **Мельничук І. М.** – доктор педагогічних наук, професор; **Михальська С. А.** – доктор психологічних наук, доцент; **Нестерова М. О.** – доктор філософських наук, професор; **Опалюк Т. Л.** – доктор педагогічних наук, доцент; **Палилюцько О. М.** – кандидат історичних наук; **Плаксієнко В. Я.** – доктор економічних наук, професор; **Прокопишин О. С.** – кандидат економічних наук, доцент; **Расвська Я. М.** – доктор психологічних наук, доцент; **Резнік Н. П.** – доктор економічних наук, професор; **Романюк Л. В.** – доктор психологічних наук, професор;

Савчин М. В. – доктор психологічних наук, професор; **Синчак В. П.** – доктор економічних наук, професор; **Скрипник А. Ю.** – доктор історичних наук, доцент; **Стецько М. В.** – доктор економічних наук, доцент; **Сушарник Я. А.** – кандидат економічних наук; **Тимків А. О.** – кандидат економічних наук; **Топорівська Я. В.** – кандидат педагогічних наук, доцент; **Христич Т. М.** – доктор медичних наук, професор; **Шандрук С. К.** – доктор психологічних наук, професор; **Шевченко В. М.** – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник.

Наукова рада:

Шевцов А. Г. (голова) – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН; **Anetta Zielińska** – Dr hab., Prof.; **Дем’янишин В. Г.** – доктор економічних наук, професор; **Іващук І. О.** – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України; **Лапушняк Г. С.** – доктор економічних наук, професор; **Обнявко О. В.** – кандидат економічних наук, доцент; **Тулай О. І.** – доктор економічних наук, професор.

Технічний редактор

ШЕВЧУК Олександр Володимирович, кандидат педагогічних наук.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов’язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення AntiPlagiarism.NET

Адреса редакції:

вул. Годованця, 13, м. Кам’янець-Подільський, Україна, 32300

Електронна пошта: vektor.podillya@gmail.com

Офіційний сайт: <http://posek.km.ua>

тел. 096-275-95-73

Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка» вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, телефон/факс 380 (352) 47-58-72.

E-mail: edition@tneu.edu.ua

ISSN 2617-1112 (Print)

© Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, 2021

© «Вектор Поділля», 2021

Слово редактора

Сучасний інклюзивний дискурс в системі освіти України та за кордоном розвивається на різних рівнях: науково-організаційно-практичному, суспільно-політичному, соціально-економічному та інформаційно-технічному, адже реформування системи освіти України тісно пов'язане з глобальними змінами в усіх сферах суспільного життя.

В інноваційних соціокультурних умовах виникає необхідність підвищення якості як професійно-технічної так і вищої освіти та оволодіння людиною тими соціально значущими та професійними компетентностями, які забезпечать їй творчу самореалізацію та актуалізацію, інтелектуальні та особистісні ресурси, досягнення поставлених цілей. У зв'язку з цим наукове співтовариство вивчає та аналізує соціальні та розвивальні ефекти інклюзії, реалізує транснаціональні наукові проекти та кроскультурні дослідження не лише в освіті, а й у багатьох інших галузях – економіки, менеджменту, психології, сільського господарства та ін. Діапазон дослідницьких проблем, порушених у публікаціях українських та зарубіжних науковців, сьогодні розширюється внаслідок того, що аспекти інклюзії за своєю природою системні та міждисциплінарні. Більше того, як соціальна концепція, інклюзія торкається питань державної освітньої політики, освітньої практики та культури окремої установи у системі освіти.

Одним із яскравих прикладів створення умов для здобуття професійно-технічної та вищої освіти особами з інвалідністю та з особливими освітніми потребами є новостворений, у результаті реорганізації, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут». Заклад освіти має 50-річний досвід роботи на теренах України: створення безбар'єрного середовища навчання та професійної підготовки молодих людей з різними можливостями та потребами; розроблення необхідних спеціальних програм, спрямованих на полегшення процесу адаптації студентів до освітнього процесу; пріоритетним завданням колективу навчального закладу освіти є не лише навчити азам професії, а й підготувати до життя та працевлаштувати молодих людей з інвалідністю та особливими освітніми потребами; консультування навчальних закладів усіх рівнів, які починають процес інтеграції інклюзивної освіти.

Досвід роботи з питання інклюзивної освіти дає нам можливість висновкувати, що у цій сфері назріли і вимагають дозволу на реалізацію два актуальні протиріччя: перше – принцип рівності доступу до освіти та відсутність умов цієї доступності на всіх рівнях освіти; друге – необхідність заснованого на наукових даних доказового проектування інклюзивного освітнього процесу та політика швидкого системного результату. Така ситуація характеризує найважливіший момент: інклюзія як ціннісна та організаційно-змістова модель освіти висуває інноваційні питання психолого-педагогічної та соціально-економічної науки. Четвертий випуск наукового журналу «Вектор Поділля» присвячений безпосередньо вищезазначеним питанням розвитку інклюзивного процесу в українській освіті.

Статті, що увійшли до збірника, розкривають широке коло проблем, пов'язаних із теоретико-методологічними засадами спеціальної педагогіки та психології, соціальної роботи та економіки з обґрунтуванням концептуальних підходів у системі інклюзивної освіти, визначенням сутності та принципів проектування інклюзивного освітнього середовища. У контексті теоретичних та емпіричних досліджень автори виділяють актуальні питання інклюзивного навчання у вищій школі: методи, прийоми та засоби, які використовуються в інклюзивній освіті; розглядають особливості психолого-педагогічного супроводу та соціальної реабілітації дітей з інвалідністю в різні періоди онтогенезу; аналізують економіку та управління національним господарством в умовах інклюзії; механізми формування соціально-психологічних установок у дітей з особливими потребами.

Звісно, у збірнику наукових праць висвітлено далеко не усі проблеми та суперечності розвитку інклюзивної освіти у нашій державі. Однак, редакція щиро сподівається, що визначені авторами у своїх статтях аспекти, привернуть увагу багатьох науковців, викладачів, можливо, у дискусійному сенсі, але за будь-яких умов вони стануть об'єктом подальшого і глибшого вивчення, що сприятиме розвитку науки, розширенню понятійного апарату інклюзії у системі освіти. Редакція висловлює щирі вдячність усім авторам, які долучилися до формування чергового випуску «Вектор Поділля», і сподівається на подальшу співпрацю.

Мар'ян ТРІПАК

Заслужений працівник освіти України,

кандидат економічних наук, доцент,

в.о. ректора Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти

«Кам'янець-Подільський державний інститут»

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Бачинська О.М. СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ВИРІШЕННІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬСТВА.....	10
Годнюк І.В. ЦИФРОВІЗАЦІЯ В СИСТЕМІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ.....	22
Корженівська Н.Л. СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ЗЕРНОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ.....	34
Коркушко О.Н., Свирида О.В. ПАНДЕМІЯ COVID-19: СВІТОВІ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ.....	50
Кушнір Л.А., Кушнір В.О. ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДАННЯ І ПОДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ.....	60
Лаврук О.В. РОЛЬ ФІНАНСОВИХ СТРАТЕГІЙ В РОЗВИТКУ МІНІ- ПІДПРИЄМСТВ У СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	73
Лучик С.Д., Лучик В.Є. РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	86
Тимків А.О., Гарбарець І.А. КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БАНКІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	97
Тимків П.О. МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОРЕТИНОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПАЦІЄНТІВ З НЕЙРОТОКСИКАЦІЄЮ.....	109

Тріпак М.М., Слободян В.Д.
ПРОФЕСІЯ БУХГАЛТЕРА В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ..... 120

Сушарник Я.А., Місько А.М.
ВПЛИВ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ
СВИНАРСТВА В КОНТЕКСТІ ПОНЯТТЯ РИНКОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ... 130

ОСВІТА І ГУМАНІТАРНІ НАУКИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Бачинська М.В., Марунчак О.В.
САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ТА ЇЇ МІСЦЕ В
ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ ПРОСТОРІ..... 143

Гуменюк І.Л., Складанівський О.Л.
ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ..... 156

Динич А.Ю., Шевчук О.В.
ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ДЛЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО
НАВЧАННЯ..... 165

Дудченко В.С., Дужева О.Г., Іванюк І.В.
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ
ДУХОВНОСТІ..... 174

Козак Р.В., Боровисюк Т.В.
КОМУНІКАЦІЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ:
МІСЦЕ, ОСОБЛИВОСТІ, ПОТРЕБИ..... 183

Киселюк М.П., Левицький С.М., Павловська Т.Ю.
МЕТОДИКА УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗНАНЬ З РОЗДІЛУ «ЕЛЕКТРИКА»
ПРИ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОМУ ПІДХОДІ ДО
НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ..... 195

Кучеров Г.Г., Глов'юк О.В.
СПЕЦИФІКА НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ОСОБАМ З
ІНВАЛІДНІСТЮ..... 202

Палилюлько О.М., Гуменюк І.М.
ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС: РОЛЬ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ НА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКУ ДОБУ..... 214

Присакар В.В., Боршуляк Н.С.
ПРОБЛЕМА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ
ЛЬВА ВИГОТСЬКОГО..... 223

Сидорук С.А., Сидорук Л.М.
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ «SOFT SKILLS» У ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ З ПОРУШЕННЯМИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ
ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ..... 234

Скрипник А.Ю., Мельничук С.Л.
ДО ІСТОРІЇ ДЕФІНІЦІЙ ПОНЯТЬ «МОТИВАЦІЯ» І «МОТИВ» –
ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО АСПЕКТУ В НАВЧАННІ..... 246

Федорчук В.В.
ДІАЛОГ В КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРТНЕРСЬКОЇ
ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ
ІНКЛЮЗІЇ..... 258

ПСИХОЛОГІЯ ТА СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Власенко Ю.К.
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА РОБОТИ ЗІ
СТУДЕНТАМИ У ВНЗ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ..... 268

Вольська А.О., Пещанюк Н.О.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ..... 278

Жиляк Н.В., Фаїн А.В.
ЗНАЧЕННЯ СІМ'Ї ДЛЯ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ З
ІНВАЛІДНІСТЮ ПРО МАЙБУТНЄ ПОДРУЖНЄ ЖИТТЯ..... 289

Завадська І.М.
ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ ІНТЕРАКЦІЙ В УМОВАХ
МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ
ПОРУШЕННЯМИ..... 301

Комарніцька Л.М.
ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ АКТИВНОСТІ У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ
ПОРУШЕННЯМИ 310

Марчак Т.А., Загалеви́ч В.Л. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ САМОТНОСТІ У СТУДЕНТСЬКОМУ ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	320
Нестерова М.О. СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ ІНКЛЮЗІЇ ЯК ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ В ОСВІТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....	335
Слюсар Н.В., Басараб О.Т., Ларіонова О.Т. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПОСТРАЖДАЛИХ ОСІБ ВІД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	347
Федорчук В.М., Сторожук Н.Р. ФАСИЛІТАТИВНА ФУНКЦІЯ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА УСПІШНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ.....	355
Шандрук С.К., Колісник М.І. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ.	370
Шинкарюк В.А., Шморгал О.І. ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗІВ ПСИХІКИ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ МОТОРНОЇ НАВИЧКИ СИЛОВОГО СПРЯМУВАННЯ.....	379
Якимович О.Л., Волощук М.Б. ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У МОВНІЙ ПІДГОТОВЦІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІНКЛЮЗИВНОГО СПРЯМУВАННЯ.....	388

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Олена Миколаївна БАЧИНСЬКА

кандидат економічних наук,
викладач кафедри фінансів та економіки,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: helena_kozak@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6994-469X>

УДК 334.72

СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ВИРІШЕННІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬСТВА

Бачинська О. М. Сутність та роль соціального підприємництва у вирішенні соціальних проблем суспільства. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 10-21. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У роботі обґрунтовано сутність та необхідність розвитку інституту соціального підприємництва в Україні для вирішення ряду соціальних питань, у тому числі і зайнятості осіб з інвалідністю. Проаналізовано підходи до визначення сутності поняття «соціальне підприємство» та «соціальний підприємець». В ході дослідження окреслено критерії відмінності соціальних підприємств від традиційних бізнес-структур і благодійної діяльності та систематизовано моделі розвитку соціального підприємництва в провідних країнах світу. Виокремлено ряд проблем, з якими стикаються вітчизняні соціальні підприємства і які негативно впливають на їхній розвиток. Зроблено наголос на відсутності правового регулювання діяльності соціальних підприємств, що ускладнює їх розвиток в Україні.

Метою статті є дослідження сутності та можливостей розвитку соціального підприємництва в Україні.

Результати. Проаналізувавши ряд підходів до визначення сутності соціального підприємництва можна зробити висновок, що це своєрідне поєднання комерційного підходу до самофінансування соціальних проєктів організаціями із соціальними місіями відповідно за законами бізнесу.

Доведено, що підтримка розвитку соціального підприємництва в нашій країні сприятиме активізації підприємницької ініціативи та активності вразливих верств населення; підвищенню соціальної відповідальності; стимулюванню розвитку економічної конкуренції. Крім того, в Україні повинна бути сформована власна національна стратегія розвитку соціального підприємництва, яка лише орієнтуватиметься на світовий досвід, а не копіюватиме модель іншої країни. Таким чином, ключовим інструментом розвитку соціального підприємництва є його активна підтримка зі сторони держави, яка зобов'язана розробити правове підґрунтя функціонування соціального бізнесу та його взаємодію з усіма учасниками соціуму.

Для активізації розвитку соціального підприємництва в Україні запропоновано: розробити та впровадити закон про соціальне підприємництво; окреслити адміністративні та економічні методи державного регулювання такого роду діяльності; активно залучати громадськість та освітні заклади до участі в роботі соціальних підприємств.

Ключові слова: особи з інвалідністю, соціальні проблеми, соціальне підприємництво, державна політика, соціальні проєкти.

Olena BACHYNSKA

PhD in Economics, Lecturer,
Department of Finance and Economics,
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: helena_kozak@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6994-469X>

THE ESSENCE AND ROLE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN SOLVING SOCIAL PROBLEMS OF SOCIETY

Abstract

Introduction. The work is substantiated the essence and necessity of development of the social entrepreneurship institute in Ukraine for the decision of a number of social questions, including employment of persons with disabilities. Approaches to defining the essence of the concept of «social enterprise» and «social entrepreneur» are analyzed. The study outlines the criteria for distinguishing social enterprises from traditional business structures and charitable activities and systematizes models for the development of social entrepreneurship in the world's leading countries. You have identified a number of problems faced by domestic social enterprises and which negatively affect their

development. Emphasis is placed on the lack of legal regulation of social enterprises, which complicates their development in Ukraine.

*The **purpose** of the article is to study the essence and opportunities for the development of social entrepreneurship in Ukraine.*

***Results.** After analyzing a number of approaches to defining the essence of social entrepreneurship, we can conclude that this is a kind of combination of a commercial approach to self-financing of social projects by organizations with social missions in accordance with the laws of business.*

It is proved that supporting the development of social entrepreneurship in our country will promote the intensification of entrepreneurial initiative and activity of vulnerable groups; increasing social responsibility; stimulating the development of economic competition. In addition, Ukraine should form its own national strategy for the development of social entrepreneurship, which will only focus on world experience, and not copy the model of another country. Thus, the key tool for the development of social entrepreneurship is its active support by the state, which is obliged to develop a legal basis for the functioning of social business and its interaction with all members of society.

To intensify the development of social entrepreneurship in Ukraine, it is proposed to: develop and implement a law on social entrepreneurship; outline administrative and economic methods of state regulation of this type of activity; actively involve the public and educational institutions in the work of social enterprises.

***Keywords:** persons with disabilities, social problems, social entrepreneurship, state policy, social projects.*

JEL classification: M21.

Зрозуміло, що ви легко помічаєте проблеми, якими сповнений наш світ!

Так чому б вам не уявити собі рішення, а потім довести свою ідею до робочого стану, після чого перетворити її в щось корисне для суспільства?

Білл Дрейтон, засновник організації Ashoka

Вступ. Основним проявом соціальної відповідальності держави є її соціально політика по відношенні до людей з інвалідністю. В Україні таких осіб станом на 01.01.2020 року, за оцінками Державної служби статистики, було 2703,0 тис. осіб [7]. За очевидної тенденції зростання чисельності осіб з інвалідністю на фоні скорочення загальної кількості постійного населення в Україні, гостро постає проблема реабілітації таких осіб та пошуку дієвих інструментів залучення їх в суспільні процеси. Водночас, майже 80% осіб з інвалідністю в Україні – це люди працездатного віку. Для порівняння: в Китаї працюють 80% осіб з інвалідністю, у Великобританії – 40%, у США – 29 %. Приєднавшись до Європейської соціальної хартії, Україна взяла на себе зобов'язання активно сприяти зайнятості осіб з інвалідністю, їх професійній орієнтації і навчанню, створювати умови для використання їхньої праці. Тому ключове завдання сьогодні полягає у допомозі цим

людям перетворитись з пасивного отримувача соціальної допомоги та пенсій на активного платника податків, тим самим мати можливість самореалізуватись і відчутти себе повноцінними членами соціуму.

Крім того, сьогодні українське суспільство стикнулось з рядом нових викликів серед яких військові дії, проблемами внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих верст населення (дітей, людей похилого віку, осіб з інвалідністю тощо), які є причиною (чи мотивом) до активізації соціальних ініціатив. Одним з можливих шляхів вирішення окреслених проблем може стати розвиток соціального підприємництва в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз літературних джерел показує, що ряд суттєвих проблем у розвитку соціального підприємництва досліджені поверхнево і є низка моментів стосовно яких можна дискутувати. Регіональні аспекти соціальних відносин та управління галузями соціальної сфери досліджені в наукових працях А. Поважного, Г. Губерної, Б. Адамова, В. Дорофієнка, В. Лобаса, О. Черниш. Значний внесок у вивчення та розроблення теоретико-методологічних та практичних засад соціального підприємництва зробили науковці С. Алворд, Г. Діз, Ф. Найтінгейл, С. Картер, Ф. Спеклі та ін. Дослідженню проблематики соціального підприємництва присвячені наукові праці українських вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких І. Босак, Ф. Бородін, Н. Гусак, А. Колот, А. Московська, М. Батальна, І. Березяк, З. Галушка, Е. Склут, Д. Клатербак, В. Вайнер, І. Руда, Я. Сандал та ін. У наукових дослідженнях основну увагу зосереджено на визначенні суті соціального підприємництва, його теоретичному обґрунтуванні та підходах до розуміння практичного розкриття проблем. Однак комплексне дослідження соціального підприємництва, а також вивчення можливостей імплементації зарубіжного досвіду організації соціального бізнесу в Україні потребує глибшого вивчення та аналізу.

Метою дослідження є визначення сутності соціального підприємництва, вивчення міжнародного досвіду його запровадження, виокремлення проблем реалізації соціального підприємництва в Україні та пошук шляхів його розвитку у вітчизняному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика спрямування підприємцями частини прибутків на благодійність відома здавна. І сьогодні значна кількість підприємців виділяє кошти для допомоги людям у складних життєвих обставинах, підтримує розвиток локальних ініціатив, здійснює закупівлю для певних організацій або соціальних центрів необхідні матеріальні продукти. Однак з часом підприємці починають ставити собі за мету не лише надання ситуативної фінансової допомоги, а й цікавитися виявленням і трансформацією чинників, які призводять до конкретних соціальних проблем. В усьому світі розвинулася нова бізнес-модель, що тісно поєднала класичне підприємництво з діяльністю громадського сектору. Її очолили соціальні підприємці – люди, які обрали пріоритетною метою свого бізнесу не максимізацію прибутку, а задоволення суспільних потреб [6].

З метою створення сприятливого економіко-правового середовища в сфері соціального бізнесу, Європейська комісія дає визначення соціальним підприємствам через поєднання трьох вимірів їхньої діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Виміри діяльності соціальних підприємств [11]

Автором одного із найбільш цитованих тлумачень «соціального підприємництва» є Gregory Dees [9]. Згідно з його визначенням, соціальні підприємці відіграють роль агентів змін у соціальній сфері через:

- створення соціальної (не приватної) цінності;
- пошук нестандартних можливостей для максимальної ефективності у своїй діяльності;
- участь у процесі безперервних інновацій;
- рішучість дій, незважаючи на обмеженість наявних ресурсів;
- відповідальність за результати своєї діяльності.

Соціальне підприємництво не можна ототожнювати із соціальною відповідальністю, за якої певна бізнес-структура належним чином піклується про вплив своєї діяльності на середовище, у межах якого вона здійснює свою діяльність. У той самий час соціально відповідальний бізнес може сприяти розвитку соціальних підприємств, наприклад, надаючи консультативну підтримку тим, хто керує соціальними підприємствами.

Соціальному підприємництву притаманні ті ж критерії, що й і традиційному підприємництву, зокрема фінансова самостійність, ініціативність, інноваційність, масштабність, ризиковий характер. Поряд з тим йому притаманні і специфічні риси: пріоритетність соціальної мети, реінвестування прибутку у соціальний розвиток, відкритість і прозорість діяльності та публічна звітність. Умовно соціальний бізнес та близькі йому

традиційний комерційний бізнес і благодійну діяльність можна розмежувати таким чином (табл.1).

Таблиця 1

Критерії відмінності суб'єктів господарювання

Критерії	Соціальне підприємництво	Благодійна організація	Традиційна комерційна діяльність
<i>Мета діяльності</i>	Розв'язання соціальних проблем	Допомога та підтримка незахищених верств населення	Отримання прибутку
<i>Розподіл і використання прибутку</i>	Прибуток фінансується у соціальні проекти або реінвестується у підприємство	Не отримує прибутку	Прибуток розподіляється між засновниками, акціонерами та інвесторами
<i>Джерела фінансування</i>	Прибуток від власної діяльності, гранти, державні програми	Благодійні внески фізичних і юридичних осіб, гранти	Не залежить від зовнішніх джерел фінансування

**Примітка: сформовано автором*

В цілому, до основних відмінностей соціальних підприємств від традиційних бізнес-структур можна віднести:

– *амбітність* (соціальні підприємства вирішують основні соціальні проблеми; вони працюють у всіх формах організацій: інноваційні некомерційні організації; гібридні організації; організації соціального призначення; змішані елементи некомерційних і громадських організацій);

– *соціальна місія* (це створення: соціальної цінності, а не багатства, що є центральним критерієм успішного соціального підприємства, а також добробуту як частини процесу, а не самоцілі; сприяння системним соціальним змінам є реальним завданням);

– *стратегічний підхід* (оскільки соціальне підприємництво є інтенсивним, цілеспрямованим в напрямі досягнення соціальної мети і соціального бачення, то це можливості для удосконалення системи, створення рішень і винахід нових підходів, які створюють соціальну цінність);

– *винахідливість* (соціальні підприємства працюють в соціальному контексті, а не у діловому світі; вони мають обмежений доступ до капіталу і традиційних систем підтримки ринку і це вимагає високої кваліфікації в мобілізації людських, фінансових і політичних ресурсів);

– *орієнтація на результат* (соціальні підприємства мають відчуті повернення вкладених коштів в аспекті перетворень, які відкривають нові можливості для маргінальних, обездолених громадян, мають розблокувати суспільство для здійснення соціальних змін) [1, с. 43-44].

За даними Європейської комісії, на сьогодні у Європі існує 2,8 млн. соціальних підприємств (10% від усього європейського бізнесу) на яких працюють понад 11 млн. співробітників (6% працюючих осіб в регіоні) [12].

Основними організаційно-правовими формами соціальних підприємств у європейських країнах є кооперативи та компанії (табл. 2).

Таблиця 2

Організаційні форми соціального підприємництва в зарубіжній практиці [3]

Країна	Сучасні форми соціальних підприємств	Характеристики і соціальні цілі
<i>Великобританія, Бельгія, США</i>	Компанії суспільного інтересу, соціальної мети	<i>Функціонально-цільові характеристики:</i> об'єднання громадян, підприємців, які спільно здійснюють роботу із задоволення потреб суспільства на соціальних підприємницьких засадах у сферах визначеного суспільного інтересу <i>Організаційно-правові:</i> структури у формі товариства або партнерства
<i>Італія, Польща, Чехія, Франція, Португалія, Фінляндія, Іспанія</i>	Соціальні кооперативи Кооперативи соціальної солідарності Кооперативні товариства колективного інтересу Кооперативи соціальної солідарності Кооперативи соціальної ініціативи	<i>Функціонально-цільові характеристики:</i> структури, діяльність яких спрямована на сприяння вирішення соціально значимих для суспільства, території проблем, зокрема вирівнювання соціальної його структури у сфері зайнятості, забезпечення житлом вразливих верств населення <i>Організаційно-правові:</i> структури у формі кооперативу, які створені і функціонують за кооперативними принципами

Лідером європейського регіону в розвитку соціального підприємництва вважається Велика Британія, де налічується близько 70 тис. соціальних підприємств, що забезпечують працею майже мільйон британців. Їхній сумарний внесок в економіку становить понад 24 млрд фунтів стерлінгів. За підсумками 2017 р., 68% соціальних підприємств підтримують людей з уразливих груп, 44% працевлаштовують людей з уразливих груп, 28% працюють у найбільш депресивних районах країни [2].

У світовій практиці найбільш поширеними є дві моделі соціального підприємництва – європейська модель і модель США, особливості яких наведено у таблиці 3.

Порівняння моделей соціального підприємництва [8]

Європейська модель	Модель США
Це бізнес із соціальними цілями	Це можливість самофінансування для неприбуткових організацій
Наголос на соціальній складовій частині	Наголос на комерційній складовій частині
Підтримка з боку держави	Розвивається завдяки підтримці міжнародних фондів
Спеціальні закони, які легалізують діяльність соціальних підприємств	Поширення прикладів успішних соціальних підприємств
Переважно кооперативи	Велика кількість організаційно-правових форм
Домінантна сфера діяльності: інтеграція соціально незахищених верств населення через зайнятість і працевлаштування	Можуть займатись будь-яким видом діяльності
Кошти можуть бути витрачені тільки на покращення виробництва чи на досягнення соціальної місії підприємства	Спосіб розподілу прибутку може передбачати збагачення власників підприємства

Щодо джерел фінансування соціальних підприємств, то досвід розвинених країн показує, що збори та продажі (власні надходження) були найважливішим джерелом фінансування у 54,28 % підприємств, за ними йдуть гранти – 27,11 %, пожертви – 5,96 % й інвестиції – 4,61 %. Водночас розподіл джерел фінансування суттєво відрізняється в країнах. Так, фінансування за рахунок власних надходжень коливається від 74,5 % в Іспанії до 28,5 % у Румунії. Гранти коливаються від 36,2 % у Швеції до 18,9 % у Китаї, пожертвування коливається від 12,1 % у Румунії до 1,7 % в Угорщині. Інвестиції коливаються від 21% у Китаї до 0,6 % у Іспанії. У проведеному у 2018 році Європейською комісією дослідженні відзначається, що значні обсяги соціальних послуг фінансуються також державним сектором. Наприклад, приблизно 45 % соціальних підприємств в Італії підтримуються державними фондами і вони є їх основними клієнтами [9].

В Україні категорія «соціальне підприємництво» все ще не має широкого застосування, її тлумачення як у науці, так і в бізнесі часто плутають з соціальною відповідальністю. Розвиток соціального підприємництва в Україні можна розділити на три етапи [5]. Початковий етап може бути датований періодом 1991-2010 рр., коли перші міжнародні донори (наприклад, USAID) почали впроваджувати концепцію соціального підприємництва в Україні і піклувалися про повільне, але неухильне становлення цього сектора. Другий етап розвитку соціального підприємництва відбувся в період між 2010 і 2016 роками. Він характеризується формуванням важливих взаємодій, які призвели до розробки конкретних програм, а також перших публікацій статей і книг з даної теми. Третій етап розвитку соціального підприємництва в Україні

розпочався близько 2016 року. Наразі в Україні налічується 41949 соціальних підприємств (рис. 2).

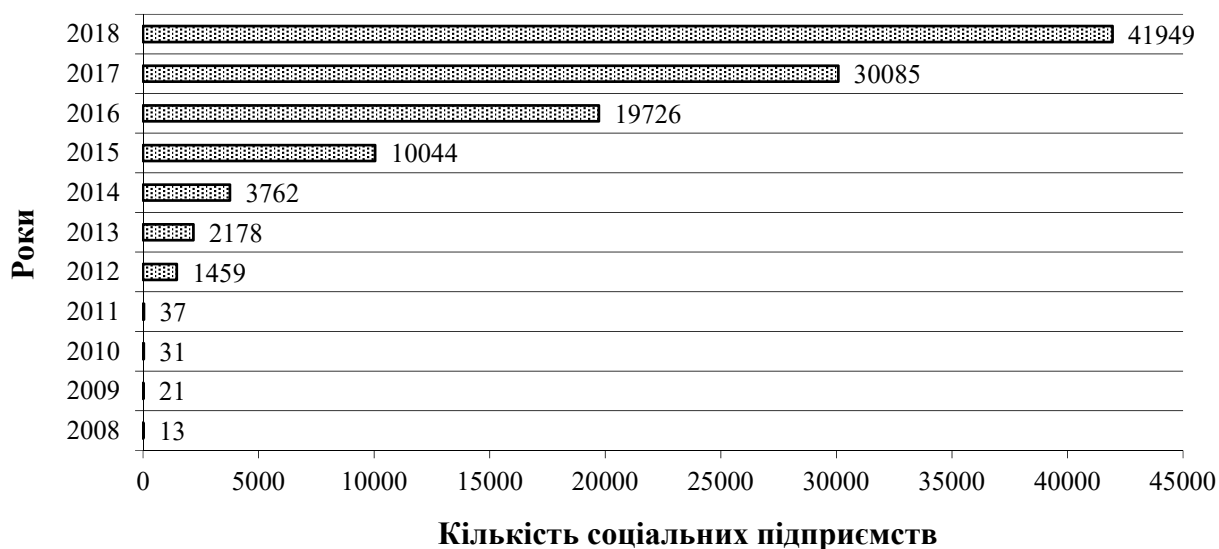

Рис.2. Кількість соціальних підприємств в Україні в 2008-2018 рр.

**Примітка: сформовано автором*

Найбільш поширеними організаційно-правовими формами соціальних підприємств в нашій країні є ФОП, ПП та ГО. Згідно з Каталогом соціальних підприємств, у 2017 році найбільш поширеними за галузевою належністю сферами діяльності в Україні були: реабілітація вразливих категорій населення, сільськогосподарське виробництво та збут, продаж товарів (благодійні крамниці, он-лайн продажі, хенд-мейд), харчова промисловість та заклади громадського харчування, швейне виробництво, освітні послуги, екологія, охорона здоров'я, туризм та відпочинок (зелений туризм) та інші галузі.

Так, Б. Косович до основних таких перешкод на шляху розвитку соціального підприємництва в Україні відносить: відсутність підтримки з боку держави; нестача коштів на його розвиток; низький рівень соціальної свідомості, насамперед нерозуміння цінності та ефективності цього виду підприємницької діяльності для суспільства не лише з боку державних структур, а й з боку громадян; страх перед ризиком (а якщо нічого не вийде?); нестача кваліфікованих кадрів та досвіду отримання коштів за допомогою сучасних фінансових інструментів; відсутність поінформованості щодо ролі соціального підприємництва у суспільстві. Перепони матеріального характеру полягають у нестачі пільгових кредитів, необхідного обладнання, приміщень, можливості наймати висококваліфіковані кадри та достойно оплачувати їх працю. Формальним бар'єром становлення соціального підприємництва в Україні є також відсутність необхідної законодавчої бази [4].

Ми вважаємо, що для досягнення успіху у розвитку соціального підприємництва в нашій країні необхідна активна участь в цьому процесі державних органів, громадськості, бізнесу і освітніх закладів (рис. 3).

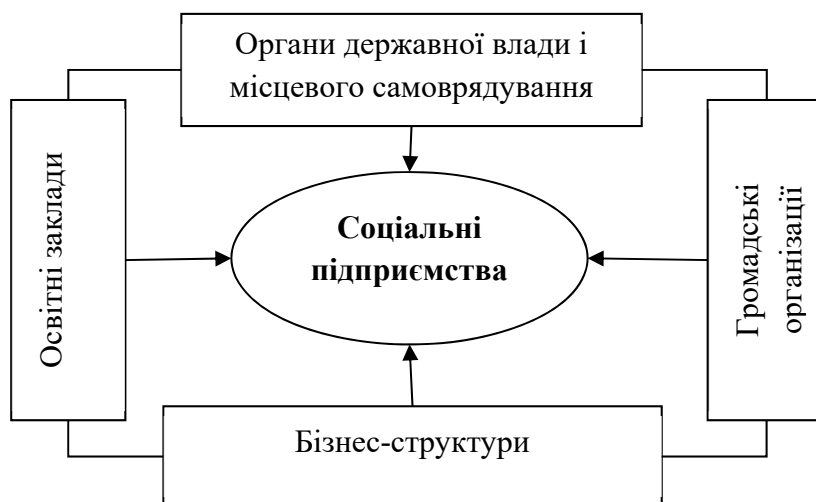

Рис. 3. Взаємодія учасників соціального підприємництва

**Примітка: сформовано автором*

Найбільш зацікавленою стороною у розвитку соціального підприємництва є держава, оскільки саме таких такий бізнес бере на себе реалізацію соціальних функцій. Держава, в свою чергу, повинна взяти на себе функції регулювання, координації та підтримки суб'єктів підприємництва, застосовуючи нормативно-правові, адміністративні та економічні методи. Проект закону «Про соціальні підприємства» був зареєстрований у Верховній Раді ще у 2013 році, однак не знайшов підтримки, тому на даний момент реального механізму державного заохочення роботи соціальних підприємств немає. Відповідно застосування інструментів адміністративного та економічного регулювання діяльності таких підприємств є неможливим. Підтримка державою соціальних підприємств означає також сприяння у працевлаштуванні осіб, що перебувають на програмах соціального забезпечення, що сприятиме вирішенню проблеми безробіття та зменшенню суми соціальних виплат.

Великий і середній бізнес підтримуючи чи інвестуючи в розвиток соціального підприємництва може реалізувати свою корпоративну соціальну відповідальність. Такі інвестиції називають Impact-інвестуванням або соціальним інвестування і спрямовуються вони на досягнення соціальних цілей.

Громадськість та освітні заклади зацікавлені в реалізації таких проектів, оскільки в них передбачається, в першу чергу, працевлаштування молоді з інвалідністю та членів їх сімей. Активність цих учасників у соціальному підприємстві полягає в наданні інформаційно-консультативних послуг, освітній підготовці вразливих верств населення, волонтерській допомозі та благодійності тощо.

Висновки і пропозиції. Таким чином соціальне підприємництво на сьогоднішній день безперечно є перспективним та актуальним вектором європейського розвитку національної економіки. Однак слід пам'ятати, що будь-який досвід функціонування соціального підприємництва, успішний в одній країні, не можна автоматично застосовувати в іншу країну. Для цього кожна країна повинна розробити власну національну стратегію розвитку

соціального підприємництва лише орієнтуючись на світовий досвід. До цієї роботи слід залучити всі зацікавлені сторони – підприємців, громадські організації, державу, сферу освіти.

Для розвитку соціально корисної підприємницької діяльності першочергової необхідності набирає створення правового поля та норм її регулювання. На жаль, в Україні немає жодного нормативно-правового документа, яким би регулювалась діяльність соціальних підприємств. Тому головну роль у цьому процесі повинна відігравати саме держава, яка зобов'язана розробити стратегію розвитку соціального підприємництва та його взаємодію з усіма учасниками соціуму.

Отже, за умов кризового фінансово-економічного стану нашої країни, який вкрай обмежує реальні можливості держави розв'язувати нагальні соціальні проблеми, зокрема і в сфері зайнятості осіб з інвалідністю, розвиток соціального підприємництва може виступати як альтернативний шлях пом'якшення гостроти даних проблем.

Список літератури:

1. Боделан В. Р. Державне управління громадсько-державним партнерством: теоретико-методологічний аспект : дис. ... кандидата наук з держ. упр : 25.00.01 / Боделан Володимир Русланович. Одеса, Одеський регіон. ін-т держ. управління. 2014. 264 с.

2. Гулевська-Черниш А. Соціальне підприємництво: європейський зліт vs український реалізм. URL: https://dt.ua/SOCIUM/socialne-pidpriemnictvo-uevropeyskiy-zlit-vs-ukrayinskiy-realizm-272250_.html (дата звернення: 11.09.2021р.)

3. Дюк А. А. Організаційні форми розвитку соціального підприємництва: аспекти теорії та практики. *Причорноморські економічні студії*. Одеса, 2019. №44. С. 5-11.

4. Косович Б. І. Соціальне підприємництво в Україні: актуальні питання становлення. *Економіка та держава*, 2020. №3. С. 77-81.

5. Лункіна Т. І., Іваненко Г.Ю. Особливості розвитку соціального підприємництва: закордонний досвід. URL: <https://cutt.ly/gRenR7s> (дата звернення: 20.09.2021р.)

6. Сандакова О. Соціальне підприємництво: що це? *Наша громада*, 2010. №1. С. 19-24.

7. Соціальний захист населення України у 2019. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_szn_2019.pdf (дата звернення: 05.09.2021р.)

8. Школяр М. В. Соціальне підприємництво як інструмент вирішення соціальних проблем. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2017/27_2/20.pdf (дата звернення: 12.09.2021р.)

9. Chien-Chung Huang Blair Donner. The Development of Social Enterprise: Evidence from Europe, North America, and Asia. Research Report, March 2018. URL: <https://socialwork.rutgers.edu/sites/default/files/report> (дата звернення: 18.09.2021р.)

10. J. Gregory Dees. The Meaning of "Social Entrepreneurship". May 30, 2001.

11. Social Enterprise in Europe: Developing Legal Systems which Support Social Enterprise Growth, 2015.

12. Social economy in the EU. URL: https://ec.europa.eu/growth/sectors/-social-economy_en (дата звернення: 10.09.2021р.)

References:

1. Bodelan, V. R. (2014). Derzhavne upravlinnya gromadsko-derzhavnym partnerstvom: teoretyko-metodologichnyj aspect [Public administration of public-state partnership: theoretical and methodological aspect]. Candidate's thesis. Odessa. [in Ukrainian].

2. Hulevska-Chernysh, A. Socialne pidpryyemnyctvo: yevropejskyj zlit vs ukrayinskyj realism [Social entrepreneurship: European rise vs. Ukrainian realism]. Retrieved from: https://dt.ua/SOCIUM/socialne-pidpriyemnictvo-yevropejskiy-zlit-vs-ukrayinskiy-realizm-272250_.html (accessed 11 September 2021). [in Ukrainian].

3. Diuk, A. A. (2019). Orhanizatsiini formy rozvytku sotsialnoho pidpryyemnytstva: aspekty teorii ta praktyky [Organizational forms of social entrepreneurship development: aspects of theory and practice]. *Black sea economic studies*. No 44, 5-11. [in Ukrainian].

4. Kosovych, B. I. (2020). Sotsialne pidpryyemnytstvo v Ukraini: aktualni pytannia stanovlennia [Social entrepreneurship in Ukraine: current issues of formation]. *Economy and state*. No 3, 77-81. [in Ukrainian].

5. Lunkina, T. I., Ivanenko, H. Iu. Osoblyvosti rozvytku sotsialnoho pidpryyemnytstva: zakordonnyi dosvid [Features of social entrepreneurship development: foreign experience]. Retrieved from: <https://cutt.ly/gRenR7s> (accessed 20 September 2021). [in Ukrainian].

6. Sandakova, O. (2010). Sotsialne pidpryyemnytstvo: shcho tse? [Social entrepreneurship: what is it?]. *Our community*. No 1, 19-24. [in Ukrainian].

7. Sotsialnyi zakhyst naseleння Ukrainy u 2019 [Social protection of the population of Ukraine in 2019]. Retrieved from: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_szn_2019.pdf (accessed 5 September 2021). [in Ukrainian].

8. Shkoliar, M. V. Sotsialne pidpryyemnytstvo yak instrument vyrishennia sotsialnykh problem [Social entrepreneurship as a tool for solving social problems]. Retrieved from: https://nv.ntu.edu.ua/Archive/2017/27_2/20.pdf (accessed 12 September 2021). [in English].

9. Chien-Chung Huang Blair Donner. The Development of Social Enterprise: Evidence from Europe, North America, and Asia. Research Report, March 2018. Retrieved from: <https://socialwork.rutgers.edu/sites/default/files/report> (accessed 18 September 2021). [in English].

10. J. Gregory Dees (2001) The Meaning of "Social Entrepreneurship". May 30.

11. Social Enterprise in Europe (2015). Developing Legal Systems which Support Social Enterprise Growth, [in English].

12. Social economy in the EU. Retrieved from: https://ec.europa.eu/growth/sectors/-social-economy_en (accessed 10 September 2021). [in English].

Ірина Валентинівна ГОДНЮК
кандидат економічних наук, доцент,
викладач кафедри обліку і оподаткування,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: kapelka287@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3346-0882>

УДК 004:657.6

ЦИФРОВІЗАЦІЯ В СИСТЕМІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Годнюк І. В. Впровадження цифрових технологій в систему бухгалтерського обліку в умовах інклюзії. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 22-33. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. В умовах діджиталізації система обліку потребує значних змін, каталізатором яких виступають інформаційні технології. Це є однією з основних умов розвитку цифрової економіки та інклюзивного розвитку суспільства.

Мета. Метою статті є відображення важливих аспектів ведення бухгалтерського обліку в умовах цифровізації економіки з використанням інформаційних технологій (блокчейн, хмарні сервіси інше).

Результати. У статті наведено технології, методи цифровізації бухгалтерського обліку. Доведено, що в умовах діджиталізації змінюються організаційні підходи, методи, задачі щодо ведення обліку із використанням сучасних інформаційних систем. У роботі представлена технологія блокчейн, проаналізовано її особливості, переваги і недоліки впровадження. Обґрунтовано, що блокчейн – сучасний облік, що відображає усі фінансові операції, інформування про зміни в режимі реального часу та не допускає помилок або маніпуляцій з цифровими даними, що дозволяє створити систему з надійної бухгалтерської інформації. Доведено, що використання хмарних технологій покращує ведення бухгалтерського обліку та дозволяє полегшити облікові операції. Визначені основні ризики, з якими можуть зіткнутися фахівці, приймаючи рішення про використання даної технології. Запропоновано напрями цифровізації бухгалтерського обліку шляхом змін в плані рахунків, формування цифрової звітності.

Дослідження спирається на методи і прийоми, теорії пізнання, аналіз і синтез, встановлення причинно-наслідкових зв'язків розвитку процесів і явищ.

Перспективою подальшого дослідження є комплексна цифровізація обліково-аналітичної роботи, інформаційні системи автоматизації обліку, трансформація професії бухгалтера в умовах діджиталізації управління удосконалення професійних навичок.

Ключові слова: *інтернет-бухгалтерія, цифрові технології, діджиталізація обліку, хмарні технології, онлайн-бухгалтерія, блокчейн, бухгалтерський облік.*

Iryna HODNIUK

PhD in Economics, Associate Professor,
Lecturer in the Department of Accounting and Taxation,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: kapelka287@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3346-0882>

DIGITALIZATION IN THE ACCOUNTING SYSTEM IN THE INCLUSION

Abstract

Introduction. *In the context of digitalization, the accounting system requires significant changes, the catalyst of which is information technology. This is one of the necessary conditions for the development of the digital economy and inclusive development of society.*

Purpose. *The purpose of the article is to reveal important aspects of accounting in the context of digitalization of the economy using information technology (blockchain, cloud services, etc.).*

Results. *The article presents technologies and methods of digitalization of accounting. It is proved that in the conditions of digital economy organizational approaches, methods, tasks concerning accounting with use of modern information systems change.*

The blockchain technology is presented in the work, its features, advantages and disadvantages of implementation are analyzed. Blockchain offers instant, universal and completely transparent access to information in a fixed register.

It is substantiated that the blockchain is a modern accounting that reflects all financial transactions and notifications of changes in real time and does not allow errors or manipulations with digital data and allows you to create a system of reliable accounting information.

It is proved that the use of cloud technologies improves accounting and simplifies accounting processes. The main risks that professionals may face when deciding on the use of this technology are identified. The directions of

digitalization of accounting by changes in the plan of accounts, formation of the digital reporting are offered.

The research is based on such methods and techniques of the theory of cognition as analysis and synthesis, establishment of causal relations of development of processes and phe nomena.

The prospect of further research is the complex computerization of accounting and analytical work, information systems for accounting automation, the transformation of the accounting profession in the context of digitalization of the department of professional development.

Keywords: *online accounting, digital technologies, digitalization of accounting, cloud technologies, online accounting, blockchain, accounting.*

JEL classification: *M21, M41, M5, O33*

Вступ. В наш час, розвиток цифрової економіки, інноваційної діяльності та нових технологій йде величезними темпами. Цифрові технології змінюють навколишній світ та використовуються в усіх сферах і галузях діяльності. Також вони мають значний вплив на інклюзивний розвиток, що базується на економічному зростанні, який дозволяє відчутти його результати кожному члену суспільства в усіх сферах життя.

Застосування сучасних технологій, як інструменту реалізації завдань бухгалтерського обліку веде до трансформації професійної діяльності та забезпечення рівного доступу між різними соціальними верствами населення, в тому числі людей з інвалідністю.

Слід відзначити, що методологія і інструментарій обліку не завжди відповідають сучасності. Сьогодні бухгалтерський облік, в усіх напрямках, зазнає суттєвих змін, в яких задіяні процеси створення, реєстрації, вимірювання, накопичення, узагальнення, зберігання і передачі інформації. Також у зв'язку із переходом на міжнародні стандарти фінансової звітності, виникає проблема невідповідності міжнародним стандартам.

Отже, зростання цифрових технологій, відіграє значну роль для розширення інформаційної інфраструктури, діджиталізації облікової системи. З огляду на це виникає необхідність подальших розробок у сфері облікових інформаційних систем із урахуванням світових технологічних проривів та їх використання у практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема цифровізації в економіці та бухгалтерському обліку присвячені напрацювання таких вітчизняних та іноземних науковців: І. В. Бакової, К. О. Вольської, А. П. Дикого, Ю. Ю. Дюлічевої, Р. І. Мачуги, В. А. Соколенко, С. Ю. Робул., Ю. Ідзирі, П. Квест, К. Кловз, Д. Кодерр, П. Кук, Дж. Хантон, Дж. Холл, Е. Чамберс та інші. Але, не зважаючи на вагомі напрацювання та розробки науковців, певні проблеми залишаються недостатньо вивченими, зокрема, потребує дослідження можливостей використання блокчейн, хмарних технологій в обліковій системі.

Метою дослідження є вивчення цифрових технологій, які зумовлюють зміну підходів до завдань, методів бухгалтерського обліку діяльності суб'єктів господарювання (блокчейн, хмарні послуги).

Методика (методологія) дослідження. Для досягнення поставленої мети було використано методи і прийоми теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу, методи спостереження та порівняння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифровізація (з англ. digitalization) — це впровадження цифрових технологій в усі сфери життя і головний фактор зростання світової економіки. Перехід до цифрової економіки є елементом національної безпеки, конкуренції та інклюзивного розвитку країни. «Результати аналізу міжнародних рейтингів, показують, що цифрова економіка є більш масштабною та зрілою в розвинених країнах світу, ніж у тих, що розвиваються. За рейтингом цифрової конкурентоспроможності країн (The IMD World Digital Competitiveness Ranking) до п'ятірки найбільш конкурентоспроможних країн з питань цифрової економіки входять: США, Сінгапур, Данія, Швейцарія та Швеція. У середньому частка цифрової економіки у ВВП розвинутих країн коливається від 10% до 35%, тоді як у країнах, що розвиваються, вона становить від 2% до 10% ВВП» [8]. «У порівнянні з своїми східноєвропейськими сусідами, ми займаємо найнижчі показники у світових рейтингах та індексах. Так, станом на 2019 рік у Рейтингу цифрової конкурентоспроможності країн Україна посідала 54 місце, тоді як Литва – 29 місце, Польща – 38 місце, Росія – 45 місце» [3].

Утім, держава продовжує розвивати свій потенціал, що підтверджується прийняттям численних нормативно-правових актів стосовно формування цифрової економіки. Зокрема прийнято закони: «Про інформацію», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги», «Про обов'язковий примірник документів», «Про державну таємницю», «Про Національну програму інформатизації», «Про телекомунікації», «Про Національну систему конфіденційного зв'язку», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», тощо [4].

У міру зростання числа показників бухгалтерської інформації, виникла необхідність у цифровізації облікового процесу, що супроводжується інтеграцією довідково-правових систем, конфігурацій і платформ, що діють сьогодні як окремі самостійні модулі. Облік за умов діджиталізації має суттєві переваги завдяки оперативності створення, підписання, передачі інформації, документів та звітів, онлайн-моніторингу фінансової позиції підприємства, ресурсів та показників, віддаленого доступу до інформації, ефективності та екологічності процесу [9].

Важливого значення має також електронний документообіг, що дозволяє вивести планування діяльності підприємства, облік та контроль на всіх етапах управління на новий рівень – комплексного підходу, системного аналізу та прогнозування та значно спрощує процес підписання та обміну діловими паперами з контрагентами, оскільки здійснюється у цифровому

форматі та надає можливість підписувати документи онлайн, забезпечує прозорість руху документів та контроль за їх виконанням [4].

У процесі цифровізації облікового процесу стає неминучим підключення додаткових інтелектуальних ресурсів, хмарних платформ, систем бази знань і банку даних, що роблять облік і звітність прозорою і зрозумілою в частині внутрішніх і зовнішніх бізнес-процесів підприємства.

Результатом трансформації цифровізації обліку та звітності, на наш погляд, може стати впровадження в вітчизняну практику інноваційної системи технології (реєстру) блокчейн, яка виникла в 2009 році і в останні роки розвивається дуже швидко [2]. Суть технології блокчейн полягає в створенні за певними правилами безперервної послідовності блоків, кожен блок системи має прямий зв'язок з попереднім блоком, що закріплено цифровим підписом. Блокчейн пропонує миттєвий доступ до інформації та робить можливим зберігання даних з фінансових операцій, забезпечує прозорість і загальну доступність, але при цьому надійно захищаючи від будь-якого злону та кібератаки.

Бухгалтерський облік, виступає одними з найбільш вдалих сфер впровадження технології блокчейн. Не має можливості знищити такі записи або фальсифікувати, оскільки вони мають криптографічну захищеність. Принципово змінюється спосіб реєстрації та зберігання інформаційної бази з фактів господарських операцій, яка з легкістю може трансформуватися в базу узагальнених даних, фінансових і нефінансових звітів [6]. З огляду на вище сказане, можна назвати такі особливості впровадження даного інструменту в системі бухгалтерського обліку (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості застосування блокчейна в бухгалтерському обліку

№ п/п	Найменування	Зміст
1	Потрійний запис та проведення реєстрації даних по дебету і кредиту рахунків з третім записом в державному чи міжнародному реєстрі	Постійний доступ до фінансової звітності кожної зореєстрованої установи для регулюючих органів. Це дозволить можливість продемонструвати фінансову прозорість діяльності юридичних осіб, постійний контроль, уникнути помилок, зниження фінансових ризиків, зменшення витрат на отримання та перевірку документації та ін.
2	Цифровий аудит	Створення необхідних умов для проведення аудиту на кожному етапі створення продукції.
3	Діджиталізація документообігу	Створення електронних документів та використання електронного підпису дозволить скоротити часові і трудові витрати на виконання умов договорів.
4	Хмарне зберігання даних	Безпечне зберігання всіх даних організації. Економія коштів на роботу центральних серверів

5	Спрощення відображення руху активів	Рух активів здійснюється у формі трансакції, що, в свою чергу, надає доступ до фінансової та управлінської інформації в режимі реального часу
6	Використання трансакцій для проведення розрахунків з контрагентами	Система дозволить формувати і списувати дебіторську і кредиторську заборгованості по виплаті заробітної плати одночасно, при цьому не знадобиться кожного разу підтверджувати факт трансакції.
7	Спрощення процесу управління ресурсами	Завдяки безпечній реєстрації трансакцій спрощується весь процес управління ресурсами компанії.
8	Виключення фактів корупції та непідтверджених витрат	Виключення негативних факторів стане можливим завдяки повній прозорості інформації в режимі онлайн.

**Примітка: сформовано автором*

Технологія блокчейн має ряд переваг і недоліків. Як показали дані рис. 1 переваги впровадження блокчейн-технологій в бухгалтерському обліку переважають недоліки, однак, слід усвідомлювати те, що знадобиться ряд істотних заходів, що сприяють переходу до повної цифровізації, що включають як підготовку кваліфікованих кадрів, так і впровадження самих інформаційно-комунікаційних технологій, в тому числі підготовку необхідного обладнання, ресурсів, інформаційної бази.

Також перспективним напрямком у сфері бухгалтерського обліку є хмарні технології, які являють собою модель мережевого доступу та використання обчислювальних ресурсів і послуг через Інтернет.

З прийняттям законопроекту України «Про хмарні послуги» пропонується визначити поняття «хмарних обчислень», «хмарних послуг», «надавача хмарних послуг», «користувача хмарних послуг», «хмарних ресурсів», «центр обробки даних»; «увести до термінології українського законодавства визначення та перелік хмарних послуг»; «встановити правові засади надання хмарних послуг та визначити істотні умови договору про надання хмарних послуг; визначити особливості надання та споживання хмарних послуг органами державної влади, органами влади АР Крим та органами місцевого самоврядування, обробки персональних даних та захисту інформації при наданні хмарних послуг» [7].

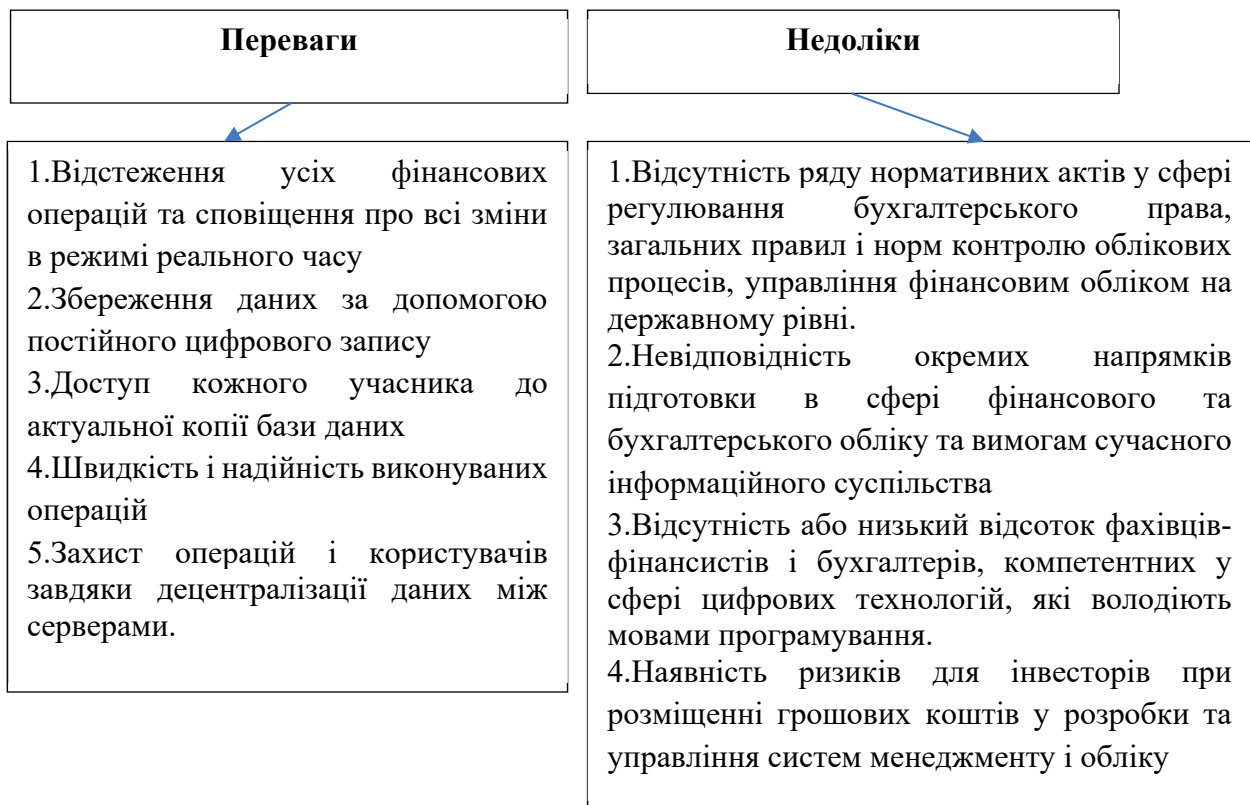

Рис.1. Основні переваги та недоліки блокчейн-технологій в бухгалтерському обліку [1, 2]

Різноманіття хмарних технологій сьогодні дозволяє задовольнити вимоги компаній будь-якого розміру. Існує такі основні типи хмар, в залежності від того, де розташовані сервіси та як їх розгортають: Приватна хмара, Публічна хмара, Гібридна хмара, Мультихмарне рішення. За прогнозами компанії Gartner, у 2021 році 75% великих та середніх бізнесів використовуватимуть саме гібридний або мультихмарний підхід [10].

Ринок хмарних послуг постійно розвивається, пропонуючи підприємствам усе нові інструменти, що дозволяють скоротити витрати і підвищити гнучкість бізнесу. Існує такі види моделей хмарних технологій: IaaS-модель, PaaS-модель, SaaS-модель, CaaS-модель, SaaS-модель, DRaaS-модель, VaaS-модель, BaaS-модель, DBaaS-модель, MaaS-модель, DaaS-модель, STaaS-модель, NaaS-модель.

Програмний додаток Облік SaaS – це сервіс, що призначений для автоматизації бухгалтерського, податкового та операційного обліку й управління бізнесом великих, середніх і малих підприємств у середовищі Інтернет.

Сервіс «Облік SaaS» – розрахований на багато користувачів системи, в якій може одночасно працювати безліч співробітників однієї компанії, виконуючи операції відповідно до їх обов'язків. Основними модулями системи «Облік SaaS» є: бухгалтерія, банк і каса, кадри і заробітна плата, торгівля, активи та транспорт [10].

Використання хмарних технологій при веденні бухгалтерського обліку буде все більше розширюватися, і завдання бухгалтера – забезпечити мінімізацію всіх видів ризиків. Підвищення безпеки хмарного сховища даних можливо при активній участі двох сторін – замовника і провайдера. Бухгалтер, оцінивши ризик, почне застосовувати управлінські рішення, які необхідні для захисту інформації і сервісів в хмарному середовищі, що дозволить мінімізувати ризики. Провайдери хмарних технологій будуть поступово виконувати рекомендації і кращі практики експертів щодо захисту хмарних обчислень. Поки бухгалтери, фінансові менеджери не знайдуть рішення для захисту даних і сервісів в хмарі, ніякі економічні вигоди від впровадження не зможуть привести до значного зростання від використання інтернет-бухгалтерії [1].

Існує ряд ризиків щодо ведення бухгалтерського обліку у хмарі. Для того щоб проводити роботу по мінімізації ризиків, слід їх класифікувати (табл. 2).

Таблиця 2

Види ризиків у бухгалтерського обліку з використанням хмарних технологій

Характеристика	Види ризиків
Обмеження щодо використання конфігурацій програмного забезпечення і його оновлення відповідно до галузевих змін.	Операційні
Можливість втрати унікальності бізнес-процесів конкретної компанії при використанні однакових алгоритмів обробки даних, реалізованих в бухгалтерській програмі	
Безпека і конфіденційність даних, які обробляються в програмі.	Інформаційні
Необхідність аутентифікації і авторизації для отримання доступу користувачів до своїх даних. Паролі можуть бути зламані.	
Можливість потрапити в залежність від постачальника хмарних послуг.	
Надійність поділу ресурсів між різними користувачами хмари.	
Доступ до даних сторонніх осіб (адміністратори програм володіють повним доступом).	
Кібератаки на систему ззовні	Технічні
Залежність роботи сервісу від технічного обладнання	
Залежність роботи користувача від швидкості мережі «Інтернет» і стабільності з'єднання.	
Безпека центру, де встановлені сервера.	
Коректна робота мережі під час передачі даних	
Рівень технічної підтримки	Юридичні
Рівень відображення всіх видів відповідальності в укладених договорах, фінансові гарантії.	
Банкрутство або поглинання провайдера, контроль провайдера.	
Ступінь використання провайдером законів і правил, які можна застосувати до сфери хмарних обчислень.	
Міжнародні відносини між контрагентами	

**Примітка: сформовано автором.*

Види ризиків та способи їх зниження залежать в першу чергу від типу хмарних сервісів (IaaS, PaaS, SaaS) і моделей використання хмарних технологій (приватне, публічне або комбіноване). В залежності від вибору хмарних технологій деякі питання щодо забезпечення інформаційної безпеки може вирішувати клієнт хмарних послуг. Але саме сервіс SaaS, що призначений для автоматизації бухгалтерського, податкового та операційного обліку не має можливості по вибору засобів і механізмів захисту хмари.

Сьогодні складно робити висновки про безперечну перевагу інтернет-бухгалтерії, яка б дозволила перейти від колишніх методів ведення фінансового та податкового обліку по декількох причинах:

1. Не в повній мірі відбувається процес автоматизації на підприємствах України.

2. Спостерігається висока вартість хмарного програмного забезпечення та виникають проблеми доступу до мережі Інтернет.

3. Можливий ризик, пов'язаний з безпекою збереження даних, а це є важливим фактором для більшості клієнтів. Для того щоб усунути цю причину, необхідно законодавче регулювання в частині захисту персональних даних клієнтів.

4. Хмарна бухгалтерія ще мало відома широкому загалу і тому поки масового переходу до нового способу ведення бухгалтерського і податкового обліку не відбудеться [1].

На сучасному економічному просторі до міжнародного обліку звітності додається ще одна важлива вимога – забезпечення можливості його функціонування в умовах цифрової економіки. Тому важливим завданням розвитку цифрових технологій в бухгалтерському обліку є зміна плану рахунків, створення цифрової фінансової звітності.

Зауважимо, що в чинному плані рахунків не вирішена задача, що стосується ув'язки інформації основного синтетичного бухгалтерського регістру – оборотно-сальдової відомості з показниками балансових статей. Як і раніше, такий зв'язок забезпечує використання контрарних рахунків, що слугують для регулювання, оцінок статей балансу. Вважаємо, що настав час, коли необхідно пов'язати облікові дані зі звітністю не за допомогою контрарних рахунків, а безпосередньо, змінюючи план рахунків шляхом забезпечення відповідності його статей статтям бухгалтерської звітності. Це дозволить в умовах діджиталізації перейти до формування онлайн звітності на офіційних сайтах економічних суб'єктів із застосуванням хмарних технологій.

Онлайн звітність буде створюватися шляхом здійснення бухгалтерських записів прямо в статтях фінансової звітності, доступною для всіх категорій користувачів в інтернеті після здійснення кожної господарської операції. Для забезпечення такої оперативності статті звітності повинні бути ув'язані з планом рахунків воедино.

Разом з тим для формування цифрової фінансової звітності в електронному вигляді слід використовувати стандарт XBRL, що є

розширеною мовою ділового звітування. «Ця технологія забезпечує швидке й автоматичне формування звіту, також значно спрощує формування консолідованої звітності. Однією з основних переваг є спрощений пошук даних фінансової звітності у мережі Інтернет. Формат XBRL однаково зручний як для подання обов'язкової звітності в державні контролюючі органи, так і для представлення звітів на веб-сайтах підприємств забезпечує швидке й автоматичне формування звітності» [6].

На основі викладених тенденцій розвитку бухгалтерського обліку в умовах діджиталізації важливим завданням залишається підготовка кадрів, здобуття нових вмій, навичок та постійного вдосконалення. Професії «Бухгалтер в цифровій економіці» будуть необхідні нові компетенції, що дозволить повною мірою здійснювати та слідувати усім принципам бухгалтерського обліку. Наприклад, він повинен володіти знаннями в галузях економіки та контролю вирішувати питання оцінки ризиків, тощо. В умовах діджиталізації бухгалтер в цифровій економіці має здатність як надавати інформацію, так і здійснювати її аналіз, включатись у процес розробки управлінських рішень.

Висновки і пропозиції. Таким чином, цифровізація зачіпає всю систему інформаційного забезпечення соціально-економічних процесів. Варто зазначити, що значну роль в цій системі грає саме бухгалтерський облік з його функціоналом збору, накопичення, обробки, зберігання та передачі економічної інформації про діяльність господарюючих суб'єктів. Аналізуючи технологію блокчейн виявлено, що вона є важливою для бухгалтерського обліку, оскільки не допускає помилок та сповіщає про всі зміни в реальному часі, забезпечує прозорість і загальну доступність, захищаючи від будь-якого злону та кібератаки.

Перспективним напрямком у сфері бухгалтерського обліку є хмарні технології, які являють собою модель мережевого доступу та використання обчислювальних ресурсів і послуг через Інтернет. Стримуючими факторами провадження хмарних технологій в Україні є недостатній процес автоматизації та ступінь функціональності і ефективності інформаційних систем, висока вартість хмарного програмного забезпечення та проблеми постійного доступу до мережі Інтернет, можливий ризик, пов'язаний з безпекою збереження даних.

Отже, цифровізація обліково-аналітичної роботи, активне використання хмарних технологій, технологій блокчейн, перехід на віддалений режим роботи обліково-аналітичних працівників, підвищення значення бухгалтера і удосконалення його професійних навичок – це те без чого сучасний бізнес не зможе існувати і йти в ногу з часом. Подальший розвиток цифрових технологій вимагає розуміння суспільством ролі та значення бухгалтера в умовах діджиталізації господарської діяльності.

Список літератури:

1. Голячук Н.В., Голячук С.Є. Переваги та недоліки застосування хмарних технологій в обліку. *Економічні науки*. Серія: Облік і фінанси. 2015. Вип. 12 (1). С. 80–86.
2. Демчишак Н.Б. Розвиток цифрової інфраструктури та блокчейн технології в Україні. URL: <http://inneco.org/index.php/inneco.ua/article/view/581/646> (дата звернення: 19.09.2021).
3. Каліна І. І Сучасні тенденції діджиталізації економіки провідних країн світу. *Економічні студії*. 2019. 1 (23). С. 20-28. URL: [http://www.lef.lviv.ua/files/archive/journal/2019/1\(23\)_2019.pdf](http://www.lef.lviv.ua/files/archive/journal/2019/1(23)_2019.pdf) (дата звернення: 19.09.2021).
4. Костякова А. А. Діджиталізація документообігу DIGITALIZATION OF DOCUMENTATION. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/393/380> (дата звернення: 19.09.2021).
5. Кундря-Висоцька О. П. Сучасні цифрові тренди та їх вплив на методологію обліку. URL: <https://rep.polessu.by/bitstream/123456789/21156/1/Kundria> (дата звернення: 19.09.2021).
6. Макурін А. А. Розвиток бухгалтерського обліку в умовах впровадження сучасних інформаційних технологій (XL формат). URL: <https://www.researchgate.net/publication/341394955> (дата звернення: 19.09.2021).
7. Проект Закону про хмарні послуги від 20.12.2019 № 2655. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67744 (дата звернення: 19.09.2021).
8. Семенов А. Ю. Аналіз світових рейтингів оцінки формування та розвитку цифрової економіки та місце України в них. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2020/43-2020/8.pdf> (дата звернення: 19.09.2021).
9. Спільник І. В., Палюх М. С. Бухгалтерський облік в умовах цифрової економіки. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації. 2019. Випуск 1–2. С. 83–96.
10. Управлінські інформаційні системи в обліку та оподаткуванні: навчальний посібник / Краєвський В. М., Титенко Л. В., Паянок Т. М., Параниця Н. В., Богдан С. В. Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. 288 с.
11. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (дата звернення: 19.09.2021).

References:

1. Holyachuk, N. V., Holyachuk, S. Ye. (2015). Perevahy ta nedoliky zastosuvannya khmarnykh tekhnolohiy v obliku [Advantages and disadvantages of using cloud technologies in accounting]. *Ekonomichni nauky*. Seriya: Oblik i finansy. Issue, 12 (1). pp. 80–86. [in Ukrainian].

2. Demchyshak, N. B. *Rozvytok tsyfrovoyi infrastruktury ta blokcheyn tekhnolohiyi v Ukrayini* [Development of digital infrastructure and blockchain technology in Ukraine]. Retrieved from: <http://innetso.org/index.php/innetsoua/artitsle/view/581/646> (accessed 19 September 2021). [in Ukrainian].
3. Kalina, I. I (2019). Suchasni tendentsiyi didzhetalizatsiyi ekonomiky providnykh krayin svitu [Current trends in the digitalization of the economy of the world's leading countries]. *Ekonomichni studiy*, no 1 (23). pp. 20-28. Retrieved from: [http://www.lef.lviv.ua/files/archive/journal/2019/1_\(23\)_2019.pdf](http://www.lef.lviv.ua/files/archive/journal/2019/1_(23)_2019.pdf) (accessed 19 September 2021). [in Ukrainian].
4. Kostyakova, A. A. (2021). Didzhetalizatsiya dokumentoobihu [DIGITALIZATION OF DOCUMENTATION]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, no 26. Retrieved from: <https://www.etsonomyandsotsiety.in.ua/index.php/journal/artitsle/view/393/380> (accessed 19 September 2021). [in Ukrainian].
5. Kundrya-Vysotska, O. P. *Suchasni tsyfrovi trendy ta yikh vplyv na metodolohiyu obliku* [Modern digital trends and their impact on accounting methodology]. Retrieved from: <https://rep.polessu.by/bitstream/123456789/21156/1/Kundria> (accessed 19 September 2021). [in Ukrainian].
6. Makurin, A. A. *Rozvytok bukhholderskoho obliku v umovakh vprovadzhennya suchasnykh informatsiynykh tekhnolohiy (XL format)* [Development of accounting in the conditions of introduction of modern information technologies (XL format)]. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/341394955> (accessed 19 September 2021). [in Ukrainian].
7. Proekt Zakonu pro khmarni posluhy [Draft Law on Cloud Services]. (2019, December 20 no 2655). Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67744 (accessed 19 September 2021). [in Ukrainian].
8. Semenoh, A. Yu. *Analiz svitovykh reytynhiv otsinky formuvannya ta rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta mistse Ukrayiny v nykh* [Analysis of world ratings assessing the formation and development of the digital economy and Ukraine's place in them]. Retrieved from: <http://www.vestnik-etsonom.mgu.od.ua/journal/2020/43-2020/8.pdf> (accessed 19 September 2021). [in Ukrainian].
9. Spilnyk, I. V., Palyukh, M. S. (2019). *Bukholderskyy oblik v umovakh tsyfrovoyi ekonomiky*. Instytut bukhholderskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsiyi [Accounting in a digital economy. Institute of Accounting, Control and Analysis in the context of globalization]. Issue.1–2. pp. 83–96. [in Ukrainian].
10. Krayevskyy, V. M., Tytenko, L. V., Payanok, T. M., Paranytsya, N. V., Bohdan, S. V (2020). *Upravlinski informatsiyi systemy v obliku ta opodatkuvani: navchalnyy posibnyk* [Management information systems in accounting and taxation]. Irpin: Universytet DFS Ukrayiny [in Ukrainian].
11. *Ukrayinskyy instytut maybutnoho [Ukrainian Institute of the Future]*. Retrieved from: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (accessed 19 September 2021). [in Ukrainian].

Наталія Леонідівна КОРЖЕНІВСЬКА

доктор економічних наук, доцент
завідувач кафедри економіки, підприємництва, торгівлі
та біржової діяльності,

Подільський державний аграрно-технічний
університет,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

E-mail: gusl@ukr.net

<https://publons.com/researcher/2918833/nataliia-korzhenivska/>

<https://orcid.org/ORCID:0000-0002-4665-6676>

УДК 338.432

**СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ЗЕРНОВОГО
ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ
СИСТЕМНОЇ КРИЗИ**

Корженівська Н. Л. Стратегічні імперативи розвитку зернового господарства України з позиції глобальної системної кризи. *Вектор Поділля*: науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 34-49. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Важливим елементом міждержавної взаємодії є механізм відносин у сферах торгівлі, захисту інтересів, безпеки та стратегічних конкурентних векторів співпраці. Глобалізація окрім безперечних переваг несе ризики економічної стабільності та впливає на галузеві співвідношення та внутрішні ресурси окремих сфер економіки країн. Оцінка стратегічно важливих галузей та напрями їх розвитку і взаємодії в умовах посилення викликів сьогодення потребує подальших теоретичних та прикладних досліджень з врахуванням мінливого економічного, політичного та природного середовища.

Мета. Метою статті є виявлення та аналіз проблемних зон та пріоритетних векторів сталого розвитку зернової галузі України, як експорторієнтованої та перспективної щодо розвитку переробних, стратегічних галузей.

Результати. Глобалізація як ознака сьогодення визначає світові тенденції та формує відносини між країнами, які дозволяють здійснювати обмін товарами, роботами і послугами у різних сферах. Однак, відкритість фінансових систем і економік також збільшує уразливість до впливу

економічних циклів, які відбуваються в різних частинах світу. Системна криза, що подекуди є наслідком глобальної взаємозалежності зазвичай супроводжується різким падінням вартості активів та економічної активності. Такий стан впливає на рівень економічної безпеки, в той час як зернова галузь є однією з головних у забезпеченні продовольчої безпеки.

Дослідженням встановлено, що вплив економічних криз на конкурентоспроможність економік окремих країн має прямий вплив, а проблеми, що приходиться долати є однаковими. Більшість факторів, таких як корупція, невідповідність податкового регулювання та інституціонального забезпечення є спільними для усіх аналізованих країн.

Науково-теоретичні висновки та положення виявили необхідність диверсифікації аграрних галузей з врахуванням вимог екологічних чинників, демографічних змін та усвідомлення посилення соціальної складової ведення бізнесу і збереження стабільного розвитку сільських територій. Акценти у сфері інновацій з метою збільшення імпортозаміщення у сфері розвитку національного насінництва, селекції, технічного і технологічного оновлення формують ключові пріоритети розвитку в аграрній сфері. Державна політика у сфері інституціональної підтримки розвитку логістичної інфраструктури зернової галузі, удосконалення маркетингових стратегій, розвитку виробництва органічної продукції, переробка відходів і побічної продукції зернової галузі з метою підвищення енергетичної незалежності країни є стратегічним імперативом ефективного розвитку зернового господарства.

Ключові слова: стратегія, зернове господарство, глобалізація, економічна безпека, конкурентоспроможність, системна криза.

Nataliia KORZHENIVSKA

Doctor of Science (Economics), Associate Professor,
Department of Economics, Business, Trade and Exchange Activities
State Agrarian and Engineering University in Podilia,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mai: gusl@ukr.net

<https://orcid.org/ORCID: 0000-0002-4665-6676>

<https://publons.com/researcher/2918833/nataliia-korzhenivska/>

STRATEGIC IMPERATIVES FOR THE DEVELOPMENT OF THE GRAIN ECONOMY OF UKRAINE FROM THE POSITION OF THE GLOBAL SYSTEM CRISIS

Abstract

Introduction. *The mechanism of relations in the areas of trade, protection of interests, security and strategic competitive vectors of cooperation is an important element of interstate cooperation is. In addition to the undeniable advantages, globalization carries risks of economic stability and affects the sectoral relations and domestic resources of certain sectors of the economy.*

Assessment of strategically important industries and directions of their development and interaction in the context of increasing challenges today requires further theoretical and applied research, taking into account the changing economic, political and natural environment.

Purpose. *The purpose of the article is to identify and analyze problem areas and priority vectors of sustainable development of the grain industry of Ukraine, as export-oriented and promising for the development of processing, strategic industries.*

Results. *Globalization as a sign of the present determines world trends and forms relations between countries, which allow the exchange of goods, works and services in various fields. However, the openness of financial systems and economies also increases vulnerability to the effects of economic cycles that occur in different parts of the world. The systemic crisis, which is sometimes the result of global interdependence, is usually accompanied by a sharp drop in asset values and economic activity. This situation affects the level of economic security, while the grain industry is one of the main in ensuring food security.*

The study found that the impact of economic crises on the competitiveness of individual economies has a direct impact, and the problems to be overcome are the same. Most factors, such as corruption, inconsistencies in tax regulation and institutional support, are common to all countries analyzed.

Scientific and theoretical conclusions and provisions revealed the need to diversify agricultural industries, taking into account the requirements of environmental factors, demographic change and awareness of strengthening the social component of doing business and maintaining sustainable development of rural areas. Emphasis in the field of innovation in order to increase import substitution in the field of national seed production, selection, technical and technological renewal form the key priorities of development in the agricultural sector. State policy in the field of institutional support for the development of logistics infrastructure of the grain industry, improvement of marketing strategies, development of organic production, processing of waste and by-products of the grain industry to increase the country's energy independence is a strategic imperative for effective grain development.

Keywords: *strategy, grain farming, globalization, economic security, competitiveness, systemic crisis.*

JEL classification: Q 11, 13, 17, 18

Вступ. Глобалізація світової економіки, розгортання інтеграційних процесів ставлять нові вимоги до рівня конкуренції на ринках товарів та послуг. Зерновиробництво України сьогодні характеризується різновекторністю, одні виробники функціонують успішно, інші зберігають тенденцію до зниження рентабельності. Серед учасників внутрішнього ринку малі та середні товаровиробники зерна, гравцями міжнародного рівня при існуванні ринкової глобалізації виступають потужні транснаціональні компанії, агрохолдинги, зернотрейдери. За умов щорічного нарощування обсягів виробництва експорт зерна залишається сировинним, а невеликі

товаровиробники втрачають рентабельність, що загалом не сприяє підвищенню конкурентоспроможності зернопродуктового підкомплексу.

Потрібно знаходити шляхи до формування балансу між діяльністю різних суб'єктів господарювання зернового ринку, що дозволить: гармонійно розвивати галузі, пов'язані з використанням зерна у якості сировини, формування кормової бази, участі у виробництві біоетанолу; формувати продовольчу безпеку країни та забезпечувати виробництво соціальних сортів хліба; забезпечувати бюджетоутворювальну та соціальну функцію в державі; сприяти відродженню села за рахунок забезпечення робочих місць та формування соціальної інфраструктури. Потенціал зернової галузі України цілком відповідає таким можливостям, проте окремі диспропорції у його розвитку вимагають підвищення уваги до питань економічної безпеки товаровиробників з точки зору збереження та покращення існуючих позицій з одного боку, та попередженню і захисту від негативних факторів, реальних і потенційних загроз ведення бізнесу з іншого. Тому актуальними є дослідження у напрямку формування і розвитку економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації ринку.

Різним аспектам функціонування зернової галузі присвячені праці вчених, серед яких М. Д. Безуглий, О. В. Боднар, Н. Є. Голомша, С. М. Кваша, П. Т. Саблук, М. Й. Малік, Л. М. Худолій, В. І. Бойко, В. М. Жук, О. М. Шпичака, О. Г. Шпикуляк. Питання ринкової глобалізації, зокрема на ринку зернових висвітлені у працях Н. І. Бурлаки, В. І. Власова, В. І. Губенка, С. М. Рогача, О. А. Швиданенка, О. Г. Білоуса, Т. В. Кальченка, В. В. Кулішова. Проблема формування та розвитку економічної безпеки присвячені наукові пошуки М. В. Фоміної, І. Г. Бабець, С. В. Васильчак, В. В. Стадник, І. О. Ревак, В. І. Ткачука, М. І. Яремової, Н. М. Голович, Н. С. Іванової, С. П. Тітова та інших. Водночас економічній безпеці товаровиробників зерна в умовах глобалізаційних змін та ринкової трансформації не приділяється достатньо уваги, особливо враховуючи, що поєднання механізмів забезпечення отриманих позитивних результатів з пошуком пріоритетних напрямків їх збереження і збільшення дозволить запобігти економічним втратам та прорахункам в умовах міжнародної конкуренції.

Мета та завдання статті. Метою статті є виявлення та аналіз проблемних зон та пріоритетних векторів сталого розвитку зернової галузі України, як експортоорієнтованої та перспективної щодо розвитку переробних, стратегічних галузей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Імперативи існування єдиної економічно ефективною глобальної системи пов'язані з вирішенням ряду масштабних зрушень, а саме: створенням нової організаційної архітектури світової економічної системи; з пріоритетністю безпеки розвитку; зі зміною форм і методів конкурентної боротьби, наслідків глобальної конкуренції; зі становленням техносфери і нової економіки

знань; з глобальною трансформацією бізнес-структур і міждержавних регулятивних механізмів.

Основною ознакою нового типу організації світової економіки як полісистеми виступає пріоритетність у забезпеченні цілісності світової економіки і системної взаємодії її учасників на основі узгодження економічних інтересів глобалізованого характеру у співвідношенні до єдності фізичного простору життєдіяльності. Глобальна конкуренція ведеться не тільки між країнами, а й між транснаціональними відновлювальними системами, концентрація капіталу і виробництва яких зумовлює формування нового світового порядку з визначальною роллю таких формувань. Функціонування у глобальній економічній системі має відбуватись за умов еквівалентності обміну в міжнародному розподілі факторів і результатів діяльності; гармонізації мотиваційно-функціональних механізмів інтеграції суб'єктів господарювання; нівелювання та запобігання міжкорпоративних, міждержавних суперечностей глобально інституціолізованими засобами [1].

Економічна складова глобалізаційних процесів є найбільш вагомою серед інших, як то політичної, науково-технічної, соціокультурної, оскільки від неї залежить розвиток не тільки однойменної сфери міжнародних відносин, але й промисловості, соціальної, юридичної, політичної та інших сфер суспільного життя всього світу [2]. Тому в умовах впливу глобальних чинників, серед яких зростання чисельності населення планети, зміни у структурі споживання продуктів харчування, політика збереження енергоресурсів, напрямки розвитку тваринницьких галузей, нестабільність та все частіші випадки непередбачуваності кліматичних змін, зростає роль світової продовольчої безпеки, стабільність якої останніми роками формує зокрема й зернове господарство України.

На сучасному етапі розвитку цивілізації гостро постали питання, без вирішення яких неможливий подальший поступальний рух людства по шляху економічного прогресу. Незважаючи на те, що економіка є лише частиною загальнолюдської діяльності, від її розвитку в XXI ст. в більшій мірі залежать проблеми безпеки та збереження миру, природне середовище та середовище людини, а також моральні, релігійні та філософські цінності. Усі глобальні проблеми найтіснішим способом переплетені між собою. Так, необхідність посилення продовольчої безпеки поглиблюється випереджаючим зростанням народонаселення порівняно із зростанням сільськогосподарського виробництва в багатьох країнах, що розвиваються.

Таблиця 1

Порівняльні фактори впливу на рівень конкурентоспроможності ведення бізнесу України та країн-членів ЄС [3]

№	Фактори	Зважена експертна оцінка впливу, %	№	Фактори	Зважена експертна оцінка впливу, %
1	Корупція	17,8	1	Ставки оподаткування	13,0
2	Неефективна урядова бюрократія	12,0	2	Неефективна урядова бюрократія	12,9
3	Ставки оподаткування	9,3	3	Доступ до фінансування	11,9
4	Низький рівень трудової етики	8,8	4	Невідповідність кваліфікаційної підготовки кадрів	11,9
5	Недосконалість інституціонального забезпечення	8,6	5	Недосконалість інституціонального забезпечення	11,2
6	Доступ до фінансування	8,5	6	Корупція	11,7
	<i>Хорватія</i>			<i>Україна</i>	
1	Неефективна урядова бюрократія	21,8	1	Інфляція	16,3
2	Нестабільність політики	13,4	2	Корупція	13,9
3	Податкове, митне регулювання	12,4	3	Нестабільність політики	12,1
4	Недосконалість інституціонального забезпечення	11,6	4	Недосконалість інституціонального забезпечення	11,9
5	Корупція	13,5	5	Ставки оподаткування	9,7
6	Ставки оподаткування	11,0	6	Податкове, митне регулювання	9,4

Для вирішення продовольчої проблеми необхідно використовувати ресурсний потенціал промислово розвинених країн або міжнародних організацій, які розробляють та здійснюють спеціальні програми допомоги. Слід також враховувати, що на планетарному рівні їх розклад по актуальності та пріоритетам вирішення – один, а у віддалених країнах або регіонах – другий, тому що там діє велика кількість додаткових факторів і конкретних обставин, які характерні тільки для них [4].

Вплив системних криз проявляється у загальному рівні конкурентоспроможності окремих країн, їх економік. Світова практика оцінює та порівнює стан економік за індексом глобальної конкурентоспроможності. За даними Всесвітнього економічного форуму проаналізуємо чинники негативного впливу на індекс конкурентоспроможності країн – членів ЄС, які одними з останніх приєдналися до європейської спільноти (2007-2013 рр.). Вплив економічних криз на конкурентоспроможність економік окремих країн має прямий

вплив, а проблеми, що приходиться долати є однаковими. Як бачимо з даних табл. 1 більшість факторів є спільними для усіх аналізованих країн. На нашу думку, найбільш визначальними серед них є корупція, невідповідність податкового регулювання та інституціонального забезпечення.

Для України стратегія аграрного розвитку якої декларує нарощування виробництва та експорту зернових культур, вкрай важливо саме в цій галузі знаходити чинники, що спричиняють як розвиток економіки, так і можуть призвести до кризових явищ.

Сучасний стан зернової галузі свідчить про необхідність переосмислення напрямків її розвитку під кутом зору формування економічної безпеки товаровиробників зерна з врахуванням викликів глобалізаційних процесів. Тому необхідно поєднувати існуючі імперативи економічної безпеки з визначенням пріоритетів її формування та розвитку для підприємств, що свою діяльність пов'язують з виробництвом зерна. Диверсифікація аграрного виробництва з врахуванням вимог екологічної, демографічної безпеки, соціальної відповідальності бізнесу та сприяння розвитку сільських територій є одними з імперативів економічної безпеки товаровиробників не тільки зерна, а й усіх учасників аграрного ринку.

Проведені дослідження підтверджують перспективність виробництва зерна українськими підприємствами, хоча у 2017 р. спостерігалось зниження рівня рентабельності галузі за останні роки, при тому, що урожайність та обсяги реалізації тенденційно зростають. Також слід відмітити, що при цьому площі посіву зернових зменшились за аналізований період, що може свідчити про інтенсивний шлях розвитку. Загроза при такому веденні господарства полягає у неконтрольованому використанні земельних ресурсів, ігноруванні необхідності збереження родючості ґрунтів та навколишнього середовища. Незважаючи на ріст реалізації зерна обсяги його виробництва та надходження на переробні підприємства скоротились, що є підтвердженням сировинної спрямованості ведення господарства. Нарощення обсягів експорту вказує на необхідність подальшого моніторингу галузі в умовах діяльності крупнотоварного виробництва. Перевагою такого типу господарювання є інтенсивний шлях виробництва зерна, зростання урожайності, обсягів експорту і, як наслідок, прибутковості. За таких умов необхідно функції експорту спрямувати у бік процесу відтворення, тобто надходження відповідних платежів до бюджету, забезпечення резервів, розвиток суміжних галузей (переробки зерна на корм, біоетанол, використання у харчовій промисловості).

Причина зниження прибутковості виробництва зерна виявляється у нестабільності цінової політики, що викликає, так звану, флюктуацію цін. Найнижчі ціни встановлюються під час збирання врожаю, а потужностей для тривалого зберігання продукції у малих та середніх товаровиробників не вистачає, що змушує їх реалізовувати її з явною загрозою втрати частини потенційного прибутку. Крупні зерновиробники-експортери та посередники навпаки, нарощують елеваторні можливості, тому у період нижчих цін здійснюють закупівлю зерна з експортом продукції у найбільш

сприятливі періоди, враховуючи те, що при цьому вони позбавляють себе ризику втрати прибутку через курсові коливання, оскільки експорт проводять у валюті [5].

За таких умов одним із пріоритетів має бути соціальна спрямованість ведення бізнесу товаровиробниками зерна, що особливо актуалізується проблемами розвитку сільських територій. Економічна безпека за таких умов постає ключовою, оскільки визначає можливості суб'єктів господарювання приймати участь у соціальних проектах без ризику для власного фінансового становища.

Посилення залежності аграріїв від зернотрейдерів, які сьогодні контролюють переважну частину товаропотоків зерна та істотно впливають на внутрішню цінову політику, зростання розриву між імпортними та експортними цінами зернових культур обумовлюють об'єктивну необхідність пошуку інноваційних шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції українських зерновиробників як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках [6].

Відмінною рисою прогнозу розвитку світового аграрного ринку до 2024 р. є присутність України на ключових позиціях практично у всіх сегментах зернових культур поряд з вже традиційними гравцями. У майбутньому очікується збільшення загальної площі сільськогосподарських земель, особливо в країнах зі значним їх запасом, до яких відноситься і наша країна. Наприклад, для виробництва біоетанолу активно використовують українську сировину, зокрема кукурудзу і олійні культури. Помітно зростає частка України в світовому експорті зерна, яка до 2024 року повинна досягти позначки в мінімум 62 млн. тон [7].

Сучасні товаровиробники зерна можуть ефективно функціонувати та претендувати на світові ринки за умов використання інновацій у сфері селекційних розробок в галузі насінництва, забезпечення сучасними техніко-технологічними засобами, впровадження механізмів імпортозаміщення. Такі заходи потребують чималих фінансових вкладень, проте дозволять успішно конкурувати на зовнішніх ринках і зменшувати ризики втрати прибутків. Пошук механізмів використання інтенсивних технологій на інноваційній основі забезпечить економічну безпеку підприємствам та економічну ефективність розвитку.

Значна роль у процесі формування та реалізації державної політики імпортозаміщення відводиться узагальненню як позитивних практик, так і прорахунків світового досвіду державного регулювання в цій сфері, що особливо важливо й у контексті врахування можливих ризиків і загроз для економічної безпеки держави в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективах. Доречним є врахування позитивних практик реалізації інструментів підтримки видів економічної діяльності, розвитку високотехнологічних галузей економіки, відновлення внутрішньоторговельного потенціалу. Водночас слід оцінювати і моделювати вплив протекціоністського підходу до імпортозаміщення на закритість та монополізацію внутрішнього ринку, зниження інвестиційно-

інноваційної активності, погіршення зовнішньоторговельного балансу та інші системні загрози планового, стабільного і довгострокового розвитку національного господарства [8].

Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах міжнародної конкуренції передбачає вплив нестабільної політичної та соціально-економічної ситуації в країні та світі, недосконалості та мінливості законодавства, нормативно-правового забезпечення, корупції та криміналізації суспільства тощо. Особливо важливим є вивчення світового ринку зерна, його кон'юнктури з метою виявлення потенційних конкурентів та моніторингу споживчих можливостей країн-імпортерів.

Як показує зарубіжний досвід у сфері механізмів забезпечення економічної безпеки підприємств велику роль у ній відіграє держава та її інституції. У зв'язку з тим, що існують індивідуальні відмінності у системах економічної безпеки підприємств різних країн (матеріально-технічна база, законодавство, досвід роботи), механізми забезпечення їх економічної безпеки різні. Серед них співпраця з органами поліції та контррозвідки у Німеччині, відмежування від такої взаємодії у США, досвід об'єднання зусиль малих та середніх підприємств з метою створення приватних правоохоронних структур, між фірмової мобільності техніки і технологій [9].

Економічна безпека підприємств визначається та певною мірою регулюється діючою інституціональною структурою економіки та якістю функціонування окремих інститутів, як одного з найкращих засобів впорядкування взаємодії суб'єктів господарювання. Стає очевидною необхідність переформатування традиційних концепцій державного регулювання ринкової економіки в умовах нових світогосподарських зв'язків та глобалізаційних тенденцій. Інституціональна система економічної безпеки має ґрунтуватися на принципах, які дають поштовх для економічного зростання та розвитку суспільного виробництва, а також забезпечувати контроль за дотриманням діючих та стратегічних норм і планів. Підвищення економічної безпеки на рівні товаровиробників може бути досягнуте за рахунок інституціонального регулювання та розширення інформаційного простору. Це дасть змогу концентрувати зусилля товаровиробників на показниках якості продукції, що особливо актуально в умовах глобалізації ринку і орієнтації на високі стандарти та технологію виробництва.

Для створення найбільш сприятливих інституційних умов формування і функціонування конкурентних переваг як окремих товаровиробників, так і національної економіки в цілому, необхідно створювати умови для розвитку таких пріоритетних напрямків, як інноваційна діяльність та розвиток її інфраструктури, концентрація з цією метою ресурсного потенціалу; робота у напрямку розвитку біотехнологій, особливо у сільському господарстві, що сприятимуть енергетичній безпеці.

Однією з головних умов належного функціонування аграрного бізнесу є наявність і розвиток зовнішньоекономічної інфраструктури. У більшості

розвинутих країн встановлюються квоти й обмеження на виробництво і ввезення такої продукції. Тому, щоб продати продукцію АПК України на світовому ринку, треба забезпечити її самоокупність, виконати значні маркетингові дослідження, знайти вільні сегменти [10].

Особливо пріоритетним для зернової галузі в цьому напрямку є будівництво елеваторів для зберігання зерна, інших об'єктів транспортно-логістичної інфраструктури. Зернотрейдери контролюють сьогодні переважну більшість зернопотоків, напряму впливаючи на цінову політику. Тому з метою економічної безпеки власних підприємств доцільно створювати кооперативні елеватори.

З метою дерегуляції в АПК, що пов'язана із значними логістичними витратами внаслідок застосування обов'язковості сертифікації якості при кожному перевантажуванні продукції, а також непоодинокими зловживаннями чинними регуляторними повноваженнями на місцях, що ускладнює відвантаження зерна та знижує рентабельність вітчизняних товаровиробників Українська аграрна конфедерація та Українська зернова асоціація, які представляють українських товаровиробників та експортерів сільгосппродукції, наполягають на прискоренні прийняття антикорупційного проекту закону (реєстр. № 2459) «Про внесення змін до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» (щодо дерегуляції ринку зерна)», яким усуваються підстави для корупції при сертифікації зерна та зернових елеваторів, а також при його переміщенні та експорті [11].

Негативний вплив процесу глобалізації позначається на товаровиробниках зерна через існування загроз збереження їх стійкості та цілісності, зокрема через злиття та поглинання, що виявляється через рейдерство, як процес перерозподілу власності та виникнення корпоративних конфліктів. Для експортерів зерна, які виходять з продукцією на світові ринки виникає загроза транснаціонального злиття та поглинання. В цьому напрямку позитивним є державне втручання в означені проблеми, що виявилось у прийнятті Указу Президента України «Про посилення протидії рейдерству», метою якого «...є посилення захисту прав суб'єктів господарювання, протидії протиправному позбавленню права власності, недопущення використання схем і методів рейдерського захоплення суб'єктів господарювання, заволодіння їх майном...» [12].

У складі фінансово-економічної безпеки товаровиробників зерна зростає роль податкової та митної складових. Спірним залишається питання про внесення змін до Податкового кодексу України стосовно скасування норми щодо відшкодування ПДВ при експорті зернових. Нульовий ПДВ для операцій із зерном діяв з 2011 року, при цьому було скасовано відшкодування цього податку зернотрейдерам. Таке звільнення від сплати податку залишили до 1 січня 2015 року, плануючи перейти до більш досконалої системи оподаткування у сфері зерновиробництва. Починаючи з 01 січня 2016 року операції з постачання зернових та технічних культур на

митній території України оподатковуються ПДВ за ставкою 20 відсотків, а операції з вивезення в митному режимі експорту зернових та технічних культур підлягають оподаткуванню за ставкою 0 відсотків. При цьому, оподаткуванню підлягають як власно вироблені, так і придбані товарні позиції зернових культур.

25 лютого 2021 року набули чинності зміни до Податкового кодексу України¹ щодо зниження ставки ПДВ з 20% до 14% на операції з імпорту та постачання на території України деякої сільськогосподарської продукції. Ставка 14 % застосовується, починаючи з 1 березня 2021 року.

Зміни стосуються наступних товарних позицій (зокрема зернових) згідно з УКТ ЗЕД: 1001 (пшениця), 1002 (жито), 1003 (ячмінь), 1004 (овес), 1005 (кукурудза). Відповідний документ, що містить такі умови оподаткування покликаний зменшити ризики від підвищення цін на харчові продукти, а також створити рівні умови оподаткування ПДВ для сільськогосподарських виробників і підприємств переробної галузі.

Фінансова безпека товаровиробників зерна є важливою умовою їх економічної ефективності, підтримання стабільності її рівня набуває вагомого значення, як одного з імперативів економічної безпеки. З цією метою необхідно за допомогою фінансових ресурсів забезпечувати потреби розширеного відтворення на основі встановлення оптимального співвідношення між засобами, що спрямовуються на споживання і накопичення [13].

Виробники зернових в умовах ринкової глобалізації в переважній більшості є конкурентами, за таких обставин пріоритетним з позицій економічної безпеки бачиться пошук шляхів узгодження інтересів. Так у ст. 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» йдеться про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, до яких відносять серед іншого встановлення цін придбання або реалізації; спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів; суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих причин. Тому наступним імперативом економічної безпеки товаровиробників зерна є удосконалення маркетингових стратегій, які дадуть змогу покроково забезпечувати моніторинг ринкового середовища та підвищувати рівень конкурентоспроможності [14].

В умовах глобалізаційних змін та виходу України на нові ринки важливим постає питання збереження та відновлення природної родючості ґрунтів з метою виробництва органічної продукції. Це один із шляхів підвищення конкурентоспроможності і, як результат, економічної безпеки товаровиробників зерна. Тому екологічний імператив постає пріоритетним у стратегічних цілях галузі зерновиробництва [5].

Утвердження імперативів економічної безпеки товаровиробників зерна зумовлює необхідність їх розвитку в напрямку раціоналізації ведення господарства в умовах процесів інтеграції та глобалізації. Особлива увага

має бути зосереджена на стратегічних імперативах економічної безпеки, зокрема на інноваційній складовій. Водночас пріоритетними виступають превентивні заходи безпеки, спрямовані на попередження загроз та небезпек, пов'язаних з інтенсивним розвитком зерновиробництва, що може негативно вплинути на якісні показники ґрунтів та навколишнього середовища. Також важливо спрямувати зусилля товаровиробників на посилення соціальної функції з метою сприяння розвитку інфраструктури села, створення робочих місць. Використання заходів економічної безпеки може бути досягнуте за рахунок інституціонального регулювання та розширення інформаційного простору.

Визначення пріоритетних складових економічної безпеки товаровиробників зерна слугуватимуть джерелом інформації для визначення слабких місць та загроз їх ефективної діяльності [5].

Транснаціональний характер світової економіки інтегрував Україну в глобальну виробничу і фінансову систему. Динамічні зміни у формуванні економічних пріоритетів держави зумовлюють пошук нових підходів до розуміння місця і ролі країни у міжнародному економічному просторі. Україна все більш переконливо позиціонує себе як аграрна держава і стратегічний вектор передбачає комплекс системних змін у механізмі формування та розвитку ринку сільськогосподарської продукції і його економічної безпеки. Особливої уваги заслуговує вивчення проблем розвитку та встановлення стратегічних пріоритетів економічної безпеки зернової галузі, оскільки вона чи не єдина останніми роками забезпечує ключовий сегмент продовольчої безпеки країни, валютні надходження до бюджету та має потенціал для сприяння енергетичній незалежності країни в умовах нестабільності та глобальної системної кризи.

За типової системної кризи система вичерпує пристосувальні варіанти: вона стикається з проблемами, котрі не можуть бути розв'язані в рамках самої системи, що призводить до руйнування її основ. Така криза може потрясти усю систему, її основні елементи та інститути: приватні й державні фінанси, промисловість, сільське господарство, послуги, товарне виробництво, споживання, інвестиції та торгівлю. Як результат, може виникнути великомасштабне безробіття, а населення зазнає великих втрат добробуту. У більшості випадків повернути економіку на шлях економічного зростання можуть тільки структурні та інституціональні перетворення [15].

Нарощування обсягів виробництва зерна може призвести до виникнення загрози економічній безпеці товаровиробників. Зокрема, в умовах системної кризи це може виявитись в остаточному занепаді окремих сільських територій з неможливістю до відтворення в найближчій перспективі.

Виправданими значні обсяги зерновиробництва в сучасних умовах можуть бути, наприклад, з позиції сприяння енергетичній незалежності

України. Так, величезний потенціал виробництва енергії з сільськогосподарських відходів і залишків, а також енергетичних культур залишається здебільшого невикористаним. Солома зернових, кукурудзяні качани і стебла щорічно генеруються і лише 55% переробляються, з них 1% використовуються в енергетичних цілях [16].

Необхідність збільшення обсягів експорту є пріоритетною для країни, проте з метою економічної безпеки товаровиробників необхідно виважено ставитись до даного сегменту економіки, оскільки одним із основних критеріїв ефективності має бути додана вартість, яка виступає індикатором ефективної діяльності підприємств. Вона формується в результаті кінцевих порівнянь між вартістю виробництва та переробки зернових і вартістю затрат на підвищення якості зерна, його переробку і реалізацію.

В контексті державного регулювання пропонуємо зміни у системі логістики використання зерна, її свого часу досліджували провідні фахівці Національної академії аграрних наук, яка полягає у поділі України на дві зони: Степову, наближену до портів, як експортно-орієнтовану зону для виробництва зерна; східну, північну і західну частини України як зону, де вироблятиметься зерно для внутрішніх потреб, особливо для розвитку тваринництва. Такі зони пов'язані з мінімізацією витрат на логістику [17].

Проте, задекларовані зміни доцільно проводити після відповідних економічних розрахунків на підставі методик економічної безпеки формування логістичної інфраструктури зернового господарства, використання наукового досвіду зональних особливостей вирощування зернових культур, враховуючи, що останніми роками майже не застосовуються базові агротехнологічні умови в частині дотримання сівозмін, що, як ми зазначали вище, проявляється у монокультурному виробництві.

З метою зменшення імпортозалежності України від тваринницької продукції стратегія розвитку зернового господарства має передбачати інноваційні підходи до планування оптимального балансу галузей у господарствах. Як галузевий аспект структурного чинника необхідно відпрацьовувати оптимальну структуру посівів і щільність поголів'я тварин на 100 га угідь. З цією метою пропонується подальше стимулювання виробництва і експорту зерна за рахунок збільшення урожайності та розширення посівів під кукурудзою на силос.

Методики та елементи системи планування не є новими, проте врахування кліматичних змін, сучасних можливостей ведення аграрного виробництва у поєднанні із науково обґрунтованими економічними розрахунками дозволить покращити структурне використання зернового фонду товаровиробників. На нашу думку, запропонований процес планування необхідно поєднувати з дослідженнями економічної безпеки товаровиробників в умовах глобалізації, яка дозволить дієво

використовувати можливості елементів індикативного планування та уникати можливих ризиків і небезпек.

Стратегія розвитку економіки країни має враховувати зміну пріоритетів, динаміку і спрямованість змін, що відбуваються, передбачити ліквідацію диспропорцій між галузями. Країна, яка має найбільший у Європі банк родючої орної землі має вести більш гнучку і вимогливу експортно-імпорتنу політику, засновану не на банальному викачуванні сировинних ресурсів або напівфабрикатів із низькою доданою вартістю, а на залученні інвестицій інноваційного порядку, які істотно підвищують ефективність економіки, знижують її енергоємність.

Висновки і пропозиції. Отже, основними орієнтирами стратегії зернового господарства України з позиції системної глобальної кризи вважаємо науково обґрунтовані підходи до формування і розвитку економічної безпеки зернової галузі та суб'єктів її господарювання, що передбачають визначення і ранжування пріоритетних напрямків. До ключових пріоритетів слід віднести регулювання використання зернового фонду державними інституціями, інфраструктурне і логістичне забезпечення галузі, диверсифікація зернового господарства та його структурного використання, включаючи органічне зерновиробництво, інноваційні напрямки розвитку селекції і насінництва зернових культур, можливості застосування нульових технологій, механізми мінімізації ризиків, вдосконалення податкового та митного законодавства.

Список літератури:

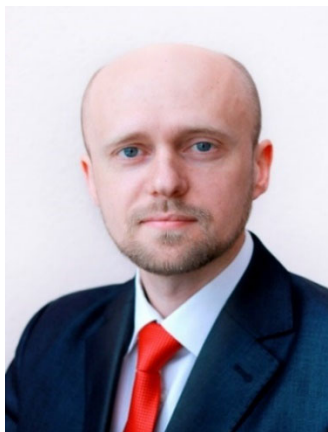
1. Швиданенко О. А. Сучасні тенденції становлення глобальної економічної системи. *Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ*. 2009. № 4 (20). С. 17-20.
2. Кальченко Т. В. Глобальна економіка: методологія системних досліджень: Монографія. Київ : КНЕУ. 2006. 248 с.
3. The Global Competitiveness Report 2017–2018. World Economic Forum. 2017. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>.
4. Фесенко М. В. Криза світового порядку як причина та наслідок глобальної системної кризи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 122. Частина II. 2014. С. 15-29.
5. Корженівська Н. Л. Імперативи та пріоритети економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: монографія. Кам.-Под.: вид-ць ПП Зволейко Д. Г. 2019. 440 с.
6. Бурлака Н. І. Україна як світовий експортер зерна. *Збірник наукових праць ВНАУ*. Серія: економічні науки. 2012. № 3 (69). С. 36-41.
7. Лотиш О. Я. Стратегічний аналіз зернової галузі України: стан та перспективи розвитку. *Інтелект XXI*. № 3. 2018. С. 74-79.

8. Конкуренційні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі : монографія. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; за заг. ред. А. І. Мокія. Львів. 2019. 872 с.
9. Ревак І. О., Зотова М. Є. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств: зарубіжний досвід. *Економіко-правовий часопис*. 2011. № 2. С. 98-106.
10. Губенко В. І. Реалізація експортного потенціалу АПК України в умовах глобалізації світової економіки. *Економіка АПК*. 2011. № 10. С. 142-147.
11. Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#Text>.
12. Про посилення протидії рейдерству: Указ Президента України від 19.03.2014 р. № 313/2014. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/313/2014>.
13. Тітова С. П. Основи формування фінансової складової економічної безпеки аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2010. № 9. С. 96-101.
14. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 12. ст. 64. (із змін.).
15. Шімаї М. Вибоїстими шляхами «втраченого десятиліття». URL: http://eip.org.ua/docs/EP_13_3_07.pdf.
16. Ведення аграрного бізнесу в Україні. URL: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf.
17. Україна буде поділена на дві логістичні зони. URL: <http://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina-budet-podelena-na-dve-logisticheskie-zony-ispolzovaniya-28072011144000>.

References:

1. Shvydanenko, O. A. (2009). Suchasni tendentsii stanovlennia hlobalnoi ekonomichnoi systemy. *Visnyk Kryvorizkoho ekonomichnoho instytutu KNEU*. № 4 (20). S. 17-20. [in Ukrainian].
2. Kalchenko, T. V. (2006). Hlobalna ekonomika: metodolohiia systemnykh doslidzhen: Monohrafiia. Kyiv : KNEU. 248 s. [in Ukrainian].
3. The Global Competitiveness Report 2017–2018. World Economic Forum. 2017. Retrieved from: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>. [in English].
4. Fesenko, M. V. (2014). Kryza svitovoho poriadku yak prychna ta naslidok hlobalnoi systemnoi kryzy. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. Vypusk 122. Chastyna II. S. 15-29. [in Ukrainian].
5. Korzhenivska, N. L. (2019). Imperatyvy ta priorytety ekonomichnoi bezpeky tovarovyrobnykiv zerna v umovakh rynkovoї hlobalizatsii: monohrafiia. Kam.-Pod.: vyd-ts PP Zvoleiko D. H. 440 s. [in Ukrainian].

6. Burlaka, N. I. (2012). Ukraina yak svitovyi eksporter zerna. Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Serii: ekonomichni nauky. № 3 (69). S. 36-41. [in Ukrainian].
7. Lotysh, O. Ya. (2018). Stratehichniy analiz zernovoi haluzi Ukrainy: stan ta perspektyvy rozvytku. *Intelekt KhKhI*. № 3. S. 74-79. [in Ukrainian].
8. Konkurentni stratehii bezpeky rozvytku Ukrainy u hlobalnomu seredovyschi : monohrafiia. *DU "Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy"*; za zah. red. A. I. Mokiia. Lviv. 2019. 872 s. [in Ukrainian].
9. Revak, I. O., Zotova, M. Ye. (2011). Mekhanizm zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv: zarubizhnyi dosvid. *Ekonomiko-pravovyi chasopys*. № 2. S. 98-106. [in Ukrainian].
10. Hubenko, V. I. Realizatsiia eksportnoho potentsialu APK Ukrainy v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiky. *Ekonomika APK*. 2011. № 10. S. 142-147. [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy "Pro zerno ta rynek zerna v Ukraini". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#Text>. [in Ukrainian].
12. Pro posylennia protydii reiderstvu: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 19.03.2014 r. № 313/2014. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/313/2014>. [in Ukrainian].
13. Titova, S. P. (2010). Osnovy formuvannia finansovoi skladovoi ekonomichnoi bezpeky ahrarykh pidpriemstv. *Ekonomika APK*. № 9. S. 96-101. [in Ukrainian].
14. Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii: Zakon Ukrainy vid 11.01.2001 r. № 2210-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. №12. st. 64. (iz zmin.). [in Ukrainian].
15. Shimai, M. Vyboistymy shliakhamy "vtrachenoho desiatylittia". Retrieved from: http://eip.org.ua/docs/EP_13_3_07.pdf. [in Ukrainian].
16. Vedennia ahrarynoho biznesu v Ukraini. Retrieved from: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf. [in Ukrainian].
17. Ukraina bude podilena na dvi lohistychni zony. Retrieved from: <http://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina-budet-podelena-na-dve-logisticheskie-zony-ispolzovaniya-28072011144000>. [in Ukrainian].

Олег Никодимович КОРКУШКО
кандидат економічних наук, доцент,
викладач кафедри обліку і оподаткування,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: oleg-ua82@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6577-8647>
<https://publons.com/researcher/3428974/oleg-korkushko/>

Ольга Василівна СВИРИДА
викладач кафедри обліку і оподаткування,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: olgasvirida77@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0691-065X>

УДК 376.2;330.59

ПАНДЕМІЯ COVID-19: СВІТОВІ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Коркушко О. Н., Свирида О. В. Пандемія Covid-19: світові суспільно-економічні виклики та загрози. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 50-59. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. В умовах поширення пандемії COVID-19, весь світ знаходиться в складній суспільно-економічній ситуації. Пандемія внесла свої корективи на ринку праці, помітно послабивши активність у сфері зайнятості, в доступі до медичних, освітніх та соціальних послуг, продовольчому забезпеченні, вплинула на найбільш вразливі верстви населення, такі як люди похилого віку, особи з фізичними обмеженими можливостями, сироти, мігранти тощо. До вирішення зазначених глобальних проблем, з якими стикнулось населення планети, залучені як урядові, міжнародні організації, так і громадські організації, волонтери, представники бізнесу.

Уряди країн світу мають забезпечити чуйність, оперативність і ефективність механізму соціальної, медичної, психологічної та фінансової підтримки та інструкції про те, як таку підтримку можна отримати. Міжнародні норми про права людини зобов'язують уряд тієї чи іншої країни забезпечувати право на достатній рівень життя, включаючи кількість і якість харчування, право на найвищий досяжний рівень здоров'я, а також соціальний захист. Крім того, влада має терміново розширити програми допомоги і посилити оперативний і довгостроковий соціальний захист, щоб нівелювати ризики довготривалих фінансових труднощів, з якими зіткнулась значна частина населення в період пандемії Covid-19. Особлива увага має приділятися людям з фізичними обмеженими можливостями, тобто зосереджувати увагу на питанні інклюзивності.

Мета. Метою дослідження є на основі аналізу наявних джерел оцінити наслідки пандемії Covid-19 для суспільства, а особливо для вразливих верств населення, з'ясувати шляхи підтримки та стабілізації соціально-економічних показників в країнах світу, дослідити діяльність міжнародних організацій, які приділяють особливу увагу питанням інклюзивності.

Результати. У статті розглянуто механізми підтримки населення в період пандемії Covid-19, роль міжнародних організацій, які приділяють особливу увагу питанням інклюзивності, шляхи вирішення проблем доступу до медичних, освітніх, продовольчих, фінансових та соціальних послуг малозабезпечених верств населення, а також осіб з фізичними обмеженими можливостями.

Ключові слова: інклюзивність; пандемія; дистанційна освіта; міжнародна організація; уряд; допомога; суспільство.

Oleh KORKUSHKO

PhD in Economics, Associate Professor,
Lecturer in the Department of Accounting and Taxation,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: oleg-ua82@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6577-8647>
<https://publons.com/researcher/3428974/oleg-korkushko/>

Olha SVYRYDA

Lecturer in the Department of Accounting and Taxation,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: olgasvirida77@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0691-065X>

THE COVID-19 PANDEMIC: GLOBAL SOCIO-ECONOMIC CHALLENGES AND THREATS

Abstract

Introduction. *With the spread of the COVID-19 pandemic the all world is in a difficult socio-economic situation. The pandemic has made adjustments in the labor market, significantly reducing activity in employment, access to health, education and social services, food security, affected the most vulnerable, such as the elderly, people with disabilities, orphans, migrants etc. Governmental, international organizations, as well as public organizations, volunteers, and business representatives are involved in solving these global problems faced by the world's population.*

Governments around the world need to ensure the responsiveness, efficiency and effectiveness of the social, medical, psychological and financial support mechanism and instructions on how to obtain such support. International human rights law obliges a government to ensure the right to an adequate standard of living, including the quantity and quality of food, the right to the highest attainable standard of health, and social protection. In addition, the authorities urgently need to expand assistance programs and strengthen operational and long-term social protection to address the risks of long-term financial difficulties faced by much of the population during the COVID-19 pandemic. Particular attention should be paid to people with physical disabilities, that is focus on inclusiveness.

Purpose. *The purpose of the study is to assess the impact of the COVID-19 pandemic on society and especially for vulnerable populations, to identify ways to support and stabilize socio-economic indicators in the world, to explore the activities of international organizations that pay special attention to inclusiveness.*

Results. *The article considers the mechanisms of population support during the COVID-19 pandemic, the role of international organizations that pay special attention to inclusiveness, ways to address access to medical, educational, food, financial and social services for the poor and people with disabilities.*

Keywords: *inclusiveness, pandemic, distance education, international organization, government, aid, society.*

Вступ. Пандемія Covid-19 кардинально змінила життя усього населення світу. Велика частина працездатного населення втратила роботу, опинилась на межі бідності. Значна частина людей змінила звичні процеси заробітку, здобуття освіти, отримання медичних, соціальних послуг. Вагомі зміни відбулися й з людьми з обмеженими фізичними можливостями, що в свою чергу змусило більшість країн світу вивести на перший план питання інклюзивності.

Мета та завдання статті. В публікації поставлено завдання на основі аналізу наявних джерел дослідити суспільно-економічні виклики та загрози пандемії Covid-19, її наслідки для людей з фізичними обмеженими можливостями.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день, більшість міжнародних міжурядових організацій, зосереджуючи увагу на питанні інклюзивності, ведуть мову не тільки про забезпечення повноцінної участі в суспільному житті людей з обмеженими можливостями, а й про

усунення дискримінації будь-яких верств населення, які можуть виявитися вразливими на підставі статі, віку, етнічної та національної приналежності, фізичних можливостей та стану здоров'я, рівня добробуту і життєвих умов.

Зокрема, в Копенгагенській декларації про соціальний розвиток, на яку посилається доповідь ООН з питань створення інклюзивного суспільства, визначені міжнародні зобов'язання по формуванню «такого суспільства, яке було б стабільним, безпечним і справедливим і яке ґрунтувалося би на принципах заохочення і захисту всіх прав людини, а також на принципах недискримінації, терпимості, поваги різноманіття, рівності можливостей, солідарності, безпеки та участі всього населення, в тому числі верств та осіб, які перебувають в несприятливому становищі» [1].

На фоні пандемії коронавірусної інфекції, серйозно стурбовані погіршенням становища вразливих верств населення ряд міжнародних організацій, які приділяють особливу увагу питанням інклюзивності. Така ж ситуація і в Україні.

ООН, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація праці (МОП), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Міжнародний комітет Червоного Хреста та багато інших організацій випустили для своїх співробітників, національних урядів, корпоративного сектора та широких груп населення рекомендації із закликом звернути увагу на необхідність забезпечення прав і потреб громадян з обмеженими можливостями в умовах пандемії.

Міжнародною організацією праці та ЮНІСЕФ були підготовлені рекомендації для підприємств, покликані допомогти їм забезпечити підтримку сімей працівників в умовах пандемії COVID-19, а також звернулися до урядів країн світу із закликом надати підтримку роботодавцям та посилити соціальний захист, насамперед вразливих категорій населення [2].

Міжнародний комітет Червоного Хреста підготував посібник для співробітників своїх місій, який містить рекомендації щодо забезпечення допомоги і захисту найбільш вразливих верств населення відповідно до їх потреб. Окремо вказується на необхідності в процесі роботи враховувати інклюзивність каналів комунікації для розповсюдження інформації про діяльність місії і вжиті заходи [3].

Організація американських держав випустила практичні рекомендації для держав-членів щодо заходів реагування на пандемію COVID-19 з урахуванням інклюзивності та забезпечення прав соціально вразливих верств населення.

ЮНІСЕФ побоюється, що в багатьох випадках діти з обмеженими можливостями, можуть бути виключені з навчального процесу, якщо програми дистанційного навчання не будуть враховувати їх особливості, нозології або в разі відсутності необхідних технічних пристроїв. Також від освітніх організацій потрібна спеціальна додаткова підготовка педагогів, щоб вони змогли віддалено проводити заняття для дітей з обмеженими можливостями.

У зв'язку з цим, ЮНЕСКО проводить моніторинг стану освітніх систем в різних країнах і, в рамках великого переліку заходів сприяння освітнього

процесу, надає технічну допомогу з метою швидкої підготовки і впровадження інклюзивних рішень для дистанційного навчання з використанням високотехнологічних та інших доступних підходів.

Крім того, фінансові ресурси, що виділяються міжнародними організаціями в якості гуманітарної допомоги на боротьбу з наслідками поширення коронавірусної інфекції, в ряді випадків, спеціально призначені для найбільш вразливих верств населення.

Більшість світу реалізують масштабні заходи підтримки верств населення, найбільш вразливих перед загрозою коронавірусної інфекції. Основні види допомоги включають розподіл продуктів харчування, виплату соціальної допомоги та підтримку зайнятості, медичне обслуговування та створення умов для зниження ризику зараження інфекцією.

У зв'язку з рекомендаціями та необхідністю дотримуватися соціальної самоізоляції з метою мінімізації ризику поширення інфекції, особливе занепокоєння урядів викликає становище бездомних, яким надається додаткова підтримка.

У найменш розвинених країнах, основну проблему, яку повинні вирішити уряди, представляє забезпечення харчуванням найбільш вразливих верств населення, які втратили джерела засобів до існування і звичних умов життєдіяльності. Крім того, порушення глобальних ланцюжків поставок продукції в деяких випадках поставило в пріоритет необхідність забезпечення продовольчої безпеки держави в цілому.

Наприклад, в Гондурасі, де уряд здійснює роздачу продовольства найменш забезпеченим верствам населення, виробництво продуктів харчування, розвиток сільського господарства і забезпечення продовольчої незалежності та безпеки оголошені пріоритетом держави. У Колумбії, де держава забезпечувала школярів безкоштовними обідами, на час епідемії організована доставка продуктів харчування на дім.

Безумовним пріоритетом національних і міжнародних зусиль стала підтримка зайнятості населення, а також відшкодування втрачених доходів у формі соціальних виплат з безробіття, компенсацій і пільг роботодавцям, послаблень в податковому регулюванні. Так, в Україні, у відповідності до чинного законодавства, фізичні особи – підприємці та наймані працівники, які були змушені припинити свою діяльність через карантинні обмеження у «червоних» зонах, отримали з державного бюджету України одноразову матеріальну виплату у розмірі 8 тисяч гривень.

Однак, ООН очікує істотного зростання масштабів бідності серед працюючого населення, оскільки «проблеми з доходами, що виникають через зниження економічної активності, призведуть до банкрутства працівників, які живуть за межею бідності». За оцінками МОП, в світовому масштабі число людей, які поповнять ряди працюючих малозабезпечених, складе від 8,8 до 35 млн. чол.

Позитивним сигналом є застосування механізмів фінансової допомоги безробітним поряд із виплатами по інвалідності та іншими соціальними допомогам.

Проте, не дивлячись на цілеспрямовану і предметну державну підтримку вразливих верств населення в умовах пандемії, в багатьох

випадках, саме вимушені заходи урядів щодо запобігання поширенню інфекції, виявляються фактором погіршення їхнього економічного становища.

Як зазначається в огляді британської консалтингової компанії Social Development Direct (SDDirect), стан осіб з обмеженими можливостями в поточних умовах погіршується не тільки в зв'язку з коронавірусною інфекцією як такою (більший ризик зараження через спосіб життя і менші шанси перемогти хворобу через вже наявні проблем зі здоров'ям), а й через вимушені заходи держав по боротьбі з поширенням інфекції. Цей, так званий «вторинний ефект», полягає, наприклад, в тому, що особи з інвалідністю за станом здоров'я не можуть отримати необхідне медичне обслуговування, так як медичні установи переорієнтовані на прийом і лікування заражених пацієнтів, діти з особливими потребами опиняються виключеними з процесу дистанційної освіти, якщо не прийняті спеціальні заходи, а багато осіб з обмеженими можливостями, зайняті в таких неформальних секторах економіки, як вулична торгівля, позбавляються джерел засобів до існування через відсутність людей на вулицях і, відповідно, не можуть розраховувати на соціальну підтримку роботодавців. Крім того, в умовах, коли основні фінансові та організаційні ресурси держави кинуті на боротьбу з пандемією, потреби людей з обмеженими можливостями і намічені раніше програми допомоги скасовуються або йдуть на другий план.

У зв'язку з прийняттям державами широкого спектру заходів допомоги соціально незахищеним верствам населення та відповідними бюджетними витратами, в різній мірі активізували свою роботу в цьому напрямку і державні вищі органи аудиту (ВОА).

Насамперед, сфера діяльності ВОА охоплює перевірки державних витрат на заходи по боротьбі з коронавірусною інфекцією, на закупівлю продуктів харчування і предметів першої необхідності для надання соціальної допомоги, оцінку реалізованих механізмів фінансового стимулювання. Ще минуло недостатньо часу для якісної оцінки ефективності і результативності державної політики в цьому напрямку, хоча перші приклади вже з'являються.

Питання допомоги особам з обмеженими можливостями значною мірою відносяться і до сфери діяльності інститутів громадянського суспільства та окремих громадян, що в свою чергу в нинішніх умовах пандемії набуває більшої актуальності з огляду на нестачу державних ресурсів. Можливість особистого вкладу в боротьбу з пандемією і допомогу соціально незахищеним верствам населення знайшла широкий відгук у всьому світі, в тому числі й в Україні.

Для прикладу, уряд Великобританії запустив онлайн-платформу для надання допомоги представникам вразливих верств населення і надання їм необхідних послуг. В Уругваї Міністерство соціального розвитку реалізує програму залучення волонтерів для участі в різних заходах в рамках національного плану по боротьбі з коронавірусом. В умовах режиму самоізоляції волонтери надають віддалену підтримку літнім громадянам, спілкуючись з ними за допомогою виданих пенсіонерам планшетів.

Водночас, ООН стурбована тривожними тенденціями, про які повідомляють представники громадянського суспільства у всьому світі: введені державами заходи щодо запобігання поширення коронавірусної інфекції, обмежують такі базові права людини, як свобода слова і свобода мирних зібрань, що зачіпає, в тому числі, діяльність громадських організацій і їх можливість підтримувати ефективну боротьбу з COVID-19.

Оскільки сфера зайнятості історично стала одним з основних напрямків боротьби за права осіб з обмеженими можливостями, в корпоративному секторі розвинутих країн вже сформувалися відповідні цінності і установки, а принципи інклюзивного суспільства інтегровані на рівні брендів і корпоративних політик. Тепер же, як зазначає Forbes, ця ділова культура повинна пройти перевірку важкими умовами і не втратити завойовані досягнення [4].

На думку експертів МОП, колективні зусилля і солідарність організацій, роботодавців і працівників можуть виступити не тільки механізмом сприяння забезпечення прав та інтересів осіб з інвалідністю, а й найважливішою умовою ефективної протидії наслідкам пандемії COVID-19 для сфери праці в цілому.

Криза, викликана спалахом COVID-19, торкнулася практично всіх сфер життя суспільства і всіх верств населення, але особливо вона виявилась згубною для представників найбільш вразливих соціальних верств, в тому числі літніх людей, осіб з обмеженими можливостями, осіб без житла, дітей-сиріт, мігрантів. Збільшується число безробітних, які також можуть втратити своє житло. Незаможні люди несуть величезне навантаження від впливу кризи на здоров'я і фінансове становище. Якщо не вжити належних заходів, соціально-економічна криза, викликана пандемією COVID-19, може також посилити нерівність, дискримінацію та безробіття в глобальних масштабах, як в середньостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Сформована в суспільстві думка про те, що COVID-19 – це переважно хвороба літніх людей, посилює негативні стереотипи про громадян старшого віку, які можуть розглядатися як обтяжливі для суспільства. Дискримінація за віком може мати прямий і часто катастрофічний вплив на здатність людей похилого віку отримувати доступ до товарів і послуг, навіть медичних.

З метою недопущення дискримінації громадян при наданні їм послуг в сфері охорони здоров'я, ООН рекомендує розробити такі протоколи медичного сортування пацієнтів, які будуть засновані на доказових медичних і етичних чинниках, а не на віці.

Люди похилого віку в більшій мірі схильні до ризику зараження COVID-19, особливо ті, які страждають хронічними хворобами, такими як цукровий діабет і серцево-судинні захворювання. Сьогодні вони стикаються не тільки з підвищеним ризиком для здоров'я, але і з великими труднощами життя в самоізоляції. Незважаючи на те, що соціальне дистанціювання необхідне для зменшення поширення захворювання, якщо його не застосовувати правильно, такий захід може також призвести до посилення соціальної ізоляції літніх людей, в той час, коли вони найбільше потребують підтримки. Подібні заходи щодо захисту людей похилого віку

повинні застосовуватися до них тільки на добровільній основі, відзначають експерти ООН.

Багато літніх людей живуть в установах тривалого догляду, будинках для людей похилого віку. Особи, які перебувають в таких установах, мають більш високий ризик зараження і несприятливих наслідків захворювання, тому що вони знаходяться в безпосередній близькості один від одного. В результаті, багато держав змушені вживати таких заходів, як обмеження відвідувань і групових занять, що негативно впливає на фізичне і психічне здоров'я людей похилого віку, призводить до підвищення їх тривожності, напруженості і замкнутості. Політика обмеження відвідувань повинна бути збалансованою і враховувати можливий ризик для здоров'я, з одного боку, і психологічну потребу в родині і в спілкуванні, з іншого боку. Для прикладу, у Франції після декількох тижнів заборони на відвідування громадян, які перебувають в будинках для людей похилого віку, було дозволено сім'ям бачитися зі своїми родичами з дотриманням необхідних запобіжних заходів.

Під час епідемії, рівень недоїдання серед соціально вразливих верств населення, особливо серед пенсіонерів, може різко зрости, призводячи до більш високих показників смертності. Забезпечення продовольчої безпеки стає ключовою проблемою для держав, це особливо актуально в разі самоізоляції літніх людей. Соціальним службам слід, де це необхідно, забезпечити можливість доставки продуктів харчування громадянам похилого віку на дім. Так, у Вірменії за підтримки Червоного хреста самотнім літнім людям безкоштовно надаються продукти харчування, щоб не було необхідності відвідувати магазини і піддаватися ризику.

На сьогоднішній день, однією із проблем суспільства є цифровий розрив. Відсутність у значної частини літніх громадян навичок роботи з новітніми технологіями, пов'язане з тим, що вони здобували освіту за стандартами іншої епохи. Це призводить до того, що обмежується для цієї групи населення доступ до інформації про заходи щодо захисту від коронавірусу, а також доступ до ряду необхідних послуг, що в цілому може погіршити ізоляцію таких громадян.

Цифровий розрив також може вплинути на здатність літніх людей користуватися послугами телемедицини або здійснювати покупки в Інтернеті, що часто надзвичайно необхідно в умовах дії жорстких заходів із самоізоляції громадян. У менш розвинених країнах, технологічні проблеми для літніх людей поглиблюються через фінансову скруту. Це необхідно враховувати державам, надавати інформацію альтернативними способами, а також вжити заходів для скорочення цифрового розриву. Так, у Франції проводяться дистанційні медичні консультації громадян по відеозв'язку; для осіб старшого віку консультації проводяться також і по телефону.

Понад 100 організацій із захисту прав осіб з інвалідністю звернулися із закликом до негайного реагування з боку держав, спрямованого на задоволення потреб людей з фізичними обмеженими можливостями (ФОМ), для підтримання їх здоров'я, безпеки, гідності, самостійності, повноцінної участі в житті суспільства протягом всієї епідемії COVID-19.

Варто зазначити, що люди з інвалідністю часто стикаються з проблемами доступу до медичних послуг. Високий ризик зараження COVID-19 для людей з ФОМ та більш серйозні наслідки для здоров'я поглиблюються й іншими проблемами, такими як припинення надання соціальних послуг та заходів підтримки.

ООН рекомендує державам в період епідемії:

- зміцнити національне законодавство та політику в галузі охорони здоров'я;
- виявити і усунути перешкоди для надання медичних послуг для осіб з ФОМ, розширити охоплення і доступність медичної допомоги;
- навчити медичний персонал питань інклюзивності, поліпшити надання послуг для людей з ФОМ;
- надати особам з ФОМ можливість самостійно приймати рішення з питань свого здоров'я на основі інформованої згоди;
- розширити дослідження і збір даних для моніторингу, оцінки та зміцнення систем охорони здоров'я в контексті підтримки людей з ФОМ.

Щоб був забезпечений доступ до інформації про COVID-19 особам з ФОМ, вона повинна надаватися в особливих форматах. Медичні установи також повинні бути фізично доступні для людей з порушеннями рухових, сенсорних і когнітивних функцій.

Епідемія COVID-19 становить особливу проблему для благополуччя дітей з обмеженими можливостями, особливо в сферах освіти, охорони здоров'я, соціального і сімейного життя. Це призводить до високого рівня стресу дітей, які потребують чіткого розпорядку дня. Під час призупинення роботи шкіл, діти з обмеженими можливостями сильніше відстають у навчанні, ніж їх однолітки. Ефективність дистанційної освіти залежить від індивідуальних потреб дітей та здатності шкіл забезпечувати індивідуальне навчання. Діти також стикаються зі значними порушеннями в наданні терапевтичних послуг, які мають вирішальне значення для підтримки розвитку комунікативних і соціально-емоційних навичок та допомагають дітям краще справлятися в школі і вдома.

Як показує практика вимушеного переходу на дистанційну форму навчання у період пандемії, не всі заклади освіти різних країн світу були готові до цього. Саме тому, більшість країн світу були змушені більш серйозно підійти до питання дистанційної освіти. В Україні, ряд шкіл, закладів вищої освіти, продовжують освітній процес віддалено з використанням різних інструментів дистанційної і електронної освіти.

Висновки і пропозиції. Широке висвітлення питань інклюзивності в діяльності міжнародних організацій і національних урядів покликане гарантувати дотримання прав та інтересів соціально незахищених громадян в процесі глобальної боротьби з поширенням COVID-19. Незважаючи на помітний внесок вжитих заходів в забезпечення доступу зазначених верств населення до якісної охорони здоров'я, освіти і зайнятості, в ряді випадків, вимушено введені обмеження, є основним фактором негативного впливу на умови життя представників вразливих верств населення, що обумовлює

необхідність комплексного, всеохоплюючого аналізу політики урядів в поточних умовах та координації зусиль держави, суспільства і бізнесу.

Список літератури:

1. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток: офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. URL : <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-summit-for-social-development-1995/wssd-1995-agreements/cdosd-introduction.html> (дата звернення: 22.09.2021).
2. Нові рекомендації на допомогу роботодавцям щодо підтримки сімей працівників в умовах пандемії COVID-19: офіційний сайт Міжнародної організації праці. URL : https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_740217/lang--en/index.htm (дата звернення: 24.09.2021).
3. COVID-19: Інклюзивна програма під час коронавірусу: офіційний сайт Міжнародного комітету Червоного Хреста. URL : <https://www.icrc.org/en/document/covid-19-coronavirus-inclusive-programming> (дата звернення: 25.09.2021).
4. Реакції на COVID-19: Forbes. URL : <https://www.forbes.com/sites/soniathompson/2020/03/30/reactions-to-covid-19-threaten-gains-in-diversity-inclusion-and-belonging-how-to-keep-your-brand-on-track/?sh=286abe276cea> (дата звернення: 27.09.2021).

References:

1. Kopenhahenska deklaratsiia pro sotsialnyi rozvytok: ofitsiinyi sait Orhanizatsii Obiednanykh Natsii. Retrieved from: <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-summit-for-social-development-1995/wssd-1995-agreements/cdosd-introduction.html> (data zvernennia: 22.09.2021). [in Ukrainian].
2. Novi rekomendatsii na dopomohu robotodavtsiam shchodo pidtrymky simei pratsivnykiv v umovakh pandemii COVID-19: ofitsiinyi sait Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi. Retrieved from: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_740217/lang--en/index.htm (data zvernennia: 24.09.2021). [in Ukrainian].
3. COVID-19: Inkliuzyvna prohrama pid chas koronavirusu: ofitsiinyi sait Mizhnarodnoho komitetu Chervonoho Khresta. Retrieved from: <https://www.icrc.org/en/document/covid-19-coronavirus-inclusive-programming> (data zvernennia: 25.09.2021). [in Ukrainian].
4. Reaktsii na COVID-19: Forbes. Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/soniathompson/2020/03/30/reactions-to-covid-19-threaten-gains-in-diversity-inclusion-and-belonging-how-to-keep-your-brand-on-track/?sh=286abe276cea> (data zvernennia: 27.09.2021). [in Ukrainian].

Людмила Анатоліївна КУШНІР
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: ljudaljudmila01@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5746-2095>

Володимир Олександрович КУШНІР
кандидат економічних наук,
бухгалтер аутсорсингової компанії «ТОП КЛАС»,
м. Київ, Україна
E-mail: kusvo27@gmail.com

УДК 657.37 : 631.1

ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДАННЯ І ПОДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Кушнір Л. А., Кушнір В. О. Організація складання і подання фінансової звітності аграрними підприємствами. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 60-72. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті розглядаються особливості підготовки та подання річних звітів сільськогосподарськими компаніями. Покриття компанії викликає інтерес у великій кількості користувачів, які покладаються на неї як на основне джерело інформації про економіку та її діяльність для прийняття управлінських рішень. Користувачами звітності компанії є існуючі та потенційні інвестори, працівники, постачальники та інші кредитори бізнесу, клієнти, уряди та органи влади, громадськість, інші фізичні та юридичні особи.

Мета. Метою цієї статті є конкретизація механізмів та проблем сучасних умов переходу на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, де визначено роль та функції фінансової звітності як основного джерела інформації для аналізу фінансового та активового стану

сільськогосподарських підприємств, їх фінансові результати, структура капіталу, характеристики виробництва та перспективи подальшої діяльності в майбутньому. Ретельний огляд фінансової звітності дозволяє нам зробити висновки на договірній основі про ефективність розміщення та концентрації капіталу в певній сфері економічних відносин, щоб оцінити потенціал більш високої прибутковості від його подальшого використання у процес виробництва. Це впливає на прийняття рішень з акцентом на досягнення стратегічних цілей сільськогосподарських виробників.

Результати. *Стосовно запитів на фінансову інформацію сільськогосподарського підприємства користувачів можна поділити на внутрішніх (власники, керівництво, працівники тощо) та зовнішніх (кредитори, інвестори, державні установи тощо). Останні, у свою чергу, можуть мати прямий фінансовий інтерес до агроформувань (тобто зацікавлені у результатах діяльності компанії – інвесторів, кредиторів тощо) або опосередковано (державні установи).*

Кожна форма фінансової звітності доповнює іншу, що забезпечує порівнянність показників та допомагає краще зрозуміти повноту інформації, що міститься в ній. Впровадження цих змін покращить процес підготовки річної фінансової звітності, надасть користувачам достовірну інформацію та допоможе знайти резерви для покращення фінансового становища фірми.

Наше дослідження показало, що питання надійного обліку фінансових результатів господарств, враховуючи сезонність та поточну роботу, є важливим етапом сьогодні і, по суті, результатом фінансово-господарської діяльності. Правильність визначення прибутку компанії залежить від того, чи належним чином сума доходів, витрат та фінансових результатів підтверджена бухгалтерським обліком, а отже, розрахунком та поданням достовірної інформації у річній фінансовій звітності. Це в першу чергу в інтересах підприємця. Після підготовки та подання річної звітності сільськогосподарського підприємства можна не тільки усунути помилки та недоліки, а й визначити можливі резерви збільшення прибутку.

Річна фінансова звітність складається переважно відповідно до моделі бухгалтерського обліку, яка ґрунтується на очікуваному відшкодуванні витрат на придбання та концепції збереження номінального фінансового капіталу.

Річні звіти є єдиними, тому звіти, що готуються агрокомпаніями, мають готуватися в єдиних формах з урахуванням специфіки управління. Усі компанії, що мають статус юридичної особи в Україні, спільні підприємства з іноземними громадянами, державні компанії складають фінансову звітність за встановленими формами.

Ключові слова: *бухгалтерський облік, фінансова звітність, аграрні підприємства, річний звіт, форми звітності, користувачі інформації.*

Liudmyla KUSHNIR

PhD in Economics, Associate Professor,
Lecturer in the Department of Accounting and Taxation,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: ljuda@judmila01@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5746-2095>

Volodymyr KUSHNIR

PhD in Economics,
accountant of an outsourcing company "TOP KLAS",
Kyiv, Ukraine
E-mail: kusvo27@gmail.com

**ORGANIZATION OF PREPARATION AND SUBMISSION OF
FINANCIAL REPORTING BY AGRICULTURAL ENTERPRISES**

Abstract

Introduction. *The article considers the features of preparation and submission of financial statements by agricultural enterprises. The reporting of the enterprise is of interest to a wide range of users who rely on it as the main source of information about the economy and its activities for management decisions. Users of the company's reporting are existing and potential investors, employees, suppliers and other trade creditors, customers, government and government agencies, the public, other individuals and legal entities.*

Purpose. *The purpose of this article is to substantiate the mechanisms and issues of the current conditions of transition to international accounting principles, which significantly increase the role and strengthen the functions of financial reporting as the main source of information for analyzing the financial and property status of agricultural enterprises, its financial results, capital structure, features of production and prospects for continuing activities in the future. Careful study of financial statements allows us to draw conclusions about the effectiveness of the allocation and concentration of capital in a particular area of economic relations on a contractual basis, to assess the potential for increased returns from its further use in the production process. This influences decision making with a focus on achieving the strategic goals of agricultural producers.*

Results. *In terms of the attitude of financial information users to the enterprise can be divided into internal (owners, management, staff, etc.) and external (creditors, investors, government agencies, etc.). The latter in turn may have a direct financial interest in the enterprise (interested in the results of the enterprise – investors, creditors, etc.) or indirect (government agencies).*

Each form of financial reporting complements the other, which ensures comparability of indicators and helps to better understand the completeness of

the information presented in it. The implementation of these changes will improve the procedure for preparing financial statements, providing reliable information to users, and will help to find reserves to improve the financial condition of the enterprise.

Our study showed that given the seasonal nature and work in progress, today the issue of reliable accounting of financial results of agricultural enterprises is an important stage and in fact the result of financial and economic activities. The correctness of determining the profit received by the enterprise depends on whether the amount of income, expenses and financial results is correctly confirmed by accounting, and therefore the calculation and presentation of reliable information in the financial statements. This is primarily the interest of business owners. After compiling and submitting financial statements of an agricultural enterprise, you can not only get rid of errors and shortcomings, but also identify possible reserves to increase income.

The financial statements are mostly prepared in accordance with the accounting model, which is based on the expected reimbursement of historical cost and the concept of maintaining the nominal financial capital.

Financial statements are the only, so the reports prepared by agricultural enterprises, taking into account the peculiarities of management, should be formed in uniform forms. All enterprises that have the status of a legal entity in Ukraine, joint ventures with foreign citizens, state-owned enterprises prepare financial statements in the prescribed forms.

Keywords: *accounting, financial reporting, agricultural enterprises, annual report, reporting forms, information users.*

JEL classification: *M 40, Q 19*

Вступ. В період глобалізації економіки, переходу на міжнародні принципи ведення бухгалтерського обліку, дистанційна робота в умовах пандемії, значно зростає роль і посилюються функції фінансової звітності, як головного джерела інформації для проведення аналізу фінансово-майнового стану підприємства, його фінансових результатів, структури капіталу та перспективи продовження діяльності у майбутньому. Для аграрних підприємств підготовка, складання і подання фінансової звітності є набагато важливішою темою ніж у інших підприємств і організацій. Спричинено це багатьма факторами. Фінансова звітність складається усіма суб'єктами господарювання, і як засвідчує світова практика – є доступною для зовнішніх користувачів. І хоча такі підходи, на перший погляд, можуть виглядати схожими, однак, вони відрізняються один від одного через соціальні, економічні та правові особливості сільськогосподарських підприємств кожної країни. Крім того, запити різних користувачів фінансової звітності повинні враховуватися й при визначенні національних стандартів щодо організації звітності.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є узагальнення організаційних аспектів фінансової звітності та надання користувачам відповідної до прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та грошові потоки аграрних товаровиробників.

Велика низка вимог призводить до вирішення багатьох проблем, які дозволяють використовувати різні визначення таких елементів фінансової звітності, як активи, зобов'язання, власний капітал, доходи та витрати. В сільськогосподарських підприємствах такі обставини призводять до застосування різних критеріїв обліку статей у фінансовій звітності та вибору різних баз оцінки. Це також вплинуло на сферу застосування річної фінансової звітності та інформацію, що міститься в ній [1].

В даний час більшість фермерських господарств складають щомісячні, квартальні та річні фінансові, статистичні та податкові звіти, які представляються користувачам відповідно до чинного законодавства. Річна фінансова звітність готується та подається у строки, встановлені законодавством, та у відповідному складі. Перед складанням звіту проводиться ретельний аналіз усіх показників, які він містить. Якщо є певні відхилення, вони будуть скориговані [7].

Вивченню розвитку теоретико-методологічних аспектів фінансової звітності присвячено роботи вітчизняних та зарубіжних вчених Ф. Ф. Бутинець, Ю. А. Ланцюги, С. Ф. Керівник, Н. А. Пономарьова, О. Г. Величко, М. Я. Дем'яненко, С. І. Дерев'янка, С. О. Олійник, В. В. Ковальова, Е. С. Гендріксен, Я. В. Соколова, Ю. В. Максиміва та інші вчені. Оцінюючи наукові досягнення вітчизняних та зарубіжних вчених, слід зазначити, що деякі проблеми, пов'язані з організацією підготовки та подання річної фінансової звітності в системі управління сільськогосподарськими підприємствами, зокрема складанням їх основних форм, є ще недостатньо вивченими.

Водночас, однак, у юридичних документах та літературі немає єдиного підходу, який би певною мірою відображав організацію підготовки та подання річних звітів сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформація, представлена у фінансовій звітності, базується виключно на даних бухгалтерського обліку та має бути ідентичною даним аналітичного та синтетичного обліку [2].

Найбільшим за обсягом та інформаційною цінністю у сільськогосподарських господарствах є річний звіт, що складається з: балансу (балансу), звіту про прибутки (звіт про сукупний дохід), звіту про рух грошових коштів, звіту про капітал та приміток до річної фінансової звітності. Підготовка та створення річного фінансового звіту має кілька етапів через тривалість облікового періоду та складність виконуваної роботи. Річна фінансова звітність, підготовлена компанією, містить інформацію про активи, зобов'язання, власний капітал та прибуток. Для

того, щоб повністю розкрити цю інформацію, головний бухгалтер виконує всю необхідну роботу перед складанням річної фінансової звітності. Відповідно, більшість підготовчих робіт проводиться до складання річних звітів компанії.

Вивчаючи та узагальнюючи таку важливу ділянку організації бухгалтерського обліку як підготовка фінансової звітності, потрібно виділити наступну послідовність складання річної фінансової звітності:

- практикуючі бухгалтери, працюючи над підготовкою фінансових звітів та вбачаючи певні недоліки в цьому процесі, повинні вносити конкретні пропозиції щодо змін та доповнень до нормативних актів зі складання та подання річної фінансової звітності на перспективу;

- очільник аграрної фірми створює наказ по підприємству про інвентаризацію товарно-матеріальних цінностей, активи та розрахунки, визначення структури комісії з інвентаризації, період виконання та розрахунок результатів інвентаризації з відображенням за рахунками бухгалтерського обліку;

- показники періодичних та річних звітів перевіряються на порівнянність та за потребою корегуються. Необхідність такого перегляду випливає з того факту, що всі закони, прийняті на певну дату, набирають чинності з початку попередніх звітних періодів, а також із структурних змін у компанії;

- за потребою, у сучасних ринкових умовах компанії необхідно переоцінити активи. Якщо залишкова вартість активу на дату балансу суттєво відхиляється від його справедливої вартості, компанія переоцінює активи. Після переоцінки основних засобів одночасно переоцінюються інші об'єкти цієї ж групи;

- погоджуються доходи та витрати за звітний період. Однією з передумов забезпечення достовірності даних є дотримання принципу нарахування та відповідність доходів і витрат. Тому потрібно сформулювати необхідні резерви, передбачені переліком принципів бухгалтерського обліку та скорегувати інші раніше створені резерви, які не були використані у звітному періоді і перенести їх залишки на наступний звітний період;

- проводяться заключні записи за аналітичними рахунками, субрахунками та синтетичними рахунками, які слугуватимуть основою для складання майбутніх звітів;

- завершуються записи у Головній книзі. Дані поточних рахунків за синтетичними рахунками(оборотними відомостями) порівнюються з поточними даними за аналітичними рахунками або реєстрами (оборотними відомостями) аналітичної бухгалтерії;

- складаються усі чинні форми фінансової звітності, в тому числі й Примітки та пояснювальна записка;

- взаємоузгоджуються показники різних форм фінансової звітності та можуть уточнюватися та доповнюватися, враховуючи корективи міністерств та відомств, до яких належать;

- перевіряють і затверджують фінансову звітність згідно з нормативно-правою базою та установчими документами аграрних підприємств;

- подання річної звітності відбувається згідно із Порядком подання фінансової звітності та супровідним листом за передбаченими адресами [7].

Повнота і достовірність показників – головна вимога, що ставиться до звітності підприємств і організацій всіх форм власності. Тому в підприємствах перевіряють повноту відображення в поточному обліку господарських операцій, оформлених відповідними документами, і завершують облікові записи: уточнюють розподіл витрат і доходів між суміжними звітними періодами; перевіряють стан розрахунків і списують у встановленому порядку нереальну дебіторську заборгованість, а також кредиторську заборгованість, по якій минули строки позивної давності; розподіляють витрати по обслуговуванню виробництва; визначають фактичну собівартість виробленої та реалізованої продукції (робіт, послуг); визначають і списують фінансовий результат (прибутки, збитки) від реалізації та позареалізаційних операцій; для складання річного звіту списують прибуток, використаний протягом року.

Крім того, аграрні підприємства обов'язково перед складанням річного звіту, здійснюють повну інвентаризацію господарських засобів, їх джерел, стану розрахунків з дебіторами і кредиторами та відображають її результати в обліку. Далі врегульовують суми статей балансу за розрахунками з фінансовими, податковими органами, установами банків узгоджують з ними. Щорічно, станом на 1 грудня, згідно із чинним наказом про облікову політику та положенням про організацію бухгалтерського обліку на сільськогосподарському підприємстві в максимально наближені до складання річного звіту строки, передбачено проводити повну інвентаризацію земель, посівів, майна, розрахунків та інших господарських засобів та джерел їх утворення.

Чинні нормативно-правові документи регламентують наступні правила підготовки складання фінансової звітності:

- фінансову звітність складають у грошовій одиниці України – гривні [4]. Таке правило поширюється й на підприємства, що застосовують МСФЗ;

- великі та середні суб'єкти аграрного підприємництва заповнюють форми фінансової звітності в тисячах гривень без десяткових знаків. І тільки грошові показники розділу IV «Розрахунок показників прибутковості акцій» форми №2 відображають у гривнях з копійками. Фінансову звітність суб'єктів малого підприємництва (форми №1-м і №2-м, а також №1-мс і №2-мс) п. 1 розд. I П(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність» приписує складати в тисячах гривень з одним десятковим знаком [5];

- показники про податок на прибуток, витрати та збитки, вирахування з доходу, вибуття коштів, зменшення складових власного капіталу наводять у дужках;

- при складанні фінансової звітності неприпустимо згортати статті активів і зобов'язань, доходів і витрат, крім випадків, передбачених відповідними П(С)БО або МСФЗ [1];

- підприємства можуть не наводити статті, за якими відсутня інформація до розкриття. Виняток становлять випадки, коли така інформація була в попередньому звітному періоді. Проте не буде помилкою зазначити у фінансовій звітності всі передбачені в ній рядки (у тому числі й ті, що не містять показників), а за відсутності показників ставити в них прокреслення. Крім того, при складанні повноформатної фінансової звітності можна додавати статті зі збереженням їх назви та коду рядка з переліку додаткових статей, наведених у додатку 3 до НП(С)БО 1;

- показники річної фінансової звітності підтверджують результатами заздалегідь проведеної інвентаризації активів та зобов'язань [4];

- до фінансової звітності включають показники діяльності філій, представництв, відділень та інших відокремлених підрозділів підприємства [3].

Підготовлена фінансова звітність агроформування, детально перевіряється головним бухгалтером, як з огляду правильності заповнення усіх рядків Балансу та інших форм, так і на предмет їх взаємоузгодженості. Після цього головний бухгалтер і директор підприємства детально аналізують дані форм фінансової звітності та скріплюють їх підписом. За відсутності на підприємстві головного бухгалтера, звіт підписує заступник головного бухгалтера. Вони несуть повну відповідальність за достовірність звітних даних фінансової звітності.

В кінці кожної форми фінансової звітності проставляються підписи керівника аграрного підприємства і головного бухгалтера в такому порядку:

- власноручний підпис особи;
- прізвище та ініціали особи;
- фактичну дату підписання звітності.

Згідно чинному законодавству, фінансову звітність подають [4]:

– усі юридичні особи, створені відповідно до законодавства України (незалежно від організаційно-правової форми господарювання та форми власності);

- представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності.

Перелік юридичних осіб, в тому числі й сільськогосподарські підприємства, які зобов'язані складати фінансову звітність за МСФЗ наведено на рис.1.

Рис. 1. Склад і перелік юридичних осіб, які зобов'язані складати фінансову звітність за МСФЗ

**Примітка: сформовано автором*

Крім того, до числа тих, хто складає фінансову звітність за МСФЗ, ч. 4 ст. 12-1 Закону № 996 включає й ті підприємства, які застосовують міжнародні стандарти за самостійним рішенням [4].

Решта юридичних осіб складають фінансову звітність згідно з рекомендаціями національних П(С)БО.

Суб'єкти господарювання, які мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції, складають та подають консолідовану фінансову звітність [4].

Об'єднання підприємств, крім власної звітності, подають зведену фінансову звітність. До неї включають інформацію за всіма підприємствами, що входять до складу об'єднань, якщо це передбачено установчими документами таких об'єднань відповідно до законодавства [4].

Річну фінансову звітність підприємство подає таким адресатам:

- органам, до сфери управління яких вони належать;
- трудовим колективам на їх вимогу;
- власникам (засновникам) згідно з установчими документами;
- органам виконавчої влади та іншим користувачам відповідно до законодавства.

Аграрні підприємства подають фінансову звітність користувачам до яких належать органи державної статистики, податкову звітність подають в об'єднані державні податкової інспекції. У зазначені установи підприємство подає оригінали звітів.

Уряд визначає терміни подання фінансової звітності. Так, квартальна фінансова звітність (крім зведеної та консолідованої) подається підприємствами адресатам не пізніше 25 числа місяця, що настає за звітним кварталом, а річна – не пізніше 28 лютого наступного за звітним року. Місячний звіт про використання бюджетних асигнувань підприємства подають не пізніше 5 числа, наступного за звітним, квартальний – не пізніше 15 числа місяця, що настає за звітним кварталом, а річний – не пізніше 22 січня наступного за звітним року [1].

Суттєва відмінність між квартальним і річним фінансовим звітом полягає в тому, що перший складають в основному за даними поточного обліку, а показники річної звітності підтверджуються результатами інвентаризації активів та зобов'язань, що забезпечує їх достовірність. Юридичні основи порядку складання, подання та оприлюднення фінансової звітності закладені в статті 14 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. № 996-XIV та у Порядку подання фінансової звітності, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2000 р. № 419 [4, 7].

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (стаття 12 п. 1) визначає, що підприємства, які мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції, зобов'язані складати та подавати консолідовану фінансову звітність [4].

Материнські підприємства, що мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції, складають та подають консолідовану фінансову звітність власникам (засновникам) у визначені ними терміни, але не пізніше 45 днів після закінчення звітного кварталу та не пізніше 15 квітня наступного за звітним року. Консолідована фінансова звітність відображає фінансовий стан і результати діяльності юридичної особи та її дочірніх підприємств як єдиної економічної одиниці. Вона складається з консолідованих: балансу; звіту про фінансові результати; звіту про рух грошових коштів; звіту про власний капітал; приміток до консолідованої звітності [4]. Зважаючи на міжнародний досвід, пропонується запровадити категорії груп материнського підприємства та його дочірніх підприємств та звільнити від обов'язкового складання і подання консолідованої фінансової звітності малі та середні групи, а також удосконалити окремі норми щодо подання фінансової звітності, складеної за МСФЗ на основі таксономії фінансової звітності в єдиному електронному форматі та уточнити перелік підприємств, які складають фінансову звітність за МСФЗ, оприлюднення консолідованої фінансової звітності разом з аудиторським звітом та вимог до обов'язкових реквізитів первинних документів.

Датою подання фінансової звітності для підприємства вважається день фактичної її передачі за призначенням. Якщо фінансова звітність надсилається поштою, то такою датою вважають дату отримання адресатом звітності, зазначену на штампелі підприємства зв'язку, яке обслуговує адресата (п. 4 Порядку № 419). У випадку, коли дата подання звітності

випадає на неробочий день, термін подання переноситься на перший після вихідного робочий день [7].

Згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. №996-XIV «відкриті акціонерні товариства, підприємства – емітенти облігацій, банки, довірчі товариства, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії та інші фінансові установи зобов'язані не пізніше 1 червня наступного за звітним року оприлюднювати річну фінансову звітність та консолідовану звітність шляхом публікації у періодичних виданнях або розповсюджувати її у вигляді окремих друкованих видань» [4]. Контроль за додержанням законодавства про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні здійснюють відповідні органи в межах їх повноважень, передбачених законами. Відповідні органи при перевірці поданої на їхню адресу звітності встановлюють правильність оформлення звіту і звітних даних, наявність всіх звітних форм, взаємозв'язок і погодженість між окремими показниками та формами звітності [6, с. 270].

Традиційно вже склалося, що фінансова звітність підприємства є відкритою, крім випадків передбачених законодавством. Оприлюднення звітності – це офіційне подання фінансової звітності до органів Державного комітету статистики України, Державної податкової адміністрації України, Фонду державного майна, Антимонопольного комітету України, Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку та інших установ і організацій, які відповідно до законодавчих актів України вповноважено для отримання бухгалтерської звітності від суб'єктів господарювання, а також офіційна публікація звітів про фінансовий стан підприємства в засобах масової інформації, якщо це передбачено законодавством [4].

Оскільки, відомо, що фінансова звітність є єдиною, тому звіти, складені організаціями та підприємствами будь яких галузей, повинні формуватися за єдиними формами. Всі підприємства, в тому числі й аграрні, які мають статус юридичної особи в Україні, спільні підприємства з іноземними громадянами, державні підприємства складають бухгалтерську фінансову звітність за встановленими формами та чітко контролюються відповідними органами і керівництвом самих підприємств.

Висновки і пропозиції. Таким чином, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок про те, що фінансова звітність не являється комерційною таємницею, крім випадків, які встановлені законодавством. Всі підприємства, в тому числі й аграрні, зобов'язані дотримуватись законодавства, тому за цим здійснюється ретельний контроль в Україні відповідними органами. Такі органи, отримавши звіт, перевіряють правильність оформлення звітних даних і звіту в цілому, правильність наведених показників, та їх взаємозв'язок, наявність всіх звітних форм. Після перевірки звітності, відповідні органи оформляють акт (висновок), де надаються пропозиції щодо підвищення ефективності

діяльності підприємства. Також може здійснюватися реформація показників – це процес виправлення показників, які відносяться до звітнього періоду, і можуть призвести до змін в окремих облікових записах підприємства.

З метою забезпечення доступності консолідованої фінансової звітності для зовнішніх і внутрішніх користувачів потребують уточнення вимоги щодо оприлюднення консолідованої фінансової звітності разом з аудиторським звітом.

Запровадження електронного документообігу та створення документів автоматично в електронній формі програмним забезпеченням інформаційно-комунікаційних систем, потребує уточнення вимог до обов'язкових реквізитів первинних документів, які є першоджерелом для накопичення та інтерпретації в подальшому, інформації для адміністрування фінансової звітності.

Отже, поглиблення теоретичних підходів і розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення організації складання і подання фінансової звітності підприємства сприятиме швидкому вирішенню актуальної проблеми інформаційного забезпечення, ефективного її формування на вітчизняних підприємствах.

Список літератури:

1. Концептуальна основа фінансової звітності, IASB. Сайт Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009 (дата звернення 21.09.2021).

2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Наказ Міністерства фінансів України 07 лютого 2013 року № 73 (Редакція від 14.03.2019р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення 09.09.2021).

3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Консолідована фінансова звітність». Наказ Міністерства фінансів України від 27.06.2013. № 628. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1223-13> (дата звернення 30.08.2021).

4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV із змінами та доповненнями (Редакція від 01.07.2018 р.). URL : <http://zakon.rada.gov.ua>(дата звернення 19.09.2021).

5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Спрощена фінансова звітність». Наказ Міністерства фінансів України від 25 лютого 2000 року № 39 (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства фінансів України від 31.05.2019 р. N 226). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/REG4382?an=440> (дата звернення 19.09.2021).

6. Максимів Ю.В. Фінансова звітність за НП(С)БО 1 та П(С)БО: аналіз змін. *Сталий розвиток економіки*. Міжнародний науково-виробничий журнал. №4(21). 2013. С.270.

7. Про затвердження порядку подання фінансової звітності: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2000р. № 419 (Редакція від 24.06.2015) URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/419-2000> (дата звернення 28.08.2021).

References:

1. *Kontseptualna osnova finansovoi zvitnosti IASB*, (2010). [The Conceptual basis of financial reporting]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009 [in Ukrainian].

2. *Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 1 "Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti"* [National Regulation (Standard) of accounting 1 "General requirements for financial reporting"]. The decree for the Ministry of Finance Ukraine no. 73 dated February 7, 2013, Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> [in Ukrainian].

3. *Natsionalne polozhennya (standart) bukhhalterskoho obliku 2 "Konsolidovana finansova zvitnist"* [National Regulation (Standard) of accounting 27 "Consolidated Financial Reporting"]. The decree for the Ministry of Finance Ukraine no. 628 dated June 27, 2013. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-13> [in Ukrainian].

4. *"Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini* [On accounting and financial reporting in Ukraine]". The Verkhovna Rada of Ukraine (1999). The Law of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996> [in Ukrainian].

5. *Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 25 "Sproshchena finansova zvitnist"* [National Regulation (Standard) of accounting 25 "Simplified financial reporting"]. The decree for the Ministry of Finance Ukraine no. 39 dated February 25, 2000/ Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/REG4382?an=440> [in Ukrainian].

6. Maximov, Yu.V. (2013). *Finansova zvitnist za NP(S)BO 1 ta P(S)BO: analiz zmin* [Financial statements for NP(S)BU 1 and P(S)BU: analysis of changes]. *Stalyi rozvytok ekonomiky. Mizhnarodnyi naukovo-vyrobnychiy zhurnal*. №4(21). S. 270. [in Ukrainian].

7. *Pro zatverdzhennya poryadku podannya finansovoyi zvitnosti: The Cabinet of Ministers of Ukraine* (2000). Resolution. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/419-2000> [in Ukrainian].

Олександр Валерійович ЛАВРУК
доктор наук з державного управління,
кандидат економічних наук,
в.о. заступника директора з питань
ліцензування та акредитації,
викладач кафедри фінансів та економіки,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: arhangelprime@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7932-0036>
<https://publons.com/researcher/2178197/alexander-lavruk>

УДК 658.15:005.21:378

РОЛЬ ФІНАНСОВИХ СТРАТЕГІЙ В РОЗВИТКУ МІНІ-ПІДПРИЄМСТВ У СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Лаврук О. В. Роль фінансових стратегій в розвитку міні-підприємств у спеціалізованих закладах освіти. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 73-85. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Вказується, що у період економічних перетворень, котрі спрямовуються на євроінтеграцію і підвищення стійкого розвитку виробничих процесів у суспільстві, значної уваги потребують питання раціонального розподілу і використання фінансових ресурсів у міні-підприємствах спеціалізованих навчальних закладів освіти.

Мета. З огляду на це вивчення актуальних проблем стратегічного управління процесами формування фінансових стратегій і раціонального використання фінансових ресурсів стає пріоритетним науково-практичним завданням та вимагає поглиблених досліджень.

Результати. Досліджено найбільш значущі чинники (вид фінансових ресурсів, форма їхньої власності, періодичність і концентрація джерел залучення коштів) зовнішнього і внутрішнього середовища міні-підприємств, що визначають зміст фінансової стратегії, та систематизовано їх відносно основних аспектів фінансової діяльності: інвестування, фінансування, забезпечення результативності. Розглянуто комплексне визначення фінансової стратегії, що узагальнює соціально-економічну сутність і зміст поняття. Сформульовано актуальність розгляду економічних питань, що стосуються процесу формування

фінансових стратегій з метою розробки єдиного концептуального підходу, котрому притаманні комплексність та адекватність сучасним умовам господарювання міні-підприємств. Деталізовано склад, послідовність і сутність етапів процесу формування фінансових стратегій, що дозволить відстежувати зміни у виробничій і фінансовій діяльності міні-підприємств з подальшим коригуванням їхнього організаційного та інформаційного забезпечення. Запропоновано функціональні етапи здійснення процесу формування фінансової стратегії міні-підприємства у межах загального стратегічного планування з аналізом пріоритетних заходів, характерних для кожного етапу та комплексного підходу формування необхідного обсягу фінансових ресурсів на основі дослідження кількісних параметрів процесу господарювання.

Ключові слова: стратегія; методичний підхід; машинобудування; діагностика; економічний потенціал; економічний розвиток.

Oleksandr LAVRUK

Doctor of Science (Public Administration), PhD in Economics,
Deputy Director for Licensing and Accreditation,
Lecturer at the Department of Finance and Economics,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: arhangelprime@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7932-0036>
<https://publons.com/researcher/2178197/alexander-lavruk>

THE ROLE OF FINANCIAL STRATEGIES IN THE DEVELOPMENT OF MINI-ENTERPRISES IN SPECIALIZED EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract

Introduction. *It is indicated that during the period of economic transformations aimed at European integration and increasing the sustainable development of production processes in society, the issues of rational distribution and use of financial resources in mini-enterprises of specialized educational institutions require considerable attention.*

Purpose. *Taking this into account, the research of current problems of strategic management of the processes of forming financial strategies and rational use of financial resources becomes a priority scientific and practical task and requires in-depth research.*

Results. *The most significant factors (type of financial resources, form of their ownership, frequency and concentration of sources of raising funds) of the external and internal environment of mini-enterprises that determine the content of the financial strategy are researched, and they are systematized in relation to the main aspects of financial activity: investment, financing, performance assurance. A comprehensive definition of a financial strategy that summarizes the*

socio-economic essence and content of the concept is considered. The relevance of considering economic issues related to the process of forming financial strategies is formulated in order to develop a unified conceptual approach, which is characterized by complexity and adequacy to modern conditions of managing mini-enterprises. The composition, sequence and essence of the stages of the process of forming financial strategies are detailed, which will allow tracking changes in the production and financial activities of mini-enterprises with subsequent adjustment of their organizational and information support. Functional stages of implementation of the process of forming the financial strategy of a mini-enterprise within the framework of General Strategic Planning are proposed with an analysis of priority measures characteristic of each stage and an integrated approach to forming the necessary amount of financial resources based on the research of quantitative parameters of the management process.

Keywords: *strategy; methodological approach; mechanical engineering; diagnostics; economic potential; economic development.*

JEL classification: **I25, L10, L32, L53, P42, P46**

Вступ. В трансформаційний період спостерігається характерна динаміка усіх економічних процесів, котрі супроводжуються зміною розмірів, організаційно-правових форм і виробничою спрямованістю нині функціонуючих підприємств, їхніх господарських зв'язків, попиту і цін на наявний асортимент продукції, виникненням потреб в основному і оборотному капіталах. Наразі при реалізації програм реформування економіки України виникає необхідність формування підприємств нового типу, котрим притаманні специфічні особливості, орієнтовані на виживання і забезпечення подальшої стратегії своєї діяльності у складних умовах соціально-економічних перетворень. Водночас недостатність виробничих ресурсів для забезпечення суб'єктам господарювання стабільного соціально-економічного зростання та збільшення виробництва якісної продукції стала причиною вдосконалення існуючих та розроблення нових підходів, що ураховують сучасні особливості економічних перетворень, котрі відбуваються в Україні під дією низки чинників, що потребують детального дослідження, оскільки одні із них позитивно впливають на зміни економічних процесів, тоді як інші уповільнюють ці тенденції або ж спричиняють кризову ситуацію. З огляду на це реальним шляхом виходу підприємств з економічної кризи є визначення причин, котрі спричиняють цей стан, орієнтація на власні сили і фінансові ресурси та формування внутрішнього ринку на основі розвитку власного виробництва продукції та її переробки.

Важливість фінансової стратегії полягає у тому, що в основному через фінансові показники відображаються усі види діяльності кожного підприємства, здійснюється балансування їхніх функцій та підпорядкованість визначеним цілям і завданням. При цьому фінанси є вихідною базою для розроблення інших функціональних стратегій, оскільки фінансові ресурси є одним з найважливіших обмежень стосовно визначення

напрямів виробничої діяльності, особливо міні-підприємств у спеціалізованих навчальних закладах з інклюзивною освітою.

Нині суттєву увагу варто надавати такому виду ресурсів, як фінансові. А тому дослідження проблеми стратегічного управління процесами їхнього формування і використання є актуальним у сучасних умовах господарювання міні-підприємств. Теоретичні і практичні питання стратегічного планування, сутності та оцінки процесу формування фінансових стратегій вивчалися зарубіжними (І. Ансоффом, Е. Брігхемом, Г. Клейнером, Д. Мідлтоном, М. Міллером, А. Томпсоном, Е. Хелфертом) та вітчизняними (І. Бланком, В. Герасимчуком, В. Гриньовою, І. Герчиковою, М. Дем'яненком, В. Ковальовим, Н. Колчиною Л. Павловою, В. Пономаренком, З. Шершньовою) вченими.

На підставі узагальнення публікацій за даною проблематикою можна зробити висновок про те, що використовувані нині методичні підходи до формування фінансових стратегій підприємств недостатньо розроблені як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Не розглядається послідовність етапів процесу формування фінансових стратегій, принципи їхньої реалізації, досягнуті результати обраних стратегічних альтернатив. Ці актуальні питання зумовили об'єктивну необхідність подальшого дослідження теоретичних положень і розроблення методичних підходів до комплексного аналізу та вирішення проблем формування фінансових стратегій у розвитку міні-підприємств з урахуванням особливостей сучасного етапу їхнього господарювання.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає у подальшому дослідженні і вдосконаленні теоретичних аспектів та розробленні рекомендацій з формування фінансових стратегій в нестабільних умовах господарювання міні-підприємств у спеціалізованих навчальних закладах з інклюзивною освітою.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання:

- з'ясовано роль і значення фінансових стратегій у розвитку міні-підприємств у складних умовах їхнього господарювання;
- визначено сутність, розвинуто і поглиблено поняття фінансових стратегій, виявлено їхні риси та функції;
- визначено основні етапи організаційного процесу формування фінансових стратегій;
- розроблено науковий підхід до оцінюванні якості формування фінансових стратегій та їхнього ефективного впровадження на міні-підприємствах.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних науковців, а методологічною-діалектичний метод наукового пізнання процесів з питань формування фінансових стратегій. Проведене дослідження базується на фундаментальних положеннях економічної теорії, законодавчих і нормативно-правових документах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження показали, що нині важливо, щоб економічні перетворення, що спрямовуються на євроінтеграцію і підвищення рівня ефективності виробництва, набули

стійкого довгострокового характеру та сприяли раціональному розподілу і використанню виробничих та фінансових ресурсів суб'єктів господарювання. Між тим динамічність середовища функціонування міні-підприємств обумовлює значні зміни умов господарювання, котрі впливають на їхню фінансово-економічну стійкість і темпи економічного зростання. Відповідно вирішення питання забезпечення сталого розвитку міні-підприємств потребує постійного коригування методів управління на основі розроблення і реалізації цілісної концепції механізму фінансової стратегії для регулювання відтворювальних процесів.

Натепер політика уряду налаштована на забезпечення стабільного розвитку підприємств ринкового типу, тоді як заново створені спеціалізовані господарства орієнтовані переважно на виживання, а тому без ретельного осмислення своєї діяльності в основному досягають несподіваних і небажаних наслідків. Натомість досягти високих результатів виробничої діяльності практично неможливо без усвідомлення ними своєї відповідальності за правильність вибору стратегічної концепції поетапного розвитку виробничих систем.

Вважаємо, що нині суттєву увагу варто надати проблемі створення у спеціалізованих навчальних закладах з інклюзивною освітою міні-підприємств на територіях раніше діючих навчальних господарств, баз відпочинку, спортивних комплексів та різних незадіяних приміщень, котрі можуть використовуватися (після відповідного облаштування) для вирощування тут декоративних птахів, рибок, кролів, мініатюрних качок і курей та ін. У вільний від навчання час та у період канікул молодь з обмеженими можливостями буде спроможна налаштувати себе на позитивні емоції, реалізувати свої здібності і добрі наміри під час спілкування та догляду за тваринами. Зацікавленість і відчуття відповідальності за дієздатність тварин значно покращуватиме стан психологічно-фізичної рівноваги кожної молодої людини з фізичними вадами здоров'я. Така діяльність зумовлюється необхідністю розкриття соціального значення інклюзивної освіти не тільки у навчально-творчих, реабілітаційних, але й у суспільно трудових процесах, що відбуватимуться у навчальному закладі, необхідність подальшого розвитку яких визначається стратегічною перспективою поглиблення професійних знань та трудових навиків у виробничому процесі.

Для досягнення цієї мети видається доцільним ужиття заходів щодо формування механізмів залучення і використання фінансових ресурсів держави не тільки на потреби інклюзивної освіти, але й частково на розвиток та функціонування реабілітаційних міні-підприємств. Натепер таке фінансування здатне забезпечити створення і реалізацію великого потенціалу молоді з обмеженими потребами та генерування її освітніх і наукових ідей. Немало важливе значення має залучення додаткових джерел фінансування таких міні-підприємств шляхом розроблення і запровадження правових механізмів економічного заохочення спонсорів і суб'єктів підприємницької діяльності (особливістю фінансування буде можливість часткової реалізації на внутрішньому ринку вирощеної продукції)

акцентувати увагу та приймати активну участь у вирішенні цих невідкладних завдань, що позитивно позначиться на системі інклюзивної освіти і реабілітаційному процесі.

Оскільки нині фінансові ресурси обмежені й не дозволяють своєчасно здійснювати комплексну структурну перебудову виробництва, то передусім важливо здійснити вибір пріоритетних напрямків їхнього збільшення та розширення виробництва за рахунок найбільш значущих і ефективних заходів:

- державна підтримка міні-підприємств, котрі частково або ж повністю використовують працю трудового потенціалу з обмеженими можливостями;

- зниження податкового навантаження для підприємств міні і малого бізнесу, що сприятиме підвищенню рівня його рентабельності та інтенсивному розвитку;

- створення необхідних умов і можливостей для населення, особливо для молоді з обмеженими можливостями, заробляти грошові засоби та самостійно забезпечувати свій соціально прийнятний рівень життя, що у кінцевому підсумку сприятиме значному зниженню соціального навантаження на бюджет;

- раціональне використання ресурсів, що спрямовуються на розв'язання соціальних проблем (оптимізація системи пільг, платних і безкоштовних послуг, поступове обмеження надання пільг окремим групам працівників при регулюванні їхніх доходів через заробітну плату, скорочення надлишкових адміністративних витрат та інших нераціональних витрат).

Зауважимо, що вказані заходи не повністю віддзеркалюють усі можливі варіанти регулювання структурних змін у виробничій діяльності міні-підприємств спеціалізованих навчальних закладів. Однак, навіть часткова їхня реалізація сприятиме подоланню негативних тенденцій у структурно-трансформаційній динаміці навчальних і виробничих процесів.

Проведення в країні економічних реформ вимагають корінних змін сформованих напрямів стратегічного розвитку діючих і заново створених підприємств та державного регулювання їхньої економіки. Для того, щоб досягти високих результатів виробничої діяльності кожним господарюючим суб'єктом важливо усвідомити свою відповідальність за правильність вибору стратегічної концепції і стратегічних орієнтирів ефективного господарювання (максимізація прибутку, завоювання нових ринків, виробництво якісної продукції та задоволення у ній потреб населення). При цьому обов'язковою умовою є урахування впливу фактора господарського ризику, переваг вільного ціноутворення, можливостей самостійного вибору постачальників і споживачів, оскільки держава зняла із себе відповідальність за забезпечення підприємств сировиною і матеріалами, збут їхньої продукції, рівень визначення працівникам заробітної плати.

Задля того, щоб створити міні-підприємство і забезпечити його успішне функціонування необхідно передбачити перспективні тенденції його розвитку, урахувати можливі непередбачувані ситуації та їхній вплив

на виробничі процеси з метою визначення можливостей підвищення результативності його роботи відповідно до розробленої стратегії, котра є важливим засобом для досягнення бажаного стану підприємства у майбутньому. Попередньо доцільно встановити які кошти вкладені в основні і оборотні активи, скільки їх знаходиться у сфері виробництва і сфері обігу, в якій формі (грошовій чи матеріальній) та визначити оптимальне їхнє співвідношення.

Стратегія розглядається як перелік правил (використовуються для оцінювання результатів діяльності, встановлюють взаємовідносини і процедури, здійснюють взаємовідносини підприємства із зовнішнім середовищем та його поточну діяльність) для прийняття рішень якими керується підприємство в своїй діяльності [1, с. 68]. Окрім цього стратегія характеризує сукупність дій, що спрямовуються на забезпечення стійкого розвитку підприємства, утримання його позицій на ринку, адаптацію до нових вимог і викликів зовнішнього середовища.

Стверджується, що «стратегія підприємства – це розрахована на перспективу система дій, яка передбачає вироблення спеціальних стратегічних заходів, спрямованих на досягнення цілей і реалізацію завдань із урахуванням можливостей підприємства та впливу внутрішніх і зовнішніх факторів» [5, с. 1049]. При цьому розробка стратегії забезпечує реалізацію місії та цілей розвитку бізнесу в межах можливостей підприємства з допустимим рівнем ризику [7, с. 94].

Усе це спонукає до розгляду поняття фінансової стратегії, котре повинно розкривати її соціально-економічну сутність та виконувати роль в процесі стратегічного управління відповідно до сучасних тенденцій соціально-економічних перетворень. Зокрема, фінансова стратегія розглядається як функція управління фінансовими потоками підприємства з метою збільшення його вартості, котра забезпечується оптимальним співвідношенням між довгостроковою, поточною ліквідністю та рентабельністю [10]. В іншому випадку фінансова стратегія вважається інструментом досягнення підприємством такого становища, для которого характерне покриття усіх його витрат, необхідних для забезпечення економічного розвитку з власних джерел, що можливо здійснювати за двома основними напрямками: зовнішнім та внутрішнім зростанням [8].

Окремі науковці ототожнюють поняття фінансової стратегії і фінансової політики [3; 9]. Однак, такого роду висловлювання можна піддати сумніву, оскільки фінансова політика підприємства є одним з етапів процесу формування фінансової стратегії. Вона передбачає розроблення детального плану дій, котрі необхідні для досягнення поставлених цілей (формування оптимальної структури капіталу, досягнення фінансової стійкості і інвестиційної привабливості, та отримання максимального прибутку) відповідно до напрямів фінансової діяльності.

Узагальнення проведених вченими досліджень показало, що більшість з них фінансову стратегію (має ряд специфічних особливостей) пов'язують із фінансовим плануванням [4; 6; 11], котре є функцією управлінської діяльності, тоді як фінансова стратегія – її результатом. Між тим

формування фінансової стратегії на будь якому підприємстві здійснюється з використанням системного методу дослідження на основі аналізу звіту про фінансові результати, прогнозування балансу та бюджетів капітальних вкладень. Попри це важливим етапом розроблення фінансової стратегії є процес її ефективної реалізації, що дозволяє економічним службам своєчасно створювати, перерозподіляти фінансові ресурси та забезпечувати оптимальне їхнє використання. При цьому вчені стверджують, що основну роль в організації здійснення фінансової стратегії відіграє функціонування центрів доходів і витрат підприємства [2].

Ефективне функціонування будь якого підприємства залежить від дотримання інтересів усіх взаємопов'язаних з підприємством груп працівників, що спонукає формувати додаткові фонди і фінансові кошти, котрі повинні бути спрямовані на задоволення соціальних потреб трудового колективу. Українським важливим аспектом є те, що фінансова стратегія міні-підприємства повинна враховувати пріоритети стосовно фінансування не тільки виробничої діяльності, але й проведення для працівників із вадами здоров'я оздоровчих, культурно-масових заходів та ряду інших соціальних програм.

На нашу думку, фінансова стратегія повинна бути орієнтована на дієвість трудового колективу з ефективного залучення, використання і перерозподілу фінансових ресурсів та спрямована на досягнення фінансових цілей, що забезпечують економічний і соціальний розвиток міні-підприємства. У контексті зазначеного характерними рисами фінансової стратегії є: орієнтація на довгостроковий період; цілеспрямованість на формування системи фінансових цілей, що сприяють ефективному функціонуванню підприємств; взаємозв'язок і підпорядкованість поставлених фінансових цілей загальній економічній стратегії; збалансованість комплексу заходів фінансової діяльності. Така відповідність характеризує якість (сукупність властивостей, що зумовлюють її здатність задовольняти вимоги загальної стратегії) фінансової стратегії, котра включає достатнє матеріальне, інформаційне, фінансове і методичне забезпечення та залежить від ряду чинників, що визначають потенціал господарюючого суб'єкта у виробничій, фінансовій, трудовій сферах, склад і зацікавленість виконавців, їхню професійну орієнтацію і досвід, здібність до аналітичного мислення, уміння оперативно реагувати на виникаючі зміни на виробництві.

Варто визначити функції фінансової стратегії, що характеризують важливі стратегічні аспекти фінансової діяльності. Серед них доцільно виокремити процеси залучення фінансових ресурсів (фінансування), ефективного їх використання (інвестування), підтримки ліквідності і платоспроможності (результативність фінансової діяльності у частині забезпечення досягнення поставленої мети). При цьому функції залучення зовнішніх фінансових ресурсів, повернення залучених коштів і їхнє інвестування та об'єкти успішної реалізації фінансової стратегії, що складають процеси фінансування і інвестування, не слід розглядати роздільно, оскільки вони логічно взаємопов'язані.

Вважаємо, що формуванню фінансової стратегії особлива увага повинна надаватися з моменту створення міні-підприємства. Водночас процес формування фінансової стратегії повинен урахувувати етапи і вимоги фінансової політики підприємства, діючі чинники зовнішнього фінансового середовища, передбачати розробку системи стратегічних цілей фінансової діяльності, сприяти формуванню заходів, що забезпечують реалізацію та оцінку результативних показників фінансової стратегії (рис.).

Відзначимо, що процес якісного формування фінансової стратегії міні-підприємства передбачає оцінку виробничого і фінансового напрямів його діяльності у навколишньому середовищі, пошук і мобілізацію фінансових ресурсів для забезпечення його функціонування. При цьому зміст фінансової стратегії визначають за рівнем впливу найбільш значущих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища. При вивченні зовнішнього середовища міні-підприємства досліджується стан і динаміка економічних, політичних, технологічних, галузевих чинників, котрі визначають його основні загрози і можливості, тоді як внутрішні чинники (сфера і напрямки діяльності, галузева спрямованість, стратегічні заходи і ресурсний потенціал) забезпечують ймовірність їхнього згладжування або ж ефективного використання.

Рис. Основні етапи процесу формування фінансових стратегій підприємств

Встановлено, що важливим етапом виступає розроблення фінансової політики підприємства (податкова, амортизаційна, емісійна, дивідендна), котра реалізовується за конкретними напрямками фінансової діяльності. На основі цього проводиться формування мети і завдань фінансової стратегії, котрі визначають фінансовий аспект цілей виробничої, господарської, комерційної і фінансової діяльності.

Відповідно формування структурних елементів, визначення достовірних критеріїв і параметрів стратегічних альтернатив передбачає розробку оптимальних варіантів фінансової стратегії реалізація кожного з яких обумовлюється наявністю відповідних вихідних умов, що характерні як для внутрішнього, так і зовнішнього середовища підприємств.

Слід зазначити, що визначення якості фінансових стратегій не виключає оцінювання їхньої ефективності (характеризує відношення отриманого фінансового ефекту до витрат по її реалізації та встановлюється за кінцевими результатами діяльності міні-підприємства), котра є необхідним додатковим інструментом, що забезпечує високий рівень фінансового планування та своєчасно виявляє зміни існуючого напрямку фінансового розвитку.

Суттєве значення мають особливості оцінювання якості формування і періоду реалізації фінансової стратегії, оскільки вона визначається в процесі розробки фінансових рішень (попередньо до отримання кінцевого прогнозного результату управління економічними об'єктами і процесами). При цьому варто ураховувати, що цілі загальної економічної стратегії, з якими виникає потреба узгоджувати фінансову стратегію, можуть змінюватися у часі.

Передусім оцінку якості реалізації фінансової стратегії необхідно здійснювати на основі детального аналізу кількісних і якісних параметрів, що дасть можливість комплексно охарактеризувати результат її впровадження. Водночас показники якості реалізації фінансової стратегії, що віддзеркалюють її результативність (структуру капіталу, фінансову стійкість, ліквідність, оборотність, період окупності, рентабельність), слід застосовувати на етапі моніторингу фінансової стратегії з метою визначення необхідності її коригування. Зауважимо, що проведення оцінки ефективності фінансової стратегії не дозволяє виконувати коригування на проміжних етапах процесу її впровадження.

Основними заходами стосовно реалізації фінансової стратегії вважається реструктуризація, оновлення, скорочення і розширення номенклатури продукції, підвищення її якості, коригування цін, вихід на нові ринки, впровадження нових технологій, забезпечення інвестиційної привабливості міні-підприємств.

Вважаємо, що при оцінюванні якості формування фінансової стратегії конкретного підприємства необхідно використовувати своєрідний підхід, що включає ті процеси, котрі характеризуються особливостями його виконання і системою критеріїв (методичні, трудові, фінансові, матеріальні,

інформаційні аспекти) якості, що відображують процес генерації фінансової стратегії, як певної сукупності управлінських рішень.

Наразі розглядається певна послідовність процесу прийняття стратегічних фінансових рішень, що стосуються відповідності мети міні-підприємства можливостям його інвестування. Механізм прийняття рішень при розробленні фінансової стратегії передбачає визначення розміру, напряму і виробничої структури підприємства, стратегічного управління його фінансовими ресурсами та містить такі основні елементи:

- формування фінансової структури міні-підприємства, котра дасть визначити тип фінансування, обсяг залучення фінансових ресурсів та вартість їхнього використання;
- встановлення цілей і завдань інвестування при розгляді інвестиційного процесу і можливих напрямків інвестування;
- дослідження зовнішнього середовища і його елементів, котрі виступають потенційними інвесторами (ринки фінансів, банки, інвестиційні організації, інші фінансові інститути);
- визначення форм і способів залучення коштів із можливих джерел зовнішнього фінансування відповідно до прийнятих критеріїв.

У контексті зазначеного важливо встановити галузеву приналежність міні-підприємства і специфіку виробничої діяльності, котрі піддаються впливу факторів внутрішнього середовища та набувають більшого значення при формуванні системи фінансових цілей діяльності, оскільки визначають стратегічну спрямованість, характер дій і можливості їхнього здійснення. Якщо ж сформована фінансова стратегія перспективного розвитку підприємства орієнтується на реконструкцію і розширення виробництва, впровадження нових технологій, то при її формуванні обов'язковим є урахування чинників не тільки зовнішнього, але й внутрішнього середовища.

Висновки і пропозиції. Дослідження показали, що в наукових дискурсах фінансовій стратегії надається особлива увага, однак не існує єдності в її трактуванні. У цьому контексті вказано на притаманні їй риси, серед котрих підпорядкованість поставлених фінансових завдань цілям загальної економічної стратегії, цілеспрямованість, збалансованість і взаємообумовленість заходів відповідно до кожної функції фінансової діяльності, орієнтація на довгостроковий період. Фінансова стратегія ураховує вплив людського фактору, як основного ресурсу її формування, сприяє ефективному залученню, використанню та перерозподілу фінансових ресурсів з метою досягнення поставлених цілей фінансування діяльності міні-підприємства та забезпечення його стійкого економічного розвитку.

З'ясовано, що урахування чинників зовнішнього і внутрішнього середовища дає можливість виокремити найбільш вагомі з них, котрі істотно впливають на формування фінансової стратегії, а тому їх можна використати у якості класифікаційних ознак. Встановлено, що зовнішні чинники не завжди піддаються змінам, однак варто прогнозувати і

ураховувати їхній безпосередній вплив (законодавство, що урегулює реабілітаційно-підприємницьку діяльність, непередбачені дії органів державного управління, інвестиційний клімат, взаємодія з діловими партнерами) та опосередкований вплив (політична ситуація, економічні зміни в країні, зміни у зовнішньоекономічній діяльності). Водночас внутрішні чинники відображують сферу і напрямки діяльності, галузеву приналежність, наявність власних коштів і виробничого потенціалу, виробничих потужностей, прогресивних технологій, фінансову підтримку держави, забезпеченість міні-підприємств висококваліфікованими працівниками з обмеженими можливостями.

Запропонована послідовність функціональних етапів процесу формування фінансової стратегії, основними особливостями котрої є виділення із них окремих самостійних етапів, що в умовах змін зовнішнього середовища, невизначеності і мінливості сучасних економічних процесів, ускладнюють прийняття і реалізацію управлінських рішень. Усе це спонукає забезпечити удосконалення і підвищення наукової обґрунтованості кожної розробленої фінансової стратегії за допомогою використання комплексного підходу, що сприятиме покращенню стану виробничої і соціальної інфраструктури виробництва та ураховуватиме не тільки кількісні, але й якісні характеристики процесу господарювання міні-підприємств.

Список літератури:

1. Ансофф И. Стратегическое управление. /пер. с англ. Москва: Экономика, 1989. 519 с.
2. Балабанов И. Т. Анализ и планирование финансов хозяйствующего субъекта. Москва: *Финансы и статистика*, 1998. 109 с.
3. Вахрин П.И., Нешитой И.С. Финансы. Москва: Информационный внедреческий центр «Маркетинг», 2000. 500 с.
4. Гриньова В.М., Коюда В.О., Лепейко Т.І. Фінанси підприємств. Харків: ХДЕУ, 2001. 169 с.
5. Костецька Н.І., Лотиш О.Я. Економічна сутність стратегії підприємства. *Економіка: проблеми теорії та практики*. Випуск 251. Т. 4. 2009. С. 1045-1052.
6. Лепейко Т.И. Методология управления инвестиционными ресурсами финансового рынка. Монография. Харків: ХГЭУ, 2000. 287 с.
7. Мараховська К.А., Мараховська Т.О. Особливості використання зарубіжного досвіду стратегічного планування на українських підприємствах. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Випуск 4 (51). 2013. С. 93-97
8. Павлова Л.Н. Финансовый менеджмент. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 269 с.
9. Пыжинский Я.И. Финансовый аспект управления оборотными средствами предприятия. НАН Украины. Институт экономики Украины. Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998. 39 с.

10. Станиславчик Е.Н. Основы финансового менеджмента. Москва: Ось-89, 2001. 127 с.

11. Финансы, денежное обращение и кредит. Под ред. Н. Ф. Самсонова. Москва: ИНФРА-М, 2001. 447 с.

References:

1. Ansoff, I. (1989). Stratehichnyy menedzhment. prov. z anhl. Moskva: Ekonomika. 519 s. [in Russian].

2. Balabanov, I.T. (1998). Analiz ta finansove planuvannya sub'yekta hospodaryuvannya. Moskva: Finansy i statystyka. 109 s. [in Russian].

3. Vakhrin, P.I., Neshytoy, I.S. (2000). Finansy. Moskva: Tsentr vprovadzhennya informatsiyi "Marketynh". 500 s. [in Russian].

4. Hrynova, V.M., Koyuda, V.O., Lepeyko T.I. (2001). Finansy pidpryyemstva. KH.: KHDEU. 169 s. [in Ukrainian].

5. Kostetska, N.I., Lotysh, O.Ya. (2009). Ekonomichna sutnist stratehiyi pidpryyemstva. Ekonomika: problemy teorii ta praktyky. Vypusk 251. T. 4. S. 1045-1052. [in Ukrainian].

6. Lepeyko, T. I. (2000). Metodolohiya upravlinnya investytsiynymy resursamy finansovoho rynku. Monohrafiya. KH.: KHHEU. 287 s. [in Russian].

7. Marakhovska, K. A., Marakhovska, T. O. (2013). Osoblyvosti vykorystannya zarubizhnoho dosvidu stratehichnoho planuvannya na pidpryyemstvakh Ukrayiny. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. Vypusk 4 (51). S. 93-97. [in Ukrainian].

8. Pavlova, L. N. (2001). Finansovyy menedzhment. Moskva: UNITY-DANA, 269 s. [in Russian].

9. Pyzhynskyy, Ya.I. (1998). Finansovyy aspekt upravlinnya oborotnymy koshtamy pidpryyemstva. NAN Ukrayiny. Instytut ekonomiky Ukrayiny. Donetsk: IEP NAN Ukrayiny, 39 s. [in Russian].

10. Stanislavchik, Ye. N. (2001). Osnovy finansovoho menedzhmentu. Moskva: Os-89, 127 s. [in Russian].

11. Finansy, hroshovyy obih i kredyt (2001). / Za red. N. F. Samsonova. Moskva: INFRA-M, 447 s. [in Russian].

Світлана Дмитрівна ЛУЧИК
доктор економічних наук, професор,
кафедра обліку і оподаткування,
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного
торговельно-економічного університету,
м. Чернівці, Україна
E-mail: luchiksvitlana@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0757-1140>

Василь Єфрімович ЛУЧИК
доктор економічних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри економічної кібернетики,
інформаційної та соціокультурної діяльності,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: luchik-vasil@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1997-0272>
Scopus Author ID: 57189047859

УДК 334.01

РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Лучик С.Д. Лучик В.Є. Ризики та загрози розвитку цифрової економіки.
Вектор Поділля : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 86-96. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Показано, що динаміка обсягів світових ринків цифрових технологій свідчить про прискорені темпи світової цифровізації. В Україні ж поняття «цифровізації» сконцентровано винятково на створенні нових сервісів, не охоплює питання, що закладено в концепцію Індустрії 4.0.

Результати. Проаналізовано, що цифровізація майже не торкнулася української промисловості й Україна не лише не спромоглася на технологічний прорив, але й втратила досягнуті позиції.

Доведено, що зміна клімату, демографічні зміни, урбанізація, поява цифрових технологій та нерівність надалі впливатимуть на розвиток

глобальної економіки у найближчому майбутньому. Підтверджено, що перші три з них позитивно можуть вирішуватися на національному рівні.

Висвітлено, що із розвитком цифрових технологій загострюватиметься проблема підвищення кваліфікації персоналу. Частково ця проблема пов'язана з тим, що більшість працівників конкуруватимуть один з одним за низькооплачувані робочі місця.

Підтверджено, що серйозною загрозою стає можливість запроваджувати загальний контроль над громадянами за допомогою цифрових технологій великих масивів даних

Загострена увага загрози появи так званого цифрового аутизму – сприйняття навколишньої дійсності як послідовності не пов'язаних між собою явищ.

Доведено, що спалах епідемії коронавірусу став ще одним викликом для людства, який носить глобальний характер.

Підкреслено, що кібератаки належать до п'ятірки головних небезпек, що загрожують людству, котрі постійно змінюються, новими трендами стають шахрайство з криптовалютами та атаки на віртуальні цінності в блокчейні.

Ключові слова: цифровізація, цифрова економіка, цифрові технології, ризики та загрози, великі масиви даних, інформаційна безпека.

Svitlana LUCHYK

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Department of Accounting and Taxation,
Chernivtsi Institute of Trade and Economic
of Kyiv National University of Trade and Economics,
Chernivtsi, Ukraine

E-mail: luchiksvitlana@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0757-1140>

Vasyl LUCHYK

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of Department of Economic Cybernetics,
Information and Socio-Cultural Activities,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: luchik-vasil@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1997-0272>

Scopus Author ID: 57189047859

RISKS AND THREATS TO THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

Abstract

Introduction. It is shown that the dynamics of the global digital technology

markets indicates the accelerated pace of global digitalization. In Ukraine, the concept of "digitalization" is focused exclusively on the creation of new services, does not cover the issues enshrined in the concept of Industry 4.0:

Results. *It is analyzed that digitalization has hardly affected Ukrainian industry. It is analyzed that Ukraine not only failed to make a technological breakthrough, but also lost the achieved positions.*

It has been proven that climate change, demographic change, urbanization, the emergence of digital technologies and inequality will continue to affect the development of the global economy in the near future. It is confirmed that the first three of them can be resolved positively at the national level.

It is highlighted that with the development of digital technologies the problem of staff training will become more acute. This is partly due to the fact that most workers will compete with each other for low-paying jobs.

It has been confirmed that the possibility of introducing general control over citizens with the help of digital technologies of large data sets is becoming a serious threat.

Attention is drawn to the threat of so-called digital autism - the perception of the surrounding reality as a sequence of unrelated phenomena.

It is proven that the outbreak of the coronavirus epidemic has become another challenge for humanity, which is global in nature.

It is emphasized that cyberattacks are among the five main dangers that threaten humanity, which are constantly changing, new trends are fraud with cryptocurrencies and attacks on virtual values in the blockchain.

Keywords: *digitalization, digital economy, digital technologies, risks and threats, large data sets, information security.*

JEL classification: O11

Вступ. Можна стверджувати, що стрімкий розвиток цифрової економіки є процесом, який відбувається у складних умовах невизначеності майбутнього. Такий розвиток призведе до позитивних змін всіх сфер життя суспільства. Одночасне він стане джерелом серйозних загроз і проблем для всіх верств населення, що в майбутньому негативно позначиться на продуктивності, зайнятості і добробуті, посиляться диспропорції на ринку праці. А це, у свою чергу, призведе до формування нового цифрового розриву і зростання нерівності. оголить існуючі і створить нові ризики. Наприклад, ризики порушення інформаційної безпеки, безробіття, і що найголовніше, ризик посилення соціально-економічної нерівності.

Тому держава має визначити основні заходи щодо нейтралізації всеможливих ризиків, які стосуватимуться розвитку цифрової індустрії. Програмні підходи щодо мінімізації ризиків повинні базуватися не тільки на методах попередження випадкових викликів, а й застосовувати досягнення галузі ІТ-технологій з метою упередження їх появи. Для вирішення проблеми нейтралізації таких ризиків необхідно прогнозувати і своєчасно реагувати на тенденції формування національного та глобального цифрового простору.

Актуальність проблеми розвитку цифрової економіки обумовлює інтерес у дослідників цілого ряду економічних спеціальностей. Розробкою даної тематики займалися цілий ряд вчених, а, саме: Вишневецький В. [1], Волосович С. [2], Братюк [3], Кожедуб Ю. [4], Колот В [5], Ляшенко В. [6], Надрага В. [7], Новікова О., Остафійчук Я. [8], Туль С. [9] та ін. Проте, приділена недостатня увага питанням дослідження ризиків і викликів в умовах зростаючої значущості інформаційних ресурсів і прогресуючих можливостях цифрових технологій.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження сучасних ризиків та загроз розвитку цифрових технологій, знаходження оптимальних дій для усунення або пом'якшення їх наслідків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні нові цифрові технології, інноваційні бізнес моделі проникають в усі сфери господарського життя суспільства, впливаючи на саму суть економіки, формуючи в ній якісні структурні зміни. Завдяки цифровізації та іншим технологічним змінам, людство вступило в нову епоху глобальних змін.

Динаміка обсягів світових ринків цифрових технологій засвідчує про прискорені темпи світової цифровізації (табл. 1).

Таблиця 1

**Обсяг світових ринків технологій
цифрової економіки, млрд. дол. США [10]**

Назва ринку	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Великі дані	38	46	54
Квантові обчислення	0,86	1,13	1,48
Робототехніка	48	57	67
Штучний інтелект	21	29	40
Комп'ютерний інжиніринг	1980	2080	2190
Промисловий Інтернет	168	214	274
Блокчейн	0,6	1,0	1,8
Технології віртуальної і доповненої реальності	27	44	71

В Україні поняття «цифровізації» сконцентровано винятково на створенні нових сервісів, що базуються на зборі та аналізі даних з різних фізичних об'єктів і не охоплює питань, що закладено в концепцію Індустрії 4.0: Інтернет речей; цифрові екосистеми; аналітика великих даних; складні інформаційні системи,

Проте, ці технології передбачають повну цифрову інтеграцію підприємства по вертикалі і горизонталі, створення більш «розумних» продуктів і сервісів, перехід на нові бізнес-моделі.

Економічний ефект цифровізації промисловості може мати різносторонній характер: цифровізація технологічних процесів, способів організації виробництва; цифровізація засобів праці з кращими якісними характеристиками.

На жаль, цифровізація майже не торкнулася української промисловості, яка демонструє тенденцію до стрімкого скорочення темпів свого розвитку. Для України критичною проблемою є технологічне відставання та консервування цієї відсталості. Україна не лише не спромоглася на технологічний прорив, але й втратила досягнуті позиції.

Дані Держстату свідчать про те, що деіндустріалізація української економіки відбувається прискореними темпами. Падіння виробництва зачіпає всі без винятку галузі промислового виробництва [11].

Рівень цифровізації економіки України істотно різниться, залежно від конкретної галузі. У таких сферах, як фінансові послуги, надання послуг зв'язку, логістика українські компанії використовують досягнення інформаційних технологій так само широко, як і закордонні конкуренти. Разом з тим, у низці галузей інтенсивність використання цифрових технологій є вкрай низькою. За результатами 2018 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалося лише 16,4% підприємств. В Україні лише 3,9% підприємств витрачали кошти на науково-дослідні розробки. Частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції вже багато років знаходиться на рівні 6-7%. Наукоємність ВВП в Україні скоротилася за період 1990-2019рр. практично у 3 рази і складає менше 1% [11].

Цифрова економіка сьогодні сприймається багатьма як панацея, а її прискорений розвиток – як спосіб вирішення мало не всіх існуючих проблем, але вона не може бути панацеєю від усіх проблем. Її розвиток треба розглядати в контексті інших трансформацій, які відчують сучасне суспільство і економіка, в тісній ув'язці з ними.

Насьогодні можна виділити такі основні п'ять тенденцій, що формуватимуть наш глобальний світ у найближчому майбутньому:

- зміна клімату;
- демографічні зміни, особливо старіння населення;
- урбанізація;
- поява цифрових технологій;
- нерівність.

Демографія, урбанізація і технологічні інновації є проявами людського прогресу. Вони неминучі і триватимуть постійно. Їх не потрібно зупиняти, їм не потрібно перешкоджати, їх слід направляти і формувати таким чином, щоб максимізувати позитивні впливи і мінімізувати негативні. Навпаки, такі тенденції, як зміна клімату, погіршення стану навколишнього середовища є такими, які можуть видозмінюватись. Вони не мають позитивних сторін і є наслідком явних управлінських провалів. Нерівність також підриває стійкість розвитку, тому його наслідки необхідно виправляти.

Хоча всі п'ять тенденцій є універсальними явищами, національна політика може формувати і впливати в основному на перші три з них. Вирішити проблему зміни клімату можуть тільки узгоджені дії всіх країн.

Стосовно демографічних факторів, особливо такого, як старіння населення, то загроза полягає в тому, що навички працівників, як правило, збільшуються до певного віку, а потім починають знижуватися із супутнім ефектом на інновації та продуктивність. Оцінка взаємозв'язку між віковою структурою робочої сили та сукупною факторною продуктивністю свідчить про те, що швидке старіння протягом 2000-х років призвело до зниження загального зростання останньої у розвинутих економіках більш ніж на 0,2 в.п. на рік у середньому відносно 1990-х років

Із розвитком цифрових технологій загострюватиметься проблема підвищення кваліфікації персоналу. Частково тому, що нові технології доповнюють собою більш кваліфіковану працю і водночас заміщають стандартні трудові операції, змушуючи багатьох працівників конкурувати один з одним за низькооплачувані робочі місця.

Інтернет-технології дозволяють вийти на ринок працівникам із ще бідніших територій або країн, що фактично розв'язує цінову війну. Вигравши в заробітній платі спочатку, низькокваліфіковані працівники в майбутньому можуть бути замінені технологіями, створення яких стимулюватиметься бажанням зменшити витрати. Водночас в умовах цифрової економіки бурхливо розвиватиметься зайнятість у сфері STEM, тобто наука, технології, інжиніринг та математика. Асиметрія зайнятості в цій сфері на користь чоловіків посилюватиме гендерну нерівність у сфері праці і в суспільстві в цілому.

Серйозну загрозу викликають і можливості запровадження загального контролю над громадянами за допомогою цифрових технологій, коли з'являється можливість відстежувати не тільки дії громадян, а й, навіть, і їх думки. Це здійснюватиметься за допомогою цифрових технологій великих масивів даних, що дозволяє отримати інтегрований показник стосовно кожного окремої особи.

Ще однією загрозою цифровізації є втрата соціальних навичок, тобто так званий цифровий аутизм (нездатність критично мислити, інформаційна псевдодебільність та розвиток кліпового мислення) – сприйняття навколишньої дійсності як послідовності не пов'язаних між собою явищ, а не як однорідної структури, що існує як взаємопов'язана система. Тривале перебування в online-режимі зменшує час на безпосереднє спілкування між собою. Те, що ми маємо зараз – це по суті епідемія цифрового аутизму – стан, за якого молоді люди не можуть підтримувати тривалі психологічні контакти один з одним.

Одним з основних принципів роботи нових технологій є переважання людини нескінченним потоком інформації, таким чином, проблема сьогодні не у відсутності інформації, а в її надлишку. Своєю

чергою гіперінформаційне середовище впливає на формування системи мислення людини.

Таким чином, формуються зміни у структурі соціальної взаємодії. Відсутність вертикальних систем і перехід до горизонтального суспільства призводить до того, що людство біологічно втрачає навички і здатності до навчання і гірше вчиться. Загальна установка на гедонізм (отримання задоволення) і нездатність будувати образи майбутнього призводять до того, що люди стають не толерантними до своїх провалів, розраховують на легкий успіх. І це негативним чином впливатиме на економіку і майбутнє.

Дедалі глибшою стає нерівність у доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших можливостей внаслідок нерівного доступу до інформаційних комп'ютерних технологій.

Проблема «цифрової нерівності» отримала несподівано значний резонанс у світі. Висловлювалися полярні точки зору: від визнання цієї проблеми як однієї з глобальних загроз для держав і суспільств в інформаційну епоху до позначення її як надуманої, що сприяє подальшому збагаченню комп'ютерних і телекомунікаційних корпорацій.

«Цифрова нерівність» призводить до зниження якості життя: менше можливостей, гірше медичне обслуговування та освіта. «Цифрова нерівність» є наслідком інших нерівностей і водночас поглиблює інші, історично більш ранні нерівності. Через це держави, які не приділяють уваги стимулюванню інтеграції інформаційних технологій в усі сфери життя суспільства, виявляються неконкурентоспроможними у світовій економіці [12].

Для слаборозвинутих країн, з їх точки зору, важливіше інфраструктури, реформування економіки та соціальних відносин, а проблеми інформаційних технологій лише відводять від вирішення першочергових завдань. Але світовий досвід самих різних країн говорить про те, що таке протиставлення не зовсім вірно.

За відсутності підзвітних інститутів державні інвестиції в розвиток цифрових технологій посилюють вплив еліт, що може призвести до підпорядкування політики інтересам істеблішменту та посилення державного контролю. А оскільки економіка Інтернету сприяє природним монополіям, відсутність конкурентного ділового середовища може призвести до посилення концентрації на ринках, що вигідно для усталених компаній. Тож не дивно, що більшої вигоди отримують більш освічені, що володіють потрібними зв'язками, і це обмежує поширення завоювань цифрової революції.

Однією з серйозних проблем є дефіцит кваліфікованих кадрів. Так, Уряд підтримав пропозицію Міністерства цифрової трансформації щодо встановлення квоти на імміграцію 5000 іноземних спеціалістів для працевлаштування в українських ІТ-компаніях. Кабміном України від 3

березня 2021 р. була затверджена Концепція розвитку цифрових компетентностей, основними завданнями якої є:

- формування та розвиток цифрових навичок та цифрових компетентностей в суспільстві, що сприятимуть розвитку цифрової економіки та суспільства, а також розвитку електронної демократії і людського капіталу;
- забезпечення правового регулювання з питань формування державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей громадян;
- розроблення комплексних змін до законодавства, що забезпечить визначення цифрової освіти, цифрових навичок та цифрових компетентностей у сферах суспільного життя;
- визначення системи та опису складових цифрової компетентності, а також вимог до рівня володіння цифровими навичками та цифровими компетентностями різних категорій працівників, зокрема в професійних стандартах;
- забезпечення координації дій на рівні органів виконавчої влади з питань розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей;
- створення індикаторів для моніторингу стану розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей;
- підвищення рівня обізнаності громадян щодо небезпек в Інтернеті [13].

Крім цих основних тенденцій, на сьогодні на економічний розвиток країн ще довго матиме пандемія коронавірусу. Спалах епідемії коронавірусу став ще одним викликом для людства, який носить глобальний характер. Як свідчить світова історія, перш за все, епідемії, пандемії та інші види надзвичайних ситуацій тягнуть за собою надмірну втрату ресурсів, що може призвести до спаду економічного зростання, уповільнення темпів відтворення, зменшення обсягів випуску товарів та послуг тощо.

У період пандемії COVID-19 особливо проявляються швидкий і постійний характер загроз кібербезпеки. Спалах коронавірусу змусив населення всього світу працювати і навчатися вдома, а підприємства і установи переводити свою діяльність в онлайн-середовище. Тому активізація кіберзлочинців також стає реальною загрозою і викликом всьому глобалізованому суспільству.

Кібератаки належать до п'ятірки головних небезпек, що загрожують людству, поряд з природними катастрофами і зміною клімату. Кіберзагрози характеризуються тим, що вони постійно змінюються і з'являються практично щодня. Новими трендами стали шахрайство з криптовалютами та атаки на віртуальні цінності в блокчейні. Обсяг інвестицій у кіберзахист у 2018р. склав \$96 млрд.

Висновки і пропозиції. З розвитком ІТ-технологій, діють виклики,

пов'язані з інформаційними ризиками, в результаті яких великі корпорації можуть втратити фінансові кошти і акції з рахунків внаслідок злому системи безпеки. У зв'язку з цим, актуальними на сьогодні стають інвестиції в кібербезпеку даних в корпоративній інформаційній системі.

Розвиток цифрової економіки є процесом, який відбувається в умовах невизначеності майбутнього. Це призведе до позитивних змін всіх сфер життя суспільства, але й оголить існуючі і створить нові ризики. Наприклад, ризики порушення інформаційної безпеки, безробіття, і що найголовніше, ризик посилення соціально-економічної нерівності. Найкращий сценарій майбутнього – це якщо нові технології використовуватимуться не для обраних країн і малих еліт, а для благополуччя більшості людей світу.

Для успішного розвитку цифрової економіки в Україні потрібна ефективна державна політика щодо подолання «цифрового розриву» та стимулювання розвитку цифрової економіки.

Потрібно на державному рівні передбачити активну роль держави у впровадженні реалізації стратегії розвитку цифрової економіки, впровадженні Індустрії 4.0, формування необхідних професійних навичок. Бізнес поступово стає цифровим. Впровадження цифрових сервісів змінює вартість товарів та послуг. Big Data та «Інтернет речей» ведуть виробничий світ до «Індустрії 4.0», до кіберсистем та кібервиробництва. Країна не може бути успішною в розвитку цифрової економіки без стратегії розвитку економіки, що базується на цифрових технологіях. Домінантною має стати стратегія роботи з внутрішнім ринком, а ключовими ініціативами – формування у споживачів мотивацій та потреб у «цифрових технологіях».

Список літератури:

1. Вишневський В. П., Князев С. І. Як підвищити готовність промисловості України до смарттрансформації. *Nauka-innov*. 2018. 14(4). С. 55-69.
2. Волосович С., Клапків Л. Детермінанти виникнення та реалізації кібер-ризиків. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 3. С. 101-115.
3. Братюк В.П. Сутність кібер-злочинів та страховий захист від кібер-ризиків в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 9. С. 421-427.
4. Кожедуб Ю. Аналіз документів з керування ризиком кібербезпеки. *Information Technology and Security*. 2017. Vol. 5. No 1. С. 82–95.
5. Колот А.М., Герасименко О.О. Соціально-трудоий розвиток у ХХІ столітті: до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. *Демографія та соціальна політика*. 2019. №1(35). С. 97-125.
6. Ляшенко В. І., Вишневський О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2018. 252 с.

7. Надрага В. І. Соціальні ризики: сутність, аналіз, можливості впливу: монографія / НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ: Сердюк В.Л., 2015. 329 с.

8. Новікова О. Ф., Остафійчук Я. В. Цифровізація суспільства та сталий розвиток – запорука трансформацій у соціально-трудовій сфері. *Цифрова економіка*. Збірник матеріалів Національної науково-методичної конференції. (м. Київ, 4-5 жовтня 2018р). Київ: КНЕУ, 2018. С. 277-282.

9. Туль С. І. Стан і перспективи розвитку діджиталізованого ринку праці в Україні. *Бізнес Інформ*. 2019. №7. С. 182-189. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-7-182-189> (дата звернення 07.09.2021 р.).

10. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>.

11. Державна служба статистики. Статистичний збірник: Наукова та інноваційна діяльність України. 2019 рік. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 22.08.2021 р.).

12. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (дата звернення 14.08.2021 р.).

13. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 12.08.2021 р.).

14. Цифрова адженда України – 2020 (“Цифровий порядок денний” – 2020). Концептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. [Електронний ресурс] / NITECH office. грудень 2016. 90 с. URL: <https://uccs.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>. Назва з екрана. (Дата перегляду: 22.11.2017.)

References:

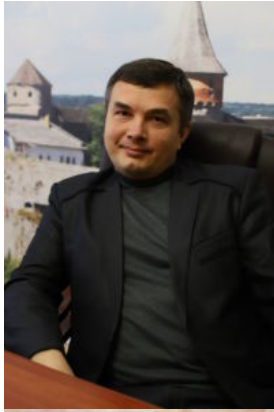
1. Vyshnevskiy, V. P., Kniaziev, S. I. (2018). Yak pidvyshchyty hotovnist promyslovosti Ukrainy do smarttransformatsiii. *Nauka-innov*. 14(4). S. 55-69. [in Ukrainian].

2. Volosovych, S., Klapkiv, L. (2018). Determinanty vynyknennia ta realizatsii kiber-ryzykiv. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 3. S. 101–115. [in Ukrainian].

3. Bratiuk, V. P. (2015). Sutnist kiber-zlochyniv ta strakhovyi zakhyst vid kiber-ryzykiv v Ukraini. *Aktualni problemy ekonomiky*. № 9. S. 421–427. [in Ukrainian].

4. Kozhedub, Yu. (2017). Analiz dokumentiv z keruvannia ryzykom kiberbezpeky. *Information Technology and Security*. Vol. 5. No 1. S. 82–95. [in Ukrainian].

5. Kolot, A. M., Herasymenko O. O. (2019). Sotsialno-trudovyi rozvytok u KhKhI stolitti: do pryrody hlobalnykh zmin, novykh mozhlyvostei, obmezhen i vyklykiv. *Demohrafiia ta sotsialna polityka*. №1(35). S. 97-125. [in Ukrainian].
6. Liashenko, V. I., Vyshnevskiy O. S. (2018). Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku: monohrafiia. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti, 252 s. [in Ukrainian].
7. Nadraha, V. I. (2015). Sotsialni ryzyky: sutnist, analiz, mozhlyvosti vplyvu: monohrafiia / NAN Ukrainy, In-t demohrafii ta sots. doslidzh. im. M. V. Ptukhy. Kyiv: Serdiuk V.L. 329 s. [in Ukrainian].
8. Novikova, O. F., Ostafiichuk, Ya. V. (2018). Tsyfrovizatsiia suspilstva ta stalyy rozvytok – zaporuka transformatsii u sotsialno-trudovii sferi. *Tsyfrova ekonomika*. Zbirnyk materialiv Natsionalnoi naukovo-metodychnoi konferentsii. (m. Kyiv, 4-5 zhovtnia 2018r). Kyiv: KNEU. S. 277-282. [in Ukrainian].
9. Tul, S. I. (2019). Stan i perspektyvy rozvytku didzhitalizovanoho rynku pratsi v Ukraini. *Biznes Inform*. №7. C. 182-189. Retrieved from: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-7-182-189> (data zvernennia 07.09.2021 r.). [in Ukrainian].
10. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>. [in English].
11. Derzhavna sluzhba statystyky. Statystychnyi zbirnyk "Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy. 2019 rik. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (data zvernennia 22.08.2021 r.). [in Ukrainian].
12. Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsialni determinanty. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (data zvernennia 14.08.2021 r.). [in Ukrainian].
13. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovyykh kompetentnosti ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yii realizatsii. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (data zvernennia 12.08.2021 r.). [in Ukrainian].
14. Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020 ("Tsyfrovyi poriadok denniy" – 2020). Kontseptualni zasady (versiiia 1.0). Pershocherhovi sfery, initsiatyvy, proekty "tsyfrovizatsii" Ukrainy do 2020 roku. [Elektronnyi resurs] / HITECH office. hruden 2016. 90 s. Retrieved from: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>. Nazva z ekrana. (Data perehliadu: 22.11.2017.). [in Ukrainian].

Андрій Олександрович ТИМКІВ

кандидат економічних наук,
в. о. завідувача кафедри фінансів та економіки,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: andriy_t@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8001-0588

Ірина Алініївна ГАРБАРЕЦЬ

В.о директора Подільського спеціального навчально-
реабілітаційного соціально-економічного коледжу
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: irinagarb1976@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9803-0907

УДК 336.71

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БАНКІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

Тимків А.О., Гарбарець І.А. Корпоративна соціальна відповідальність банків України в контексті розвитку інклюзивного суспільства. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 97-108. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Предметом дослідження в статті визначено корпоративну соціальну відповідальність вітчизняних банківських установ в контексті розвитку інклюзивного суспільства.

Мета. Відповідно, до означеного предмету дослідження, метою статті є аналіз напрямів розвитку корпоративної соціальної фінансово-кредитних установ в розвитку інклюзивного суспільства в Україні. Досягнення поставленої мети стало можливим через визначення змісту поняття колективної соціальної відповідальності, а також, на основі аналізу програм колективної соціальної відповідальності банків і виокремити проблеми, що стосуються розвитку інклюзивного суспільства.

Колективну соціальну відповідальність в статті розглянуто у вузькому розумінні як виробництво товарів чи надання послуг в необхідній кількості і з відповідною якістю. Відповідність якості означає відповідність певним нормам та стандартам і, крім того, відповідність параметрам ведення конкурентоспроможного бізнесу.

***Результати.** В результаті дослідження визначено, що менеджментом банківських установ корпоративна соціальна відповідальність розуміється як важлива складова у веденні банківського бізнесу. Стратегія на основі корпоративної соціальної відповідальності дозволяє визначати банк як активний елемент соціально-економічних відносин.*

На сьогодні корпоративна соціальна відповідальність стає значимою складовою банківського бізнесу. Більшість банків не лише підтримують уже існуючі соціальні ініціативи, але й реалізують власні проекти, в основному в сфері благодійності та освіти.

Колективна соціальна відповідальність є важливою складовою у становленні повноцінного інклюзивного суспільства. Крім цього, це зв'язок між бізнесом та інклюзією як забезпеченням рівних можливостей для усіх членів суспільства.

Основною проблемою на сьогодні залишається для фінансово-кредитних установ в контексті розвитку інклюзії в суспільних відносинах, є розробка і реалізація соціальних проектів для осіб з інвалідністю. Додатково було б налагодити реалізацію фінансових продуктів (депозитних програм, кредитних проектів) для означеної категорії населення.

***Ключові слова:** банк, корпоративна соціальна відповідальність, особи з інвалідністю, інклюзивне суспільство, соціальний проект, соціальні ініціативи.*

Andrii TYMKIV

PhD in Economics,

Head of Finance and Economics Department,

Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: andriy_t@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8001-0588

Iryna HARBARETS

Lecturer of economic disciplines,

Department of Finance and Economics,

Temporarily holding the position of a director of Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: irinagarb1976@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9803-0907

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF BANKS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE SOCIETY

Abstract

Introduction. *The subject of the study is the corporate social responsibility of banking institutions in Ukraine in the context of the development of an inclusive society.*

Purpose. *The purpose of the article is to analyze the strategic directions of corporate social responsibility of Ukrainian banks in the context of the development of an inclusive society. To achieve this purpose it is necessary to determine the content of the concept of collective social responsibility, as well as, based on the analysis of collective social responsibility programs of banking institutions to identify problematic aspects related to the development of an inclusive society.*

We consider collective social responsibility in a narrow sense as the production of goods or services in the required quantity and with the appropriate quality. Quality compliance means compliance with certain legal norms and standards, as well as compliance with the parameters of conducting a competitive business.

The study found that the management of banking institutions operating in Ukraine, defines corporate social responsibility as an important component in conducting banking business. Corporate social responsibility allows to position the bank as an active and conscious element of socio-economic relations.

Results. *According to the results of the study, it is concluded that today corporate social responsibility is becoming a significant component of the banking business. Most banks not only support existing social initiatives, but also implement their own projects, such as charity and education.*

In order to become a fully inclusive society, collective social responsibility is an important component, a kind of link between business and equal opportunities for all members of society.

The main problem that remains today for financial institutions in the context of equal opportunities is the development and implementation of social projects for people with disabilities, and it would be appropriate to establish the implementation of financial products (deposit programs, credit projects) for this population.

Keywords: *bank, corporate social responsibility, persons with disabilities, inclusive society, social project, social initiatives.*

JEL classification: G20, J14

Вступ. Будь який суб'єкт господарювання є елементом економічної системи. Водночас не відособленість його як господарської одиниці обумовлює взаємозв'язки із соціумом у площині руху вартості та врахування інтересів на принципах етичних цінностей. Відтак, у суб'єкта господарювання повинен бути сформований механізм колективної

соціальної відповідальності як виконання певних соціальних зобов'язань із корпоративними цінностями та корпоративною відповідальністю.

Суб'єкти господарювання повинні проявити певну готовність до відповідних витрат на потреби соціуму, і навіть не з позиції законодавчого впливу, а з моральних та етичних міркувань.

Проблеми формування стратегії колективної соціальної відповідальності знаходяться у колі наукових інтересів таких дослідників як Охріменко О.О., Іванова Т.В. [7], Колот А.М. [5], Грицина Л. А. [2] та багато інших.

Мета та завдання статті. Основною метою дослідження є аналіз стратегічних напрямів корпоративної соціальної відповідальності банків України в контексті розвитку інклюзивного суспільства. Для досягнення поставленої мети необхідно визначити зміст поняття колективної соціальної відповідальності, а також, на основі аналізу програм колективної соціальної відповідальності банківських установ виокремити проблемні аспекти, що стосуються розвитку інклюзивного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однак, колективну соціальну відповідальність, на наш погляд, можна розглядати у вузькому розумінні як виробництво товарів чи надання послуг в необхідній кількості і з відповідною якістю. Відповідність якості означає відповідність певним законодавчим нормам та стандартам, а також, відповідність параметрам ведення конкурентоспроможного бізнесу.

В широкому розумінні корпоративна соціальна відповідальність, ми розуміємо як дотримання прав працівників щодо умов праці при певних соціальних гарантіях, формуванням нових робочих місць. Водночас, це процес сприяння підвищенню кваліфікації працівників та набуття додаткових навичок для персоналу. Сюди ж ми можемо віднести і захист навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів, а також, підтримка соціальної сфери в контексті розвитку інклюзивного суспільства, як суспільства рівних можливостей.

По суті, «корпоративна соціальна відповідальність у найбільш загальному, «приземленому» тлумаченні – це раціональний відгук організації на суперечливі очікування заінтересованих сторін (стейкхолдерів), спрямований на стійкий розвиток компанії» [5, с. 6].

Водночас, під соціальною відповідальністю розуміють «соціальне явище, що являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм, а у випадку їхнього порушення – застосування до порушника заходів впливу, передбачених цими нормами» [7, с. 9].

Дослідники проблеми колективної соціальної відповідальності бізнесу роблять висновки про те, що «з одного боку, спостерігається уніфікація вимог до корпоративної соціальної відповідальності підприємств через розробку та запровадження міжнародних ініціатив, стандартів та індексів. З іншого боку, простежується значний вплив національних особливостей і, як наслідок, формування регіональних моделей корпоративної соціальної відповідальності підприємств» [2, с. 102]. Очевидно, що це відбувається під

впливом посилення глобалізації з одного боку, а також невіддільності суб'єкта господарювання від національної економічної системи з іншого. Безперечно це необхідно враховувати тим суб'єктам, які тільки визначають власну місію, стратегію та окреслюють перспективи.

Коллективну соціальну відповідальність у сфері бізнесу та фінансів можна розглядати і як доволі дієвий механізм розвитку суспільства рівних можливостей. Забезпечуючи реалізацію проектів, що пов'язані із інклюзією, суб'єкти господарювання тим самим активно формують основні засади суспільних відносин в яких кожен відчуватиме підтримку незалежно від свого матеріального становища чи соціального статусу.

Не виключеними із процесу формування колективної соціальної відповідальності в умовах розвитку суспільства рівних можливостей є і банківські установи. У ТОП-25 кращих програм колективної соціальної відповідальності увійшов Альфа-банк.

На сьогодні Альфа-банк входить в десятку найбільших українських банків із міжнародним капіталом. Банк входить у структуру приватної інвестиційної холдингової компанії АВН Holdings SA (АВНН) з головним офісом у Люксембурзі. Представництва компанії знаходяться на Кіпрі, Великобританії, Нідерландах [1].

Таблиця 1

Соціальні ініціативи АЛЬФА-БАНК [10]

Сфера діяльності	Напрямок діяльності	Характеристика діяльності
Гарне здоров'я	Допомога інституту Амосова	Вже четвертий рік поспіль банк підтримує Національний інститут серцево-судинної хірургії імені М. Амосова. В рамках корпоративного соціального волонтерства через участь у великих корпоративних заходах співробітники щорічно збирають кошти для придбання якісних медикаментів, сучасної медичної техніки та хірургічного обладнання для Інституту. Закупівлю допомагає здійснювати благодійний фонд «Твоя опора».
	Дні донорства	У 2019 році співробітники Банку вперше відзначали Всесвітній день донора крові. За три дні понад 150 добровольців з підрозділів у Києві, Чернігові та Дніпрі взяли участь у Днях донорства.
	Ми – чемпіони	З 2017 року банк представлено на міжкорпоративних дитячих спортивних змаганнях «Ми – чемпіони». Діти наших співробітників активно включились у змагання, що проходять двічі на рік між юними спортсменами
	Біг – запорука здоров'я	З 2014 року банк бере участь у благодійному спортивному заході – «Пробіг під каштанами», метою якого є допомога хворим дітям з вадами серця через збір коштів на обладнання для Центру дитячої кардіології та хірургії МОЗ України.
	Здійсни мрію	У жовтні 2018 року банк приєднався до масштабного благодійного проекту «Здійсни мрію», який реалізують 1+1 медіа і ТСН спільно з благодійними фондами «Ти не один» та «Крона». Мета проекту – навчити

		українських дітей по-справжньому мріяти, а також допомогти здійсненню найзаповітніших мрій важкохворих дітей з усієї України
Ні, бідності	Повний портфель	У рамках проекту до 1 вересня для дітей, позбавлених батьківського піклування, співробітники збирають кошти на закупівлю портфелів та шкільної форми. Щорічно наш Банк підтримує школярів понад 10 дитячих будинків та шкіл-інтернатів у різних регіонах України.
	Мрія в подарунок	Банк до різдвяних свят здійснює мрії дітей, позбавлених батьківської опіки, в рамках проекту «Мрія в подарунок». Щороку в грудні співробітники Банку відвідують дитячі будинки з новорічними подарунками і справжнім святковим дійством, на якому можна зустріти від очікуваного Діда Мороза до неочікуваних героїв із сучасних мультиплікаційних фільмів.
	Дитячий майданчик у подарунок	Банк облаштував дитячий майданчик та закупив ігрове обладнання для центру реабілітації та соціальної допомоги переселенців в смт. Коцюбинське (Київська область)
Збереження екосистем	Година землі	В цей день у всіх відділеннях та офісах банку на одну годину вимикається світло, щоб привернути увагу суспільства до екологічних проблем нашої планети.
	Екоофіс	Сортування сміття, поступова відмова від пластикового посуду, заохочення до використання термочашок у кавових точках Головного офісу в Києві, збір батарейок та передача їх на утилізацію, зменшення використання паперових носіїв тощо.
	ECODAY	У рамках екологічної ініціативи працівники банку наводять порядок у громадських зонах відпочинку, парках, дитячих майданчиках, ділянках, що межують з річками та озерами, роблять свій внесок в озеленення рідних міст.
Якісна освіта	#Освітабезмеж	З 2018 року банк взяв курс на підтримку освіти та заохочення до неї всіх верств населення протягом усього життя. Банк долучився до оновлення та розширення портфелю навчальних комп'ютерних бізнес-симуляцій для використання в програмах MBA та Pre-MBA Міжнародного Інституту Менеджменту (MIM).
	Всесвітній день заощаджень в Україні	Банк бере участь у проєкті «Всесвітній день заощаджень в Україні», який проводиться щорічно за ініціативи банків-членів Національної Асоціації Банків України. В рамках проєкту всеукраїнського масштабу проводяться заходи, спрямовані на підвищення довіри до банківського сектору та рівня фінансової грамотності молоді.
	Марафон фінансової грамотності	Волонтери банку беруть участь у Марафоні «Фінансової грамотності». В рамках ініціативи співробітники відвідують дитячі будинки і школи-інтернати та проводять заняття з фінансової

		грамотності для вихованців опікуваних закладів, спілкуються та грають з ними.
	Forum West	Банк став партнером HDpartners в організації та проведенні Forum West – ряду вузькоспеціалізованих бізнес-заходів, цільовою аудиторією для яких є юридичні особи.

Відтак, корпоративна соціальна відповідальність Альфа-банку є прикладом комплексного підходу менеджменту фінансової установи до проблем суспільства. Банком обрано напрями здоров'я, екології, подолання бідності та якісної освіти. Тим самим, банк позиціонує себе як надійний партнер та координатор у вирішенні суспільних проблем.

Однак в контексті розвитку інклюзивного суспільства, ми вважаємо, що одним із розділів соціальних ініціатив на перспективу повинно стати розвиток суспільства рівних можливостей де чільне місце повинно бути відведено не лише сиротам, малозабезпеченим, але ще й особам з інвалідністю. При цьому не відходячи від загальної стратегії соціальних ініціатив банку, тобто освіта осіб з інвалідністю, подолання бідності серед осіб з інвалідністю, забезпечення якісних послуг у сфері охорони здоров'я та екології для осіб з інвалідністю.

Ще однією фінансовою установою, що займає доволі високі позиції у рейтингу ефективності корпоративної соціальної відповідальності є Креді Агріколь. В 2016 році Креді Агріколь Банк запустив масштабну програму корпоративної соціальної відповідальності банку під назвою «We Care!».

В рамках програми банк передбачає реалізацію проектів щодо збереження навколишнього середовища, а також, персонал бере участь у благодійних акціях задля допомоги людям у складних життєвих обставинах, допомоги дитячим будинкам та інших соціальних проектах [9].

У 2020-му році саме в рамках такої програми, банк активно долучався до подолання проблеми пандемії Covid-19, яка вже в березні перевела Україну в режим карантину. Банк разом з партнерами придбав на значні суми медичне обладнання для Київської міської лікарні №17, Тернопільської міської дитячої комунальної лікарні та для реанімаційного блоку лікарень у Чернівцях.

У 2021 році в рамках цієї програми корпоративної соціальної відповідальності Банк Креді Агріколь став ініціатором благодійних та екологічних проектів. Так, співробітниками банку було зібрано для благодійного фонду майже 57 тисяч гривень. На ці кошти благодійний фонд «Твоя опора» придбав медпрепарати для дітей, що проходять лікування у Національному інституті серцево-судинної хірургії.

Разом з тим, в березні цього ж року банк передав 70 одиниць комп'ютерної техніки Таращанському державному технічному та економіко-правовому коледжу в рамках благодійного проекту «Техніка на благо». Основна мета цього заходу – це сприяння професійному розвитку здобувачів коледжу.

Також банк спрямував 51 тисячу гривень на благодійність та подарував комп'ютерне обладнання Запорізькому обласному центру комплексної

реабілітації для дітей з інвалідністю, зокрема: ноутбук, чотири принтери для друку, а також, три набори із миші та клавіатури. Додатково банк також передав вісім одиниць комп'ютерної техніки, які раніше обліковувалися на балансі банку [9]. Крім того, у червні банк подарував ще десять одиниць комп'ютерів для Львівської обласної універсальної бібліотеки.

Головною екологічною ініціативою Креді Агріколь у 2021 році була підтримка проекту «Година Землі», в процесі якого банком було подаровано біля 15000 молодих дерев Національному парку «Голосіївський» та допоміг посадити частину із них, а також, на фасадах кількох офісів банку вимкнули підсвітку на одну годину для об'єднання із позицією Планети.

Для проблеми розвитку інклюзивного суспільства, на наш погляд, одним із напрямків програми колективної соціальної відповідальності повинна стати інтенсифікація роботи з закладами реабілітації осіб з інвалідністю не лише через технічну підтримку навчального процесу. Така робота повинна бути відзначатися комплексністю. Як приклад для дітей-інвалідів, що навчаються в спеціальних реабілітаційних закладах можна проводити курс занять із фінансової грамотності.

Ще однією фінансово-кредитною установою яка займає одне із чільних місць у рейтингу соціально відповідальних банків є ПУМБ. Ще у 2013 році банк прийняв рішення про приєднання до глобального договору ООН, згідно якого заявив про дотримання 10 принципів стійкого розвитку в сфері прав людини, трудових відносин, охорони навколишнього середовища та боротьби з корупцією.

Стратегія соціальної відповідальності банку сформована за цими напрямками (рис. 1).

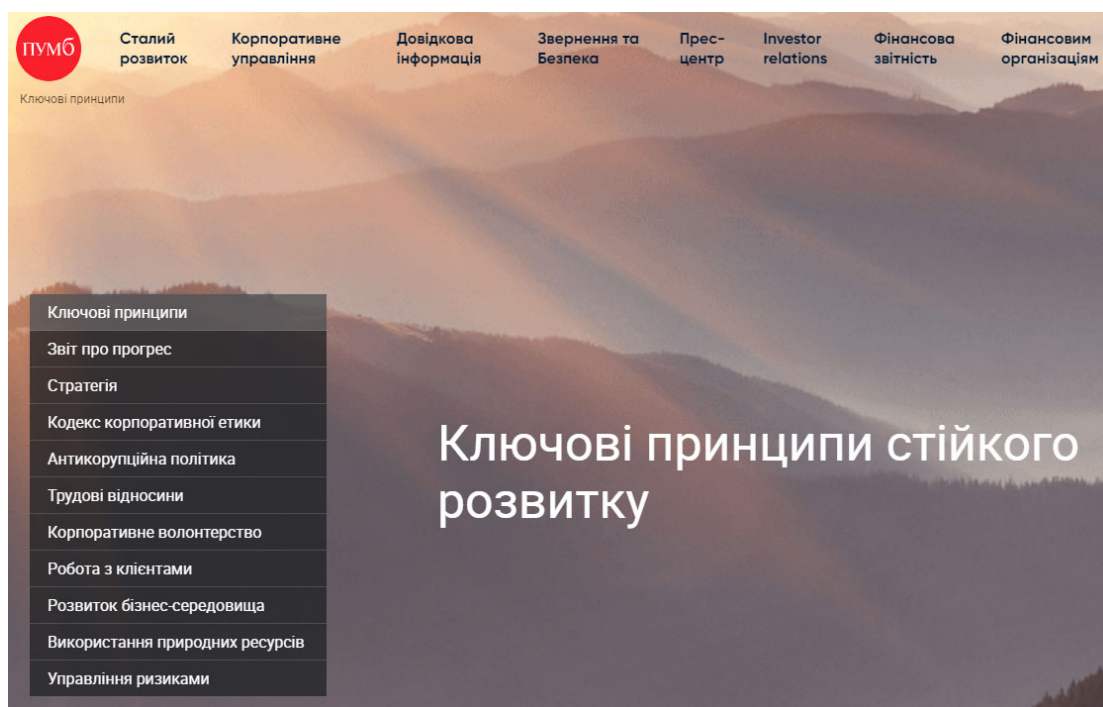

Рис. 1. Структура стратегії соціальної відповідальності за розділами [4]

До вирішення проблем інклюзії в суспільстві банк долучається через окремі параметри своєї стратегії у сфері соціальної відповідальності. Так, зокрема, виконуючи вимогу НБУ щодо забезпечення доступу у відділення маломобільних груп населення, банк встановив у 71 відділенні пандуси/підйомники/кнопки виклику співробітника. Також відділення обладнуються табличками зі шрифтом Брайля, зручними поручнями та ручками. До 1 липня 2024 р. всі відділення ПУМБ будуть обладнані для обслуговування людей з інвалідністю [3].

Всі інші проекти, стосуються різноманітних проблем соціальної сфери та розвитку бізнес-середовища, а тому, можемо відзначити, що обладнання приміщення засобами для осіб з інвалідністю ми вважаємо недостатнім результатом для розвитку інклюзивного суспільства. На наш погляд, для такого системно важливого банку як ПУМБ доволі ефективною була б така окрема лінійка фінансових продуктів для осіб з інвалідністю, а також, програми банківського інвестиційного кредитування для реалізації соціальних проектів та розвитку соціального підприємництва.

На сьогодні і в Укргазбанку банку є власна Політика екологічної та соціальної відповідальності, відповідно до якої банк оцінює, відстежує і звітує про екологічні і соціальні ризики кредитованих проектів. Всі проекти банку підлягають перевірці і оцінці щодо відповідності соціально-екологічним вимогам його екологічної і соціальної політики [11].

Аналізуючи програму екологічної і соціальної відповідальності Укргазбанку можна зробити висновок, що менеджмент банку зосереджує свою увагу на проблемі екологічних та соціальних ризиків, при цьому соціальні ризики менеджмент банку розуміє як «ймовірність виникнення збитків, додаткових втрат, або недоотримання доходів унаслідок виникнення небезпеки для здоров'я та безпеки людей, негативного впливу на місцеві спільноти, культурну та археологічну спадщину» [8]. Тобто стверджувати, у даного банку є комплексна стратегія корпоративної соціальної відповідальності, що враховує інтереси усіх членів суспільства не зважаючи на те, що сьогодні це державний банк, ми не можемо. На нашу думку, це радше, маніфест того, що банк не буде робити аби не зашкодити суспільству.

Заслугове на увагу підхід до колективної соціальної відповідальності банку з іноземним капіталом UKRSIBBANK BNP Paribas. Очевидно, що корпоративна соціальна відповідальність розглядається менеджерами-іноземцями не лише як елемент стратегії банку або як певна програма заходів соціо-екологічного характеру, а як один із повноцінних напрямів діяльності фінансово-кредитної установи. Так, для топ-менеджменту UKRSIBBANK BNP Paribas корпоративна соціальна відповідальність доповнена не лише «Маніфестом соціальної відповідальності та збереження навколишнього середовища», але й чітко визначеними чотирма напрямками стратегії (рис.2).

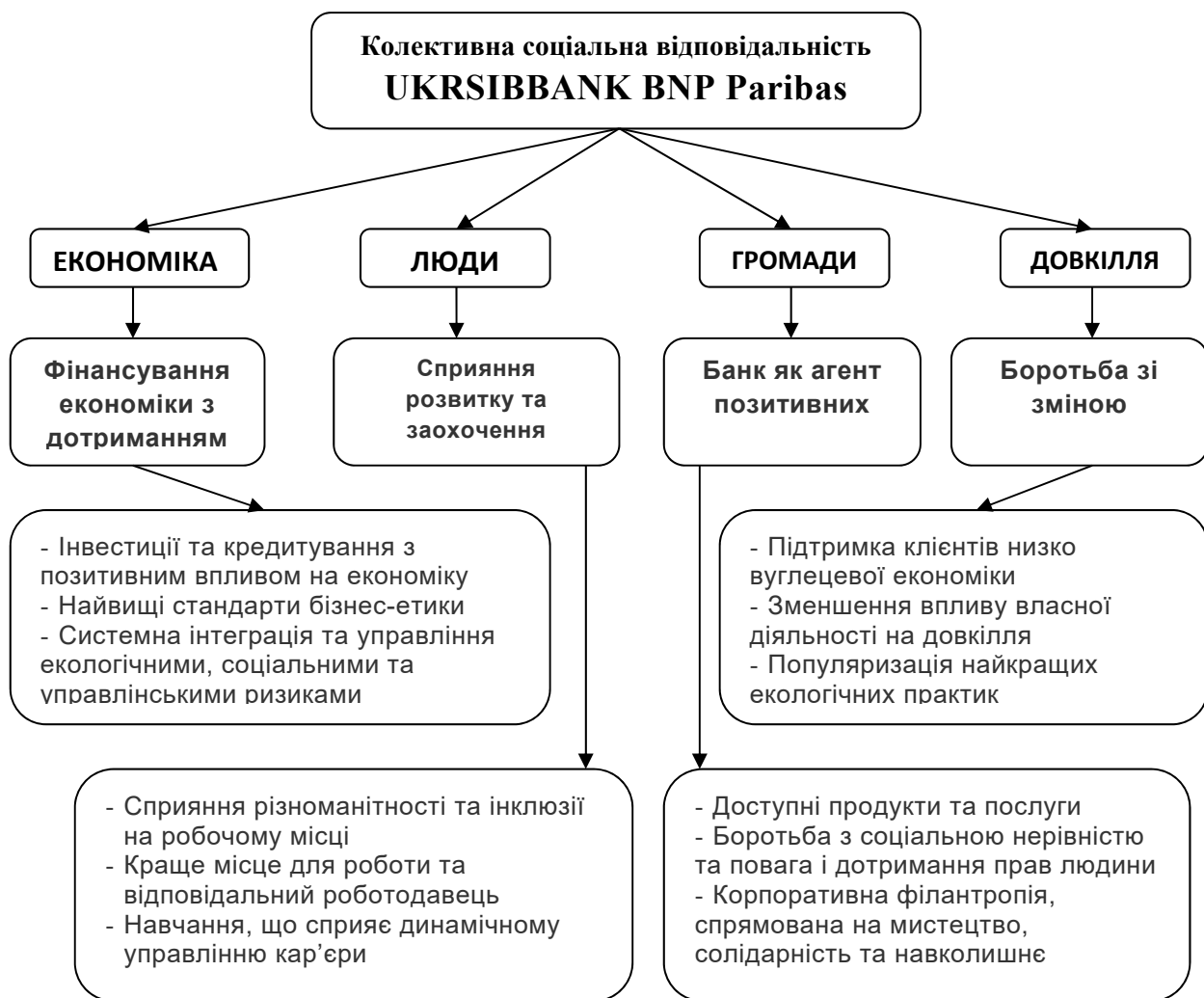

Рис. 2. Напрямки колективної соціальної відповідальності UKRSIBBANK BNP Paribas [6]

В сфері економіки банк пропонує клієнтам фінансові продукти та послуги орієнтовані на етичність та відповідальність сприяючи створенню робочих місць.

Соціальна відповідальність банку ґрунтується на таких принципах як сприяння різноманітності та інклюзії, організації так званого «гарного місця для роботи» та забезпечення відповідального управління роботою. Останню позицію можна реалізувати завдяки постійному навчальному процесі та динамічному управлінню кар'єрою.

Водночас, сама фінансова група BNP Paribas усіляко прагне покращити вирішення нагальних суспільних проблем, особливо щодо дотримання прав людини, сприяння рівним можливостям завдяки фінансовій освіті та мікрофінансуванню та заохочення до реалізації творчих проєктів усіх верств населення.

Одним із пріоритетів залишається боротьба зі зміною клімату через модернізацію енергетичного сектору. Це проявляється у відповідностях основних засад колективної соціальної відповідальності банку в частині

боротьби зі зміною клімату вимогам Паризької угоди, зокрема у фінансуванні низьковуглицевих проектів.

Висновки і пропозиції. На сьогодні корпоративна соціальна відповідальність стає значимою складовою банківського бізнесу. Більшість банківських установ не лише підтримують уже існуючі соціальні ініціативи, але й реалізують власні проекти, наприклад у сфері благодійності та освіти.

Для становлення повноцінного інклюзивного суспільства колективна соціальна відповідальність є важливою складовою, свого роду, зв'язком між бізнесом та забезпеченням рівних можливостей для усіх членів суспільства.

Основною проблемою, що сьогодні залишається для фінансово-кредитних установ в контексті забезпечення рівних можливостей є розробка і реалізація соціальних проектів для осіб з інвалідністю, а також, доцільно було б налагодити реалізацію фінансових продуктів (депозитних програм, кредитних проектів) для означеної категорії населення.

Список літератури:

1. Банк сьогодні. URL: <https://alfabank.ua/about>
2. Грицина Л. А. Корпоративна соціальна відповідальність підприємств: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 10, Ч. 1. С.99-102
3. Клієнтоцентрична модель бізнесу. URL: https://about.pumb.ua/growth/work_with_clients
4. Ключові принципи соціального розвитку: URL: https://about.pumb.ua/growth/key_principles
5. Колот А.М. Корпоративна соціальна відповідальність і проблеми її сприймання суспільством. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32608739.pdf>
6. Корпоративна та соціальна відповідальність. URL: https://my.ukrsibbank.com/ua/about-bank/corporate_social_responsibility/
7. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2015. 180 с.
8. Оцінка еко-соц ризиків. Політика екологічної та соціальної відповідальності АБ «УКРГАЗБАНК» URL: https://www.ukrgasbank.com/ecosoc_risk/
9. Програма КСВ «WE CARE!». URL: <https://credit-agricole.ua/o-banke/we-care>
10. Соціальна відповідальність. URL: <https://alfabank.ua/about/sotsialna-vidpovidalnist-2020>
11. Топ-25 найкращих програм КСВ URL: https://www.dsnews.ua/ukr/vlast_deneg/top-25-luchshih-programm-kso-27072020-393543

References:

1. Bank sohodni. Retrieved from: <https://alfabank.ua/about> [in Ukrainian].
2. Hrytsyna, L. A. (2016). Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist pidpriemstv: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 10. Ch. 1. S. 99-102 [in Ukrainian].
3. Kliientotsentrychna model biznesu. Retrieved from: https://about.pumb.ua/growth/work_with_clients [in Ukrainian].
4. Kliuchovi pryntsypy sotsialnoho rozvytku: Retrieved from: https://about.pumb.ua/growth/key_principles [in Ukrainian].
5. Kolot, A.M. Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist i problemy yii sprymannia suspilstvom. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/32608739.pdf> [in Ukrainian].
6. Korporatyvna ta sotsialna vidpovidalnist. Retrieved from: https://my.ukrsibbank.com/ua/about-bank/corporate_social_responsibility/ [in Ukrainian].
7. Okhrimenko, O. O., Ivanova, T. V. (2015). Sotsialna vidpovidalnist. Natsionalnyi tekhnichniy universytet Ukrainy "Kyivskiy politekhnichniy instytut". 180 s. [in Ukrainian].
8. Otsinka eko-sots ryzykiv. Polityka ekolohichnoi ta sotsialnoi vidpovidalnosti AB "UKRHAZBANK". Retrieved from: https://www.ukrgasbank.com/ecosoc_risk/ [in Ukrainian].
9. Prohrama KSV "WE CARE!". Retrieved from: <https://credit-agricole.ua/o-banke/we-care> [in Ukrainian].
10. Sotsialna vidpovidalnist. Retrieved from: <https://alfabank.ua/about/sotsialna-vidpovidalnist-2020> [in Ukrainian].
11. Top-25 naikrashchykh prohram KSV. Retrieved from: https://www.dsnews.ua/ukr/vlast_deneg/top-25-luchshih-programm-kso-27072020-393543 [in Ukrainian].

Павло Олександрович ТИМКІВ
кандидат технічних наук,
асистент кафедри біотехнічних систем,
Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя,
м. Тернопіль, Україна
E-mail: t_pavlo_o@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1212-3107>

УДК 519.688 : 616-71

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОРЕТИНОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПАЦІЄНТІВ З НЕЙРОТОКСИКАЦІЄЮ

Тимків П.О. Можливості застосування електроретинографічної системи для реабілітації пацієнтів з нейротоксикацією. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 109-119. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. З розвитком науково-технічного прогресу, збільшується негативний техногенний вплив на організм людини. З кожним роком використовується всі більше нових і мало вивчених хімічних сполук. Виникає необхідність у проведенні досліджень щодо виявлення та ранньої діагностики ризиків токсикації організму та подальшої реабілітації пацієнтів. При цьому, застосування електроретинографії сприяє підвищенню рівня об'єктивності медичного дослідження, скороченню часу проведення обстеження та можливості автономного, віддаленого застосування при реабілітації пацієнтів.

Мета статті – дослідження можливостей застосування діагностичної експертної системи опрацювання електроретиносигналу (ЕРС) для реабілітації пацієнтів з нейротоксикацією.

Результати. Дослідження функціонування зорової системи організму людини і відчуттів від впливу подразників (світлового стимулу) пояснюється емпіричним психофізичним законом Вебера-Фехнера. Тому для підвищення роздільної здатності і точності, яка є необхідною при визначенні ризиків нейротоксикації, знижують інтенсивність світлового подразнення. Відгук ретини отриманий при дослідженні пацієнта значно

змінений внаслідок шумів, через зменшення відношення енергії отриманого сигналу до енергії сумарних завад та шумів. Складність опрацювання, додатково збільшується внаслідок невідомої або прихованої природи токсину та його впливу на організм людини, що відображається в зміні амплітудо-часових параметрів хвиль чи виникненні нових елементів хвилі в електроретинограмі.

Для опрацювання ЕРС зі зниженою інтенсивністю подразнення, у діагностичній експертній системі можливо застосувати оптимальну (за певними морфологічними параметрами отриманого сигналу) фільтрацію, яка при умові автономного, автоматизованого та віддаленого застосування при реабілітації пацієнтів з нейротоксикацією, потребує швидкого переналаштування, вимагає оптимізації та скорочення часу попереднього опрацювання отриманого низькоінтенсивного відгуку ретини. Застосування узгодженого фільтру (у значенні фільтрації Норса) чи оптимального фільтру у значенні Колмогорова-Віннера (за критерієм оптимуму мінімуму середньоквадратичного похибки) до опрацювання низькоінтенсивного відгуку ретини, ускладнено невідомою зміною ЕРС або виявленням нових сегментів при впливі певних токсинів.

Тому необхідним дослідження методів опрацювання низькоінтенсивного ЕРС діагностичною системою для реабілітації пацієнтів з нейротоксикацією.

Ключові слова: електроретинографія; електроретиносигнал; нейротоксикація; реабілітація; параметрична ідентифікація; оптимізація; низька інтенсивність; світлове подразнення.

Pavlo TYMKIV

PhD in Technical Sciences,
Assistant of the Department of Biotechnical Systems,
Ternopil Ivan Puluj National Technical University,
Ternopil, Ukraine

E-mail: t_pavlo_o@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1212-3107>

POSSIBILITIES OF USING ELECTRETINOGRAPHIC SYSTEM FOR REHABILITATION OF PATIENTS WITH NEUROTOXICITY

Abstract

Introduction. *With the development of scientific and technological progress, the negative man-made impact on the human body increases. Every year more and more new and little-studied chemical compounds are used. There is a need for research to identify and diagnose the risks of toxicity and subsequent rehabilitation of patients. At the same time, the use of electroretinography helps to increase the level of objectivity of medical research, reduce the time of examination and the possibility of autonomous, remote use in the rehabilitation of patients.*

Purpose of the work is to study the possibilities of using the diagnostic expert system of electroretinosignal signal processing (ERS) for the rehabilitation of patients with neurotoxicity.

Results. The study of the functioning of the visual system of the human body and sensations from the influence of stimuli (light stimulus) is explained by the empirical psychophysical law of Weber-Fechner. Therefore, to increase the resolution and accuracy, which is necessary in determining the risks of neurotoxicity, reduce the intensity of light stimulation. The retinal response obtained in the patient's study is significantly altered due to noise, due to a decrease in the ratio of the energy of the received signal to the energy of total interference and noise. The complexity of processing is further increased due to the unknown or hidden nature of the toxin and its effect on the human body, which is reflected in changes in the amplitude-time parameters of the waves or the emergence of new wave elements in the electroretinogram.

For processing of ERS with the reduced intensity of irritation, in diagnostic expert system it is possible to apply optimum (according to certain morphological parameters of the received signal) which at condition of autonomous, automated and remote application at rehabilitation of patients with neurotoxicity needs fast readjustment and requires optimization. processing of the received low-intensity retinal response. The application of a matched filter (in the value of Norse filtration) or an optimal filter in the Kolmogorov-Winner value (by the criterion of the optimum minimum RMS error) to the processing of low-intensity retinal response is complicated by unknown changes in ERS or detection of new segments under the influence of certain segments.

Therefore, it is necessary to study the methods of processing low-intensity ERS diagnostic system for the rehabilitation of patients with neurotoxicity.

Keywords: electroretinography; electroretinosignal; neurotoxicity; rehabilitation; parametric identification; optimization; low intensity; light irritation.

Вступ. Застосування технічних систем при медичному обстеженні пацієнтів сприяє підвищенню рівня об'єктивності та достовірності діагностичних рішень, скороченню часу проведення обстежень, а також дозволяє виявляти нові інформативні параметри функціонального стану організму для його подальшої реабілітації. Враховуючи складну будову та особливості функціонування ока, визначення стану зорової системи має велике значення при діагностуванні стану організму людини в цілому. Методи дослідження зорової системи поділяють на суб'єктивні і об'єктивні. До суб'єктивних відносять психофізичні тести: тест Пуркін'є, лазерна інтерференція, палочки Меддокса, розпізнавання двох точок та ін.. Проте, суб'єктивні тести не дають достатньої інформації [1, 2].

Тому для достовірної діагностики і локалізації причин захворювання найперспективнішими вважають електрофізіологічні методи, котрі ґрунтуються на аналізі біоелектричних сигналів від різних частин зорової системи [1-7].

Клінічне значення електроретинографії визначається її діагностичними можливостями. При застосуванні електроретинографії можна провести діагностування:

Негативний вплив науково-технічного прогресу загострює проблеми необхідності своєчасного виявлення та ідентифікації ризиків токсикації. Токсикація – особливий хворобливий стан, обумовлений дією на організм токсинів впродовж певного часу. Особливо важливим є виявлення прихованої форми впливу токсинів. При цьому виникає низка проблем щодо ідентифікації джерела інтоксикації, визначення міри заподіяної шкоди та наслідків впливу токсинів. На думку дослідників, складність полягає у тому, що результати токсикації як правило замасковані у зв'язку із незнанням досліджуваного об'єкту, спеціального приховування наслідків, подібністю ознак результату впливу до ознак прояву патології іншого походження та ін.

При ураженні відповідних систем організму людини виникають нетипові прояви токсикації, проте одним із найбільш небезпечних токсикацій є нейротоксикоз із широким спектром ураження.

Тому, нейротоксикоз – це поєднання інфекційно-токсичного шоку і ураження мозку, що обумовлено тропністю певних токсинів до гіпоталамічної області, тобто до центрів вегетативної іннервації. Це викликає гіперсимпатиконію, яка підтримує централізацію кровообігу, типову для шоку [8].

Основними проявами синдрому нейротоксикозу є: порушення сну, в'ялість, адинамія або гіперзбудливість, рухливий неспокій, порушення апетиту (у деяких випадках – анорексія), лихоманка фебрильного типу, тахікардія, зниження фізіологічних рефлексів, розвиток дегідратації, порушення мікроциркуляції, набряк мозку, судомний синдром та ін.

Отже, синдром нейротоксикозу має досить тяжкі наслідки для систем організму, при цьому його дія впродовж значного періоду не до кінця вивчена. Нейротоксикоз може розпочатися досить раптово, та із бурхливо наростаючими клінічними проявами. Для його виявлення та ефективного лікування необхідним є проведення вчасної діагностики та адекватну подальшу реабілітацію.

Мета та завдання статті: дослідження системи опрацювання електроретиносигналу для діагностування нейротоксикації та подальшої реабілітації пацієнтів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Означення та методи дослідження параметрів ЕРС регламентовано у «Environmental Health Criteria 223», також зафіксовано і рекомендовано до застосування практично напрацьовані методи електроретинографії.

При цьому відомі роботи [9], де запропоновано діагностичну систему для контролю стану ФСО, робота якого передбачає використання цифрового фільтру на базі адаптивно-рекурсивного методу опрацювання (фільтру Калмана) (рис.1).

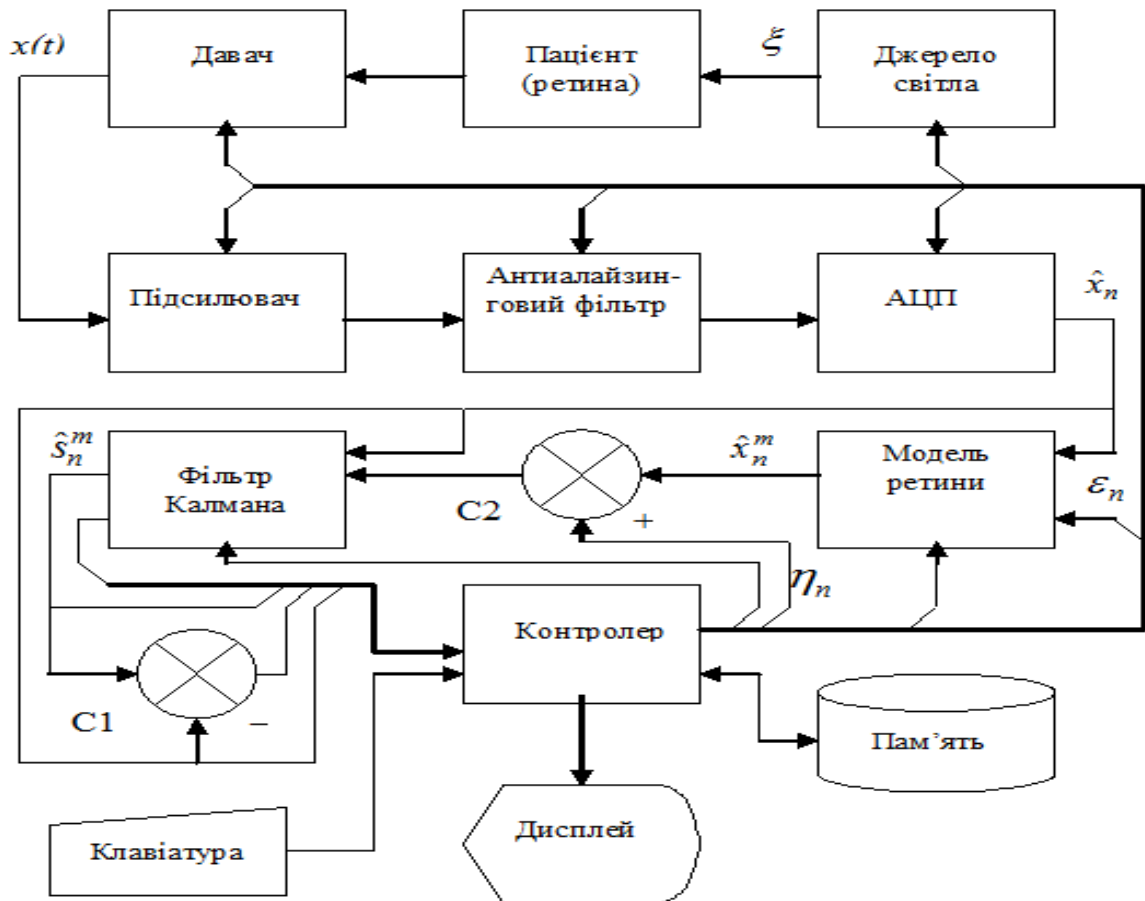

Рис. 1. Структура електроретинографічної діагностичної системи [9]

**Примітка: сформовано автором*

У алгоритмі фільтру використовується апріорні дані про відгук ретини (еталонне значення) на тестове світлове збурення (подразнення) (рис. 2). Таке використання передбачає попереднє напрацювання бази еталонних сигналів для певних типів біоб'єктів (наприклад, людей різного віку, статі, та ін.) у нормі, або при відомих порушеннях ФСО (під впливом токсинів відомої природи, дози та тривалості впливу).

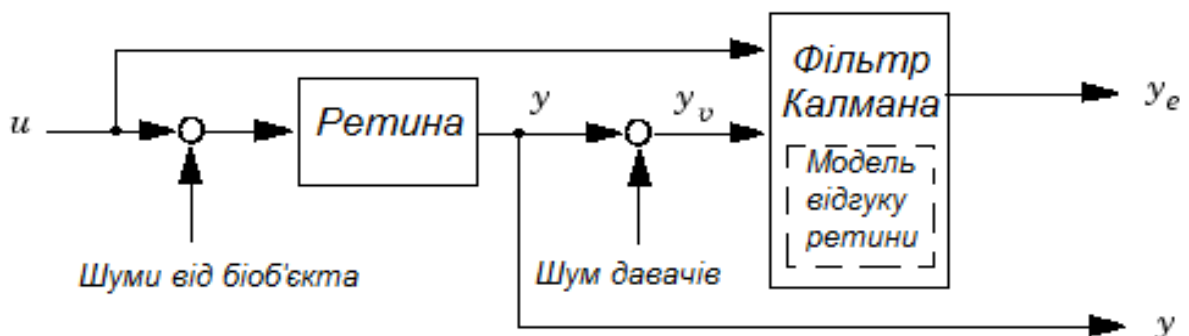

Рис. 2. Структура комп'ютерної моделі опрацювання ЕРС при низькоінтенсивному світловому подразненні

**Примітка: сформовано автором*

Враховуючи, те що застосування фільтру Калмана у складі системи для контролю і діагностування функціонального стану організму (ФСО), додатково ускладнюється невідомої природою ризиків що можуть призводити до зміни відгуку ретини, тому актуальним є завданням є дослідження параметричної ідентифікації математичної моделі такого відгуку.

Оптимальне і ефективне застосування алгоритму при роботі буд-якої діагностично-експертної системи, прямо визначається його складністю, тобто кількісною оцінкою ресурсів, що витрачаються (використовуються) алгоритмом. Тому ресурси, які задіяні для алгоритму поділяють на: людські (тобто, для створення та розуміння алгоритму) і обчислювальні (тобто, на виконання алгоритму). При цьому, загальна складність алгоритму поділяється на: описову (або інтелектуальну) і обчислювальну складність алгоритму [10, 11].

Якщо алгоритм реалізований в складі системи, то обчислювальними ресурсами для роботи алгоритму буде пам'ять і час роботи певного процесора, а основною мірою обчислювальної складності алгоритму буде ємнісна (просторова) складність (котра характеризує величину пам'яті, що необхідна для виконання алгоритму), та часова складність, що характеризує величину часу, потрібного для виконання алгоритму (визначається величиною елементарних операцій, котрі потрібно виконати при реалізації певного алгоритму) [12, 13].

Оскільки визначення точної залежності $f(n)$ для кожного конкретного алгоритму – задача досить складна, то зручно використати асимптотичні оцінки швидкості росту функції, що описують граничну поведінку складності алгоритму при зростанні кількості n (тобто наскільки швидко чи повільно зростає дана функція).

Можливе, використання декількох підходів, що виражають порядок складності алгоритму. При цьому проводять порівняння функції $f(n)$ з певною функцією, поведінка якої досліджена і добре вивчена.

У асимптотичному аналізі використовують такі оцінки [14]: ефективна оцінка Θ ; верхня оцінка O ; нижня оцінка Ω .

Використання асимптотичної оцінки Θ передбачає порівняння отриманою функції $f(n)$ що характеризує досліджуваний алгоритм та функції $g(n)$ додатного аргументу, $n \geq 1$ (кількість певних об'єктів на вході і кількість операцій – додатні числа), тоді:

$$\begin{aligned} f(n) &= \Theta(g(n)), \\ \text{якщо } \exists c_1 > 0, c_2 > 0, n_0 > 0, & \\ \text{такі, що } c_1 \cdot g(n) \leq f(n) \leq c_2 \cdot g(n) & \end{aligned} \quad (1)$$

Графік асимптотичної оцінки Θ складності алгоритму показано на рис. 3.

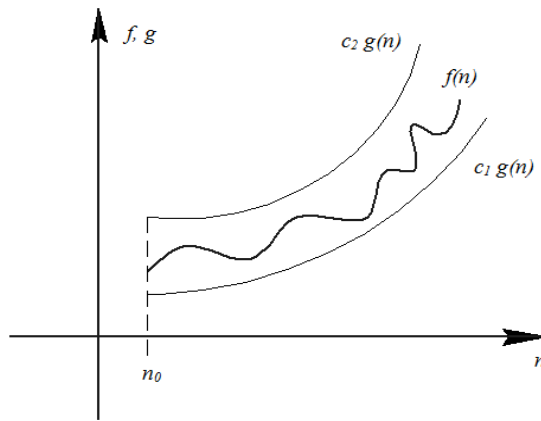

Рис. 3. Асимптотична ефективна оцінка складності алгоритму

**Примітка: сформовано автором*

Функція $g(n)$ буде асимптотично точною оцінкою функції $f(n)$, бо за означенням функція $f(n)$ подібна до функції $g(n)$ з точністю до постійного множника.

Асимптотична оцінка O вказує на те, що функція $f(n)$ не перевищувала $g(n)$ починаючи з $n > n_0$, з точністю до постійного множника. При цьому:

$$f(n) = O(g(n)), \quad \text{якщо } \exists c_2 > 0, n_0 > 0, 0 \leq f(n) \leq c_2 \cdot g(n) \quad (2)$$

Запис $O(g(n))$ означає клас функцій, які зростають не швидше, ніж функція $g(n)$ з точністю до постійного множника (рис. 4).

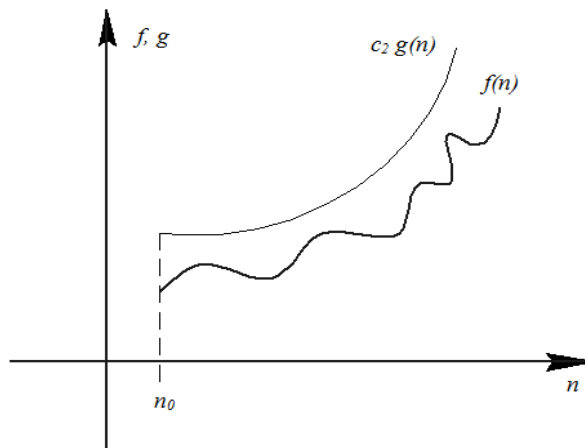

Рис. 4. Асимптотична верхня оцінка складності алгоритму

**Примітка: сформовано автором*

Асимптотична оцінка Ω є оцінкою знизу, та визначає клас функції, яка зростає не повільніше, аніж $g(n)$ з точність до певного постійного множника (рис. 5). Тоді:

$$f(n) = \Omega(g(n)), \quad \text{якщо } \exists c_1 > 0, n_0 > 0, 0 \leq f(n) \leq c_1 \cdot g(n) \quad (3)$$

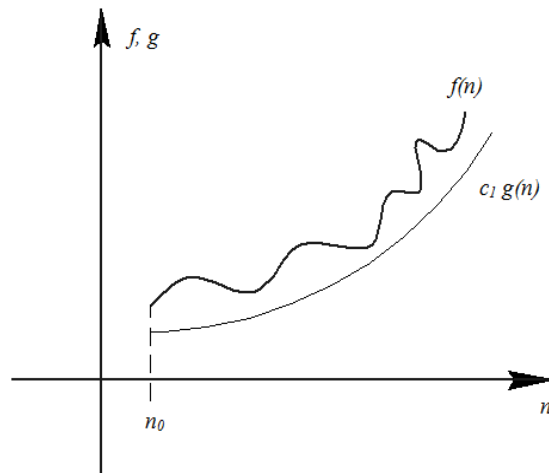

Рис. 5. Асимптотична нижня оцінка складності алгоритму

**Примітка: сформовано автором*

Дослідження поведінки функції асимптотичної складності алгоритму параметричної ідентифікації для моделі відгуку ретини (електроретиносигналу) на тестове низькоінтенсивне світлове подразнення, дає можливість зробити прогнози щодо ефективності використання методу прямого повного перебору для задачі для віддаленого, автоматизованого, оперативного контролю стану ФСО. При цьому, виділяють такі основні класи алгоритмів за асимптотичною складністю:

1. лінійні ($O(n)$) – подвоєння розміру задачі подвоює час її розв’язування;
2. логарифмічні ($O(\log n)$) – подвоєння розміру задачі збільшує час роботи на сталу величину;
3. поліноміальні: $O(n^m)$, де m – натуральне число, більше від одиниці (при $m = 1$ асимптотична складність алгоритму вважається лінійною);
4. експоненційні ($O(c^n)$, де $c > 1$) – збільшення розміру задачі на одиницю приводить до c -кратного збільшення часу.

Прямий перебір за асимптотичною оцінкою O , можна віднести до класу алгоритмів з визначеною експоненційною складністю $O(c^n)$. При цьому, особливістю прямого повного перебору є можливість обчислення цільової функції, за певних початкових умов, за поліноміальний час. При цьому, залежно від кількості всіх можливих рішень, повний перебір може виконуватися за експоненційний час. Значна час роботи (експоненційна тривалість), проведення параметричної ідентифікації, робить неможливим використання низькоінтенсивної електроретинографії для автоматизованого, віддаленого та оперативного контролю стану ФСО і реабілітації пацієнтів при нейротоксикації. Тому виникає необхідність проведення оптимізації (скорочення часу) методу параметричної ідентифікації моделі ЕРС, наприклад на основі генетичних алгоритмів визначення параметрів моделі. Генетичний алгоритм – це метод, котрий

відображає природну еволюцію (розвиток) методів розв'язування задач оптимізації. Генетичні алгоритми – це пошукові процедури, що базуються на механізмах природного відбору та успадковування. Вони використовують еволюційні принципи виживання найбільш адаптованих індивідів, та відрізняються від традиційних методів розв'язування оптимізаційних задач, декількома основними елементами. Зокрема, генетичні алгоритми:

а) дозволяють опрацювати не самі значення параметрів задачі, а їх кодовану форму;

б) здійснювати пошук рішення, базуючись не на одній точці, а на деякій сукупності;

в) використовувати лише цільову функцію, а не похідні або певну додаткову інформацію;

г) застосовувати ймовірнісні правила відбору, а не детерміновані.

Ці чотири властивості, які також можуть бути сформульовані як кодування параметрів, операції популяції, використання мінімальної інформації про завдання та рандомізація операцій, призводять до стабільності генетичних алгоритмів та їх переваги над іншими широко використовуваними технологіями. Проте таке застосування потребуватиме подальших досліджень та порівняння їх ефективності при застосування у системах діагностування нейротоксикації та подальшої реабілітації пацієнтів.

Висновки і пропозиції. Опрацювання відгуку сітківки на тестове низькоінтенсивне світлове подразнення зі зменшеною інтенсивністю, методами регламентованими стандартом ISCEV (смуговий фільтр) виявилось малоефективним, внаслідок зменшення відношення енергії відгуку сітківки до енергії шумів у відібраному ЕРС. А застосування узгодженого чи оптимального фільтру (з критерієм оптимальності мінімуму середньоквадратичного похибки) до опрацювання відгуку сітківки, додатково ускладнюється невизначеними змінами форми ЕРС чи виявленням нових сегментів при впливі окремих токсинів.

При цьому, дослідження методу ідентифікації моделі ЕРС на основі прямого направленого перебору, потребує значного часу роботи, тобто великою часовою складністю. Тому перспективним є застосування генетичних алгоритмів. Проте, це вимагатиме додаткових досліджень та порівнянь складності, проведення статистичного дослідження та визначення достовірності прийняття рішення щодо роботи системи діагностування ФСО людини при нейротоксикації та подальшій реабілітації.

Список літератури:

1. ISCEV Standard for full-field clinical electroretinography. Springer-Verlag, 2008. P 9.

2. Бызов А. Л. Электрофизиологические исследования сетчатки. Москва : Наука, 1966. 194 с.
3. Богословский А. И., Жданов В. Г. Приборы для электрофизиологических исследований зрительного анализатора. Москва : Машиностроение, 1971. 37 с.
4. Волков В. В., Шиляев В. Г. Комбинированные поражения глаз. Ленинград, 1976. 145 с.
5. Зислина Н. Н., Шамшинова А. М. Физиологические основы и возможности использования зрительных вызванных потенциалов в дифференциальной диагностике глазных болезней : *Клиническая физиология зрения: сб. науч. тр.* Москва : Русомед. 1993. С. 146-157.
6. Шамшинова А. М., Волков В. В. Функциональные методы исследование в офтальмологии. Москва : Медицина, 1999. 416 с.
7. Шагас Ч. Вызванные потенциалы мозга в норме и патологии: Пер. с нем. Москва : Мир, 1975. 316 с.
8. Ливанов М. Н. Пространственно-временная организация потенциалов и системная деятельность головного мозга: избранные труды. Москва : Наука, 1989. 400 с.
9. Tkachuk R., Yavorskyu B. ERG system for neurotoxicity risk assessment. Матеріали ХХ Міжнародної конференції TCSET2010 «Сучасні проблеми радіоелектроніки, телекомунікацій, комп'ютерної інженерії» (23-27 лютого 2010. смт. Славське). м. Львів, 2010. С.131.
10. Ахо А. Структуры данных и алгоритмы / Ахо А., Хопкрофт Дж., Ульман Дж. Москва: Издательский дом «Вильямс», 2001. 384 с.
11. Вирт Н. Алгоритмы и структуры данных. 2-ое изд., испр. СПб.: Невский диалект, 2001. 352 с.
12. Карпов Ю.Г. Теория автоматов. СПб.: Питер, 2002. 224 с.
13. Кнут Д. Искусство программирования. Том 1, 2, 3. 3-е изд. Уч. пос. Москва: Изд. дом «Вильямс», 2001. 385 с.
14. Кормен Т. Алгоритмы: построение и анализ. Москва: МЦНМО, 2001. 960 с.

References:

1. ISCEV Standard for full-field clinical electroretinography. Springer-Verlag, P. 9.
2. Byzov, A.L. (1966). Elektrofyzyolohycheskie issledovaniya sitchatky. Moskva : Nauka. 194 s. [in Russian].
3. Bohoslovskiy, A. Y., Zhdanov, V. H. (1971). Prybory dlya elektrofyzyolohycheskykh issledovaniy zritelnoho analyzatora. Moskva : Mashynostroenie. 37 s. [in Russian].
4. Volkov, V. V., Shylyaeu, V. H. (1976). Kombynyrovannye porazheniya hlaz. Leninhrad. 145 s. [in Russian].

5. Zyslyna, N. N., Shamshynova, A. M. (1993). Fyzyolohycheskye osnovy y vozmozhnomye yspolzovaniya zrytelnykh vyzvannykh potentsyalov v dyfferentsyalnoi dyagnostyke hlaznykh boleznei. *Klinicheskaiia fiziolohiia zreniia: sb. nauch. tr.* Moskva : Rusomed. S. 146-157. [in Russian].
6. Shamshynova, A. M., Volkov, V. V. (1999). Funktsyonalnye metody issledovanie v oftalmolohii. Moskva : Medytsyna. 416 s. [in Russian].
7. Shahas, Ch. (1975). Vyzvannye potentsyaly mozgha v norme y patalohky. Per. s nem. Moskva : Myr. 316 s. [in Russian].
8. Lyvanov, M. N. (1989). Prostranstvenno-vremennaia orhanyzatsyia potentsyalov y systemnaia deiatelnost holovnoho mozgha: izbrannye trudy. Moskva : Nauka. 400 s. [in Russian].
9. Tkachuk R., Yavorsky, B. (2010). ERG system for neurotoxicity risk assessment. *Materialy Mizhnarodnoi konferentsii TCSET2010 "Suchasni problemy radioelektroniky, telekomunikatsii, kompiuternoii inzhenerii"* (23-27 liutoho 2010. smt. Slavske). Lviv. C. 131. [in Ukrainian].
10. Akho, A. (2001). Struktury dannykh y alhorytmy. Moskva: Izdatelskyi dom "Viliams" 384 c. [in Russian].
11. Vyrt, N. (2001). Alhorytmy y struktury dannykh. 2-ye izd., yspr. SPb.: Nevskiy dyalekt. 352 s. [in Russian].
12. Karpov, Yu. H. (2002) Teoryia avtomatov. SPb.: Pyter. 224 s. [in Russian].
13. Knut, D. (2001). Yskusstvo prohammyrovaniya. Moskva: Izd. dom "Viliams". 385 s. [in Russian].
14. Kormen, T. (2001). Alhorytmy: postroenye y analiz. Moskva: MTsNMO. 960 s. [in Russian].

Мар'ян Миколайович ТРІПАК
Заслужений працівник освіти України,
кандидат економічних наук, доцент,
в.о. ректора Навчально-реабілітаційного закладу
вищої освіти «Кам'янець-Подільський
державний інститут»,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: tmm.75@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6924-5469>
Web of Science ResearcherID ААН-8615-2019

Володимир Дмитрович СЛОБОДЯН
кандидат економічних наук, доцент,
викладач кафедри обліку і оподаткування,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: svd56_@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8539-4683>

УДК 657

ПРОФЕСІЯ БУХГАЛТЕРА В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Тріпак М.М., Слободян В. Д. Професія бухгалтера в контексті соціалізації осіб інвалідністю. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 120-129. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Важливим аспектом в життєдіяльності кожної людини є вибір професії, відповідності її потенційних фахових та особистісних можливостей вимогам професії. В значній мірі це відноситься до професії бухгалтера для людей з деякими фізичними особливими потребами.

Глобальні зміни в економіці та сучасні ІТ-технології приводять до суттєвих коригувань форми та змісту бухгалтерської діяльності та бухгалтерських кадрів, в тому числі для людей з особливими можливостями.

Мета. Метою даної публікації є аналіз сучасних тенденцій та викликів розвитку бухгалтерської професії з врахуванням можливостей людей з деякими фізичними обмеженнями.

Результати. Професія бухгалтера є досить важливою в діяльності кожного підприємства, так як з її допомогою отримується найбільш значна частина інформації про господарську діяльність для прийняття управлінських рішень. Аналіз практичної бухгалтерської діяльності, останніх наукових публікацій з цієї тематики свідчить, що під впливом глобальних змін в економіці та технічному забезпеченні інформаційного супроводу менеджменту (діджиталізація) відбуваються суттєві зміни в характері роботи бухгалтера. Центр цієї роботи зміщується з простого збирання інформації до її аналізу та використання в управлінні. Інформатизація та комп'ютеризація цього процесу дозволяють максимально зменшити обсяг роботи на паперових носіях (документах та книгах).

Вказані зміни привели до зміни назви спеціальності, в якій відсутнє слово «бухгалтерський» і встановленню назви «Облік і оподаткування». Як свідчать публікації, цей процес активно дискутується і цілком можливі ще зміни, шляхом включення в назву слів «аудит» та «аналіз». Також активно обговорюється питання про зміну назви професії. Так, в аналізованих публікаціях пропонується назвати професію «обліковий гарант» або «обліковий гарант економічної безпеки».

В той же час зміни що відбуваються в нормативно-правовому полі обліку технічному забезпеченні розширюють можливості вибору для людей з обмеженнями. Так, законодавством передбачено 4 варіанти організаційних форм обліку, 2 з яких (створення ФОП та робота в консалтинговій фірмі) дозволяють людям з обмеженими можливостями працювати з врахуванням їх можливостей.

Те ж саме стосується комп'ютеризації обліку, дозволяє таким людям організувати свою роботу відповідно до їх бажань та можливостей.

Ключові слова: бухгалтер, діджиталізація, організаційні форми обліку, обліковий гарант, спеціальність, професія, люди з обмеженими можливостями.

Marian TRIPAK

Honored Worker of Education of Ukraine,

PhD in Economics, Associate Professor,

Temporarily holding the position of a rector of Educational and Rehabilitation
Institution of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute»,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: tmm.75@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6924-5469>

Web of Science ResearcherID AAH-8615-2019

Volodymyr SLOBODIAN
PhD in Economics, Associate Professor,
Lecturer in the Department of Accounting and Taxation,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: svd56_@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8539-4683>

THE ACCOUNTANCY PROFESSION IN THE CONTEXT OF SOCIALIZATION OF PEOPLE WITH DISABILITIES

Abstract

Introduction. *An important aspect in the life of every person is the choice of profession the compliance of its potential professional and personal capabilities with the requirements of the profession. To a large extent this applies to the profession of accountant for people with some physical special needs.*

Global changes in the economy and modern IT- technologies lead to significant changes in the form and content of accounting activities and accounting staff including for people with disabilities.

Purpose. *The purpose of this publication is to analyze contemporary trends and challenges of the development of an accounting profession, taking into account opportunities for people with some physical constraints.*

Results. *The profession of accountant is quite important in the activities of each enterprise, as with its help, the most significant part of information about economic activity is obtained for making managerial decisions. An analysis of practical accounting activity, recent scientific publications on this topic shows that under the influence of global changes in the economy and technical provision of information support digitalization there are significant changes in the nature of the accountant's work. The center of this work is shifted from a simple collection of information to its analysis and use in management. Informatization and computerization of this process allow you to maximize the amount of work on paper media (documents and books).*

The indicated changes have led to a change in the name of the specialty in which the word "accounting" and the establishment of the name of "Accounting and Taxation" is not changed. According to publications this process is actively discussing and quite possible changes by including the "Audit" and "Analysis" words. The issue of changing the name of the profession is also actively discussed. Thus, in the analyzed publications it is proposed to name an "Account Guarantor" or "Economic Security Guarantor" profession.

At the same time, changes occurring in the regulatory field of technical support expand the capabilities of choice for people with restrictions. Thus, the legislation provides for 4 options for organizational forms of accounting, 2 of which (the creation of a FOP and work in a consulting firm) allow people with disabilities to work with their capabilities.

The same applies to computerization of accounting allow such people to organize their work in accordance with their desires and opportunities.

Keywords: *accountant, digitalization, organizational forms accounting, accounting, specialty, profession, disabled people.*

JEL classification: M 49

Вступ. Професійна діяльність людини є важливою складовою її діяльності, яка в більшій чи меншій мірі впливає на перебіг життєвих ситуацій. Вдалий і правильний вибір спеціальності (професії) відповідно до характеру та інших особистих ознак людини є суттєвим фактором її життєвого успіху, і навпаки – недостатнє врахування цих обставин може мати досить негативні наслідки. Це в повній мірі відноситься і до професії бухгалтера. При виборі цієї професії перш за все варто вивчити та проаналізувати вимоги до неї та співставити їх з характеристиками претендента, тобто людини, що бажає отримати професійну підготовку та працювати у вибраному напрямку.

Аналізуючи наукові публікації з цієї проблематики, слід відмітити, що бухгалтерській професії віддається належне їй важливе місце серед інших професій.

У більшості наукових публікацій зосереджуються увага на ролі та історичному становленні професії, аналізу вимог до неї, а також (що досить є важливим) трансформації цих вимог до сучасного економічного розвитку країни та світу. Так, О. В. Лега [7], О. В. Пальчук, Н. Н. Нечай [10] досліджували історичні аспекти розвитку професії. Ряд публікацій стосується розгляду сучасних тенденцій розвитку бухгалтерського обліку та їх впливу на розвиток бухгалтерської професії. Зокрема, до останніх можна віднести публікації Н. П. Мельник [9] та Н. М. Головай, В. І. Волинець, Н. В. Гордополової [4]. О. С. Бакаєв [1], І. Белоусової [2], О. М. Петрук [12] досліджували роль професійних організацій в регулюванні бухгалтерського обліку. В цьому контексті заслуговує на увагу публікація С. І. Василюшина про трансформацію професії бухгалтера в умовах діджиталізації економіки [3].

Водночас, питання стану та розвитку бухгалтерської професії для людей з деякими фізичними обмеженнями не мають достатньої уваги та розгляду. Зокрема, недостатня увага приділяється відповідності можливостей таких людей виконувати ті чи інші функції бухгалтера та роль трансформації професії на їх професійну діяльність.

Мета і завдання статті. Метою даної публікації є аналіз сучасних тенденцій та викликів розвитку бухгалтерської професії з врахуванням можливостей людей з деякими фізичними обмеженнями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професія бухгалтера є досить важливою в функціонуванні будь-якого підприємства, організації чи установи. Саме через інформаційну систему обліку внутрішні та зовнішні споживачі інформації отримують переважну частину інформаційних даних, які використовуються ними при прийнятті рішень.

Дослідження бухгалтерського обліку з орієнтацією на практичну його організацію через виконання працівниками бухгалтерської професії їх функцій вимагає розгляду вимог до цієї професії в загальному руслі процесів, що відбуваються в економіці України та світу. Слід зазначити, що в науковому середовищі досить інтенсивно дискутуються питання зміни пріоритетів бухгалтерської професії. Фактично є одностайність в тому, що працівники бухгалтерських служб перестають бути фіксаторами здійснених подій, а стають активними учасниками системи менеджменту підприємства, приймаючи на себе додаткові функції аналітика, контролера тощо [4, с. 808]. За таких умов «бухгалтер стає не лише фінансовим порадником, а й бере участь у формуванні управлінської політики, значну частину робочого часу приділяє прогнозуванню, плануванню, прийняттю рішень, контролю в забезпеченні системи управління необхідною інформацією» [15, с.17].

Водночас в деяких публікаціях висловлюється занепокоєння, що стрімкий розвиток ІТ-технологій, діджиталізація економіки приведе до зникнення облікової професії. У зв'язку з цим, досить справедливим, на наш погляд, є твердження, що «діджиталізація обліку зміцнила, а не похитнула позиції бухгалтерів на ринку праці, вивільнивши потенціал бухгалтера для роботи в напрямі моделювання звітності та управління її змістом. Головне – бути готовим до вирішення нових завдань, не передаючи їх маркетологам, економістам, менеджерам та іншим фахівцям, що дозволить підвищити роль бухгалтерів у процесах управління та інформаційного забезпечення підприємства» [11, с. 6]. Повністю також погоджуємось з твердженням.

С. І. Василішина, зазначає, «що зникнення професії бухгалтера внаслідок цифрових технологій неможливе. Перспектива бухгалтерської професії в цифровому світі має базуватись на трансформації місії бухгалтера в процесі гарантування економічної безпеки бізнес-структур і достовірного безпекового представлення бізнесу у звітності» [3, с. 4].

У зв'язку з вищевикладеним, досить актуальним є розгляд питання про назви спеціальності та професії. Щодо назви спеціальності (071 Облік і оподаткування), то слід відмітити, що її трансформацію здійснено в правильному напрямку, враховуючи міжнародний досвід. Додаючи до назви спеціальності «оподаткування», враховано, що значну частину роботи бухгалтера займає саме розрахунок та сплата податків, а також взаємовідносини підприємства з Державною Податковою Службою. Однак, враховуючи, що традиційно вітчизняна практика роботи ревизора та аудитора базується на бухгалтерському обліку, доцільно в назві вказати про аудит. Крім того, є пропозиції щодо внесення в назву спеціальності слово «аналіз».

Такі зміни дозволять поставити у повну відповідність назву спеціальності з практичним змістом роботи бухгалтерської служби.

Досить актуальним є також розгляд питання про назву бухгалтерської професії. У зв'язку з суттєвими змінами характеру носіїв облікової інформації – з паперових (книжних) до електронних виникла розбіжність з назвою «бухгалтер» та назвами нових носіїв. По суті, тепер бухгалтер не має

ніякого відношення до раніше існуючих «бухгалтерських книг». Не вдаючись в деталі дискусії з цього питання, приведемо точку зору щодо назви професії авторів публікації В. Жука, Є. Попка та Ю. Шендерівської. Вони вважають, що залежно від розуміння предмета бухгалтерського обліку та набору здійснюваних функцій існує п'ять модифікацій назви бухгалтерської професії: бухгалтер, публічний бухгалтер, фінансовий директор, інформаційний (обліковий) брокер, обліковий гарант [6, с. 41]. При цьому етапами приросту розуміння предмету обліку є: відображення фактів господарського життя, особистісні і методичні аспекти облікового представлення господарюючого суб'єкта, обліково-інформаційний продукт для стейкхолдерів та природа обліково-інформаційного забезпечення довіри і керованості у цифровому соціально-економічному просторі.

Продовжуючи цю думку, С. І. Василішин пропонує трансформувати професію бухгалтера в «облікового гаранта економічної безпеки», «що пов'язано з включенням економічної безпеки до об'єктного складу бухгалтерського обліку та її надважливою можливістю створювати основу для сталого розвитку підприємства» [3, с. 4].

На наш погляд, при розгляді питання щодо назви бухгалтерської професії слід враховувати точки зору як науковців, так і практичних працівників. Пояснюється це тим, що в повсякденному житті ця професія дуже сильно утвердилась, як «бухгалтер». Крім того, її назва зафіксована в різних модифікаціях в усіх нормативних кадрових документах і потрібно ще достатньо часу для зміни існуючої парадигми.

Важливим також аспектом питання бухгалтерської професії є її розгляд стосовно людей з деякими фізичними особливими потребами. Як зазначає Слободян В.Д., згадуючи 70-80 роки минулого століття, коли, проходив виробничу практику в колгоспі, звернув увагу на те, що головними бухгалтерами сільськогосподарських підприємств були, як правило, старші чоловіки, а бухгалтерами – виключно жінки. Чоловіки в багатьох випадках мали деякі фізичні порушення – мали інвалідність (не так давно закінчилась війна). Професія бухгалтера, за словами Слободяна В.Д., не була престижною, з нею ніхто не рахувався, але чомусь вона існувала. Пройшло вже чимало часу, в бухгалтерській професії відбулись злети і падіння, але сучасний стан вимагає ще раз подивитись на професію з новим поглядом, враховуючи сучасні вимоги. І розглянути це питання потрібно в контексті людей з деякими фізичними особливими потребами.

Аналізовані джерела інформації свідчать, що немає встановленого визначення поняття «люди з обмеженими можливостями». Так, в електронному ресурсі вказується, що розрізняють 5 категорій людей з обмеженими можливостями (з інвалідністю): фізичні недоліки (порушення опорно-рухового рухового апарату); порушення інтелекту і психічні захворювання; порушення функцій слуху (глухі та слабочуючі); порушення функцій зору (сліпі та слабозорі); порушення роботи внутрішніх органів (цукровий діабет, бронхіальна астма, онкозахворювання тощо) [8].

Звичайно, для кожної категорії людей з особливими потребами повинні бути створені відповідні умови праці і відпочинку та, з іншої сторони можуть бути відповідні обмеження у виконанні облікових функцій. Наприклад, спеціалісту з фізичними порушеннями буде важко виконувати функції обліковця машинно-тракторного парку в сільському господарстві, оскільки робота пов'язана з безпосередньою присутністю в місцях здійснення технологічних процесів. Зате такий спеціаліст може зразково виконувати роботу в центральній бухгалтерії. Так і по інших категоріях людей з особливими потребами, що потребує уважного вивчення та врахування при формуванні посадових інструкцій облікових працівників.

У даному випадку ми звернемо увагу на загальні тенденції в розвитку бухгалтерської професії та їх вплив на умови роботи людей з особливими можливостями. Зокрема, відмітимо, що Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» передбачено, що підприємство самостійно обирає форму організації бухгалтерського обліку, саме: введення до штату підприємства посади бухгалтера або створення бухгалтерської служби (бухгалтерії) на чолі з головним бухгалтером; користування послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як фізична особа-підприємець; ведення на договірних умовах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або підприємство, що надає бухгалтерські послуги; самостійне ведення бухгалтерського обліку [13].

Як бачимо, нормативно-правова база дозволила значно розширити можливості підприємства при виборі організаційної форми обліку та, що дуже суттєво, можливості спеціалістів з бухгалтерського обліку при виборі умов роботи. Останнє є дуже важливим для осіб з інвалідністю. Так, якщо раніше фактично існувало два варіанти організаційної форми обліку (бухгалтерія чи бухгалтер на штатній основі і централізована бухгалтерія), то зараз можливості вибору значно зросли. Для людей з деякими обмеженнями досить привабливим є робота на договірних умовах з підприємством в якості фізичної особи-підприємця (ФОП) або робота в складі консалтингової фірми, що надає послуги в сфері обліку і аудиту. Це дає можливість маневру у використанні робочого часу, умов праці та відпочинку.

Доцільно відмітити ще одну особливість професії бухгалтера – це відповідність особистісних якостей людини та психологічних вимог до професії. Зокрема, мова йде про такі якості: грамотність і освіченість, розвитий інтелект; пунктуальність і відповідальність; системне мислення; здатність до самоосвіти; чесність і законопослушність; посидючість; уміння працювати з нормативними документами; стресостійкість; уміння відстоювати свою точку зору [14]. Звичайно, такими якостями повинен володіти кожен спеціаліст, проте це особливо важливо для людей з деякими обмеженнями. Основуючись на власних спостереженнях, можна стверджувати що таким людям особливо притаманні такі якості як посидючість, законопослушність, чесність, пунктуальність. Наявність таких

якостей значно розширює сферу застосування людьми з інвалідністю своїх можливостей саме в бухгалтерській професії.

Ще одним фактором, який сприяє розширенню можливостей в професійній діяльності людей з інвалідністю є глобальний розвиток ІТ-технологій, діджиталізація економіки та суспільства в цілому. Адже комп'ютеризація обліку дозволяє працювати бухгалтеру «на дому», не витрачати час і зусилля на переміщення і уникати складнощів особистого характеру, що є дуже важливим для людей з особливими потребами.

Висновки і пропозиції. Професія бухгалтера є надзвичайно важливою для будь-якого підприємства, організації та установи, тому що саме з допомогою бухгалтерського обліку менеджмент отримує переважну частину інформації для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Аналіз сучасної практики бухгалтерської діяльності і наукових публікацій з цієї тематики приводить до таких узагальнень.

Під впливом факторів глобалізації економіки, розвитку ІТ-технологій стрімко змінюється сутність роботи бухгалтера. Якщо раніше він був рутинним здобувачем інформації про факти господарської діяльності, то зараз є активним учасником управлінського процесу. Крім того, суттєво змінився сам характер роботи – в більшій мірі збір та передача інформації здійснюється через комп'ютерні мережі без використання паперових носіїв. Це привело до зміни назви спеціальності, та спричиняє необхідність змінити назву професії.

Суттєві зміни в технічному та нормативно-правовому забезпеченні бухгалтерського обліку розширюють вибір людей з обмеженими фізичними можливостями в бухгалтерській діяльності шляхом реєстрації як фізичної особи-підприємця та роботі в складі консалтингової фірми на договірних засадах з підприємствами чи організаціями.

Конкретні вимоги та зміни в характері роботи осіб з кожним видом обмежень та можливістю працювати на тих чи інших бухгалтерських посадах потребує подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Бакаев А. С. Регулирование бухгалтерского учета: роль государства и профессионального сообщества. *Бухгалтерский учет*. 2005. № 1. С. 5-9.

2. Белоусова І. Розвиток бухгалтерської професії як важливий чинник подолання економічної кризи в Україні. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 5. С. 3-8.

3. Василішин С. І. Трансформація місії та назви професії бухгалтера під впливом запитів зміцнення економічної безпеки підприємств в умовах діджиталізації економіки. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8050> (дата звернення: 20.06.2021).

4. Головай Н. М., Волинець В. І., Гордополова Н. В. Сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку та їх вплив на розвиток

бухгалтерської професії в Україні. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Миколаїв, 2017. С. 806-809.

5. Жук В. М. Розвиток теорії бухгалтерського обліку: інституціональний аспект : монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2018. 408 с.

6. Жук В. М., Попко Є. Ю., Шендерівська Ю. Л. Бухгалтерський облік : перегляд предмету і назви професії. *Облік і фінанси*. 2020. № 1 (87). С. 36-44.

7. Лега О. В. Професія «бухгалтер»: від минулого до вимог сучасності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Економіка і управління. Київ, 2019. Том 30 (69). С. 139-144.

8. Люди з обмеженими можливостями (інваліди). URL : <http://gov.org.ua/subcategory/1/3/situation/20> (дата звернення: 15.10. 2021).

9. Мельник Н. Г. Тенденції та виклики бухгалтерської професії. *Бізнесінформ*. 2019. № 9. С. 200-205.

10. Пальчук О. В., Нечай Н. М. Професія «бухгалтер»: історія і сучасність. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. Кіровоград, 2011. Вип. 20 (2). С. 104-108.

11. Пестовская З. Будущее профессии бухгалтера. URL: <http://vobu.ua/rus/other/student/item/maibutnie-profesii-bukhhaltera-2> (дата звернення: 20.06.2021).

12. Петрук О. М. Гармонізація національних систем бухгалтерського обліку: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2005. 420 с.

13. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. Редакція від 03.07.2020. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-18> (дата звернення 18.10.2021).

14. Професійні та особистісні якості бухгалтера. Головні якості бухгалтера : опис, вимоги та рекомендації. *Психологічні аспекти бухгалтерської професії*. URL : <http://zavodilov.ru/uk/malyjj-biznes/hprofessionalnye-i-lichnostnye> (дата звернення 14.09.2021).

15. Пушкар М. С. Теорія і практика формування облікової політики : монографія. Тернопіль : Картбланш, 2010. 280 с.

References :

1. Bakaev, A. S. (2005). Regulirovanie buhgalterskogo ucheta: rol gosudarstva i professionalnogo soobshhestva. *Buhgalterskij uchet* № 1. S. 5-9. [in Russian].

2. Bielousova, I. (2009). Rozvytok bukhgalterskoi profesii yak vazhlyvyi chynnyk podolannia ekonomichnoi kryzy v Ukraini. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*. № 5. S. 3-8. [in Ukrainian].

3. Vasylyshyn, S. I. (2001). Transformatsiia misii ta nazvy profesii bukhgaltera pid vplyvom zapytiv zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv v umovakh didzhytalizatsii ekonomiky. *Efektivna ekonomika*.

Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8050> (data zvernennia: 20.06.2021). [in Ukrainian].

4. Holovai, N. M., Volynets, V. I., Hordopolova, N. V. (2017). Suchasni tendentsii rozvytku bukhhalterskoho obliku ta yikh vplyv na rozvytok bukhhalterskoi profesii v Ukraini. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho*. Mykolaiv. S. 806-809. [in Ukrainian].

5. Zhuk, V. M. (2018). Rozvytok teorii bukhhalterskoho obliku: instytutsionalnyi aspekt : monohrafiia. Kyiv: NNTs "IAE". 408 s. [in Ukrainian].

6. Zhuk, V. M., Popko, Ye. Yu., Shenderivska, Yu. L. (2020). Bukhhalterskyi oblik : perehliad predmetu i nazvy profesii. *Oblik i finansy*. № 1 (87). S. Z6-44. [in Ukrainian].

7. Leha, O. V. (2019). Profesiia "bukhhalter": vid mynuloho do vymoh suchasnosti. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Ekonomika i upravlinnia*. Kyiv. Tom 30 (69). S. 139-144. [in Ukrainian].

8. Liudy z obmezhenyimi mozhlyvostyami (invalidy). Retrieved from: <http://gov.org.ua/subcategory/1/3/situation/20> (data zvernennia: 15.10.2021). [in Ukrainian].

9. Melnyk, N. H. (2019). Tendentsii ta vyklyky bukhhalterskoi profesii. *Biznesinform*. № 9. S. 200-205. [in Ukrainian].

10. Palchuk, O. V., Nechai, N. M. (2011). Profesiia "bukhhalter": istoriia i suchasnist. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. Kirovohrad. Vyp. 20 (2). S. 104-108. [in Ukrainian].

11. Pestovskaja, Z. (2021). Budushhee professii bukhhaltera. Retrieved from: <http://vobu.ua/rus/other/student/item/maibutnie-profesii-bukhhaltera-2> (data zvernennia: 20.06.2021). [in Russian].

12. Petruk, O. M. (2005). Harmonizatsiia natsionalnykh system bukhhalterskoho obliku: monohrafiia. Zhytomyr: ZhDTU. 420 s. [in Ukrainian].

13. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. № 996-KhIV. Redaktsiia vid 03.07.2020. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-18> (data zvernennia 18.10.2021). [in Ukrainian].

14. Profesiini ta osobystisni yakosti bukhhaltera. Holovni yakosti bukhhaltera : opys, vymohy ta rekomendatsii. *Psykhologichni aspekty bukhhalterskoi profesii*. Retrieved from: <http://zavodilov.ru/uk/malyjj-biznes/hrofessionalnye-i-lichnostnye> (data zvernennia 14.09.2021). [in Ukrainian].

15. Pushkar, M. S. (2010). Teoriia i praktyka formuvannia oblikovoi polityky : monohrafiia. Ternopil : Kartblansh. 280 s. [in Ukrainian].

Ярослав Анатолійович СУШАРНИК
кандидат економічних наук,
викладач кафедри фінансів та економіки,
Подільський спеціальний навчально-
реабілітаційний соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: kirily@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6104-343X>

Алла Михайлівна МІСЬКО
аспірант, Подільського державного аграрно-
технічного університету,
викладач кафедри фінансів та економіки,
Подільський спеціальний навчально-
реабілітаційний соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: miskoalla88@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5429-3545

УДК 637.5

ВПЛИВ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ СВИНАРСТВА В КОНТЕКСТІ ПОНЯТТЯ РИНКОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ

Сушарник Я. А., Місько А. М. Вплив механізмів регулювання конкурентноспроможного розвитку галузі свинарства в контексті поняття ринкової інклюзії. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 130-142. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Поняття інклюзія (англ. *inclusion* – включення, залученість) – має широке значення і реалізоване в багатьох аспектах. В економічній літературі розглядаються поняття «інклюзивний розвиток», «інклюзивна економіка», «інклюзивне зростання», «інклюзивні інновації» тощо. Існує безліч визначень поняття «інклюзивний розвиток». Так, Світові вчені визначають, що інклюзивний розвиток – це сталий швидкий розвиток усіх галузей економіки, що залучає значну частину трудових ресурсів країни і

характеризується рівністю можливостей у доступі до ринку праці та ресурсів [4].

Учені спрямовують свій погляд на усі групи працездатного населення (жінок) та на їх продуктивність роботи, що є одним із ключових важелів економічного розвитку, який забезпечить умову зниження бідності. В результаті даного процесу відбуватиметься зменшення бідності та нерівності, що є головною метою інклюзивного розвитку. У суспільстві мають створюватися можливості для реалізації власного людського потенціалу незалежно від статі, віку, місця проживання та ін.

Метою статті є обґрунтування ефективності створення об'єднань між підприємствами м'ясопродуктового підкомплексу та організаціями. Розкривається суть питання та проводиться дослідження сутності формування інклюзивних ланцюгів аграрного ринку.

Результати. Розроблено моделі оцінки конкурентоспроможності на регіональному рівні, проаналізовано ієрархічні класифікації чинників конкурентоспроможності галузі свинарства на регіональному рівні, розкрито залежність ефективності виробництва свинини від основних факторів та виробничої собівартості.

Ключові слова: підприємство, м'ясо, інтеграція, інклюзія, свинина.

Yaroslav SUSHARNYK

PhD in Economics, Lecturer,

Department of Finance and Economics,

Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: kirily@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6104-343X>

Alla MISKO

Postgraduate, Podilskyi State Agrarian Technical University,

Lecturer in the Department of Finance and Economics,

Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: miskoalla88@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5429-3545

THE INFLUENCE OF MECHANISMS OF REGULATING THE COMPETITIVE DEVELOPMENT OF THE PIG INDUSTRY IN THE CONTEXT OF THE CONCEPT OF MARKET INCLUSION

Abstract

Introduction. The concept of inclusion (English inclusion – inclusion, involvement) – has a broad meaning and is implemented in many respects. In the economic literature, the concepts of "inclusive development", "inclusive economy", "inclusive growth", "inclusive innovation", etc. are considered. There

are many definitions of "inclusive development". Thus, world scientists determine that inclusive development is a sustainable rapid development of all sectors of the economy, which attracts a significant part of the country's labor resources and is characterized by equal opportunities in access to the labor market and resources [4].

Scientists focus on all groups of the working population (women) and on their productivity, which is one of the key levers of economic development, which will provide the condition for poverty reduction. As a result of this process, poverty and inequality will be reduced, which is the main goal of inclusive development. Society must create opportunities for the realization of their own human potential, regardless of gender, age, place of residence, etc.

Purpose. The purpose of the article is to substantiate the effectiveness of the creation of associations between the enterprises of the meat subcomplex and organizations. The essence of the issue is revealed and a study of the essence of the formation of inclusive chains of the agricultural market is conducted.

Results. Models of competitiveness assessment at the regional level are developed, hierarchical classifications of factors of competitiveness of the pig industry at the regional level are analyzed, the dependence of pork production efficiency on the main factors and production cost is revealed.

Keywords: enterprise, meat, integration, inclusion, pork.

JEL classification: Q1

Вступ. Поняття інклюзія (англ. inclusion – включення, залученість) – має широке значення і реалізоване в багатьох аспектах. В економічній літературі розглядаються поняття «інклюзивний розвиток», «інклюзивна економіка», «інклюзивне зростання», «інклюзивні інновації» тощо. Існує безліч визначень поняття «інклюзивний розвиток». Так, багато вчених визначають, що інклюзивний розвиток – це сталий швидкий розвиток усіх галузей економіки, що залучає значну частину трудових ресурсів країни і характеризується рівністю можливостей у доступі до ринку праці та ресурсів [4].

Учені свій погляд спрямовують на усі групи працездатного населення (жінок) та на їх продуктивність роботи, що є одним із ключових важелів економічного розвитку, який забезпечить умову зниження бідності. В результаті даного процесу відбуватиметься зменшення бідності та нерівності, що є головною метою інклюзивного розвитку. У суспільстві мають створюватися можливості для реалізації власного людського потенціалу незалежно від статі, віку, місця проживання та ін.

Мета та завдання статті. У даній статті проводиться дослідження сутності питання формування інклюзивних ланцюгів аграрного ринку. Обґрунтовується ефективність створення об'єднань між підприємствами м'ясопродуктового підкомплексу та організаціями.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження інтеграційних об'єднань було присвячено праці В. Амбросова, В. Бойка, М. Маліка, М. Місюка, Ю. Вінслава, С. Гречанюка, А. Полякової, І. Пономаренко, та ін..

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з важливих проблем м'ясопродуктового комплексу країни є подальший розвиток галузі свинарства, що потребує якісних перетворень, спроможних забезпечити підвищення конкурентоспроможності вітчизняної свинини. Виконання цього завдання пов'язане із визначенням стратегічних орієнтирів розвитку галузі свинарства відповідно до яких буде здійснюватися державна політика щодо нормативно-правового, фінансово-економічного та іншого регулювання розвитку м'ясопродуктового комплексу країни.

Сучасний вектор економічної політики багатьох держав характеризується впровадженням та адаптацією концепції інклюзивного зростання. Поняття інклюзія (англ. inclusion – включення, залученість) учені визначають як збільшення ступеня участі всіх громадян соціуму в процесі економічного зростання та справедливий розподіл його результатів [2].

Аналізуючи визначення міжнародних організацій, можна виділити два підходи до ідентифікації природи інклюзивного розвитку: перший акцентує увагу на продуктивній зайнятості, другий – на справедливому перерозподілі доходів [2].

Поняття «ринкова інклюзія» можна трактувати як збільшення ступеня участі суб'єктів господарювання, передусім малих і середніх, у ринкових процесах відтворення, формування паритетних взаємодій та об'єктивний перерозподіл доданої вартості між суб'єктами різних ланок ринкових ланцюгів для розширеного відтворення товароруху [2].

Варто відзначити взаємозв'язок питання формування інклюзивних ланцюгів аграрного ринку із 3-м завданням 2-ї Цілі сталого розвитку «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки», що акцентує увагу на забезпеченні гарантованого та рівного доступу дрібних виробників продовольства до виробничих ресурсів, ринків і можливостей для збільшення доданої вартості та зайнятості в несільськогосподарських секторах [2].

Забезпечення відповідного рівня продовольчої безпеки необхідно забезпечити підвищення конкурентоспроможності вітчизняної свинини.

Теоретико-методологічною основою прийняття рішень щодо вибору механізмів регулювання конкурентоспроможного розвитку галузі свинарства обрано положення теорії нечітких множин. Згідно із ними процес прийняття рішення включає кілька етапи.

На першому етапі здійснюється розробка моделі оцінки конкурентоспроможності на регіональному рівні. Для цього визначаються чинники конкурентоспроможності. До таких чинників віднесено ефективність виробництва продукції свинарства (Z_1), ефективність реалізації (Z_2), ефективність управління (Z_3). Наведені чинники є нечіткими змінними, які описуються наступними лінгвістичними термами: «В» – високий рівень; «С» – середній; «Н» – низький рівень. Тоді рішення щодо напрямів та механізмів регулювання конкурентоспроможного

розвитку галузі свинарства регіону (C) можна відобразити у вигляді функції:

$$C = f(Z_1, Z_2, Z_3).$$

У межах кожного із зазначених чинників виділяється система показників, які на них впливають (узагальнено в ієрархічній класифікації чинників на рис. 1):

$$Z_1 = f(x_1, x_2, x_3),$$

x_1 – середньодобовий приріст;

x_2 – виробнича собівартість 1 ц;

x_3 – виробництво свинини на душу населення;

$$Z_2 = f(x_4, x_5, x_6),$$

x_4 – співвідношення виробництва до реалізації;

x_5 – ціна реалізації;

x_6 – питома вага регіону у загальному обсягу реалізації;

$$Z_3 = f(x_7, x_8),$$

x_7 – розмір прибутку на 1 центнер свинини;

x_8 – рівень рентабельності.

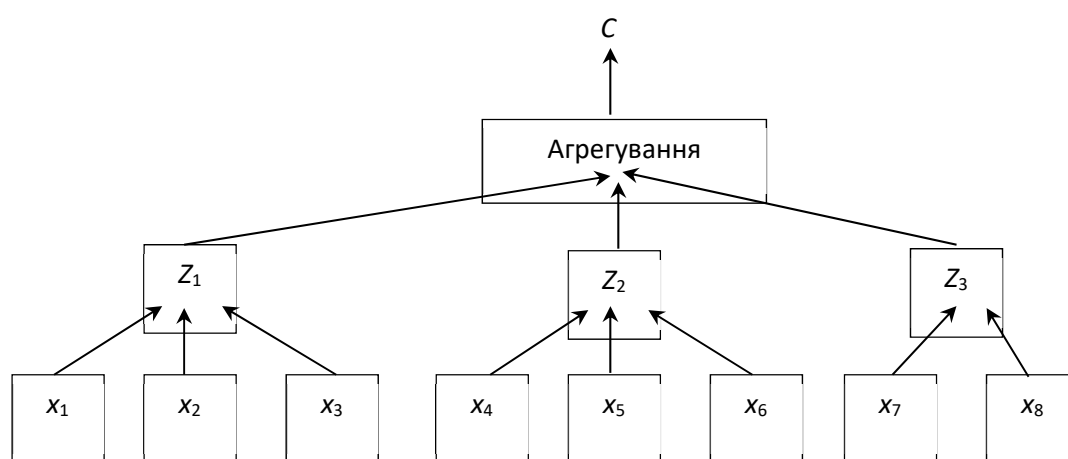

Рис. 1. Ієрархічній класифікації чинників конкурентоспроможності галузі свинарства (регіональний рівень)

Примітка: C – корінь ієрархічного дерева чинників; Z_1, Z_2, Z_3 – укрупнені чинники впливу (лінгвістичні терми); $x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8$ – термінальні вершини ієрархічного дерева чинників (чіткі значення).

На другому етапі формується база нечітких множин. У дослідженні побудовано базу типу Мамдані. На цьому етапі створюється база знань, яка описує залежність між чіткими значеннями показників, що визначають рівень конкурентоспроможності ($x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8$) та лінгвістичними термами нечітких змінних (Z_1, Z_2, Z_3). У табл. 1, 2 представлено нечіткі бази знань для лінгвістичних змінних ефективності виробництва, реалізації та управління.

Таблиця 1

**Нечітка база знань для оцінки ефективності виробництва та збуту
продукції свинарства**

База знань для ефективності виробництва Z_1				База знань для ефективності збуту Z_2			
x_1	x_2	x_3	Z_1	x_4	x_5	x_6	Z_2
В	Н	В	В	В	В	В	В
С	С	С	С	С	С	С	С
С	Н	С		С	В	С	
С	Н	В		С	В	В	
В	Н	С		В	В	С	
С	С	В		С	С	В	
В	С	С		В	С	С	
Н	В	Н		Н	Н	Н	
Н	С	Н	Н		С	Н	
С	С	Н	С		С	Н	
Н	С	С	Н		С	С	
С	В	С	С		Н	С	
С	В	Н	В		В	Н	
Н	В	С	Н		В	В	

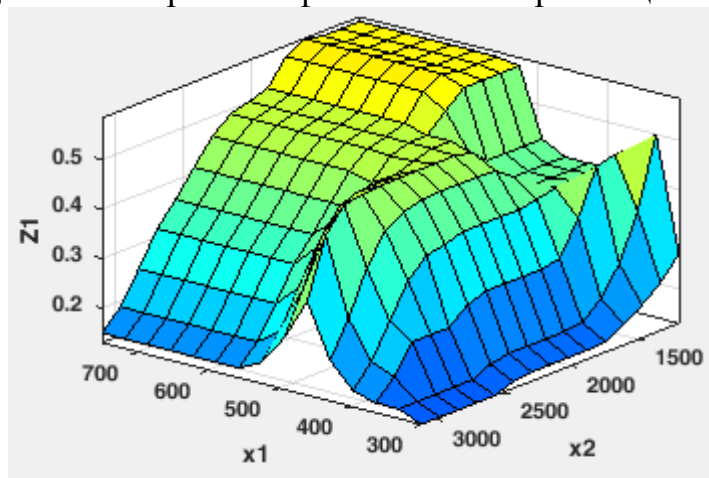
Для визначення лінгвістичних термів ефективності виробництва, збуту та управління необхідно здійснити фазифікацію вхідних чітких змінних $x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8$ лінгвістичними терм-множинами. Іншими словами, необхідно перевести чіткі значення факторних показників у нечіткі. Для цього використано раніше зазначений лінгвістичний терм: «В» – високий рівень; «С» – середній; «Н» – низький рівень. У результаті для кожної вхідної змінної формуються функції належності для трьох зазначених лінгвістичних термів. Для терм-множини «Низький рівень» використано S -подібна спадаючу функцію, для терму «Середній рівень» – дзвоноподібну, а для терму «Високий рівень» – S -подібну зростаючу функцію.

Таблиця 2

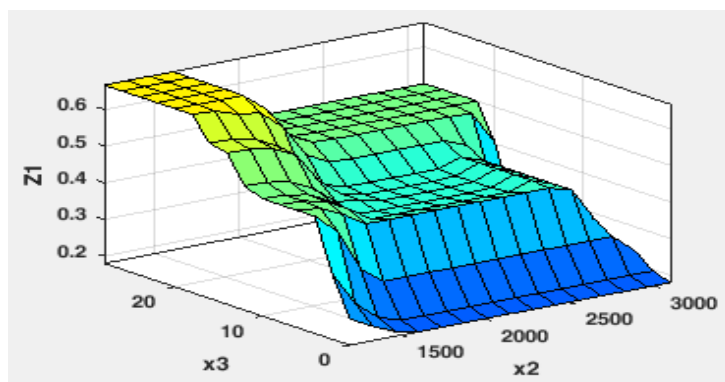
**Нечітка база знань для оцінки ефективності управління діяльністю
виробників продукції свинарства**

База знань для ефективності управління Z_3		
x_7	x_8	Z_3
В	В	В
В	С	С
С	В	
С	С	
С	Н	Н
Н	С	
Н	Н	

Для візуалізації залежності між укрупненими чинниками Z та вхідними факторами x використано графічний метод на базі редактора поверхонь нечіткого виводу у *MatLab Fuzzy Logic*. На рис. 2 відображено залежність ефективності виробництва (Z_1) свинини від середньодобового приросту (x_1), виробничої собівартості (x_2) та обсягів виробництва свинини на душу населення (x_3). Встановлено, що високе значення коефіцієнта ефективності Z_1 забезпечується у разі одночасного виконання таких умов: середньодобового приросту понад 500 г, собівартості нижчої 1700 грн./ц (рис. 2, а) та обсягом виробництва свинини на душу населення на рівні 20 кг (рис. 2, б). Однак, при погіршенні хоча б одного із факторів, має місце суттєве зниження коефіцієнта ефективності. Наприклад, якщо виробництво свинини на душу населення буде нижчим 7 кг, а при собівартість 1700 грн., то матиме місце низький рівень ефективності виробництва (рис. 2, б).

2, а) залежність коефіцієнта ефективності виробництва свинини від середньодобового приросту (x_1) та виробничої собівартості (x_2)

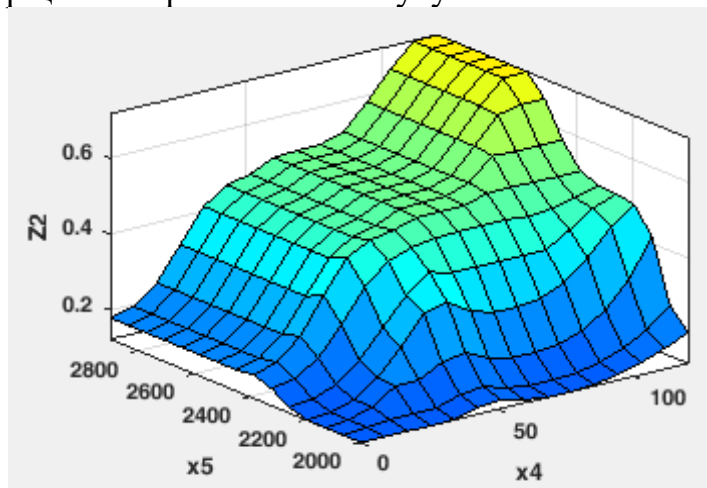

2, б) залежність коефіцієнта ефективності виробництва свинини від виробничої собівартості (x_2) та обсягів виробництва свинини на душу населення (x_3)

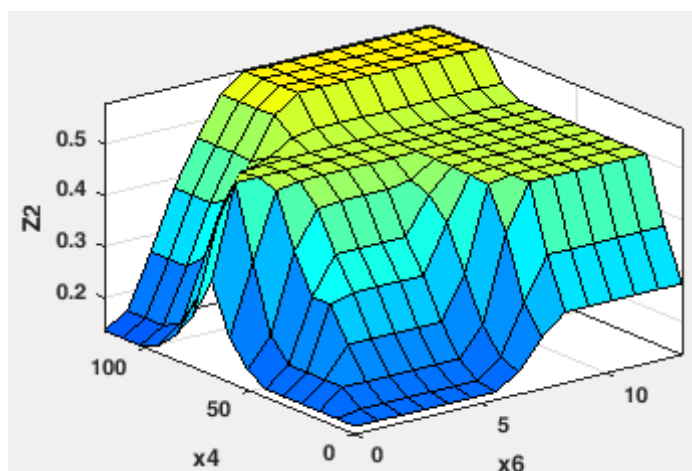
Рис. 2. Залежність ефективності виробництва свинини від основних факторів

Джерело: розроблено автором.

Що стосується коефіцієнта ефективності збуту свинини, то його високий рівень (понад 0,7) забезпечують значення коефіцієнта співвідношення виробництва до обсягів реалізації (x_4) вище 100 %, ціни (x_5) – понад 2450 грн. (рис. 3, а), питомої ваги регіону у реалізації (x_6) – вище 4% (рис. 3, б). Водночас, зниження значень факторів (особливо ціни та коефіцієнта співвідношення виробництва до реалізації) зумовлюють значне зменшення коефіцієнта ефективності збуту.

3, а) залежність ефективності збуту свинини від співвідношення виробництва до реалізації (x_4) та ціни (x_5)

3, б) залежність коефіцієнта ефективності збуту свинини від співвідношення виробництва до реалізації (x_4) та питомої ваги регіону у реалізації (x_6)

Рис.3. Залежність ефективності реалізації свинини від основних факторів

**Примітка: сформовано автором.*

Низьке значення коефіцієнта ефективності управління характерне для збиткового виробництва свинини. При цьому пороговий розмір прибутку на 1 ц свинини складає близько 700 грн., а рівня рентабельності 0% (рис. 4). Натомість, якщо значення цих показників одночасно вищі 40% та 140 грн.,

відповідно, коефіцієнт ефективності управління набуватиме високого рівня (понад 0,75).

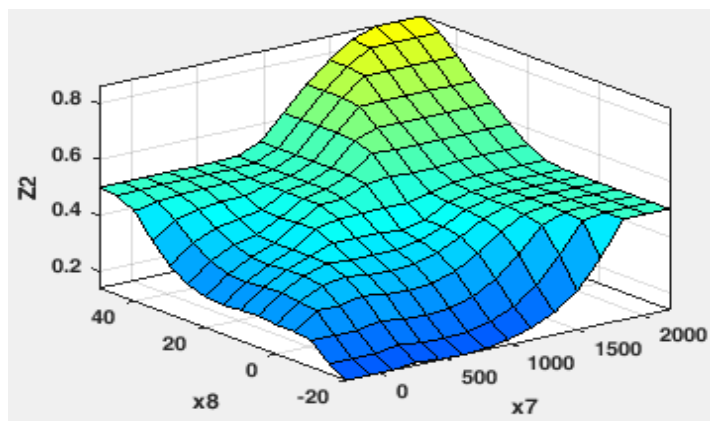

Рис.4. Залежність ефективності управління свинини від основних факторів

**Примітка: сформовано автором.*

Прийняття рішення щодо напрямів зміцнення конкурентоспроможності свинарства здійснюється на базі шкали коефіцієнта C , який розподілений на інтервалі від 0 до 1: 0-0,33 – «Ф» – подолання проблеми низької конкурентоспроможності; 0,34-0,66 – «К» – державна підтримка спрямована на подолання проблеми низької конкурентоспроможності; 0,67–1,00 – «І» – утримання існуючих конкурентних переваг (табл. 3).

Таблиця 3

Нечітка база знань для прийняття рішень щодо регулювання та підтримки галузі свинарства

Z_1	Z_2	Z_3	C	Пояснення терм-множини C
В	В	В	І	Державна підтримка спрямована на утримання конкурентних позицій та подальший розвиток галузі. Основна увага приділяється інформаційному забезпеченню, сприянню впровадження інновацій, розвитку вертикальної інтеграції
С	В	В		
В	С	В		
В	В	С		
С	С	В	К	Державна підтримка спрямована на подолання проблеми низької конкурентоспроможності.
С	В	С		
В	С	С		
С	С	С		
Н	В	В	Ф	Державна підтримка спрямована на подолання проблеми низької конкурентоспроможності. Розвиток дорадництва та інформаційного забезпечення щодо сучасних технологій виробництва; державна підтримка (бюджетне
В	Н	В		
В	В	Н		
Н	Н	Н		
Н	С	С		
С	Н	С		

С	С	Н	фінансування, пільгове кредитування та страхування) підприємств за умови позитивної динаміки ефективності їх діяльності (у розрахунку на 1 голову); сприяння розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.
Н	В	С	
С	Н	В	
В	С	Н	
Н	Н	В	
Н	В	Н	
В	Н	Н	
Н	Н	С	
Н	С	Н	
С	Н	Н	

Реалізацію розробленої моделі здійснено на прикладі Хмельницької області. За результатами оцінювання встановлено, що коефіцієнт ефективності виробництва свинини для цього регіону склав 0,18, ефективності збуту – 0,24, ефективності управління – 0,45. Інтегральний коефіцієнт ефективності, який є результатом агрегування узагальнених факторів конкурентоспроможності Z_1 , Z_2 , Z_3 складає 0,36 (середній рівень). Це означає, що на Хмельниччині доцільно здійснювати державну підтримку, спрямовану на подолання низької конкурентоспроможності галузі. А для досягнення даної стратегії необхідне виконання наступних завдань: незалежно від організаційних форм підприємств з виробництва свинини, основними напрямками їх діяльності повинно бути суворе дотримання технологій інтенсивного вирощування з метою одержання середньодобових приростів не менше 500 г; використання ремонтних свинок для додаткового одержання поголів'я; створення і реконструкція відгодівельних комплексів проводити через залучення іноземних інвестицій та вітчизняного капіталу за максимального сприяння органів місцевої влади.

Для виконання поставлених цілей потрібно посилити повноваження регіональної узгоджувальної комісії щодо регулювання і встановлення цін на м'ясну сировину, розширити мережу фірмових магазинів, торгових палаток, кіосків для реалізації м'ясної продукції безпосередньо товаровиробниками; поліпшити організацію заготівельних кооперативів; впровадити стратегію захисту внутрішнього ринку і місцевого товаровиробника шляхом обмеження посередництва у комерційній діяльності.

Щодо фінансової підтримки – часткова компенсація витрат на будівництво та реконструкцію свиновідгодівельних комплексів; зменшення податкового навантаження; залучення вітчизняних та зарубіжних інвестицій; відкриття зарубіжних кредитних ліній; вирівнювання дохідності виробництва продукції в ланцюгу виробництво→переробка→торгівля.

Поставленні завдання для виконання призведуть до створення сприятливих умов для розвитку галузі свинарства, забезпечить доведення обсягів виробництва свинини до 1200 тис. тонн на рік. Це дозволить довести обсяги споживання свинини, субпродуктів, ковбаси, сала до фізіологічної потреби 25,0 кг. Зростання обсягів виробництва свинини буде забезпечуватися шляхом підвищення продуктивності та поступового збільшення свиней. Приріст свиней буде досягнуто за рахунок великотоварного спеціалізованого виробництва свинини на промисловій основі з використанням кормів переважно власного виробництва; за рахунок породного генофонду свиней; за рахунок забезпечення повноцінної годівлі свиней, а для цього необхідно заготовляти не менше 140 ц кормових одиниць при такій структурі (за поживністю): концкорми – 78-85%; сінне борошно – 3-4%, соковиті – 3-4%, зелені 4-5%, корми тваринного походження – 4-6%, з яких 2-3% молочні; з метою підвищення інтенсивності росту молодняку свиней до 4-місячного віку необхідно виробляти стартерних комбикормів із розрахунку на 1 голову до 2-місячного віку – 18-20 кг і до 4-місячного – 75-85 кг.

Для забезпечення конкурентоспроможного розвитку галузі тваринництва, зокрема свинарства, важливо сприяти формуванню прозорого, доступного і організованого ринку шляхом: унормування договірної бази інтеграційних відносин в умовах партнерської діяльності у ланцюгу «виробництво→переробка→оптовий збут»; унормування посилення повноважень регіональних узгоджувальних комісій, що функціонують у межах м'ясопродуктового підкомплексу; сприяння збільшенню попиту на внутрішньому ринку м'ясних продуктів; підтримки створення національної мережі оптових ринків худоби та постійно діючих аукціонів племінної худоби; забезпеченню захисту внутрішнього ринку в межах вимог СОТ; просування вітчизняної свинини на зарубіжні ринки.

В Україні створилися об'єктивні умови для конкурентоспроможного розвитку галузі свинарства. Сукупність основних чинників, які надають можливість розвитку галузі в перспективі наведені в таблиці 4.

Таблиця 4

Основні чинники перспективного конкурентоспроможного розвитку галузі свинарства

Основні чинники	Зміст чинників
Економічні	Підвищення рентабельності продукції свинарства
Соціальні	Кадрові проблеми
Продовольчі	Дефіцит виробництва і споживання свинини
Цінові	Удосконалення цінової політики на продукції свинарства
Енергетичні	Мінімізація витрат енергетичних ресурсів
Екологічні	Виробництво екологічної свинини
Ресурсні	Організація власної кормової бази

**Примітка: сформовано автором.*

Дефіцит виробництва свинини і його споживання вказують на продовольчі чинники, а першочерговим завданням є поліпшення якісних показників свинини. За існуючого дефіциту енергоносіїв важливим є енергетичний чинник. Галузь свинарства вимагає мінімальних витрат електроенергії, механізмів і машин, а енергоємність свинарства – на 60-80% більше порівняно з м'ясним скотарством.

Утримання поголів'я свиней вимагає активізації ресурсних чинників. У структурі раціонів годівлі свиней 78-85% займають концентровані корми, раціональне використання яких значно впливає на рентабельність ведення галузі свинарства. У раціонах годівлі свиней доцільно використовувати концентровані корми власного виробництва, при цьому застосовувати енерго- та ресурсозберігаючі технології його утримання.

Конкурентоспроможна галузь свинарства, як провідна галузь тваринництва, може стати в майбутньому перспективною не тільки у забезпеченні високоякісними м'ясом та м'ясопродуктами за науково обґрунтованими нормами харчування, але й у поліпшенні життєвого рівня населення, створенні стратегічних ресурсів нашої країни та її експортного потенціалу.

Висновки і пропозиції. Для забезпечення конкурентоспроможного розвитку галузі свинарства передбачається реалізація наступних пріоритетних завдань, вирішення яких забезпечить отримання відповідних результатів (рис. 1):

- запровадження політики стимулювання маркетингової кооперації та становлення саморегулятивних об'єднань виробників м'яса (свинини), державної підтримки експорту непрямыми механізмами (вдосконалення роботи зовнішньоекономічних структур, укладення довгострокових угод, проведення цільових досліджень, просування вітчизняної продукції та ін.);

- гармонізація національних стандартів в галузі безпеки продукції свинарства; санітарного, ветеринарного та фітосанітарного контролю з міжнародними стандартами; досягнення повної відповідності національної системи стандартизації та технічного регулювання в Угоді про технічні бар'єри в торгівлі СОТ;

- зміцнення позицій вітчизняних товаровиробників на традиційних та освоєння нових експортних ринків за рахунок формування постійно діючої системи, розширення нових торгових зв'язків різних регіональних угруповань та укладання угод про вільну торгівлю;

- для забезпечення довгострокової присутності України на глобальних аграрних ринках необхідне з боку держави стимулювання перетворення національних виробничих та експортних компаній у транснаціональні.

Список літератури:

1. Власенко Ю. Г. Міжнародні підходи до методики оцінки інклюзивності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 24. частина 1. 2019. С. 70-74.
2. Дяченко О. П., Казарян Г. Г. Соціальне замовлення як інструмент державно приватного партнерства в системі соціально-економічного забезпечення осіб з інвалідністю в Україні. *Інвестиції : практика і досвід*. 2018. № 20. С. 89-93.
3. Нікішина О. В. Інклюзивний підхід до формування логістичних ланцюгів аграрного ринку України. *Економіка АПК*. 2020. № 1
4. Портер М. Конкуренти пер. с англ. Москва. «Вільямс», 2006. С. 154.

References:

1. Vlasenko, Yu. H. (2019). Mizhnarodni pidkhody do metodyky otsinky inklyuzyvnosti [International approaches to the methodology of assessing inclusiveness]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 24. 1. 70-74. [in Ukrainian].
2. Dyachenko, O. P., Kazaryan, H. H. (2018). Sotsialne zamovlennya yak instrument derzhavno pryvatnoho partnerstva v systemi sotsialno-ekonomichnoho zabezpechennya osib z invalidnistyu v Ukrayini. [Social order as an instrument of public-private partnership in the system of socio-economic support of persons with disabilities in Ukraine.]. *Investytsiyi : praktyka i dosvid - Investments: practice and experience*. 20. 89-93. [in Ukrainian].
3. Nikishyna, O. V. (2020). Inklyuzyvnyy pidkhid do formuvannya lohistrychnykh lantsyuhiv ahrarnoho rynku Ukrayiny [An inclusive approach to the formation of logistics chains in the agricultural market of Ukraine]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*. 1. [in Ukrainian].
4. Porter, M. (2006). Konkurenty [Competitors] /per. s anhl. Moskva. "Vylyams", 154. [in Ukrainian].

Марина Володимирівна БАЧИНСЬКА

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри суспільно-гуманітарної та інклюзивної
освіти імені Т.Г. Сосновської,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: bmv-marisha37@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4255-2076>

Оксана Василівна МАРУНЧАК

викладач кафедри суспільно-гуманітарної та інклюзивної
освіти імені Т.Г. Сосновської,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: marunchak1972@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5575-8458>

УДК: 376.24

**САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ТА ЇЇ МІСЦЕ В
ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ ПРОСТОРІ**

Бачинська М.В., Марунчак О.В. Самостійна робота студентів та її місце в інклюзивному освітньо-виховному просторі. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 143-155. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті розглянуто проблему місця та значення самостійної роботи студентів в умовах інклюзивного освітнього простору. З'ясовано питання організації самоосвіти здобувачів в закладах вищої освіти інклюзивного типу. Подано характеристику трактувань та підходів щодо визначення самотійної роботи студентів як такої. Охарактеризовано шляхи забезпечення ефективного самонавчання студентів в умовах

сучасності. Подано відомості про технології, методи, прийоми та засоби організації викладачами самонавчання здобувачів й забезпечення його результативності. Визначено критерії успішності студентів в здійсненні самостійної навчальної діяльності. Надано методичні рекомендації освітянам щодо забезпечення систематичного й продуктивного самонавчання студентів при освітньо-виховному процесі в умовах інклюзії.

Мета: охарактеризувати місце й значення самостійної діяльності студентів в умовах інклюзивного освітнього простору та шляхи формування навичок самонавчання здобувачів вищої освіти.

Результати. Самостійна діяльність студентів в умовах інклюзивного освітнього процесу є важливим, необхідним та спеціальним видом формування їх фахових компетентностей. Різні види самонавчання забезпечують становлення професійності в особистості, її самостійності як риси характеру, самоорганізованості, дисциплінованості, винахідливості. Показниками вдалого забезпечення самонавчання студентів є належна організація й сприяння забезпеченню здобувачів, особливо тих, які мають особливі освітні потреби, необхідними й доступними умовами, формами, методами, прийомами, засобами навчання. Самостійна діяльність студентів під керівництвом викладачів може вважатись ефективною в тих випадках, коли в результаті здобувачі вищої освіти проявляють самостійне й творче мислення, уміють користуватися понятійним апаратом, аналізують й синтезують знання з різних тем, справляється з практичними завданнями, засвоюють програмовий матеріал; уміють застосовувати основні положення, принципи теорії при аналізі сучасних явищ навколишньої дійсності й звертаються до вивчення періоджерел.

Ключові слова: інклюзивна освіта, викладацький вплив, організація самостійної діяльності, самонавчання, студенти, освітньо-виховний простір.

Maryna BACHYNSKA

PhD in Pedagogical Sciences, Lecturer,
Department of Social-Humanitarian and Inclusive Education
named after T.H. Sosnowska,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: bmv-marisha37@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4255-2076>

Oksana MARUNCHAK

Lecturer, Department of Social-Humanitarian and Inclusive Education
named after T.H. Sosnowska,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: marunchak1972@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5575-8458>

THE INDEPENDENT LEARNING OF STUDENTS AND ITS PLACE IN THE INCLUSIVE EDUCATIONAL SPACE

Abstract

Introduction. *The article considers the problem of the place and importance of independent work of students in an inclusive educational space. The issue of organization of self-education of entrants in higher educational institutions of inclusive type is clarified. The characteristics of interpretations and approaches to the definition of independent work of students as such are given. Ways to ensure effective independent study of students in modern conditions are described. Technologies, methods, techniques and means of organizing self-study of students by lecturers and ensuring its effectiveness are presented. The criteria of students' success in carrying out independent educational activities are determined. Methodical recommendations are given to educators to ensure systematic and productive self-learning of students in the educational process in the conditions of inclusion.*

Purpose. *To describe the importance of students' independent work in an inclusive educational space and ways to develop their self-learning skills.*

Results. *Independent work of students in an inclusive learning process is an important, necessary and special form for the formation of their professional competencies. Different types of self-study provide the formation of professionalism, independence, self-organization, discipline, ingenuity. Indicators of successful self-study of students are the organization and provision for applicants, especially those with special educational needs, the necessary conditions, forms, methods, techniques, pedagogical teaching aids. Independent work of students under the guidance of teachers can be considered successful if students as a result of independent work can demonstrate independence and creativity of thinking, anticipate the use of conceptual tools, analyze and synthesize knowledge on various topics, apply practical tasks, reference material; use the basic provisions, principles of theory to analyze modern phenomena of the surrounding reality, are able to study the fundamental literature.*

Keywords: *inclusive education, pedagogical influence, organization of independent work, self-study, students, educational space.*

Вступ. Насамперед зазначимо те, що в сучасних соціокультурних умовах стає дедалі очевиднішим процес поступового й неухильного переходу Вищих шкіл від носіїв з питань передачі інформації до компетентних управлінців освітньо-пізнавальною діяльністю студентів, яка відбувається під час їх самостійної роботи.

Відповідно, ще в розділі 3.10 національно-історичного «Положення про організацію навчального процесу» (закладів вищої освіти) самостійна діяльність студентів визначалась як *основний* засіб оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Недарма навчальний час, відведений для самостійної роботи студентів мав регламентуватися робочим навчальним планом і повинен був

становити *не менше* 1/3 загального обсягу від навчального часу студентів, відведеного для вивчення конкретних дисциплін [1].

Це пов'язано з тим, що сучасне соціально-економічне замовлення потребує становлення самоорганізованих, активних, ініціативних й дисциплінованих членів суспільства, здатних результативно взаємодіяти в процесі виконання соціальних та виробничо-професійних завдань. В такому разі, затребуваним є посилення продуктивності студентської діяльності, розвитку їхніх індивідуальних якостей і творчих задатків, навиків власними силами досягати нові горизонти обізнаності та вирішувати проблемні ситуації, розбираючись у життєвих викликах суспільства. Це важливо й тому, що перебудови в сучасній освіті та вимогах до праці зумовлюють затребуваність у навчанні на протязі всього життєвого шляху і просувають на передній план здатності та здібності до самоосвіти, пізнавальної самостійності, самоорганізованості й самодисциплінованості в роботі.

Сучасний соціально-економічний розвиток держави вимагає реконструювання вищої школи, генерування у молодих спеціалістів потреби у перманентній освіті, здатності регулярно поповнювати здобуті у ЗВО наукові знання, вміння оперативно пристосовуватися до видозмін та мобілізувати фахову діяльність.

Доведено, що ті знання й уміння, які студент одержав самостійно, завдяки особистому досвіду, думці і діям будуть по-справжньому міцними.

Це й зумовлює актуальність тематики нашого дослідження.

Постановка проблеми. Вирішення проблем результативного самостійного навчання здобувачів потребує з кожним разом нових підходів та розв'язань щодо створення дієвих навчально-методичних матеріалів та інших напрацювань, тому викликає інтерес у дослідників з точки зору об'єктивного аналізу процесу діяльності студента. Над вирішенням питань організації дієвого самонавчання здобувачів освіти займалися різні дослідники, зокрема С. Архангельський, В. Буряк, М. Гарунов, І. Гіренко, Є. Голант, М. Дьяченко, О. Євдокимов, С. Заскалета, Н. Заячківська, С. Зіновьев, Е. Івашик, Б. Іоганзен, Л. Кандибович, В. Козаков, О. Молібог, В. Нечаєв, Р. Нізамов, М. Нікандров, П. Підкасистий, О. Пометун, Л. Рувинський, О. Савченко, І. Шайдурта, Т. Шамова та інші. Щодо сутності проблематики організації самостійної роботи студентів, то варто зазначити, що дослідники вкладають різний зміст і трактують по-різному (детальніше на цьому ми зупинимось в частині «виклад основного матеріалу»). А в даний момент зауважимо те, що незважаючи на використання змістовних й різносторонніх підходів щодо з'ясування питань самонавчання здобувачів освіти, – проблематика дослідження й виявлення ефективних шляхів самоосвіти й формування навичок самостійної роботи студентів в умовах інклюзивного освітньо-виховного простору досліджено недостатньо. Це й зумовило наш дослідницький інтерес до даної тематики.

Мета статті. Охарактеризувати місце й значення самостійної діяльності студентів в умовах інклюзивного освітнього простору та шляхи ефективного формування навичок самонавчання здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Детальніше зупиняючись над ситуацією з'ясування самої сутності самостійної роботи студентів, зауважимо, що дослідники вкладають у це поняття різний зміст і трактують по-різному.

Так, чимало дослідників самонавчання студентів окреслюють як видову різноманітність індивідуальної та групової діяльності, яку студенти здійснюють на навчальних заняттях або в позаурочний час за вказівками викладача, завдяки його керівництву, але без наявності безпосередньої участі самого викладача [3, с. 203].

Відповідно, в «Енциклопедії освіти» вченими запропоновано своє трактування: «Самостійна робота студентів – це планова індивідуальна або колективна робота студентів, що виконується за завданням і при методичному керівництві викладача, але без його безпосередньої участі» [4, с. 105; 5, с. 804].

Що ж стосується наступного визначення, то в ньому під «самостійною роботою» розуміється навчальний процес, яке показує здатність студентів усвідомлено для самого себе ставити завдання, цілі, планувати власну подальшу діяльність, а також здійснювати її [4, с. 105; 6, с. 292].

Загалом зазначимо, що порівняльний аналіз цих та інших тверджень дає підстави для висновків, що всіх їх об'єднують такі ключові слова, як «планова робота».

Також бачимо, що акцентовано й на *свідомій* компетенції студентів планувати та реалізовувати свою діяльність.

Авторами визначалось належне місце, яке посідає викладач в питаннях керівництва студентськими самостійними роботами. Водночас *акцентується* на відсутності його безпосередньої участі в даному процесі.

Є підходи, в яких часто самостійна робота ототожнюється з самоосвітою.

Загалом, з різних визначень і тлумачень можна помітити, що самостійна навчальна діяльність студентів розглядається, з одного боку, як різновид роботи, який заохочує їх до активності, самостійності, пізнавального інтересу, і є основою самоосвіти, поштовхом до поступового підвищення кваліфікації, а з іншого боку – це система заходів чи викладацьких умов, які забезпечують належне керівництво студентською самостійною роботою.

Тому, самостійну навчальну діяльність студентів пов'язують з такими функціями, які ґрунтуються на загальнопедагогічних функціональних властивостях (освітній, навчальній, виховній, розвивальній):

1. Оптимального засвоєння навчального матеріалу.
2. Розвитку у студентів інтелектуальних, природних і духовних здібностей.
3. Оволодіння методами сучасної навчальної й пізнавальної діяльності.
4. Розвитку потреби студентів в соціалізації, самоосвіті, в саморозвитку і безперервному самовдосконаленні [7, с. 70].

Характеризуючи якості самостійної навчальної діяльності студентів, зазначимо її роль у формуванні в студента на кожному з етапів його крокування від необізнаності до обізнаності, руху до опанування необхідним обсягом і рівнем знань, навичок і вмінь щодо розв'язання освітньо-пізнавальних завдань. Цікавим є те, що самостійна робота виробляє в студентів психологічну звичку до систематичного наповнення багажу своїх знань і вироблення навичок щодо орієнтування у потоках наукової інформації. Вона є важливою запорукою самоорганізації того, хто навчається; опорою в оволодінні методами фахової діяльності, пізнання та професійної поведінки. Є інструментом викладацького управління науково-педагогічною діяльністю того, хто навчається, у процесі учіння та професійного самовизначення особистості.

Досліджено, що самостійні риси особистості можуть розвиватися лише в процесі активного діяльнісного підходу, самостійного прийняття рішень і виконання їх. В процесі виконання самодіяльності відбуваються зміни у самій особистості, які відображаються в оволодінні способами прийняття рішень і розвитку певних її якостей. Своєю чергою, це є підґрунтям для організації ефективних дій, адекватного орієнтування в навчальних проблемах, зумовлених змістом завдань, які самостійно вирішує студент.

Вищий творчий рівень самостійності полягає в затребуваності до регулярної постановки перед собою нових цілей та завдань, спрямованих на вихід за межі заданого викладачем навчального матеріалу, спроби пошуку й відкриття нових закономірностей та шляхів їх розв'язання.

У зв'язку з цим, важливе значення для налагодження результативної самостійної роботи мають *вимоги до її організації*, а саме:

- здійснення планування з урахуванням фізичних затрат часу на самостійну роботу з метою попередження перевантаження студентів з особливими освітніми потребами;
- запровадження нових інформаційних технологій для науково-методичного забезпечення самостійної роботи студентів;
- формулювання рекомендацій щодо впровадження таких організаційних форм і методів, які б активізували самостійну роботу;
- поступове нарощування складності завдань для самостійного виконання;
- визначення вимог та критеріїв щодо оцінювання різних видів самостійної діяльності студентів [7, с. 57].

Хочемо зауважити на тому, що важливо аби більша частина студентської самостійної діяльності зводилася до аналізу різних соціально-економічних ситуацій, які дозволяють студентам засвоїти лекційний матеріал, практично з'ясувати можливість використання теоретичних положень, формувати компетентності студентів у вирішенні певних ситуаційних завдань. Тобто, при самостійній роботі студентам важливо набути практики застосування активних методів в учбовому процесі.

Рекомендуємо регулярно працювати над методичним удосконаленням підходів до самодіяльності студентів. Запровадити *регулярну систему консультаційних занять для студентів*.

Наприклад в умовах сучасного дистанційного інклюзивного освітнього процесу консультаційні заняття для студентів можна проводити на різних платформах. Групові консультації проводити через відеопрограму Zoom, Google Meet, в груповій чат-бесіді навчальної платформи Moodle. Індивідуальні консультації можна проводити в Moodle, Telegram, WhatsApp, Viber та ін. Самоосвіта студентів вимагає регулярності проведення консультацій. Важливо, щоб вони були необхідними складовими освітнього середовища. Це, відповідно, активізуватиме самостійний навчальний процес.

Цілком закономірним є той факт, що опанування вміннями й навичками самостійної діяльності забезпечує здорових студентів, та тих, які мають особливі освітні потреби формуванням їх творчого наповнення; розвитком психічної складової особистості, – відчуття потрібності таких осіб для суспільного прогресу; обов'язку, гідності та відповідальності. Тому організація самостійної діяльності студентів має на увазі забезпечення належних умов для розвитку вмінь спланувати, організувати, реалізувати та коригувати власну роботу.

З науково-методичної точки зору *факторами успішності* самостійної діяльності студентів закладів вищої освіти вважаємо такі:

- Група загальноорганізаційних факторів. Вона включає часові ресурси, літературні джерела інформації та навчальну лабораторну основу;
- Педагогічно-методичні фактори. Мається на увазі планування, навчіння методам й прийомам, управління самоосвітою студентів;
- Інформаційно-технологічний фактор. Він демонструє рівень доступності для здобувачів вищої освіти сучасних інформаційно-комунікативних технологій, а також зумовлює рівень їх комп'ютерної обізнаності.
- Психолого-педагогічні фактори передбачають урахування психологічних характеристик, які потрібні для ефективного здійснення самостійної роботи з фаховими літературними джерелами, а також виховання соціальних установок особистості, що є затребуваними для такої діяльності. До останніх можемо віднести набуття здатності до самовдосконалення шляхом визначеного відбору, опрацювання та засвоєння інформаційного простору. Також до даної групи належать потреба особистості в розвитку власної інтелектуальної активності, тобто потреби в оволодінні все більшою ємністю компетенцій, які стосуються майбутньої фахової діяльності. Позитивно вмотивована й організована самостійна діяльність сприяє формуванню вольових рис в характері особистості, а також інтелектуально розвиває студентську молодь.

Зазначимо, при виборі форми, методів та типів самостійної діяльності викладачам в закладах інклюзивної освіти важливо враховувати особливості професійної ідентифікації студентів.

Досліджено, що в сучасному суспільстві особливого значення продовжує

набувати самостійна навчальна праця за допомогою Інтернету, яка дає змогу розширити можливості самостійного навчання і зробити його повноцінним та всеохоплюючим, особливо якщо це стосується студентів, які навчаються в закладах інклюзивного типу. В даному випадку зручною та доступною формою здобуття вищої освіти є дистанційне навчання як рішення проблеми для тих, хто за станом здоров'я знаходиться на індивідуальному графіку навчання та знаходиться під домашнім наглядом.

Отже, наслідком процесу інформатизації, адаптації суспільства й інклюзивної освіти до сучасних медико-соціальних умов стала поява дистанційного режиму навчання як перспективної, гуманістичної, інтегральної форми освіти, що дає змогу розвивати самостійну діяльність студента, зорієнтовану на індивідуалізацію, особистісно-орієнтоване навчання. Адже це вид навчання, що відбувається за наявності моделі навчання та використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій для управління процесом навчання.

З огляду на вище зазначене, рекомендуємо методичну схему щодо складання, оформлення та наповнення курсів дистанційного навчання, які варто створювати та наповнювати на навчальних платформах. Наприклад, – за подібною схемою радимо працювати на об'єднуючій навчальній платформі Moodle:

Таблиця 1

**Структурна схема електронного курсу для дистанційного
самонавчання студентів в умовах інклюзії**

Електронний курс дистанційного самонавчання студентів в умовах інклюзії		
Організаційно-методичний блок	Навчально-довідковий блок	Засоби самоконтролю та перевірки знань
Робоча навчальна програма (довідник для студентів).	Презентації лекцій.	Тестування у тренінговому режимі.
Методичні вказівки до виконання: контрольних робіт, семінарських, практичних, лабораторних занять, самостійної роботи).	«Конспекти»: ▪ План-конспект. ▪ Цитатний (текстульний) конспект. ▪ Вільний конспект.	Тестування у контрольному режимі: ▪ Комплексний контроль, ▪ Модульний (блочний) контроль. ▪ Тематичний контроль.
Графік відробіток, консультацій та індивідуальних занять.	Наочні матеріали: ▪ Навчальні таблички та схеми. ▪ Відеоматеріали.	
Графік модульного контролю.	▪ Аудиоматеріали.	

Зауважуємо, що викладачу варто проінформувати студентів про дієві прийоми роботи з різними видами матеріалів (наприклад, прийомами запам'ятовування інформації) та різними джерелами, розумним плануванням часу та навчальної роботи, вмінням фіксувати матеріали в нотатки. Важливо розробити та ознайомити студентів з загальними критеріями оцінювання заданої роботи. Для студентів є значимим критичне самооцінювання результатів власної роботи. Порівняння результатів самостійного оцінювання за визначеними параметрами та об'єктивного оцінювання викладачем сприятиме формуванню вмінь загальної адекватної самооцінки.

З метою одержання істотної віддачі від самостійної діяльності, важливо грамотно визначити завдання, зміст, методики та форми організації процесу навчання, тобто важливо керуватись своєю навчально-пізнавальною повединою. Обізнаність студентів щодо регуляції власних дій показує на присутність самостійного контролю, якому важливо посісти місце не лише в період, ближчий до закінчення вивчення дисципліни, а також і в періодах усїєї тематичної діяльності. Проте, в таких ситуаціях буває, що викладачі визнають про наявність проблемних ситуацій, серед яких, до прикладу, складнощі в дефініції належних викладацьких прийомів, відбору змістовних форм контролю й управління самостійною діяльністю.

Щодо управління самостійним навчальним процесом, то зазначимо про те, що в нуково-методичних джерелах визначають суворе, відносно жорстке та гнучке керівництво. Суворе (жорстке) управління виконується, першим ділом, завдяки запрограмованим освітнім матеріалам: моноцільовим чи поліфункціональним посібникам, підручникам, складеним на основі послідовного навчіння. В таких навчальних матеріалах окреслюється усяка навчальна діяльність. В них надаються ключі для самостійного контролю. Помірно негнучке управління націлене на працю студентів як над нормованими, так і ненормованими навчальними діями. Хитке керування пояснює визначена ціль, і такому разі тому, хто навчається, дається шанс самотужки обрати інструменти, напрямки та прийоми роботи над навчальними задачами [8, с. 125].

Зазначимо, в умовах інклюзивного освітнього процесу, враховуючи те, що в колективні навчаються студенти з інвалідністю, – викладачу важливо чередувати, балансувати, комбінувати такі види управління самостійною діяльністю студентів.

Створення умов самостійної діяльності студентів є відповідною тільки зі зважанням на запити й прагнення самих здобувачів в опануванні фаховими компетенціями, при відповідній розстановці задач, рішення яких вимагає належних старань. Місія викладацького колективу – підтримати студента в тому, щоб він був суб'єктом самостійної освітньої роботи, тобто сам визначав мету, вибирав інструменти, виправляв, оцінював, брав на себе обов'язок за свою діяльність і її продукцію. В такому випадку педагогу

прийде на поміч особистісний діяльнісний підхід, який передбачає в осередку освітнього процесу студента як учасника діяльності [9, с. 37]. Через це мета навчальних занять та шляхи її виконання важливо щоб вирізнялися з положення самого студента, з визначенням його захоплень, забребувань, особистісних якостей. Викладачу важливо зрозуміти, як здобувачі освіти осислюють самостійну діяльність з тієї чи іншої навчальної дисципліни, підтримати їх в опануванні інтелектуальними способами для її вирішення.

Ступінь готовності до самостійної діяльності включає деякі взаємозумовлені та взаємозв'язані складові: психологічний складник (мотивавання, відношення до певної дії, розумові властивості та здатності, вольовий ресурс, самокерування); контактуючий складник (комунікативна компетенція); методичний складник (опанування шляхами та засобами самостійної роботи, навички орбізнаності в цій діяльності, знання специфіки її вирішення).

Відповідно щодо творення кожного зі складників готовності, виділяють три її рівні:

1. здатність до репродуктивної роботи (переважають зовнішні стимули, занижений ступінь самостійного керування; форма засвоєння дій – наслідування, осмислене повторення роботи викладача, вирішення завдань під його управлінням);

2. здатність до відтворюючої роботи (переважають зовнішньої стимули, середній ступінь самоуправління, самостійне відтворення студентом способу, осмисленого сумісно з педагогом, застосування усвоєного способу в подібних ситуативних діяльностях);

3. підготовленість до справжньої самостійної роботи (в даному випадку переважають ендогенні психологічні стимули, наявний високий ступінь самокоригування; самодисципліна при виконанні завдань, використання різних способів у нових умовах дій) [8, с. 9].

Викладачу важливо визначити рівень підготовки всякого зі студентів до самостійного опанування освітніми знаннями. Для цього проводять різноманітні психологічні тестування, анкетування; бесідуєть, спостерігають, вивчають результати діяльнісних операцій студентів та інше.

Дієвим вважається також утворення освітніх напрацювань як способів управління самостійною діяльністю, які завбачають здатність обрання здобувачами об'єму і алгоритму виконання завдань з ціллю, до прикладу, опанування певними теоретичними чи практичними подіями. Здатність до обрання свідчить про те, що студент самостійно визначає, як продуктивно впоратись із означеними задачами.

Раціонально організована самостійна діяльність дає можливість спрогнозувати результати навчального процесу:

1. опанування здобувачами рефлексивними, експресивними та інтерактивними здібностями;

2. самоусвідомлення своїх фахових ціннісних орієнтирів, контактувальних установок і сподівань відносно комунікацій (усних й письмових);

3. відбір дієвих засобів та способів комунікації, відповідних особистісним характеристикам;

4. розвитку меж осмислення ними власної індивідуальності;

5. розробку й фіксування навиків використання знань задля поліпшення своїх професійних компетентностей та світогляду [9, с. 40-41].

Загалом, самостійна освітня діяльність стимулює розвиток у студентів наукових, проектно-технологічних, інформаційно-комунікативних, літературних, естетичних та інших компетентностей. Самостійна робота робить студента справжнім майбутнім фахівцем-майстром своєї справи та творчо-орієнтованою особистістю, адаптованою до сучасних викликів суспільства.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вище наведені матеріали зазначимо, що в умовах інклюзивного освітнього простору самостійна діяльність є важливим, необхідним та спеціальним видом формування фахових компетентностей студентів. Завдячуючи такому виду навчання, відбувається становлення самостійності, самоорганізованості, дисциплінованості учасників освітнього процесу. Важливою умовою вдалого забезпечення самонавчання студентів є належна організація й забезпечення його необхідними доступними умовами (формами, методами, прийомами, засобами) навчання.

Індикаторами ефективного самонавчання студентів вважаємо результати, при яких здобувачі вищої освіти проявлять самостійне й творче мислення, уміють користуватися понятійним апаратом, аналізують й синтезують знання з різних тем, осилують практичні завдання, повністю засвоюють програмовий матеріал; уміють використовувати ключові домінанти, принципи, теоретичні положення при оцінці сучасних явищ навколишньої дійсності, звертаються до вивчення першоджерел. А також опановують навик самостійної роботи, тобто уміють здійснювати пошуки необхідних інформаційних джерел, їх вивчати та фіксувати основні моменти.

Слід розуміти, визначаючи умови організації самостійної діяльності студентів закладів інклюзивної освіти важливо враховувати, що до її результатів належать як продукти діяльності та отриманий ними досвід, так і стан особистості та її внутрішні прагнення до розвитку самостійності.

Список літератури:

1. Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах : Наказ міністерства освіти України № 161 від 02.06.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0173-93#Text>.

2. Бачинська М. Формування навичок самостійності студентів в умовах інклюзивного освітнього процесу. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму* : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції. (27-28 травня 2021 року м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський. 2021. С. 156-161.

3. Фіцула М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. Київ : Академ. видав., 2010. С. 203.

4. Заячківська Н. Особливості самостійної роботи студентів класичного університету в процесі вивчення педагогічних дисциплін. URL: http://prima.lnu.edu.ua/Pedagogika/periodic/pedos3t/tom3/12_zayachkivska.pdf. С. 104-105.

5. Зінковський Ю. Самостійна робота студентів / Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 804.

6. Петрук В. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей у процесі вивчення фундаментальних дисциплін: Монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. С. 292.

7. Швед М. Самостійна робота студентів: навч.-метод. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 184 с.

8. Гіренко І. Формування готовності студентів до самонавчання з іноземної мови у ВТНЗ. *Вестник Харьковського національного автомобільно-дорожного університета*. 2014. Вып. 64. С. 7-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vhad_2014_64_3.

9. Иващик Е. Самостоятельная внеаудиторная учебная работа студентов как средство совершенствования учебно-воспитательного процесса по иностранным языкам. *Формирование коммуникативной иноязычной компетенции*: сб. научн. тр. Моск. гос. линг. ун-та. 2005. Вып. 42. 56 с.

10. Савченко О. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти. Компетентний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / За заг. ред. О. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. С. 34-36.

References:

1. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu navchalnoho protsesu u vyshchyykh navchalnykh zakladakh* : Nakaz ministerstva osvity Ukrainy № 161 vid 02.06.1993 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0173-93#Text>. [in Ukrainian].

2. Bachynska, M. (2021). Formuvannia navychok samostiinosti studentiv v umovakh inkliuzyvnoho osvitnoho protsesu. *Innovatsii partnerskoi vzaiemodii osvity, ekonomiky ta sotsialnoho zakhystu v umovakh inkliuzii ta prahmatychnoi*

reabilitatsii sotsiumu : zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. (27-28 travnia 2021 roku m. Kamianets-Podilskyyi). Kamianets-Podilskyyi. S. 156-161. [in Ukrainian].

3. Fitsula, M. (2010). *Pedahohika vyshchoi shkoly*: Navch. posib. Kyiv : Akadem. vydav. S. 203. [in Ukrainian].

4. Zaiachkivska, N. *Osoblyvosti samostiinoi roboty studentiv klasychnoho universytetu v protsesi vyvchennia pedahohichnykh dystsyplin*. Retrieved from: http://prima.lnu.edu.ua/Pedagogika/periodic/pedos3t/tom3/12_zayachkivska.pdf. S. 104-105. [in Ukrainian].

5. Zinkovskyi, Yu. (2008). *Samostiina robota studentiv* / Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; hol. red. V. Kremin. Kyiv : Yurinkom Inter. S. 804. [in Ukrainian].

6. Petruk, V. (2006). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv tekhnichnykh spetsialnostei u protsesi vyvchennia fundamentalnykh dystsyplin*: Monohrafiia. Vinnytsia: UNIVERSUM-Vinnytsia. S. 292. [in Ukrainian].

7. Shved, M. (2013). *Samostiina robota studentiv*: navch.-metod. posibnyk. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 184 s. [in Ukrainian].

8. Hirenko, I. (2014). *Formuvannia hotovnosti studentiv do samonavchannia z inozemnoi movy u VTNZ*. Vestnik Harkovskogo nacionalnogo avtomobil'no-dorozhnogo universiteta. Vyp. 64. S. 7-10. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vhad_2014_64_3. [in Ukrainian].

9. Ivashhik, E. (2005). *Samostojatel'naja vneauditornaja uchebnaja rabota studentov kak sredstvo sovershenstvovaniya uchebno-vospitatel'nogo processa po inostrannym jazykam*. Formirovanie komunikativnoj inojazychnoj kompetencii: sb. nauchn. tr. Mosk. gos. ling. un-ta. Vyp. 42. 56 s. [in Russian].

10. Savchenko, O. (2004). *Uminnia vchytysia yak kliuchova kompetentnist zahalnoi serednoi osvity*. Kompetentnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy: Biblioteka z osvितnoi polityky / Za zah. red. O. Ovcharuk. Kyiv: "K.I.S.". C. 34-36. [in Ukrainian].

Ірина Леонтіївна ГУМЕНЮК
кандидат економічних наук,
заступник директора з наукової, інноваційної
та міжнародної діяльності,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: vons-irina@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3984-1419>

Олег Леонідович СКЛАДАНІВСЬКИЙ
викладач кафедри суспільно-гуманітарної та
інклюзивної освіти імені Т.Г. Сосновської,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: oleg_skladanowski@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-5284-8140>

УДК 378:796.8-027.543:371.3

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Гуменюк І.Л., Складанівський О. Л. Організаційні аспекти військово-патріотичного виховання сучасної спеціальної освіти. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 156-164. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. В умовах сьогодення забезпечення суверенітету та територіальної цілісності України набуває особливого значення та зумовлює підвищення ролі військово-патріотичного виховання молоді.

Мета обґрунтувати організаційні аспекти військово-патріотичного виховання молоді з особливими освітніми потребами в закладі спеціальної освіти в умовах сьогодення.

Результати дослідження військово-патріотичного виховання молоді з особливими освітніми потребами зумовлена орієнтацією педагогічної теорії і практики на розробку сучасних методик, що сприяють підвищенню ефективності освітнього процесу в навчальних закладах системи спеціальної освіти.

Ключові слова: система спеціальної освіти; національно-патріотичне виховання; військово-патріотичне виховання; сегрегаційне навчання; інтегроване навчання; інклюзія; цивільний захист; спеціальне об'єктове тренування з питань цивільного захисту та пожежної безпеки.

Iryna HUMENIUK

PhD in Economics,

Deputy director of research, innovative and international activity,
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: vons-irina@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3984-1419>

Oleh SKLADANIVSKYI

Lecturer, Department of Social-Humanitarian and Inclusive Education
named after T.H. Sosnowska,

Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: oleg_skladanowski@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5284-8140>

ORGANIZATIONAL ASPECTS OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF MODERN SPECIAL EDUCATION

Abstract

Introduction. In today's conditions of ensuring the sovereignty and territorial integrity of Ukraine acquires special significance and determines the increasing role of military-patriotic education of youth.

Purpose is to substantiate the organizational aspects of military-patriotic education of young people with special needs in the institution of special education in today's conditions.

Results of the study of military-patriotic education of young people with special needs due to the orientation of pedagogical theory and practice on the development of modern methods that help increase the efficiency of the educational process in educational institutions of special education

Key words: special education system; national-patriotic education; military and patriotic education; segregation training; integrated learning; inclusion; Civil Protection; special on-site training on civil protection and fire safety.

Вступ. В складних суспільно-політичних обставинах військово-патріотичне виховання є важливою складовою Стратегії національно-патріотичного виховання і потребує цілеспрямованої та скоординованої діяльності органів державного управління, освітніх закладів, громадських організацій та об'єднань, Збройних сил, силових структур, а також сім'ї.

Мета та завдання статті. Основною метою є обґрунтування особливостей організації сучасної спеціальної освіти у формуванні свідомості молоді з військово-патріотичного виховання осіб з особливими потребами. Основні завдання дослідження: охарактеризувати сучасні умови спеціальної освіти та висвітлити організаційний аспект військово-патріотичного виховання молоді з особливими потребами; розкрити суть та складові національно-патріотичного виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах демократизації українського суспільства, реформування галузі освіти значної уваги потребує забезпечення рівних можливостей молодим людям з особливими освітніми потребами. Основним напрямком гуманізації системи освіти є соціалізація та інтеграція молоді. Важливою умовою реформування освітньої галузі є забезпечення можливості вибору закладу освіти та освітньо-професійної програми відповідно до індивідуальних особливостей молоді з особливими освітніми потребами. Сьогодні систему освіти для молодих людей з обмеженнями здоров'я формують: спеціальні загальноосвітні школи-інтернати, навчально-реабілітаційні центри, класи та групи в закладах освіти загального типу.

Слід зауважити, що освіту молоді люди з особливими освітніми потребами мають можливість отримати, обираючи між різними моделями. На практиці існують такі моделі навчання:

- медична модель, яка передбачає сегрегаційне навчання молодих людей у закладах інтернатного типу;
- модель нормалізації (інтеграція), яка передбачає інтегроване навчання у корекційних класах загальноосвітньої школи до навчання з урахуванням їх адаптації до існуючих у ній умов;
- соціальна модель (інклюзія);

Ця розгалужена та розвинена система спеціальної освіти в Україні задовольняє особливі потреби значної кількості молодих людей.

Освітній процес передбачає як навчальну так і виховну складову, що має забезпечити неперервний процес виховання особистості здатного зрозуміти та приймати цінності суспільства й країни, готовності стати на захист її суверенності та територіальної цілісності.

В Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей.

Актуальність національно-патріотичного виховання громадян зумовлюється необхідністю консолідації та розвитку суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною і вимагають постійного вдосконалення національно-патріотичного виховання [6].

Національно-патріотичне виховання отримує характер системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, організацій громадянського суспільства, громадян з формування у людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості.

У системи національно-патріотичного виховання закладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей.

Основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання [4].

Військово-патріотичне виховання дітей та молоді – це процес цілеспрямованого систематичного формування почуття патріотизму, духовної та психологічної готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності держави [3].

Метою вивчення навчального предмета «Захист України» є формування в студентів необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту України та дій в умовах надзвичайних ситуацій, а також системного уявлення про військово-патріотичне виховання як складову частину національно-патріотичного виховання.

Провідним методологічним підходом реалізації визначеної мети є запровадження компетентнісного підходу в освітній процес закладів середньої освіти з урахуванням ключових компетентностей як результату навчання.

Мета реалізовується комплексом таких навчальних і виховних завдань:

- усвідомлення юнаками свого обов'язку щодо захисту України;
- набуття знань про функції Збройних Сил України та інших військових формувань;
- засвоєння основ захисту України, цивільного захисту населення, невідкладної медичної допомоги;
- ознайомлення здобувачів освіти з основами нормативно-правового забезпечення захисту України, цивільного захисту населення та особистої безпеки людини.

Варто зауважити, що ефективність дій з запровадження заходів мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій в закладах фахової передвищої та вищої освіти, до моменту прибуття професійних служб порятунку, в пряму залежить від рівня готовності та здатності персоналу закладу освіти до виконання завдань передбачених планами цивільного захисту.

Навчання працюючого населення (до цієї категорії відносять весь персонал закладу) діям у надзвичайних ситуаціях є обов'язковим і здійснюється в робочий час за програмами підготовки населення, а також під час проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту та пожежної безпеки.

Навчання здобувачів освіти (студенти, практиканти, слухачі) діям у надзвичайних ситуаціях та правилам пожежної безпеки є обов'язковим і здійснюється під час освітнього процесу за рахунок коштів, передбачених на фінансування закладів освіти.

Отже, навчання з питань цивільного захисту та пожежної безпеки здобувачів освіти включає в себе теоретичну та практичну складові.

Теоретична складова, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях» від 26.06.2014 № 444 містить в собі:

- підготовку працівників закладу освіти за програмами підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях;

- підготовку здобувачів освіти до дій у надзвичайних ситуаціях за програмами нормативних навчальних дисциплін «Безпека життєдіяльності та охорона праці в галузі», «Безпека життєдіяльності з основами охорони праці в умовах інклюзії», «Охорона праці в галузі та безпека життєдіяльності» та розділу «Основи цивільного захисту» навчального предмета «Захист України».

Практична складова передбачає закріплення керівним складом, працівниками та здобувачами освіти теоретичних знань з питань цивільного захисту та набуття ними навичок і досвіду виконання завдань з питань цивільного захисту та пожежної безпеки під час проведення спеціальних об'єктових тренувань.

Спеціальні об'єктові тренування з питань цивільного захисту та пожежної безпеки [5] є основною і найбільш ефективною формою практичної підготовки учасників освітнього процесу діям у надзвичайних ситуаціях та визначення в цілому готовності закладу освіти до реалізації плану реагування на надзвичайні ситуації та плану цивільного захисту на особливий період (для закладів фахової передвищої та вищої освіти, які мають завдання функціонувати у воєнний час).

Таким чином, керівники закладів освіти та посадові особи відповідальні за організацію і виконання заходів цивільного захисту та пожежної безпеки до початку виконання своїх обов'язків і періодично (один раз на три роки) проходять навчання та перевірку знань з питань цивільного захисту, техногенної і пожежної безпеки на курсах в Навчально-методичному центрі цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Хмельницької області та інших закладах і установах сфери цивільного захисту.

Послідовність підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях представлена на рис. 1.

- вивчення інформації, що міститься у планах реагування на надзвичайні ситуації, про дії в умовах загрози і виникнення надзвичайної ситуації, а також оволодіння навичками надання першої невідкладної медичної допомоги потерпілим, користування засобами індивідуального і колективного захисту за програмою загальної підготовки працівників закладів освіти;

- ознайомлення з обов'язками, навичками користування та матеріальною частиною техніки, приладів і табельного майна таких служб і формувань, засобами захисту, вивчення порядку приведення їх у готовність, проведення рятувальних та інших невідкладних робіт за програмою спеціальної підготовки працівників, які входять до складу спеціалізованих служб і формувань цивільного захисту;

- навчання способам захисту від наслідків надзвичайних ситуацій, спричинених застосуванням засобів ураження в особливий період, що здійснюється закладами освіти, які продовжують роботу у воєнний час, і розпочинається одночасно з уведенням в дію планів цивільного захисту на особливий період за програмою прискореної підготовки працівників до дій в особливий період.

Рис. 1. Основні етапи підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях

В свою чергу, спеціальні об'єктові навчання і тренування з питань цивільного захисту та пожежної безпеки проводяться у порядку, затвердженому Міністерством внутрішніх справ України [2].

Важливим завданням організації об'єктового тренування є підготовка навчальних місць – пунктів відтворення обстановки (ділянки, майданчики, місця) на території яких розташовані засоби імітації, а в процесі тренування будуть розгортатися сили і засоби цивільного захисту, відпрацьовуватись практичні заходи [7].

При визначенні навчальних місць проведення практичних заходів об'єктового тренування закладів освіти рекомендується керуватись алгоритмом:

- визначати і готувати навчальні місця для виконання практичних робіт необхідно по кожній ввідній, при зміні обстановки. Наприклад, визначити місце для відпрацювання гасіння умовної пожежі, визначити місце та призначити статистів для надання домедичної допомоги постраждалим;

- для роботи штабу керівництва необхідне окреме приміщення із засобами зв'язку, меблями, оргтехнікою, приладдям, топографічною картою тощо;

- для виконання під час об'єктового тренування заходів евакуації необхідно підготувати шляхи евакуації і місце (район) збору евакуйованих.

- для виконання під час об'єктового тренування заходів евакуації необхідно підготувати шляхи евакуації і місце (район) збору евакуйованих (Підготовка навчальних місць включає елементи, рис. 2.).

В наказі про підготовку та проведення об'єктового тренування керівникам закладів освіти доцільно письмово визначити завдання щодо

кількості навчальних місць, їх розташування та обладнання, а також встановити контроль за виконанням заходів.

В той же час, підготовка і проведення спеціального об'єктового тренування з питань цивільного захисту та пожежної безпеки у закладах освіти – не проста справа. Організація такого масштабного практичного заходу з більшою кількістю учасників освітнього процесу, потребує від керівництва закладів наявності певних знань, як з цивільного захисту в цілому, так і з методики його проведення.

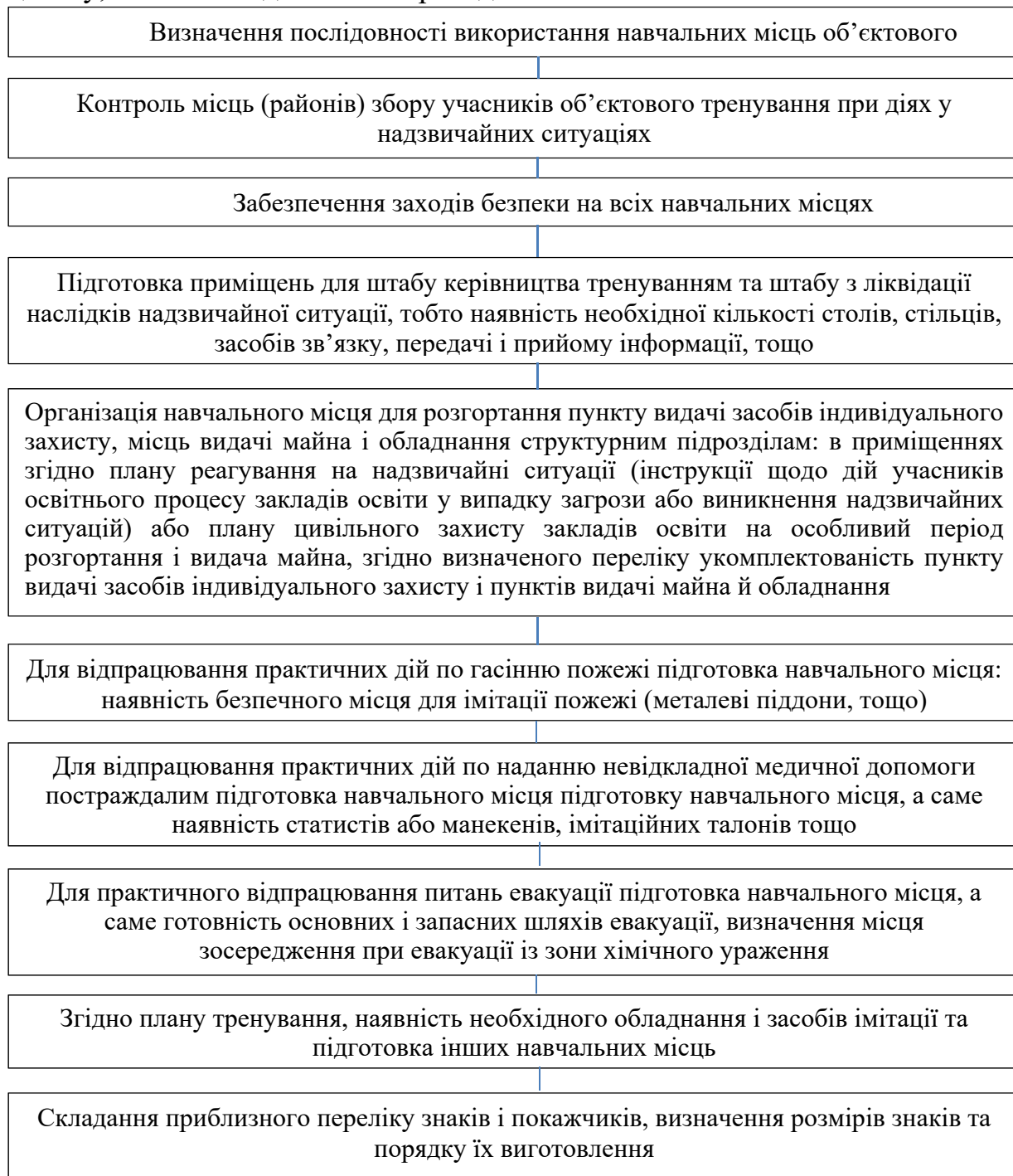

Рис. 2. Основні етапи підготовки навчальних місць проведення практичних заходів об'єктового тренування закладів освіти

Висновки і пропозиції. Дослідження проведене автором не претендує на вичерпність розгляду проблеми. Сучасні умови спеціальної освіти для молоді з особливими потребами вимагають впровадження нових форм військово-патріотичного виховання в закладах освіти.

Список літератури:

1. Захист України. Рівень Стандарту: навчальна програма для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 04.11.2020 № 1377. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/2020/11/Zakhyst%20Ukrayiny%2010-11%20klas%20Standart.pdf>
2. Про затвердження Порядку організації та проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту від 28.11.2019 № 991 (набрання чинності 31.01.2020): Наказ Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0046-20#Text>
3. Деякі питання дитячо-юнацького військово-патріотичного виховання від 17.10.2018 № 845 (в редакції від 01.09.2020): Постанова Кабінету Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845-2018-%D0%BF#Text>
4. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 30.06.2021 № 673: Постанова Кабінету Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>
5. Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях» від 26.06.2013 № 444 (в редакції від 08.09.2021): Постанова Кабінету Міністрів України «URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF#Text>
6. Про Стратегію національно-патріотичного виховання від 18.05.2019 № 286/2019: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
7. Складанівський О. Л. Методичні рекомендації з методики підготовки та проведення спеціального об'єктового тренування з питань цивільного захисту. Кам'янець-Подільський : ПОСПЕЦНАРСЕК, 2021. 119 с.

References:

1. Zakhyst Ukrainy (2020). Riven Standartu: navchalna prohrama dlia 10–11 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 04.11.2020 № 1377. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/2020/11/Zakhyst%20Ukrayiny%2010-11%20klas%20Standart.pdf> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii ta provedennia spetsialnykh obiektovykh navchan i trenuvan z pytan tsyvilnoho zakhystu vid 28.11.2019

№ 991 (nabrannia chynnosti 31.01.2020): Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0046-20#Text> [in Ukrainian].

3. Deiaki pytannia dytiacho-yunatskoho viiskovo-patriotychnoho vykhovannia vid 17.10.2018 № 845 (v redaktsii vid 01.09.2020): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy natsionalno-patriotychnoho vykhovannia na period do 2025 roku ta vnesennia zmin do deiakyykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.06.2021 № 673: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia navchannia naselennia diiam u nadzvychainykh sytuatsiiakh vid 26.06.2013 № 444 (v redaktsii vid 08.09.2021): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

6. Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia vid 18.05.2019 № 286/2019: Ukaz Prezydenta Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> [in Ukrainian].

7. Skladanivskyi, O. L. (2021). *Metodychni rekomendatsii z metodyky pidhotovky ta provedennia spetsialnogo ob'ektivoho trenuvannia z pytan tsyvilnogo zakhystu. Kamianets-Podilskyi* : POSPETSNAARSEK. [in Ukrainian].

Альона Юрївна ДИНИЧ

викладач кафедри економічної кібернетики,
інформаційної та соціокультурної діяльності,
Подільський спеціальний навчально-
реабілітаційний соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: alona.dynych@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4592-5843

Олександр Володимирович ШЕВЧУК

кандидат педагогічних наук, викладач кафедри
економічної кібернетики, інформаційної та
соціокультурної діяльності,
Подільський спеціальний навчально-
реабілітаційний соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: evruka@i.ua
ORCID: 0000-0002-0557-2994

УДК 378.011.3.147-051:53

**ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ДЛЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО
НАВЧАННЯ**

Динич А.Ю., Шевчук О.В. Процес формування інформаційної компетентності для майбутніх фахівців в умовах інклюзивного навчання. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 165-173. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті йде мова про важливість розвитку інформаційної компетентності. Про сучасні комп'ютерні технології та їхній вплив на інформатизацію навчального процесу засобами сучасних технологій. Освіта сьогодення вносить свої корективи до підготовки підростаючого

покоління майбутніх фахівців які саморозвиватись і самовдосконалюватись, навчатимуться експериментувати, застосовувати набуті знання у повсякденному житті. Перехід до інформаційного суспільства вимагає від системи освіти вирішення принципово нової проблеми підготовки людей, пристосованих до реалій навколишньої дійсності, що швидко змінюються, здатних не тільки сприймати, зберігати і відтворювати інформацію, а й продукувати нову, управляти інформаційними потоками та ефективно їх обробляти. Зміна вимог до фахівців продиктована появою нових типів теоретичних та практичних завдань, що відрізняються системним та міждисциплінарним характером, нестандартністю, глобальністю можливих наслідків. Такі завдання не мають простих і однозначних рішень, що потребує суттєвої зміни характеру всієї професійної діяльності фахівців та обумовлює необхідність підготовки фахівців нового типу, які вміють бачити ситуацію в цілому, підійти до пошуку вирішення творчо, здатних прогнозувати його результат, що усвідомлює свій особистий внесок та відповідальність. У суспільстві, де цінність інформації перебуває в одному рівні з матеріальними ресурсами, а обробка і підтримка її обсягу, що стрімко збільшується, в актуальному стані можливе лише за допомогою комп'ютерної техніки, до якості підготовки фахівців у галузі нових інформаційних технологій ставляться підвищені вимоги.

Мета. Дослідження є демонстрація позитивного впливу на формування інформаційної компетентності майбутніх фахівців – економістів, шляхом саморозвитку та самовдосконалення. На сьогоднішній день велику роль у навчальному процесі відіграє вибір інформації для подальшого освоєння. І саме практичне впровадження набутих знань дасть можливість перевірити певну закономірність.

Результати. В наш час лише незначний відсоток фахівців володіють інформаційною компетентністю у достатньому обсязі. Спостерігається відставання системи підвищення кваліфікації від реальних запитів часу. Причому, як показують результати проведеного нами дослідження потрібно змінювати підходи до виокремлення інформації, та її обробки.

Ключові слова: інформаційна компетентність, інклюзивне навчання, освітній процес, студент, сучасні технології.

Alona DYNYCH

Lecturer, Department of Economic Cybernetics,
Information and Socio-Cultural Activities,

Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: alona.dynych@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4592-5843

Oleksandr SHEVCHUK
PhD in Pedagogical Sciences,
Lecturer in the Department of Economic Cybernetics,
Information and Socio-Cultural Activities,
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: evruka@i.ua
ORCID: 0000-0002-0557-2994

THE PROCESS OF FORMING INFORMATION COMPETENCE FOR FUTURE PROFESSIONALS IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract

***Introduction.** The article discusses the importance of developing information competence. About modern computer technologies and their influence on informatization of educational process by means of modern technologies. Today's education makes its adjustments to the training of the younger generation of future professionals who are self-developing and self-improving, will learn to experiment, apply the acquired knowledge in everyday life. The transition to the information society requires the education system to solve a fundamentally new problem of training people adapted to the rapidly changing realities of the environment, able not only to perceive, store and reproduce information, but also to produce new, manage information flows and process them effectively. The change in requirements for specialists is dictated by the emergence of new types of theoretical and practical tasks, which differ in systemic and interdisciplinary nature, non-standard, global possible consequences. Such tasks do not have simple and unambiguous solutions, which requires a significant change in the nature of all professional activities and necessitates the training of a new type of specialists who can see the situation as a whole, approach the search creatively, able to predict its outcome, aware of their personal contribution and responsibility. In a society where the value of information is on a par with material resources, and the processing and maintenance of its rapidly increasing volume is currently possible only with the help of computer technology, the quality of training in new information technologies is subject to increased requirements.*

***Purpose.** The study is a demonstration of the positive impact on the formation of information competence of future professionals - economists, through self-development and self-improvement. Today, the choice of information for further development plays an important role in the educational process. And the practical implementation of the acquired knowledge will give the opportunity to check a certain pattern.*

***Results.** Nowadays, only a small percentage of professionals have sufficient information competence. There is a lag in the system of professional development*

from real time demands. Moreover, as the results of our study show, we need to change approaches to the separation of information and its processing.

Key words: *information competence, inclusive education, educational process, student, modern technologies.*

Вступ. Стрімкий розвиток освіти, науки та техніки ставлять перед фахівцями нові вимоги до виховання й підготовки майбутнього економіста, освіченого, висококваліфікованого, обізнаного у різних сферах наукової діяльності. Зважаючи на освітню доктрину мету і пріоритетні напрями розвитку освіти, ми бачимо, що основна мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов розвитку особистості й творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися упродовж життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільноти [7]. Одним із пріоритетних напрямків державної політики щодо розвитку освіти є особистісна орієнтація освіти.

Мета статті. Проаналізувати вплив сучасних комп’ютерних технологій на розвиток інформаційної компетентності

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобальна мета інклюзивного навчання – забезпечення засвоєння наукових і прикладних основ та оволодіння методологією здобування знань (знання + їх методологічність) на рівні інтелектуального, світоглядного і соціально-культурного збагачення особистості. Глобальна мета такого навчання для суб’єкта пізнання повинна мати конкретну очікувану цінність, вона, як свідома ціль, умотивовує навчально-пізнавальну діяльність індивіда. Однак, якщо виходити з цільовизначеного характеру життєдіяльності особистості і враховувати, що предметом цієї діяльності виступає реальний світ (природа, суспільство, сама людина), то маємо отримати спектр цілей навчання, окреслених не взагалі, а цілком конкретних, діагностично визначених.

Теперішній розвиток суспільства має бурхливий розвиток виробництв. Видно, що найбільших успіхів досягли ті держави, які як основний напрямок обрали інформаційно-інтелектуальний розвиток. Усвідомлення цього факту змушує по новому поглянути на підготовку підростаючого покоління. І зараз є гостра потреба у висококваліфікованих професіоналів які зможуть посилити трудовий потенціал. Протягом багато часу заклади вищої освіти були спрямовані на засвоєння студентам знань, здобуття ними певних знань, умінь та навичок. Але чи це можливо в наші дні забезпечити підростаюче покоління новими знаннями? Адже обсяг знань зростає щоденно, з’являються нові технології та винаходи, створюються нові системи. У такому бурхливому розвитку сучасних технологій ні про яку якість у сучасній підготовці фахівця важко говорити. Очевидна необхідність модернізації системи освіти. У розвинених країнах Європи та світу розвиток педагогічних технологій у ході реформування системи освіти зроблено на

навчання вмінно самостійно добувати потрібну інформацію, виділяти проблеми та шукати шляхи їх раціонального вирішення, вміти аналізувати отримані знання та застосовувати їх для вирішення нових завдань. Засвоєння готових знань має стати не метою, а одним із допоміжних засобів під час підготовки фахівця. Таким чином, сучасному суспільству потрібен фахівець, який індивідуальний, критично мислячий, творчий та креативний, а також має навички саморозвитку.

Соціально-економічні трансформації, що відбуваються в сучасному суспільстві, передбачають необхідність змін у системі освіти, які відповідають вимогам ринку праці та потребам інноваційної економіки. Особистісно-орієнтована модель освіти, що враховує зовнішні виклики та тенденції, має стати основою формування особистості, людського капіталу як основного фактора у поступальному розвитку суспільства, держави та економіки.

Застосування компетентного підходу в освітньому процесі сприяє досягненню головної мети вищої освіти та підготовки висококваліфікованого фахівця: компетентного, здатного ефективно виконувати роботу за спеціальністю, що прагне постійного професійного зростання; мобільного, який вміє працювати в команді та самостійно приймати відповідальні рішення.

Рівень інформатизації в усіх сферах життя збільшується щорічно, інформація стає найважливішим ресурсом у суспільстві. Роль інформації в усіх аспектах життєдіяльності людини: освіті, культурі, творчості, професійної діяльності набуває особливого значення. В епоху інформаційних технологій навички роботи з інформацією стають одним із найважливіших факторів професійної успішності спеціаліста у будь-якій сфері діяльності. Від знань та навичок у сфері інформаційних технологій залежить професійна успішність будь-якого спеціаліста, у будь-якій сфері діяльності. З впевненістю можна сказати, що інформаційна компетентність стала фундаментальною універсальною базою для успішного професійного розвитку фахівця.

Провідним напрямом у розвитку і модернізації освіти є компетентнісний підхід до інклюзивного навчання.

Основою глобального процесу інформатизації суспільства є інформатизація освіти. У цьому він має випереджати інформатизацію інших напрямів громадської діяльності, оскільки у процесі навчання формуються соціальні, психологічні, загальнокультурні передумови інформатизаційного суспільства. Нові потреби суспільства та особистості визначили інформаційну компетенцію як одну із базових, ключову [5].

Крім того, ця компетентність має деякі відмінні риси.

1. Оптимальність для якої характерний стрімкий розвиток інформаційної сфери.

2. Пріоритетність характеризується здатністю індивіда визначати важливість інформації.

3. Динамізму притаманна орієнтація на тенденції інформаційного розвитку.

У процесі формування інформатизованого суспільства в умовах інклюзивного навчання складаються певні тенденції, стереотипи інформатизованої поведінки, пріоритетні джерела інформації та способи інформаційного обміну, актуалізуються особистісні цінності та смисли; усе це відбивається на формуванні сучасного рівня інформаційної культури.

Тоді можна дійти невтішного висновку, що інформаційна компетентність – це досить загальне широке поняття, що охоплює широку галузь наукового та практичного інформаційного знання та досвіду. Розглянуто інформаційну компетентність як компонент у структурі інформаційної культури особистості. Термін інформаційної культури нерідко ототожнюється з таким терміном як інформаційна грамотність.

Інформаційна грамотність визначається як «уміння майбутнього фахівця ідентифікувати вид необхідної інформації, здійснити її пошук, здійснити її добір та аналіз, ефективно використовувати у професійній діяльності». Отже, термін інформаційної грамотності охоплює насамперед технологічну сторону роботи з інформацією. Враховує вибір технології роботи багато в чому визначається наявними технічними засобами. Знання та вміння роботи із сучасною комп'ютерною технікою визначають як комп'ютерну грамотність. Але головна відмінність грамотності від компетентності у тому, що грамотність це наявність знань, а компетентність – це здатність для самореалізації для вирішення поставлених завдань [3].

Основна суть інформаційної компетентності полягає у поєднанні інформаційно-технологічної та інформаційно-технічної компоненти:

Володіння навичками щодо використання комп'ютеризованого обладнання (телефон, комп'ютер, комп'ютерні мережі);

Здатність знаходити інформацію з різних джерел (як із періодичного друку, так і з електронних носіїв), представляти цю інформацію у зрозумілому для інших осіб вигляді.

Інформаційна компетенція багатогранна, а саме: для вироблення потрібних компетенцій потрібен відповідний інтелектуальний розвиток, наявність таких якостей як саморефлексія, алгоритмічне мислення, абстрактне мислення, визначення своєї позиції. Необхідність у комунікабельності: здатність до самостійності, використання інтерактивних режимів, бути у різних соціальних групах і функціонувати у них. Також варто відзначити поліфункціональність, адже формування інформаційної компетентності є однією з головних цілей освіти та інклюзивного навчання [1].

Оскільки інформаційна компетентність є основною у нашому інформаційному суспільстві, то її формування здійснюється на всіх рівнях освіти, мають виконуватися певні принципи такі як безперервність і наступність. Важливо з'ясувати, які компоненти формуватимуться на кожному етапі освіти. Необхідно спроектувати, ключові міжпредметні та

предметні компетентності, тим самим ми зможемо визначити зміст освіти у компетентнісному підході.

Опитування студентів показало, що близько 50 % опитаних не відчують дискомфорту працюючи в Інтернеті чи використовуючи електронну пошту, водночас лише 20 % можуть набирати текст на клавіатурі не дивлячись на неї й вільно користуються програмами текстових процесорів. Отже, рівень обізнаності досліджуваних варіюється від низького до професійного. Крім того, все яскравіше проявляється інформаційна нерівність студентів: понад 60 % студентів мають комп'ютерну техніку, тоді як інші не мають такої можливості як робота за комп'ютером чи ноутбуком. Можна зробити висновок, що розвивати інформаційну компетентність необхідно враховуючи особистісно-орієнтоване навчання [7].

Однією з вимог розробки програмного забезпечення є інтуїтивність і зрозумілість використання програмних продуктів. В результаті від користувача приховується сутність програмного вирішення проблем професійної діяльності, і це формує у студента хибне почуття, що комп'ютер сам все вирішує [8]. Тому немає потреби у вивченні основної термінології і методологічних підходів до вивчення інформаційних технологій. Отже, навчальний процес необхідно будувати не за принципом «натисни на кнопку – отримаєш результат», а виходячи з поставленого завдання, обговорення можливих методів вирішення, визначення необхідного підходу. Вироблення цих навичок неможливе без знань фундаментальних засад інформатики.

Необхідно звернути увагу на важливість викладача у формуванні інформаційної компетентності для студентів. Як показало опитування, близько 60 % опитаних вважають, що головна причина низької інформаційної підготовки – це низька кваліфікація викладачів. Викладачі інформаційних дисциплін та викладачі спеціальних дисциплін часто «відірвані» один від одного, тобто. викладач інформатики має слабе уявлення про предметну сферу інших дисциплін, а викладач спеціальних дисциплін має слабку інформаційну підготовку. Тісному контакту викладачів заважає і сама система навчального процесу, в основу якого переважно покладено класно-урочну систему. В цьому випадку викладач може передати студенту необхідні знання з предмета, але говорити про компетентнісний підхід вже не доводиться [4-6].

Для здобуття професійного рівня інформаційної компетентності необхідно створити умови для навчання кваліфікаційної роботи на комп'ютері. Цілком очевидно, що студент повинен мати навички роботи з найсучаснішим обладнанням та програмним забезпеченням (що відповідає його майбутній професійній діяльності).

Важливо залучати студентів до самостійної роботи з елементами науково-дослідної діяльності з активним використанням можливостей інформаційних технологій. Потрібно також забезпечити виконання принципу наступності та послідовності. Для реалізації індивідуальних

освітніх траєкторій у навчальних планах слід передбачити дисципліни на вибір, пов'язані з інформаційним блоком, що враховують ступінь підготовленості та виводять того хто навчається на заданий рівень інформаційної компетентності [2].

Застосування інформаційних технологій мають підпорядковуватися принципу технічної адекватності, тобто. у процесі навчання необхідно підтримувати технічні та програмні засоби на сучасному рівні. Наявний інформаційний ресурс має ефективно та раціонально використовуватись.

Висновки і пропозиції. Процес формування інформаційної компетентності як складової інформаційної культури містить сукупність взаємопов'язаних компонентів: Мотиваційний компонент орієнтований на наявність мотиваційних спонукань особистості до діяльності з інформацією; когнітивний компонент представлений системою знань про інформацію, інформаційну діяльність та джерела інформації; ціннісний компонент має на увазі наявність ціннісних орієнтацій особи на інформаційну діяльність; діяльнісний компонент має на увазі досвід застосування знань як системи загальних інформаційних умінь та навичок при використанні інформаційних технологій, а також розуміння сутності технологічного підходу до реалізації діяльності; знання особливостей засобів інформаційних технологій з пошуку, переробки та зберігання інформації; технологічні навички роботи з інформацією; рефлексивний компонент включає в себе вміння проводити самоконтроль задоволеності інформаційною діяльністю, рефлексію результатів роботи з інформацією, взаємодії при передачі інформації, здатності до співорганізації, корекцію отриманої інформації, усвідомлення та критичний аналіз інформаційної діяльності, складається з умінь оцінювати результати інформаційної діяльності, рефлексувати власне дії, вибирати альтернативні способи вирішення навчальних завдань щодо знаходження, використання та оцінювання інформації.

Список літератури:

1. Баловсяк Н. Х. Структура та зміст інформаційної компетентності майбутнього спеціаліста URL: http://www.ii.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KQSN/11/30.pdf.
2. Головань М. Інформатична компетентність: сутність, структура та становлення. Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. 2007. № 4. С. 62-69.
3. Грабовський П. П. Інформаційна компетентність учителя середньої школи. Вісник Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка. 2007. Вип. 37. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1955/>
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.

5. Крупський О. П., Стасюк Ю. М. Формування інформаційної компетентності майбутнього менеджера-економіста в сучасному освітянському просторі. URL: <http://www.ukrdeti.com/firstforum/h23.html>.

6. Литвинова С. Г. Формування інформаційно-комунікаційної компетентності (ІКК) вчителів-предметників. Інформаційні технології та засоби навчання. Електронне наукове фахове видання. 2008. Вип. 5. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/ITZN/em5/emg.html>.

7. Національна доктрина розвитку освіти. URL: <http://ukped.com/statti/zakoni-z-pitan-osviti/110.html>.

8. Христіанінов О. М. Мультимедійні технології у навчальному процесі вищої школи. Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. 2007. № 2. С. 78-85.

References:

1. Balovsiak, N. Kh. Struktura ta zmist informatsiinoi kompetentnosti maibutnoho spetsialista. Retrieved from: http://www.ii.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KQSN/11/30.pdf. [in Ukrainian].

2. Holovan, M. (2007). Informatychna kompetentnist: sutnist, struktura ta stanovlennia. *Informatyka ta informatsiini tekhnolohii v navchalnykh zakladakh*. № 4. S. 62-69. [in Ukrainian].

3. Hrabovskyi, P. P. (2007). Informatsiina kompetentnist uchytelia serednoi shkoly. *Visnyk Zhytomyrskoho derzh. un-tu imeni Ivana Franka*. Vyp. 37. Retrieved from: <http://eprints.zu.edu.ua/1955/> [in Ukrainian].

4. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy (2004). Biblioteka z osvითnoi polityky / pid zah. red. O. V. Ovcharuk. Kyiv: K.I.S., 112 s. [in Ukrainian].

5. Krupskyi, O. P., Stasiuk, Yu. M. Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti maibutnoho menedzheraekonomista v suchasnomu osvitiïanskomu prostori. Retrieved from: <http://www.ukrdeti.com/firstforum/h23.html>. [in Ukrainian].

6. Lytvynova, S. H. (2008). Formuvannia informatsiino-komunikatsiinoi kompetentnosti (IKK) vchyteliv-predmetnykiv. *Informatsiini tekhnolohii ta zasoby navchannia*. Elektronne naukove fakhove vydannia. Vyp. 5. Retrieved from: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/ITZN/em5/emg.html>. [in Ukrainian].

7. Natsionalna doktryna rozvytku osvity. Retrieved from: <http://ukped.com/statti/zakoni-z-pitan-osviti/110.html> [in Ukrainian].

8. Khrystianinov, O. M. (2007). Multymediini tekhnolohii u navchalnomu protsesi vyshchoi shkoly. *Informatyka ta informatsiini tekhnolohii v navchalnykh zakladakh*. № 2. S. 78-85. [in Ukrainian].

Володимир Степанович ДУДЧЕНКО
кандидат філософських наук, доцент,
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: vds190565@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9710-2895>

Олена Григорівна ДУЖЕВА
викладач першої категорії,
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: duzhevaolena@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8156-6986>

Інна Володимирівна ІВАНЮК
кандидат педагогічних наук, директор
«Загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів – правового
лицею №2»,
м. Тернопіль, Україна

УДК 37:330.342.23; 378

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ДУХОВНОСТІ

Дудченко В.С., Дужева О.Г., Іванюк І.В. Соціально-філософський аналіз феномену духовності. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 174-182. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У процесі наукової розвідки об'єктом дослідження постає феномен духовності, тому здійснено аналіз цього концепту з урахуванням досліджень сучасних мислеників і філософсько-історичного надбання людства. Кризове становище в багатьох царинах соціокультурного життя

акцентує увагу до філософського аналізу духовних, моральних засадничих умов функціонування і духовного розвитку людини і суспільства.

Мета. За мету поставлена здатність розкриття дискурсу глобалізаційних змін та стрімкого розвитку мережевого суспільства, які створюють дисбаланс у взаємодії духовного і матеріальних чинників існування суспільно-політичного життя. Адже новопосталий світ можна зхарактеризувати з точки зору високих досягнень в науково-технічній сфері, але не дивлячись на карколомні досягнення світ перебуває в духовно-екзистенційній кризі.

Результати. Нами зроблена спроба дослідити категорію духовність, яка рефлексує в умовах розгортання техногенної та інформаційних форм цивілізації, процес формування суспільства знань, з урахуванням інклюзії, в річищі становлення нової соціокультурної парадигми. Враховано революційні процеси постіндустріального, інформаційного, комунікативного, мережеваного, інклюзивного суспільства. Здійснено рефлексію функціонування духовності, окреслена можливість приймати адекватні рішення в умовах глобальних викликів і загроз, які ставлять під загрозу функціонування культурно-духовної царини світової спільноти загалом і української нації зокрема.

Актуалізується проблематика реалізації вічних і нетлінних потреб людини, а не тимчасових симулякрів суспільства споживання, які паплюжать і руйнують нетлінну царину людського духу. В першу чергу, це надважливо для тих авторів соціокультурної динаміки, які мають проблеми у розумовому чи фізичному розвитку. Це передбачає осмислення і застосування методів, які допоможуть кожній людині з інвалідністю рівноправно брати участь суспільно-політичному житті. Нами, в процесі наукової розвідки, плідно використано загальнонаукові методи (історизму, діалектики, індукції, дедуції, емпіризму, раціоналізму, прагматизму), а також методологію (синергетики, структурно-лінгвістичного аналізу, біхевіоризму, компаративістики, контент аналізу, емоційного інтелекту). Аналізується утворення духовно-етичних імперативів, роль міфології, науки (філософії), релігії в техногенному розвитку темпоральної цивілізації, критерії функціонування сучасного інформаційного суспільства. Наукові, теоретичні, концептуальні положення збагачують філософський дискурс про сенсоутворюючі засадничі положення моральності знань. Запропонована нами прагматична концепція ненасильницького функціонування суспільства може застосовуватись у проблемному полі розуміння і вирішення насущних проблем політичного життя, розв'язання конфліктних ситуацій на міжнародній арені, конфліктності в родині і суспільстві. Сподіваємось, що отримані здобутки можуть застосовуватись як методологічні основи історико-філософських, філософсько-політичних досліджень. Стаття дає матеріал для переформатування освітніх курсів, із соціально-гуманітарних предметів, з метою усунення контраверсійності викладання матеріалів і подолання теологічних і догматичних стереотипів.

Ключові слова: техногенна цивілізація, ідеали свободи; морально-етичні принципи, антропний принцип, суспільство знань, духовні імперативи суспільства, інформаційне суспільство, моральність, гуманізм, морально-духовні пріоритети, інклюзія.

Volodymyr DUDCHENKO

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: vds190565@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9710-2895>

Olena DUZHEVA

Lecturer of the first category,
Lecturer of Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Social and Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: duzhevaolena@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8156-6986>

Inna IVANYUK

PhD in Pedagogical Sciences,
Director of the Secondary School of General Education-Legal Lyceum № 2,
Ternopil, Ukraine

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF SPIRITUALITY

Abstract

Introduction. In the process of scientific exploration, the object of research is the phenomenon of spirituality and the analysis of this concept is carried out taking into account the research of modern thinkers and the philosophical and historical heritage of mankind. The crisis situation in many areas of socio-cultural life focuses on the philosophical analysis of the spiritual, moral basic conditions of functioning and spiritual development of man and society.

Purpose. The aim is the ability to reveal the discourse of globalization and rapid development of the network society, which create an imbalance in the interaction of spiritual and material factors of socio-political life. After all the new world can be characterized in terms of high achievements in science and technology, but despite the groundbreaking achievements, the world is in a spiritual and existential crisis.

Results. We have made an attempt to explore the category of spirituality, which reflects in the development of man-made and informational forms of civilization the process of forming a knowledge society, taking into account

inclusion, in the stream of a new socio-cultural paradigm. The revolutionary processes of post-industrial, informational, communicative, networked, inclusive society are taken into account. The functioning of spirituality is reflected, the possibility to make adequate decisions in the conditions of global challenges and threats, which endanger the functioning of the cultural and spiritual sphere of the world community in general and the Ukrainian nation in particular is outlined.

The problem of realization of eternal and imperishable needs of the person, instead of temporary simulacra of a society of consumption which will desecrate and destroy an imperishable realm of human spirit is actualized. First of all, it is extremely important for those authors of socio-cultural dynamics who have problems in mental or physical development. This involves understanding and applying methods that will help everyone with disabilities to participate equally in socio-political life. We, in the process of scientific exploration, fruitfully used general scientific methods (historicism, dialectics, induction, deduction, empiricism, rationalism, pragmatism), as well as methodology (synergetics, structural-linguistic analysis, behaviorism, comparative studies, content analysis, emotional). The formation of spiritual and ethical imperatives, the role of mythology, science (philosophy), religion in the man-made development of temporal civilization, the criteria for the functioning of the modern information society are analyzed. Scientific, theoretical, conceptual provisions enrich the philosophical discourse on the meaning-forming fundamental provisions of the morality of knowledge. Our proposed pragmatic concept of non-violent functioning of society can be applied in the problematic field of understanding and solving pressing problems of political life, resolving conflicts in the international arena, conflicts in the family and society. We hope that the obtained achievements can be used as a methodological basis for historical and philosophical, philosophical and political research. The article provides material for reformatting educational courses in socio-humanitarian subjects, in order to eliminate the controversy of teaching materials and overcome theological and dogmatic stereotypes.

Keywords: *technogenic civilization, ideals of freedom; moral and ethical principles, anthropic principle, knowledge society, spiritual imperatives of society, information society, morality, humanism, moral and spiritual priorities, inclusion.*

Вступ. Сучасний глобальний світ вступає в нову економічну, соціально-економічну, соціокультурну, духовну фазу розвитку, в якій знання, інформаційні технології набувають карколомного розвитку. Наша цивілізація зіткнулась з цілою низкою небачених викликів і загроз це локальні, регіональні, гібридні війни, екоцид і геноцид, початок рецесії світової економіки, техногенні катастрофи, голод і зубожіння значної кількості країн світу, лихоманка Ебола, нова пандемія COVID-19. Новопосталі терористичні акти і терористичні організації в Сирії, Іраку (ІДІЛ), в Палестині, Лівані (Хамас, Хезболла), в Афганістані (Талібан). Тому, на початку третього тисячоліття, знову звертаємось до актуальної проблематики людської свободи, морально-етичних цінностей, духовності,

кардинальних і якісно нових змін в економіці, правничих науках, в системі освіти і виховання.

Дослідження духовної царини світу і людини, морально-етичних імперативів викликає поживлений інтерес до проблематики аксіології духовних цінностей у філософії історії, соціальній філософії і соціальній психології, політології. Проте, категорії цінностей трактувались доволі специфічно і різноманітно в різноманітних школах філософської думки. Дж. Сантаяна, А. Мейнонг досліджували ці явища з позицій психологічного підходу, з позицій натуралістичної аксіології трактувались Р. Перрі, Дж. Дьюї, М. Вебер і Е. Дюркгейм запропонували в аксіології соціологічний підхід. Марксистсько-ленінська парадигма декларувала здатність розуміння духовних явищ, як похідних з політико-економічних чинників і суспільно-політичних процесів.

Попередні наукові концепції не спромоглися комплексно пояснити сучасні духовно-теологічні і соціогуманітарні аспекти функціонування українського суспільства і глобального світу. У ноовпосталих реаліях назріває потреба якісно нових принципів і концепцій соціогуманітарного знання, нового підходу до феномена духовності, створення нових наукових та освітніх програм і моделей розвитку вітчизняної педагогічної науки. Сучасний науковий дискурс припускає, що отримане знання повинно бути «людинорозмірним» і студентоцентричним, тобто співвідноситися з фундаментальними положеннями щодо людини та її буття, соціокультурної ідентичності, духовної сутності Універсуму.

Мета та завдання статті. Ми поставили мету окреслити проблемності духовного простору функціонування людини і суспільства в умовах невизначеності, хаотизації, турбулентності соціокультурної дизфункції. Що дозволить окреслити здатність давати відповіді на глобальні кризові явища. Людина, в умовах невизначеності, втрачає здатність вибудовувати життєві перспективи, знаходити мотивацію щодо осмислення правил і норм поведінки, переосмислювати притаманні форми і способи поведінки, створювати мотивуючі ідеали, духовні орієнтири та ідеали.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній світовій і вітчизняній науковій думці все більше уваги приділяється дослідження духовної царини, і в цьому річищі духовність розуміється як невід'ємна, фундаментальна частина життя людини в суспільстві і людства в Універсумі.

Г. Кисельов відзначає, що всі роздуми про духовність мають сенс лише на тій підставі, коли із своєю унікальною свідомістю справді являє собою вершину еволюції, як вважали Тейяр де Шарден, М. Мойсеєв, а не тупикову гілку щось, на кшталт, неандертальця в історії людства. Але якщо розгледіти у вченні Ісуса Христа, одкровенні Іоанна про апокаліпсис не тільки символічне попередження людству про необхідність духовного вдосконалення, без чого його чекає деградація і загибель? Тоді можна спрогнозувати, що еволюційний процес (аналогом котрого являється релігійний символ Бога) знайде інші можливості свого подальшого розгортання. Чи це буде знову поєднано із свідомістю, чи з'являться де-небудь «у Всесвіті інші її носії, чи виникнуть якісь інші форми життя, ми,

невдахи, уже не визнаємо» [1, с.15]. Тому синтез антропного принципу, принципу доцільності і духовної змістовності створює людинообразність, людиновимірність особистості. Вони вимагають від суб'єкта взаємодії і колосальної відповідальності. Тим самим виявляється міра допустимої поведінки в рамках людських відносин, вона необхідна суспільству як спосіб імперативності діапазону діянь, дозволених людству на тому або іншому етапі розвитку для самозбереження і цивілізаційного розвитку. Моральна саморегуляція дозволяє людині вберегти себе через активне формування всього розмаїття світу через опірність насильницьким діям по відношенню як до себе, так і до усього іншого. В даному річищі слід відзначити мислителів Київської філософської школи: В. Шинкарука, О. Яценка, В. Іванова, Б. Рутковського, С. Кримського, В. Малахова, В. Табачковського та ін., які ставили завдання висвітлити особливості експлікації духовно-моральної проблематики в умовах діяльнісного підходу, аналізувати світоглядно-антропологічні аспекти духовних та морально-етичних феноменів в контексті тематизації філософами «пізнього радянського марксизму» понять «особистості», «досвіду», «життєвого світу», «духовності», «культури». В умовах катастрофічності світу філософська антропологія заявляє про конкретний метод мислення, що здатний відмовитися від уявлень про лінійність розвитку світу, соціуму і людини і запропонувати самій людині вирішувати, якою вона буде завтра і при цьому нести персональну відповідальність за спроектоване та втілене майбутнє. Сучасний інтелект виходить з визнання майбутнього людини і людства відкритими в умовах не врівноваженості складних систем, ненадійності, ризиків зростання не бажаних і не навмисних наслідків руйнівної діяльності людського розуму. Передбачаючи небезпеку можна шукати засоби порятунку але, для вирішення проблем необхідно визначитися з онтологічним статусом людини в світі, котра стала проблемою для самої себе і оточуючого довкілля. Людина, як предмет антропології вивчається як відкрита можливість і перспектива, як творець самої себе з огляду своєї природної і соціокультурної сутності. Онтологічно, як недостатньо духовно довершена істота людина знаходиться в проміжному положенні, її екзистенція буття-поміж природним і божественним станом. Нестабільна, не прогнозована, непередбачувана людина доступна для пізнання і порівняння з іншими представниками біосфери. Можна говорити, що на відміну від тварини людина примітивна, непристосована до біологічного існування, тому що у цьому відношенні незавершена, вона - унікальний експеримент. Х. Плеснер наголошував, що на відміну від тварини, яка є лише тілом, фізичною функцією, людина взаємодіє з тілом і тому вона є тілом і має тіло, при цьому далеко не вичерпуючись ні першим, ні другим положенням. На психо-соматичному рівні людина неоднозначна. Також людина має унікальну можливість, із усіх представників біологічного виду, підняти себе від тваринного стану до божественних висот духовного просвітлення. Людина – це образ Божий, у неї є потенціал і завдання на Землі «служити людям, трудитись, творити добро, брати участь у справі порятунку всього людства» [2, с. 179].

М. Шелер розмірковував, якщо нижчі рівні біологічної структури людини схожі на структури рослин і тварин, то психофізичні та соціокультурні значно відрізняються. Хоча афекти, інстинкти, асоціативна пам'ять і практичний розум властиві не тільки людині, але вона відрізняється рівнем, якісними та кількісними характеристиками. І це робить людину іншою біологічною субстанцією у Всесвіті, єдино неповторною і унікальною, вона не детермінована у своїх діях лише природними чинниками, вона їх прогнозує і проектує, володіє потенційною здатністю управляти своїми потребами та інстинктами, здійснювати етичний і духовний вибір [3]. Людина здатна об'єктивувати себе в своїй самосвідомості, створювати ідеальне майбуття, означений атрибут можна назвати людським духом, або, за східною релігійно-філософською традицією атмічним станом Буття. А. Гелен писав про людину, що вона порівняно легко адаптується в різних природних умовах існування, але інстинктів у неї збереглося значно менше у процесі цивілізаційного розвитку, біологічні недоліки створюють умови до подальшого розвитку людини через виховання і навчання, і доручення до культурної спадщини людства. Для педагогіки і системи виховних закладів важливіє постає конотація того, що тільки завдяки навчанню і вихованню людина стає людиною, більш того – особистістю. Особливість людини це орієнтації на майбутнє, на те, що знаходиться у вимірах простору, часу, вічності. Психоемоційна та морально-духовні сфери людини відрізняють її від «братів наших менших» – вона страждає, любить, ненавидить. Людина володіє семантикою, знаковими системами, мовою які дозволяє їй жити цивілізовано, не тільки теперішнім моментом, але мати історичне минуле, сьогодення і майбутнє. Володіючи здатністю об'єктивації, людина створює світову історію, культуру, релігію, філософію. Унікальність кожної людини є в тому, природній світ дає їй біологічний фундамент і передумови для фізичного розвитку, які мають потенціал створювати неповторну антропологічну і духовну сутність. І це можливо, бо людина усвідомлює саму себе, рефлексує, ставить завдання, створює ідеали та цінності. Гегель писав, що людина здатна до детального розгляду диференційованого всередині себе визначеності ідеалу, котрий розвивається у вигляді процесу, його «ми можемо означити, в загальному, як діяльність. ідеал – це ідея, що розглядається з боку її існування відповідного поняття» [4, с.142-143]. У процесі формування людина постала умілим створінням, потім розумною, у релігії Людинобогом, у Аристотеля політичною істотою, у Ніцше «надлюдиною», фрейдівською людиною-лібідо, і нарешті-людиною влади. Така неоднозначна, багатолика, непередбачувана, вона причина самої себе. Тому є пересторога, на що спрямує зазіхання людина, чи будуть відповідати цілі і методи нашого суспільства Божественним цілям, чи не надумас людина в черговий раз «пограти м'язами» і вирішувати проблеми з позиції сили. Є різноманітні погляди на цю складну тематику. Починаючи з культурологічних та філософських концепцій Нового часу, з механістичним трактуванням антропології вважається, що людина жорстко детермінована, є жертвою обставин, і її роль у власному становленні нікчемна. На рівні буденної свідомості більшість людей схильна пояснювати себе і свою долю,

«свій хрест» життєвими чи політичними обставинами, відводячи собі при цьому найменшу роль у роботі над собою. Так росте слабка людина, безвідповідальна і квола, тому від кожного залежить: чи він підніметься з колін, чи буде увесь час животіти з комплексом меншовартості.

Будучи причиною самої себе, людина весь час «майструє», довершує власний духовний потенціал. Досить важливо, що у вихованні та навчанні вона здатна рефлексувати, усвідомлювати свої рішення, давати на них відповідь з точки зору моральності і нести відповідальність. Вона має здатність ненавидіти і прощати, гніватися і захоплюватися прекрасним, заздрити, опускаться до звірячого стану, грішити і мати можливість на покаяння і спокуту. Положення духовного в антропоморфному носіїві – одвічна філософська головоломка. Паскаль називав людину «дивним предметом природи», бо вона не здатна не лише пізнати власне тіло, а, тим паче сутність духу.

Ми спостерігаємо невтішну картину зростання бездуховності. Актуально звучать слова Д. Чижевського, який писав: «філософський інтерес прокинувся в історії Русі після прийняття християнства» [5, с. 24].

Василь Зеньковський писав, що: «Проблема людини, її сутності і долі, сенсу її життя стояла в самому фокусі його роздумів. Основне поняття, яке з усіх сторін аналізує Сковорода, є поняття – серця, – тут Сковорода залишається на ґрунті біблійного вчення про серце» [6, с. 72]. Ключову роль надавав Памфіл Юркевич, який писав: «серце є концентрацією душевного і духовного життя» [7, с. 69], далі «серце є місцем всіх пізнавальних можливостей душі» [7, с. 70] і далі продовжує «серце є серцевиною морального життя людини» [7, с. 71]. Його погляди можна вважати універсальними, бо він не звеличує і не принижує людину, а вважає, що: «в людському дусі дійсно є умови, здатні народити «іскру божу», здатну спонукати всю людину на подвиги правди і добра. Людина не є злим духом, завжди руйнівним, але й не є світлим ангелом. Але попри всі духовні устремління людина все ж залишається людиною, вона знаходить людське, в першу чергу, в собі, в ній завжди залишається можливість любові, милосердя, поваги до других» [7, с. 185-186]. Важливим етапом перегляду тих уявлень про сутнісні властивості людини, котрі ініціювались діяльністю її витлумаченням, стало визначення духовності як потентності гармонізації Універсу з внутрішнім світом особистості на душевні основі (Сергій Кримський). Необхідність етизації діяльності зумовила повернення до християнського тлумачення ряду наріжних «екзистенціальій» (особистісних виявів) духовності, зокрема триєдності «Віра-Надія-Любов», котра є базисною для розуміння духовності. Не менш важливою є антропобуттєва вкоріненість духовного стрижня. Без цього усвідомлення останнє немовби зависає у повітрі як недосяжна ідеальна норма та як постійний докір конкретній людині щодо її «неповноцінності».

Висновки і пропозиції. Моделі поступального розвитку сучасної цивілізації можуть бути різноманітними і між ними потрібно вибудовувати діалог розуміння і вироблення оптимальних стратегій. Тим паче, що принцип пріоритетності загальнолюдських цінностей – не просто забаганка

політиків чи дотепна фраза, а категоричний імператив, який повинен рефлексуватись різними типами і школами філософської думки, на основі базових цінностей світової культури. Культурно-історична спадщина має величезний багаж духовних глибин, це створює обнадійливі перспективи для гармонійного і збалансованого розвитку людства.

Список літератури:

1. Кисилёв Г. С. Свобода и эволюция. *Вопросы философии*. 2005. № 10. С. 3-16.
2. Ди Зерига Гус Христиане и язычники: Анализ воззрений и поиски взаимопонимания. [Гус Ди Зерига. пер. с англ. К. Савельева]. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2002. 304 с. (Пути духовности).
3. Шелер М. Ресентимент в структур моралей. *Социологический журнал*. 1997. № 4. С. 79-115.
4. Георг Вильгельм Фридрих Гегель. Лекции по эстетике. *Эстетика*. В 4 т. Москва: Искусство, 1968. Т. 1. 311с.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза». 1992. 230 с.
6. Зеньковський В. В. История русской философии. Соч. в 4 кн. Ч. 1. Ленинград: «ЭГО», 1991. 220 с.
7. Юркевич П. Д. Философские произведения. Москва: «Правда», 1990. 669 с.
8. Юркевич П. Д. Мир с ближним, как условие христианского общежития. *Философская и социологическая мысль*. 1992. №9. С. 94-100.

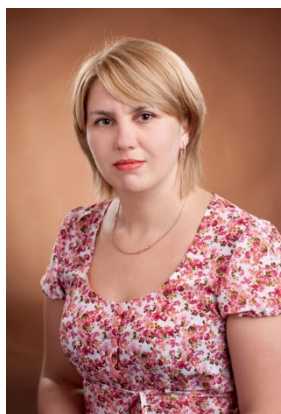
References:

1. Kisilov, G. S. (2005) Svoboda i evolyutsiya. *Voprosy filosofii*. № 10. S. 3-16. [in Russian].
2. Di, Zeriga Gus (2002) Khristiane i yazychniki: Analiz vozzreniy i poiski vzaimoponimaniya. [Gus Di Zeriga. per. s angl. K. Savelyeva]. Moskva : FAIR-PRESS. 304 s. (Puti dukhovnosti). [in Russian].
3. Sheler, M. (1997) Resentiment v struktur moraley. *Sotsiologicheskii zhurnal*. № 4. S. 79-115. [in Russian].
4. Georg Vilgelm Fridrikh Gegel (1968) Lektsii po estetike. *Estetika*. V 4 t. Moskva: Iskusstvo. T. 1. 311s. [in Russian].
5. Chyzhevskiy, D. (1992) Narysy z istorii filosofii na Ukraini. Kyiv: Vyd-vo "Orii" pry UKSP "Kobza". 230 s.
6. Zenkovskiy, V. V. (1991) Istoriya russkoy filosofii. Soch. v 4 kn. Kn. 1. Leningrad: "EGO". 220 s. [in Russian].
7. Yurkevich, P. D. (1990) Filosofskiye proizvedeniya. Moskva: "Pravda". 669 s. [in Russian].
8. Yurkevich, P. D. (1992) Mir s blizhnim, kak usloviye khristianskogo obshchezhitia. *Filosofskaya i sotsiologicheskaya mysl*. № 9. S. 94-100. [in Russian].

Раїса Віталіївна КОЗАК

кандидат філологічних наук, доцент,
в.о.завідувача кафедри суспільно-гуманітарної та
інклюзивної освіти імені Т.Г. Сосновської,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: rajakozak1916@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4779-1765>

Таїсія Василівна БОРОВИСЮК

викладач кафедри суспільно-гуманітарної та інклюзивної
освіти імені Т.Г. Сосновської,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: tajabor@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4030-5995>

УДК 378.147:376.112.4

КОМУНІКАЦІЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: МІСЦЕ, ОСОБЛИВОСТІ, ПОТРЕБИ

Козак Р.В., Боровисюк Т.В. Комунікація в інклюзивному освітньому просторі: місце, особливості, потреби. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 183-194. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Актуальність обраної теми статті мотивовано беззаперечним розумінням інклюзивного освітнього простору як основи забезпечення рівного доступу до освіти для усіх, хто навчається, з урахуванням особливих освітніх потреб й індивідуальних можливостей. Цілком закономірно підкреслено, що інклюзивна освіта розвиває методологію, спрямовану на усіх учнів / студентів, визнає, що усі вони є індивідуальностями з різними потребами у навчанні.

У цьому зв'язку указано, що всупереч тому, що на сьогоднішньому етапі розвитку інклюзивного освітнього простору реалізуються моделі інклюзивної практики навчання у безперешкодному середовищі, яке забезпечує права учнів / студентів на здобуття освіти і соціалізацію,

маємо перешкоди інформаційні і комунікаційні, через що виникає потреба у педагогах абсолютно нового типу, запиту на педагогів, які є носіями гуманістичних цінностей, які мають необхідні професійні комунікативні компетенції навіть за умови відсутності необхідної фахової інклюзивної освіти, використовують інформаційні і комунікативні технології.

Метою статті передбачено теоретико-методологічне обґрунтування концепції формування інклюзивної комунікативної готовності педагогів в умовах закладів освіти різного типу та рівня.

Результати. Опираючись на аналіз наукової, педагогічної та методичної літератури, результати дослідження науковців та власні спостереження, підкреслено важливість комунікативної компетентності педагога, який працює з учнями / студентами з особливими освітніми потребами, оскільки саме комунікація уможливорює не тільки здійснення взаємодії з вихованцями, котрі мають обмеження через здоров'я, створює умови для їхньої комунікативної соціальної адаптації, але й формує у їхніх однокласників / одногрупників інклюзивну комунікативну культуру, повагу і толерантне ставлення до тих, хто «не такий, як усі».

Важливість комунікативної інклюзивної готовності, зацентована ще у 30-роках ХХ століття Л. Виготським, виділяється як одна із ключових компетенцій на сьогоднішньому етапі входження України до Європейської спільноти (задекларована Радою Європи), передбачена і загальноосвітніми Програмами з української мови. Для адаптації освітнього середовища з урахуванням особливостей та освітніх потреб кожного учня / студента педагог має володіти різними, втім числі альтернативними техніками і прийомами комунікації, пристосовувати навчальну інформацію до їхніх особливостей і потреб.

Доведено, що усі учні / студенти з особливостями психофізичного розвитку зазнають певних труднощів у використанні словесного мовлення, що часто стає основною причиною неуспішності. Саме тому комунікативний компонент професійно-педагогічної діяльності в умовах інклюзивного навчання має виражену специфіку.

Перспектива дослідження може бути зреалізована через пошук і розробку методів і прийомів роботи, широке залучення колективу батьків до розв'язання освітніх завдань та завдань взаємодії і комунікації учнів / студентів.

Ключові слова: інклюзія; інклюзивна освіта; інклюзивне навчання; інклюзивний освітній простір; комунікація; комунікативний компонент.

Raisa KOZAK

PhD in Philological Sciences, Associate Professor,
Head of Department of Social-Humanitarian and Inclusive Education
named after T.H. Sosnowska,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: rajakozak1916@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4779-1765>

Taisiia BOROVIYSIUK

Lecturer, Department of Social-Humanitarian and Inclusive Education named
after T.H. Sosnowska,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: tajabor@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4030-5995>

COMMUNICATION IN INCLUSIVE EDUCATIONAL SPACE: PLACE, FEATURES, NEEDS

Abstract

Introduction. The relevance of the chosen topic of the article is motivated by an indisputable understanding of inclusive educational space as a basis for ensuring equal access to education for all learners, taking into account special educational needs and individual opportunities. It is quite natural to emphasize that inclusive education develops a methodology aimed at all pupils / students, recognizes that they are all individuals with different learning needs. In this regard, it is pointed out that despite the fact that at the present stage of development of inclusive educational space, models of inclusive practice of learning in a barrier-free environment are implemented to ensure the rights of pupils / students to education and socialization. Due to informational and communication barriers teachers of a completely new type are needed, those who are carriers of humanistic values, who have the necessary professional communicative competencies, even in the absence of the necessary professional inclusive education, those who can use information and communication technologies.

Purpose. The objective of the article is the theoretical and methodological substantiation of the concept of formation of inclusive communicative readiness of teachers in the conditions of educational establishments of different types and levels.

Results. Based on the analysis of scientific, pedagogical and methodological references, research findings and own observations, the importance of communicative competence of teachers working with pupils / students with special educational needs is emphasized, as communication allows not only interaction with students with disabilities. creates conditions for their communicative social adaptation, but also forms in their classmates / groupmates an inclusive communicative culture, respect and tolerant attitude towards those who are "not like everyone else".

The importance of communicative inclusive readiness, emphasized in the 1930 s by L. Vygotsky, stands out as one of the key competencies at the current stage of Ukraine's accession to the European Community (declared by the Council of Europe), provided by general Ukrainian language programs. To adapt the educational environment to the characteristics and educational needs of each

pupil / student, the teacher must have different, including alternative techniques and methods of communication, adapt educational information to their characteristics and needs.

It has been proven that all pupils / students with specific psychophysical development experience certain difficulties in using verbal speech, which often becomes the main reason for failure. That is why the communicative component of professional and pedagogical activity in the conditions of inclusive education is of special importance.

The prospect of research can be realized through the search for and development of methods and techniques, broad involvement of parents in solving educational problems and tasks of interaction and communication of pupils / students.

Keywords: *inclusion; inclusive education; inclusive learning; inclusive educational space; communication; communicative component*

Вступ. Наше сьогодні характеризується значними змінами в освітній галузі, серед яких – з'ява Нової української школи (НУШ), розширення напрямів освіти, зміни у системі навчання тощо. З новими напрямками у розвитку освіти до лексичного складу української мови входять нові лексеми, що позначають ці поняття, зумовлюючи розширення словника у різних галузях суспільного життя, за рахунок, в основному, іншомовних термінів-запозичень. Це позначається на комунікативних особливостях мовців, які потребують нових комунікативних компетенцій. Зокрема, у нашому житті сьогодні міцно вкоренився термін «*інклюзивна освіта*» – «система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в спеціально створених умовах закладу загальної середньої освіти» [13, с. 20].

У кожному навчальному закладі будь-якого типу та рівня (загальноосвітній школі, гімназії, ліцеї, коледжі, інституті, університеті тощо) на заняттях крім звичайних учнів / студентів перебувають діти з особливими освітніми потребами (ООП), а, відтак, з особливими комунікативними потребами. Попри загальні закони і загальновідомі дидактичні принципи, інклюзивна освіта підпорядковується специфічним принципам, серед яких маємо і такий: «Кожна людина має право на спілкування і на те, щоб бути почутим». І саме тому виникає необхідність у педагогах абсолютно нового типу, запити на педагогів, які є носіями гуманістичних цінностей, які мають необхідні професійні комунікативні компетенції навіть за умови відсутності необхідної фахової інклюзивної освіти. Тому тема статті є *актуальною*.

Мета та завдання статті. *Мета статті* передбачає теоретико-методологічне обґрунтування концепції формування комунікативної інклюзивної готовності педагогів в умовах закладів освіти різного типу та рівня.

Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1. Описати соціальні передумови розвитку наукового бачення комунікативної інклюзивної готовності педагога.

2. Розкрити зміст поняття «комунікативна інклюзивна готовність педагога»; визначити функції і зміст компонентів комунікативної інклюзивної готовності педагога.

3. Визначити педагогічні умови формування комунікативної інклюзивної готовності педагога на основі компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікативна інклюзивна готовність педагога, соціального працівника є безпосередньою реалізацією прав людини, гарантованих нормативно-правовою базою, як-от: Конституцією України, зокрема правом на освіту (ст. 53) [8]. Конституційні права в Україні забезпечуються прийняттям та виконанням відповідних законів у сфері освіти, які з'явилися за роки Незалежності. Основними з них є: Закон про освіту (1991р.) [5], Закон про дошкільну освіту (2001р.) [4] та інші. Проте зазначена нормативно-правова база не враховувала сучасних поглядів щодо освіти дітей з особливими потребами, не була спрямованою на інклюзивну освіту, мабуть, тому, що усі вони були прийняті до 2009 року – до моменту ратифікації Україною Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [6]. Конвенція стала важливим поступом у питанні формування Україною нової державної політики щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами, створила передумови для нового усвідомлення поняття інвалідності з погляду соціальної моделі, що зумовило потребу нового розгляду різних аспектів інклюзивної освіти в цілому, а комунікативної компетентності – зокрема.

В наукових працях зарубіжних (А. Гартнер, Дж. Деспелер, Т. Лорман, Дж. Лупарт, Л. Флоріан тощо) та вітчизняних учених (Е. Данілавичюте, А. Колупаєва, Л. Коваль, С. Кульбіда, С. Литовченко, Т. Сак, Т. Скрипник, О. Таранченко, А. Шевцов тощо) висвітлювалися проблеми навчання дітей та молоді з особливими освітніми потребами в інклюзивних навчальних закладах різних типів. Українські учені А. Колупаєва, О. Таранченко, Л. Коваль та ін. розробили низку теоретично значущих наукових праць і практично важливих методичних посібників та навчальних курсів з питань інклюзивного навчання. Утім, питання комунікативної інклюзивної готовності, надання учням з особливими освітніми потребами комунікативного супроводу розглядались частково. На важливість комунікативної інклюзивної готовності указував ще у свій час Л.С. Виготський, акцентуючи на тому, що цінність діалогічної комунікації полягає у природності використання емоцій, жестів, стислих та швидких відповідей, а монологічної – у її художній образності, лексичному та синтаксичному розмаїтті, вияві власного бачення предмета комунікації [2].

Комунікативність на сьгоднішньому етапі розвитку суспільства – етапі входження України до Європейської спільноти – є однією із ключових компетенцій, адже Рада Європи вважає, що молоді європейці мають володіти такими основними компетенціями: а) соціально-політичною, що передбачає уміння брати на себе відповідальність, бути учасником

спільного прийняття рішень, регулювання конфліктів ненасильницьким шляхом, учасником функціонування та покращення демократичних інститутів; б) соціокультурною, яка передбачає розуміння неоднаковості, повагу один до одного, здатність проживати з людьми інших культур, мов і релігій; в) комунікативною, яка полягає у володінні усним і писемним мовленням, а також декількома мовами; г) інформаційною, що забезпечить готовність і здатність працювати з сучасними джерелами інформації г) спроможністю учитися все життя як основою безперервної професійної освіти [7]. Усі перелічені компетенції мають безпосередній зв'язок із комунікативністю.

Комунікативна компетентність передбачена і загальноосвітніми Програмами з української мови (Українська мова. Модельна навчальна програма для закладів освіти, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти; Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10-11 класи. Рівень стандарту). Програми відображають «засадничі ідеї Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23. 11. 2011 р. № 1392), Державного стандарту початкової загальної освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 20. 04. 2011 р. № 462), а також концепції «Нова українська школа». У них зазначено: «Спілкування державною мовою – готовність (здатність) студента засобами української мови успішно взаємодіяти в процесі розв'язання типових для віку життєвих проблем; сформованість ціннісного ставлення до мови свого народу, наявність досвіду спілкування державною мовою» [12, с. 5], «У контексті ключових підходів сучасної освіти (компетентнісний, особистісно орієнтований і діяльнісний) шкільний предмет «Українська мова» є засобом розвитку й соціалізації учнів, становлення їх як особистостей і громадян своєї країни. Здобуті у процесі навчання української мови знання, набуті вміння й навички мають бути опорою, яка дасть учням змогу реалізувати себе в житті, стати носіями культури свого народу, ініціаторами відновлення й збереження найкращих культурних традицій свого народу» [11, с. 5].

На основі аналізу підходів учених до трактування понять «комунікативна компетентність» та «комунікативна компетентність в інклюзивному середовищі», взято за ключову таку дефініцію дослідження: «комунікативна компетентність педагога – це інтегративне особистісне утворення, яке розглядається як результат сформованості професійних компетенцій та особистісних якостей (доброзичливість, тактовність, емпатійність, об'єктивність, толерантність, організованість, ініціативність тощо) майбутнього педагога, котрі дозволяють встановлювати психологічний контакт із студентами, колегами; логічно, науково та стисло передавати предметну інформацію; керувати процесом спілкування та організовувати педагогічно доцільну взаємодію в інклюзивному середовищі; виховувати гармонійно розвинену особистість, творчо

вирішувати будь-які педагогічні завдання, що виникають у освітньому процесі» [10, с. 146].

Перетворення освіти в інклюзивну вимагає колективного мислення і дій щодо соціальної справедливості з урахуванням навчального потенціалу кожного учня, тому необхідно розробити нові гуманітарні технології взаємодії, які б навчили слухати і сприймати різних за посадою та профілем фахівців, виробляли уміння діяти спільно й ефективно в інтересах дитини не одноразово, а на довгострокову перспективу, виявляли відповідальність і скоординованість щодо захисту інтересів студентів. Постійно вивчали і вдосконалювали нові принципи професійного спілкування. Таке розуміння і такий підхід уможливить удосконалення особливостей «розвитку мовлення: рівень сформованості комунікативних умінь; розуміння усної й писемної мови; стан звуковимови та сформованість фонематичних умінь; словниковий запас відповідно віку; граматичну будову мовлення; стан зв'язного мовлення (уміння будувати монолог та діалог) [9, с. 129].

У реальних життєвих умовах сфера комунікації і взаємодії розширюється, унаслідок чого відбувається згуртування колективу тих, хто навчається, і соціального угруповання. Саме тому педагог, працюючи в інклюзивних умовах, має чітко розуміти місце комунікації, особливості та потреби учасників такого освітнього процесу. Це зумовлено тим, що інклюзивна освіта як полісуб'єктний освітній простір, вимагає розширення комунікативних компетенцій педагогів закладів загальної та фахової освіти. Зміст комунікативної готовності і компетентності педагога інклюзивної освіти визначається основними напрямками професійно-педагогічної діяльності (навчально-виховної, консультативної, навчально-методичної, інноваційної, інтерактивного навчання, науково-дослідницької, інформаційно-просвітницької, організаційної), що передбачає наявність сформованого комплексу академічних, професійних і соціально-особистісних компетенцій, тобто, їхньої здатності і готовності використовувати знання щодо комунікативних особливостей різних категорій дітей / студентської молоді з ООП у розв'язанні професійних завдань. Виникає потреба сприймати кожну дитину / студента з позицій сильного, позитивного боку, бачити комунікативні особливості кожного, застосовувати у практичній діяльності в умовах інклюзивної освіти різні педагогічні технології, методики навчання і виховання з урахуванням комунікативних особливостей кожної дитини з ООП. Для адаптації освітнього середовища з урахуванням особливостей й освітніх потреб кожного учня / студента педагог має володіти різними, в тім числі альтернативними техніками і прийомами комунікації, пристосовувати навчальну інформацію до особливостей і потреб кожної дитини. Цього слід дотримуватися тому, що комунікативна взаємодія за інклюзивного навчання має свої переваги у порівнянні з іншими формами навчання. Для прикладу порівняємо особливості комунікативної взаємодії інтегрованого та інклюзивного навчання (табл. 1):

Порівняльні особливості комунікативної взаємодії інтегрованого та інклюзивного навчання

<i>Тип взаємодії</i>	<i>Інтегроване навчання</i>	<i>Інклюзивне навчання</i>
Взаємодія і комунікація тих, хто навчається	Часткова можливість взаємодії і комунікації в освітньому просторі: під час спільних уроків і, якщо можливо, на перервах	Повна можливість взаємодії і комунікації упродовж всього навчального часу
Взаємодія і комунікація батьків	Часткова можливість реалізації: організаційні умови інтегрованого навчання і виховання не зумовлюють загальних для усього колективу завдань, розв'язання яких передбачає комунікацію і взаємодію, розуміння спільноти і згуртованості групи не формується	Повна можливість реалізації: батьки усіх дітей взаємодіють у загальних питаннях навчання, виховання, організації й участі у спільних заходах

**Примітка: сформовано автором*

Як бачимо, інклюзивне навчання переважає, реалізуючи повну можливість взаємодії та комунікації.

Таким чином, очевидним детермінантом розвитку практик інклюзивної освіти є організаційні і змістові обмеження, такі, як обмеження освітнього середовища у можливостях обліку потреб кожного, хто навчається, необхідність адаптації дитини до вимог закладу освіти, освітня сегрегація тих, хто навчається, з «особливостями», професійна неготовність педагогів до роботи з дітьми з обмеженими освітніми потребами, сумнівна якість при одночасній реалізації різних освітніх програм в одному освітньому просторі, обмежені можливості організації спільної навчальної наявності учнів.

Кожен компонент у комунікації має функційне наповнення. Так, конструктивний компонент педагогічної діяльності може бути поданий як внутрішньо взаємозв'язані (аналітична, прогностична і проектна) функції, а комунікативний включає перцептивну (проникнення у внутрішній світ юдини), власне комунікативну (встановлення педагогічно цілеспрямованих відносин) і комунікативно-операційну (активне використання засобів педагогічної техніки) функції [14].

Ефективність педагогічного процесу обумовлена наявністю постійного зворотного зв'язку. Оскільки умови інклюзивної освіти передбачають спільне навчання і виховання з урахуванням можливостей і потреб (фізичних, соціальних, освітніх) кожного учня, а також забезпечення соціальної інтеграції учнів з особливими освітніми потребами, то пошук і розширення меж комунікативної компетентності, що передбачає, з одного боку, оволодіння і використання в навчальному процесі засобів і прийомів

альтернативної комунікації, з іншого боку, є розширенням кола комунікаційних партнерів.

Всі діти з психофізичними порушеннями розвитку відчують більші або менші труднощі у використанні словесної мови, тому часто особливості розвитку мови є основною причиною навчального неуспіху. Саме тому комунікативна складова професійно-педагогічної діяльності в умовах інклюзивної освіти набуває яскраво вираженої специфіки. Пошук і розробка індивідуальних, специфічних методів і прийомів, широке залучення батьківської спільноти до вирішення як освітніх проблем, так і завдань взаємодії і спілкування дітей стають основою особливої професійно-педагогічної діяльності, визначають зміст комунікативної підготовки майбутніх педагогів, комунікативну компетентність, що розкриває їх можливість працювати в інклюзивній освіті.

Важливу роль у формуванні комунікативної інклюзивної готовності відіграє пізнавальна складова, яка визначає *намір* («задум, бажання зробити що-небудь») [1, с. 570], і *здатність* («властивість», «природне обдарування, здібність») [1, с. 360] вчителя сприймати і реалізовувати інклюзивну освіту як об'єкт настанови, його концептуальну ідею, сутність, фактори, що визначають його ефективність, а також мати знання, що характеризують особистість «особливих» дітей, індивідуальність їх виховної діяльності, уявлення про організацію і зміст навчального процесу в умовах інклюзивної освіти, роль суб'єктів інклюзивного освітнього простору у створенні комфортного адаптивного комунікативного освітнього середовища для кожної дитини.

Комунікативний компонент має важливе смислове і функційне навантаження, визначає *намір* і *здатність* педагога організувати взаємодію й спілкування з учасниками інклюзивного освітнього простору, відшукувати й використовувати адекватні засоби і техніки комунікації, проєктувати комунікацію. Основою наміру стають знання, уміння, компетенції, адекватні бажанню здійснити комунікативну дію або вчинок.

У контексті нашого дослідження комунікація в інклюзивному освітньому просторі є акмеологічною складовою, яка поєднує інклюзивну готовність, особистісну зрілість та акмеологічну позицію педагога щодо інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. Комунікативна інклюзивна готовність педагога – це системна характеристика особистості суб'єкта професійно-педагогічної діяльності, що включає в себе інклюзивний аттитюд (соціальну установку педагога на роботу в умовах інклюзивної освіти) – попередня активність, налаштованість і готовність діяти певним чином, що випереджає конативні стратегії і акти та впливає на професійну поведінку і досвід комунікативної інклюзивної освітньої діяльності, а також змістовно обумовлена освітніми результатами (комплексом компетенцій) [3].

Комунікативна компетентність передбачає здатність індивіда ефективно взаємодіяти з навколишнім соціумом. Відтак, під ефективною взаємодією ми розуміємо такі комунікативні уміння педагога:

- а) орієнтування в соціальних ситуаціях;
- б) безпомилкове визначення власних особливостей й емоційних проявів суб'єктів освітнього простору;
- в) реалізація адекватних способів взаємодії.

Більшість учених розглядає комунікативну компетентність з позицій комунікативного, інтерактивного і перцептивного рівнів адекватності партнерів по взаємодії. Наявність високого рівня комунікативної компетентності дає можливість змалювати характерний портрет педагога інклюзивної освіти:

- а) врівноважений;
- б) володіє високим рівнем емпатії;
- в) з терпінням відноситься до витівок тих, кого він навчає;
- г) відрізняється інтелектуальною гнучкістю;
- г) емоційно стійкий;
- д) здатний створювати психологічно комфортне оточення для здійснення спільної діяльності;
- е) великодушний, гнучкий.

Це дозволяє нам стверджувати, що критерієм оцінювання комунікативної інклюзивної компетенції педагога може бути рівень сформованості спеціальних комунікативних умінь, детермінованих особливими умовами освітньої інтеграції в інклюзивний простір.

Висновки і пропозиції. Висновковуючи, можна стверджувати, що однією із важливих професійних компетентностей педагога, який працює з учнями / студентами з особливими освітніми потребами, є комунікативна компетентність, яка уможливорює не тільки здійснення взаємодії з вихованцями, котрі мають обмеження у зв'язку зі здоров'ям, дозволяє створювати умови для їхньої соціальної адаптації, але й формувати у їхніх однокласників / однокласниць комунікативну інклюзивну культуру, повагу і толерантне ставлення до тих, хто «не такий, як усі».

На перспективу вважаємо необхідним і можливим розширення діапазону дослідження й спрямування матеріалу у практику роботи.

Список літератури:

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. Собранный сочинений в 6-ти томах. Київ: Знання, 2011. 495 с.
3. Душка А.Л. Психоемоційні стани батьків дітей із психофізичними відхиленнями: концептуалізація, діагностика та корекція: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.09. Одеса, 2016. 41 с.

4. Закон України про дошкільну освіту» № 2628-III від 11.07.2001 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 10.06.2021).
5. Закон України про освіту №1144-12 від 04.06.91р. зі змінами. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (дата звернення: 15.06.2021).
6. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї» №1767 – VI від 16.12.2009 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1767-17> (дата звернення: 09. 07.2021).
7. Зимняя И. А. Компетентность человека – новое качество результата образования. URL: <http://www.bigpi.biysk.ru>. (дата звернення: 09. 08.2021).
8. Конституція України. Офіційний текст. Київ: КМ, 2013.
9. Лавріненко Л. І. Школа для кожного (окремі аспекти інклюзивної освіти). Навчально-методичний посібник для керівників закладів освіти, учителів та вихователів ЗДО, ГПД, шкіл-інтернатів, методистів. Чернігів: Чернігівський національний технологічний університет (ЧНТУ), 2017. 168 с.
10. Тимошко Г. М. Формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів у процесі підготовки до професійної діяльності в інклюзивному середовищі. *Вісник*. 2019. № 6. С.146-150
11. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10-11 класи. Рівень стандарту. URL: <http://uposv-zmr.com.ua/%D0%B8/> (дата звернення: 10.09.2021).
12. Українська мова. Модельна навчальна програма для закладів освіти, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти. Схвалено комісією з української мови Науково-методичної Ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 5 від 12 вересня 2018 р.). Лист Інституту модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України від 17.09.2018 р. № 221/12-Г-835. URL: <http://uposv-zmr.com.ua/%D0%B8/> (дата звернення: 18.06.2021).
13. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки. Підручник. Львів: «Новий світ – 2000», 2019. 264 с.
14. Щербаков А. И. Практикум по возрастной и педагогической психологии. Москва: Просвещение, 1987. 255 с.

References:

1. Busel, V.T. (2001). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv; Irpin: VTF "Perun". 1440 s. [in Ukrainian].
2. Vuhotskyi, L. S. (2011). *Myshlenye i rech*. Kyiv: Znannia, 2011. [in Russian].

3. Dushka, A. L. (2016). *Psykhoemotsiini stany batkiv ditei iz psykhofizychnymy vidkhyleniamy: kontseptualizatsiia, diahnostyka ta korektsiia*: avtoref. dys. d-ra psykhol. nauk: 19.00.09. Odesa. [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy pro doshkilnu osvitu*. (2001). № 2628-III vid 11.07.2001 r. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> [in Ukrainian].
5. *Zakon Ukrainy pro osvitu*. (1991). №1144-12 vid 04.06.91r. zi zminamy. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> [in Ukrainian].
6. *Zakon Ukrainy "Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro prava osib z invalidnistiu i Fakultatyvnoho protokolu do nei"*. (2009). № 1767 – VI vid 16.12.2009 r. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1767-17> [in Ukrainian].
7. Zymniaia, Y.A. *Kompetentnost cheloveka – novoe kachestvo rezultata obrazovaniia*. Retrieved from: <http://www.bigpi.biysk.ru>. [in Russian].
8. *Konstytutsiia Ukrainy*. (2013). Ofitsiinyi tekst. Kyiv: KM. [in Ukrainian].
9. Lavrinenko, L. I. (2017). *Shkola dlia kozhnoho (okremi aspekty inkliuzyvnoi osvity)*. Chernihiv: Chernihivskyi natsionalnyi tekhnolohichniy universytet (ChNTU). [in Ukrainian].
10. Tymoshko, H. M. (2019). Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv u protsesi pidhotovky do profesiinoi diialnosti v inkliuzyvnomu seredovyshchi. *Visnyk*. 2019. № 6. S.146-150 [in Ukrainian].
11. *Ukrainska mova dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z ukrainskoiu movoiu navchannia*. 10-11 klasy. Riven standartu. Retrieved from: <http://uposv-zmr.com.ua/%D0%B8/> [in Ukrainian].
12. *Ukrainska mova*. Modelna navchalna prohrama dlia zakladiv osvity, shcho zdiisniuiut pidhotovku molodshykh spetsialistiv na osnovi bazovoi zahalnoi serednoi osvity. (2018). Retrieved from: <http://uposv-zmr.com.ua/%D0%B8/> [in Ukrainian].
13. Shcherbakov A.Y. (1987). *Praktykum po vozrastnoi y pedahohycheskoi psykholohyy*. Moskva: Prosveshchenye. [in Russian].
14. Shevtsiv, Z. M. (2019). *Osnovy inkliuzyvnoi pedahohiky*. Pidruchnyk. Lviv: "Novyi svit – 2000". [in Ukrainian].

Максим Павлович КИСЕЛЮК

кандидат технічних наук,
викладач кафедри економічної кібернетики, інформаційної
та соціокультурної діяльності,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: maximusmk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4755-9234>

Сергій Миколайович ЛЕВИЦЬКИЙ

кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту фізики напівпровідників
ім. В.Є. Лашкарьова НАН України,
м. Київ, Україна
E-mail: Levytskyi@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3909-0993>

Тетяна Юрївна ПАВЛОВСЬКА

викладач кафедри економічної кібернетики, інформаційної
та соціокультурної діяльності,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: tatyanka911@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0520-5633>

УДК 74.265.1

**МЕТОДИКА УЗАГАЛЬНЕННЯ ЗНАНЬ З РОЗДІЛУ «ЕЛЕКТРИКА»
ПРИ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОМУ ПІДХОДІ ДО
НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ**

Киселюк М.П., Левицький С. М., Павловська Т. Ю. Методика узагальнення знань з розділу електрика при особистісно-орієнтованому підході до навчання дітей з особливими потребами. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 195-201. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Життєвий досвід значно розширює можливості застосування особистісно-орієнтованих технологій викладання. Студенти з особливими потребами та не тільки, часто зустрічаються в ході реабілітації та фізіотерапії з різними пристроями, приладами та процедурами, що ґрунтуються на простих фізичних процесах, з якими знайомляться під час викладання предмета фізика.

Вході узагальнення та систематизації знань з розділу «Електромагнітна взаємодія» і «Коливання та хвилі» для активізації навчально-пізнавальної діяльності слід використовувати знання засвоєні на рівні заучування, відчуття та розуміння головного. Прикладом такого джерела первинної інформації та життєвого досвіду може бути процедура електрофорезу. Один з дієвих та простих методів, що часто призначають у випадку фізіотерапії та реабілітації.

Мета. Впевненість в потрібності та практичному значенні знань викликає інтерес до навчально-пізнавальної діяльності, бажані якісно підвищити рівень знань, практичних навичок та вмінь. При використанні особистісно-орієнтованих методів навчання важливим є перехід від первинного рівня засвоєння знань отриманих шляхом відчуття, заучування та розуміння простих процесів до більш глибокого, якісно вищого рівня – вміння застосовувати знання. Студент має розуміти можливості, переваги та недоліки процедур фізіотерапії, принцип роботи приладу та його вплив на організм.

На жаль більшість дітей з особливими потребами вважають не дієвими процедури фізіотерапії, особливо – електрофорез. У випадку узагальнення знань з фізики, діти мають зробити висновок про єдність та необхідність процесів реабілітації та фізіотерапії, апаратного відновлення та функціональних тренувань.

Результати. У випадку інклюзивної освіти такий предмет, як фізика дає можливість створення міжпредметних зв'язків з біофізикою, фізіологією, реабілітацією та фізіотерапією. Це є важливим інструментом для активізації науково-пошукової діяльності учнів з особливими потребами на основі їх життєвого досвіду.

Подібний підхід дозволяє сформуванню в учнів власний стиль пізнання та взаємодії з оточуючим світом, розуміння єдності та ціленаправленості процесів та процедур які вони проходять в ході лікування та реабілітації.

Ключові слова: педагогіка і методика середньої освіти; інклюзивна освіта; методика викладання фізики; електрофорез; реабілітація; міжпредметні зв'язки.

Maksym KYSELIUK

PhD in Technical Sciences, Lecturer,

Department of Economic Cybernetics, Information
and Socio-Cultural Activities,

Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: maximusmk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4755-9234>

SERHII LEVYTSKYI

PhD in Technical Sciences, Senior Research Fellow
Institute of Semiconductor Physics. V.Ye. Lashkarova
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

E-mail: Levytskyi@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3909-0993>

Tetiana PAVLOVSKA

Lecturer, Department of Economic Cybernetics,
Information and Socio-Cultural Activities,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: tatyanka911@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0520-5633>

**METHODS OF GENERALIZATION OF KNOWLEDGE IN THE
SECTION OF «ELECTRICITY» WITH A PERSONALLY-ORIENTED
APPROACH TO TEACHING CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS**

Abstract

Introduction. Life experience significantly expands the possibilities of using personality-oriented teaching technologies. Students with special needs and more, often encounter in rehabilitation and physiotherapy with various devices, devices and procedures based on simple physical processes, which are introduced during the teaching of physics.

The input of generalization and systematization of knowledge from the section "Electromagnetic interaction" and "Oscillations and waves" to activate educational and cognitive activities should use the knowledge acquired at the level of learning, feeling and understanding of the main thing. An example of such a source of primary information and life experience is the electrophoresis procedure. One of the effective and simple methods that is often prescribed in the case of physiotherapy and rehabilitation.

Purpose. Confidence in the need and practical value of knowledge arouses interest in educational and cognitive activities, it is desirable to qualitatively improve the level of knowledge, practical skills and abilities. When using personality-oriented teaching methods, it is important to move from the primary level of learning acquired through feeling, learning and understanding simple processes to a deeper, qualitatively higher level – the ability to apply knowledge. The student must understand the possibilities, advantages and disadvantages of physiotherapy procedures, the principle of operation of the device and its impact on the body.

Unfortunately, most children with special needs do not consider physiotherapy procedures to be effective, especially electrophoresis. In the case of generalization of knowledge in physics, children should draw a conclusion

about the unity and necessity of the processes of rehabilitation and physiotherapy, hardware recovery and functional training.

Results. *In the case of inclusive education, a subject such as physics provides the opportunity to create interdisciplinary links with biophysics, physiology, rehabilitation and physiotherapy. This is an important tool for intensifying research activities of students with special needs based on their life experience.*

This approach allows students to form their own style of cognition and interaction with the outside world, understanding the unity and purposefulness of the processes and procedures they undergo during treatment and rehabilitation.

Keywords: *pedagogy and methods of secondary education, inclusive education, methods of teaching physics, electrophoresis; rehabilitation, interdisciplinary links.*

Вступ. Більшість дітей з особливими потребами знайомі з великою кількістю процедур, пристроями та методиками фізіотерапії, що ґрунтуються на давно відомих простих фізичних явищах, принципах та законах. Ці знання можуть містити як просте запам'ятовування назви, певних необхідних дій та простих, не завжди вірних пояснень принципів роботи та суті процесу.

При особисто-орієнтованому підході в управлінні навчально-пізнавальним процесом данні особливості отриманого практичного, теоретичного чи фрагментованого досвіду стають основою для появи інтересу, узагальнення та систематизації знань з розділу «Електромагнітна взаємодія» і «Коливання та хвилі». Маючи значний досвід в фізіотерапії та реабілітації, студенти з особливими потребами знайомі з таким видом процедури як електрофорез, що і є джерелом первинних знання одночасно на рівні заучування, наслідування та розуміння головного.

Мета та завдання статті. Впровадження особистісно-орієнтованих методів навчання зарекомендувало себе вельми дієвим в управлінні процесом навчанням учнів та студентів в закладах середньої і технічної освіти, засвоєнні професійних навиків, інтересами [1]. Одним із варіантів реалізації такого підходу є ступенева освіта запропонована [2], в якій виділено три пріоритетних варіанта отримання знань на першому етапі. А саме: заучування, розуміння головного та наслідування (практичний досвід). Первинна інформація, отримана в один із зазначених варіантів стає основою для подальшого навчання. Базові знання за допомогою систематизації, отримання подальшої інформації в ході пізнавальної діяльності (самостійно або за допомогою викладача) дозволяють перейти до якісно вищого рівня - повного володіння знаннями [2].

Виходячи з досвіду викладання в закладі інклюзивної освіти реалізовано один із таких варіантів особистісно-орієнтованого навчання, що ґрунтується на першому рівні засвоєння знань – наслідуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В процесі вивчення розділів: «Електромагнітна взаємодія» та «Коливання і хвилі» доцільно виділити частину заняття на тему «Змінний струм та його характеристики» для узагальнення знань перед контрольною роботою за допомогою наявного в учнів досвіду. Більшість студентів, головним чином з особливими

потребами, знайомі з процесом фізіотерапії. Не зважаючи на поверхневі знання про процедури, пристрої та принципи роботи апаратури, більшість студентів роблять свої висновки на основі вивчено матеріалу з предмета Фізика. Відбувається процес переходу первинних знань на рівні: заучування (вивчення назви), наслідування (запам'ятовування послідовності дій, процесу та відчуття під час процедур), розуміння головного за допомогою навчального процесу до рівня уміння застосовувати та узагальнювати знання.

Найвідомішим та найпростішим для розуміння прикладом процедури, яку широко використовують в ході фізіотерапії є електрофорез. Більшість дітей знайомі з цією процедурою та самим приладом. Він наявний в більшості закладів охорони здоров'я, оздоровчо-реабілітаційному управлінні відділу медицини та реабілітації Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу, як один із дешевих, універсальних та дієвих приладів фізіотерапії.

Сам процес відомий з початку 19-ого століття та застосовується для нанесення на поверхню тонких плівок із глибоким проникненням в об'єм матеріалу, закриття пор, мікротріщин та дрібних пошкоджень. Суть його полягає в переміщенні іонів під дією електричного поля через газоподібне чи рідке середовище [3]. Явище подібне до гальванічних покриттів, що вивчається під час розгляду теми: «Струм в рідинах та газах» та ще однієї менш відомої процедури фізіотерапії – гальванізації.

Шкіра є дуже хорошим захисним бар'єром від зовнішнього хімічного, термічного, механічного та навіть електричного впливу. Ідея яку використали фізіотерапевти це місцеве прискорення проникнення іонів крізь шкіру під впливом електричного струму. Тобто, процедура є економічно доцільною, через відсутність потреби значного введення діючої речовини в організм, оскільки ліки потрапляють одразу в необхідну ділянку тіла розміщену безпосередньо під електродами.

Саме обладнання є простим в виготовленні, експлуатації та обслуговуванні. Ефективно використовується для лікування периферійних нервів, запальних процесів хребта та тазу, рубців, м'язової тканини. Тому ймовірність призначення цієї процедури для дітей з особливими потребами в ході фізіотерапії та реабілітації дуже велика, а отже й значні шанси для запам'ятовування (заучування) самої назви.

З досвіду роботи в закладі інклюзивної освіти, майже всі діти знають цю процедуру, стикались з нею або проходили її. Електрофорез чинить: анестезуючу, знеболюючу та заспокійливу дію, позитивно впливає на шкіру (розсмоктування рубців, покращення зовнішнього вигляду та структури шкіри). Отже, у випадку призначення та проходження процедури інформація сприймається на рівні відчуття, яке має чітко виражений позитивний характер.

Залишається останній вид засвоєння первинної інформації, це наслідування. Пристрій надзвичайно простий, складається із двох електродів (позитивного та негативного) та блока живлення із регулятором потужності електричного поля, що подається на електроди, вимірювального приладу (сили струму) в основному міліамперметра. Тому, достатньо цікава

дитина, легко зрозуміє та зможе повторить послідовність дій, оцінити їх значення та наслідки.

Протипоказання просто зрозуміти знаючи фізичні принципи роботи електрофорезу. Шкіра є захисним бар'єром від зовнішнього впливу. Так, її електричний опір складає 7000 Ом. Тому, для досягнення помітного струму, необхідного для процесу перенесення значної кількості іонів, потрібні значні напруги. Але у випадку пошкодження чи хвороби зовнішніх покривельних шарів їх опір зменшується. Струм буде проходити через ділянки, які мають менший опір, при однаковій напрузі на електродах. Ні, це не призведе до ураження струмом, адже саме він регулюється приладом. Це спричинить концентрування введених речовин на уражених ділянках, в той час як ліки слід вводити в певну область тіла.

Для узагальнення знань та створення міжпредметних зв'язків, слід розглянути види електрофорезу та речовини, які вводяться за його допомогою. Так, існує два види процедури: катафорез та анафорез. Із самої назви, стає зрозумілим, що у випадку катафорезу лікарською речовиною обробляється катод, тобто в організм вводяться катіони (кислотні залишки, бром та йод). Анафорез дозволяє прискорити рух аніонів (калій, кальцій, магній) та відповідно ліками покривають анод. Допоміжною речовиною служать густі розчини або більш сучасні гелі багаті на різноманітні солі.

Головною перевагою, яку переслідують лікарі, це адресне доставлення ліків до органів розміщених під електродами. Цей плюс повністю нівелюється за рахунок захоплення речовин кровотоком. Тому сама процедура електрофорезу може бути тільки для шкіри та підшкірних шарів та є малоефективною для органів та покровів, що розміщені глибше. Сучасні дослідження лікарів та фізіотерапевтів доводять відсутність, або незначний ефект при використанні даного методу в ході реабілітації організму [4]. Але наукові пошуки в галузі стоматології підтверджують дієвість гальванофорезу для дезінфекції зубного каналу [5].

Метод гальванофорезу можна розглядати як один із видів електрофорезу із значними відмінностями в курсів терапії та ідентичності фізичних принципів функціонування. У першому випадку відмічається відсутність проникнення іонів в глибокі шари організму, в той час як для другого, передбачається їх введення є обов'язковим. Електрофорез проводиться стаціонарно та продовж кількох хвилин, а у випадку стоматологічних процедур це неможливо через тривалість процедури. Для гальванофорезу необхідне портативне джерело живлення із струмом в кілька мікроампер поміщене в порожнину зуба. Гальванізація зубного каналу відбувається впродовж тижня та більше без медичного нагляду та не створює перешкод в звичному житті пацієнта.

Висновки і пропозиції. Навчальний предмет фізика володіє великою кількістю міжпредметних зв'язків, таких явних як математика, природознавство та екологія і менш виражених – хімія, іноземна мова, історія. Оскільки все більше навчальних закладів активно залучаються до інклюзивної освіти, то з'являється ще один важливий у цьому випадку напрям, біофізика, або ж фізіологія, реабілітація та фізіотерапії.

В ході узагальнення вивченого матеріалу на прикладі електрофорезу, учні мають зрозуміти не тільки принцип його роботи, чи фізичні явища що використовуються і їх роботі. Крім науково-пошукового інтересу, виникнення якого стимулюється на заняттях з фізики, в них має сформуватись ще й розуміння єдності апаратної фізіотерапії та реабілітації, лікувальної фізкультури.

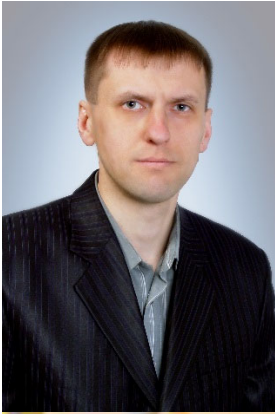
В дитини не має виникати відчуття недовіри процедур реабілітації та фізіотерапії, а розуміння їх корисної дії, хоча й малої.

Список літератури:

1. Атутов П. Р. Связь трудового обучения с основами наук : книга для учителя. Москва: Просвещение, 1983. 128 с.
2. Атаманчук П. С. Управління процесом навчально-пізнавальної діяльності. Кам'янець-Подільський : К-ПДП, 1997. 136 с.
3. Біофізичні основи інструментальної фізіотерапії : навч. посіб. [для студентів, аспірантів і медико-техн. спеціалістів] / Є. В. Сторчун, Ю. М. Романишин, Л. П. Іванов; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів : Растр-7, 2014. 318 с.
4. Meals, Roy A. Phonophoresis Versus Placebo for Carpal Tunnel Syndrome. *The clinical journal of pain*. 2013. Vol. 29. no. 10 (October). P. 924.
5. Barz, D.P.J., Ehrhard, P., Model and verification of electrokinetic flow and transport in a micro-electrophoresis device. *Lab Chip*. 2005. no. 5. P 949-958.

References:

1. Atutov, P. R. (1983). Svjaz' trudovogo obuchenija s osnovami nauk : kniga dlja uchitelja. Moskva: Prosveshhenie, 128 s. [in Russian].
2. Atamanchuk, P. S. (1997). Upravlinnia protsesom navchalno-piznavalnoi diialnosti. Kamianets-Podilskyi : K-PDPI. 136 s. [in Ukrainian].
3. Biofizychni osnovy instrumentalnoi fizioterapii (2014) : navch. posib. [dlia studentiv, aspirantiv i medyko-tekhn. spetsialistiv] / Ye. V. Storchun, Yu. M. Romanyshyn, L. P. Ivanov ; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. un-t "Lviv. Politekhnik". Lviv : Rastr-7. 318 s. [in Ukrainian].
4. Meals, Roy A. (2013). Phonophoresis Versus Placebo for Carpal Tunnel Syndrome. *The clinical journal of pain*. Vol. 29. no. 10 (October). P. 924. [in English].
5. Barz, D.P.J., Ehrhard, P. (2005). Model and verification of electrokinetic flow and transport in a micro-electrophoresis device. *Lab Chip*. no. 5. P 949-958. [in English].

Геннадій Геннадійович КУЧЕРОВ

кандидат історичних наук, доцент,
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: kucherovgennadij@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-7979-0855>

Оксана Василівна ГЛОВ'ЮК

викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: oksana_shulyk@ukr.net

УДК338.48-2-056.2/3

**СПЕЦИФІКА НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ОСОБАМ
З ІНВАЛІДНІСТЮ**

Кучеров Г.Г., Глов'юк О.В. Специфіка надання туристичних послуг особам з інвалідністю. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 202-213. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. В останні роки в Україні здійснено ряд заходів щодо розв'язання проблем осіб з обмеженими можливостями здоров'я. Найбільш гострими проблемами осіб цієї категорії громадян залишаються серйозні обмеження життєдіяльності, соціальна і правова нерівність, бідність, проблеми з лікарським і реабілітаційним забезпеченням. Інвалідність населення стає однією зі складних і гострих сучасних соціальних проблем. Стійка тенденція збільшення чисельності осіб із обмеженими можливостями веде до загострення соціальних наслідків інвалідності, проявляється в зростанні безробіття і поглибленні бідності, зниженні трудового потенціалу держави.

Поряд з працетерапією, в Україні рекреаційні заходи для осіб з інвалідністю носять абсолютно епізодичний характер. А відпочинок, екскурсійні поїздки, автобусні тури, фестивалі і спортивні заходи для них могли б створити атмосферу сердечності і духовного зростання в суспільстві і сприяти включенню їх в середовище здорових людей. Помітним досягненням є створення в країні реабілітаційних центрів, будівництво спортивних майданчиків і організація туристичних поїздок, доступних для людей з обмеженими можливостями, але багато проєктів і програм щодо соціальної підтримки осіб з інвалідністю виявилися невиправдано затратними, а їх результативність – невисокою.

Відтак, актуальність публікації зумовлена тим, що в Україні соціальна група, що має обмежені можливості здоров'я, незважаючи на вагомі зміни в законодавстві і реалізацію різних соціальних програм, як і раніше, малоінтегрована в активне соціальне життя. Особливо це проявляється в тій її частині, яка пов'язана з можливостями розширення інтелектуального і духовного розвитку, включаючи знайомство з національними та світовими культурними досягненнями.

***Мета.** У статті розглянута і проаналізована специфіка туристичних послуг в інклюзивному туризмі, врахування її під час мандрівок осіб з інвалідністю.*

***Результати.** Проаналізовано психосоматичні, фізичні та психологічні обмеження доступності туристичних послуг, які породжують особливі вимоги при споживанні туристичного продукту особами з інвалідністю. З'ясовано, що надання послуг має свою специфіку в умовах колективного туризму. На успішність туристичної подорожі значною мірою впливає позитивний психологічний мікроклімат у групі.*

Запропоновані рекомендації щодо надання туристичних послуг особам з обмеженнями із врахуванням їхнього різного стану.

***Ключові слова:** туризм, інклюзивний туризм, туристичні послуги, доступність туризму, особи з обмеженими можливостями, інфраструктура.*

Hennadii KUCHEROV

PhD in History Sciences, Associate Professor,
Lecturer of the Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: kucherovgennadij@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-7979-0855>

Oksana HLOVIUK

Lecturer of the Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: oksana_shulyk@ukr.net

Abstract

Introduction. In last years, a number of measures have been taken in Ukraine to address the problems of people with disabilities. The most acute problems of this category of citizens are serious disability, social and legal inequality, poverty, problems with medical and rehabilitation care. Disability is becoming one of the most complex and acute modern social problems. The steady trend of increasing the number of people with disabilities leads to exacerbation of the social consequences of disability, manifested in rising unemployment and deepening poverty, reducing the labor potential of the state.

Along with occupational therapy, in Ukraine recreational activities for people with disabilities are completely episodic. And recreation, sightseeing trips, bus tours, festivals and sporting events for them could create an atmosphere of cordiality and spiritual growth in society and promote their inclusion in the environment of healthy people. A notable achievement is the establishment of rehabilitation centers in the country, the construction of sports grounds and the organization of tourist trips accessible to people with disabilities, but many projects and programs for social support for people with disabilities have been unjustifiably expensive and ineffective.

Thus, the relevance of the publication is due to the fact that in Ukraine, a social group with limited health opportunities, despite significant changes in legislation and the implementation of various social programs, is still poorly integrated into active social life. This is especially evident in that part of it which is connected with the possibilities of expanding intellectual and spiritual development, including acquaintance with national and world cultural achievements.

Purpose. The article considers and analyzes the specifics of tourist services in inclusive tourism, taking it into account when traveling with people with disabilities.

Results. Psychosomatic, physical and psychological limitations of the availability of tourist services, which create special requirements for the consumption of a tourist product by persons with disabilities, are analyzed. It was found that the provision of services has its own specifics in terms of collective tourism. The success of a tourist trip is greatly influenced by the positive psychological microclimate in the group.

Keywords: tourism, inclusive tourism, tourist services, accessibility of tourism, people with disabilities, infrastructure.

Вступ. Сучасний туризм як соціальний інститут не може ігнорувати проблему інвалідності і не вирішувати питання, пов'язані з наданням туристичних послуг численній категорії населення. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) проінформувала про те, що понад 1 мільярд осіб мають ту чи іншу форму інвалідності [1]. В умовах зростання числа зазначених осіб розробка стратегії розвитку туристичної галузі, спрямованої на забезпечення рівних можливостей для усіх без винятку, стає одним із важливих завдань туристичного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку туризму для людей із обмеженими можливостями в Україні стала предметом дослідження українських учених. Так, на реабілітаційних можливостях інклюзивного туризму у своїх працях зупинилися науковці В.В. Лепський [2], Л.Ю. Науменко [2], І.С. Борисова [2], В.М. Березовський [2], С.В. Макаренко [2], Н.В. Белоусова [3] та ін.

Відпочинок осіб із обмеженими можливостями у сільській місцевості з'ясували Л. Малинович, О. Волошинський, І. Каспрук, М. Сварник. Зокрема, при підготовці праці була проаналізована 15-річна практика напрацювань вітчизняних спеціалістів у галузі інклюзивного туризму [4]. Теоретичні та практичні рекомендації щодо організації відпочинку та туризму для осіб із обмеженнями підготували М. Сварник, Я. Грибальський [5]. І. Арсененко з О. Топаловою відобразили наявні підходи щодо поняття та класифікації інклюзивного туризму [6]. Важливість формування загальнодоступного оточення для інклюзивних туристів в Україні розглядали Н.В. Белоусова [7], Г.С. Лихоносова [8], Ю.І. Леснікова [8] тощо.

Специфіку міжнародного інклюзивного туризму відобразили І.М. Труніна з Ю.Р. Сосновською [9], І.В. Власенко [10] та ін. Вплив культурно-пізнавального туризму на розвиток регіонів відобразили М.І. Дрогомирецька [11], О.А. Малоголовка [12], В. Монастирський [13] та ін.

Попри наявність наукових робіт з означеної проблеми, вивчення питання надання туристичних послуг особам з інвалідністю перебуває на початковій стадії, зачіпає психологічний аспект і потребує ретельного дослідження.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження проблеми надання туристичних послуг особам з інвалідністю та її специфіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надання туристичних послуг для особливих категорій клієнтів – це значний фактор, який впливає на якість процесу обслуговування, нафінансово-економічну результативність діяльності туристичних об'єктів, процес управління засобом розміщення туристів, навчання персоналу особливостям роботи із спеціальними категоріями гостей, які відчувають гостру потребу в особливому індивідуальному підході, і методів, технологій сервісного обслуговування. Організація процесу обслуговування особливих категорій клієнтів є індивідуальною.

При дослідженні потреб окремих груп споживачів туристичних послуг можуть виникати проблеми взаємодії з особами, які мають обмеження життєдіяльності і в ряді випадків створюються умови, за яких туристська послуга залишається недосяжною або малоефективною. Для того, щоб цього не сталося, слід проаналізувати психосоматичні, фізичні та психологічні обмеження доступності туристичних послуг, які впливають на особливі вимоги при споживанні туристичного продукту особами з інвалідністю.

Отже, порушення психосоматичних функцій – сенсорних, психічних, кровообігу, виділення, обміну речовин та енергії, дихання, травлення, внутрішньої секреції – призводять до обмеження життєдіяльності, нездатності індивідумом споживати окремі види послуг, виконувати соціальні функції за своїм соціальним статусом.

Важливим є усунення будь-яких перешкод, пов'язаних із психосоматичними проблемами або адаптація до них туриста. Це можна зробити шляхом створення умов, які забезпечують адекватне функціонування його органів та систем. Забезпечуючи процес споживання туристичних послуг, доцільно своєчасно передбачити можливість прояву психосоматичних порушень, з'ясувати особливості передбачуваної послуги і забезпечити відповідними умовами туристичний центр, включаючи наявність спеціально підготовлених працівників сфери обслуговування. Якщо до туристичного продукту буде включено медико-психологічне забезпечення туристичної послуги для своєчасної корекції психофізіологічного статусу туриста, психосоматичні обмеження можуть бути багато в чому нівельовані.

Особи з подібними порушеннями пред'являють специфічні вимоги до обслуговування. Наявність обмежень життєдіяльності передбачає адаптивні умови супроводу туристичної послуги для створення рівних прав при споживанні туристичного продукту.

Збій основних функцій організму, які призводять до обмеження життєдіяльності, знижує активність і участь особи в повсякденній діяльності. Це ускладнює вільний доступ до споживання туристських послуг. У ряді випадків це продиктовано життєвою необхідністю. Так, туристам з порушенням вуглеводного обміну, нестабільними цукрами (пацієнти з цукровим діабетом), під час подорожі необхідно дієтичне харчування і можливість корекції цукру в крові [14]. Пацієнтам із нирковою недостатністю із потребою у діалізі може знадобитися процедура гемодіалізу, стомованим пацієнтам із порушенням видільної функції кишечника та сечовидільної системи необхідні спеціально обладнані кімнати в туалетах для зміни памперса або засобів догляду за стоною. Цілком ймовірною стане в нагоді медична допомога, проведення реабілітаційних заходів тощо. Різноманітні потреби виникають й у туристів з іншими нозологіями.

Слід зазначити, що психосоматичний стан людини з обмеженням життєдіяльності не виключає можливість займатися туризмом. При реалізації послуги необхідно задовольнити особливі потреби туриста, пристосовавши послугу до його можливостей і здібностей. Наприклад, туризм для людей похилого віку повинен враховувати психосоматичні вимоги та принципи проведення оздоровчих заходів. Погіршення показників основних функцій організму знижує потенційні можливості і створює комплекс причинно-наслідкових негативних відносин щодо організації послуг.

У зв'язку з наявністю психосоматичних порушень в організмі літнього

туриста можуть бути визначені обмеження за фізичними навантаженнями, слід враховувати особливість побудови туристичного маршруту з урахуванням рівня збереження здоров'я і доступності середовища, обґрунтовуються й інші організаційні заходи, що має бути враховано при створенні соціально-орієнтованого туристичного центру.

Психосоматичний стан туриста, пов'язаний з його здоров'ям, звертає увагу підприємств індустрії туризму на специфіку потреб в туристичних послугах різних категорій громадян. Соціально-орієнтований туристичний центр (дестинація) має бути ознайомлений з проявами порушень у функціях і структурах організму людини відповідно до її нозологій. Для забезпечення процесу надання туристичних послуг варто своєчасно передбачити можливість прояву психосоматичних ексцесів, визначити специфіку передбачуваної туристичної послуги та наявність відповідного туристичного осередку з перспективою надання спеціалізованої послуги, медико-психологічного забезпечення тощо. Крім того, під час отримання туристичної послуги клієнтом з особливими потребами необхідний моніторинг навантаження і відпочинку, встановлення розміру фізичних і психічних напруг. Необхідний облік, корекція і вивчення психофізіологічних ознак та особливостей туриста.

Загалом, психосоматичні порушення та пов'язані з ними особливі потреби не можуть стати на заваді повноцінної участі особи в інклюзивному туризмі.

При розгляді фізичних обмежень і доступності туристичних послуг слід зазначити, що такі фактори як недосконалість туристичного середовища і нерозвиненість туристичних дестинацій найбільше ускладнюють процес надання туристичних послуг і відповідно задоволеність клієнтів від них.

Аналізуючи туристичну дестинацію стосовно туризму маломобільних груп, необхідно уявляти, що вона більшою мірою зацікавлена в створенні оптимальних умов споживання туристичної послуги і включає в себе найбільш важливі і вирішальні елементи туризму. Мова йде насамперед про безпеку, доступність і комфортність.

Безпека означає можливість відвідування туристичного місця без ризику бути травмованим або завдати шкоди своєму майну, шанс уникнути каліцтв, травм, поранень, зайвої втоми тощо через особливості архітектурного середовища будівель, застереження споживача про зони, що представляють потенційну небезпеку.

Доступність і зручність передбачають вимоги щодо можливості безперешкодно досягти місця обслуговування і скористатися наданим обслуговуванням, безперешкодного руху комунікаційними шляхами, можливості своєчасно скористатися місцями відпочинку, очікування і супутнього обслуговування.

Комфортність передбачає створення умов для мінімальних фінансових витрат і зусиль споживача для задоволення своїх потреб; своєчасного відпочинку і додаткового обслуговування; підвищення якості

обслуговування в межах будівлі; збільшення асортименту послуг з урахуванням різних нозологій споживачів.

Створення і подальше формування доступного середовища підкріплено достатньо переконливою нормативно-правовою базою, спрямованою на інтеграцію осіб з обмеженнями у суспільство. Визначальними законодавчими та нормативно-правовими актами є численні міжнародні та українські документи, які вказують на необхідність забезпечення рівних умов в інклюзивному туризмі для сприятливого доступу населення до туристичних об'єктів та послуг [15]. Актуальність питання при цьому полягає у тому, щоб забезпечити реальність доступного середовища маломобільним громадянам.

Питання надання туристичних послуг особам з фізичними обмеженими можливостями, в умовах сучасності, буде вирішена лише у тому випадку, якщо всі об'єкти індустрії туризму відповідатимуть визначеним міжнародним принципам універсального дизайну. Під ним розуміють «дизайн предметів, середовища, програм та послуг, покликаний зробити їх максимально можливою мірою придатними для використання для всіх людей без необхідності адаптації чи спеціального дизайну. Універсальний дизайн не виключає допоміжних пристроїв для конкретних груп людей з інвалідністю, де це необхідно» [16].

Надання послуг має свою специфіку в умовах колективного туризму. На успішність туристичної подорожі значною мірою впливає позитивний психологічний мікроклімат у групі. Навіть за сприятливих зовнішніх обставин, заумови найретельнішої підготовки груповий туризм може бути малоефективним, якщо між туристами виникли нездорові стосунки. Конфліктні ситуації у групі можуть не лише зіпсувати враження від мандрівки, але й призвести до серйозних інцидентів. Отже, серед найважливіших чинників успіху є психологічний клімат в туристичній групі.

У створенні позитивного психологічного мікроклімату в групі багато що залежить від її керівника. На маршруті всі його рішення є законом для учасників, а їх правильність і своєчасність гарантує успішне і безпечне проходження маршруту. Компетенції керівника групи мають поєднувати глибоке розуміння специфіки нозологічних груп, навички екскурсійної діяльності та менеджменту в туризмі, навички адаптації туристичних послуг до індивідуальних потреб маломобільних осіб. Знання керівником туристичної групи найбільш важливих основ групової психології, вміле вирішення питань щодо створення в групі психологічної сумісності, клімату доброзичливості у поєднанні з розумною вимогливістю поліпшить якість туристичних подорожей і безпеку їх проведення.

Слід зазначити, що навіть при найвдалішому збігові зовнішніх обставин, найдосконалішій підготовці колективний туристичний захід може не принести туристам радості, якщо між ними складуться нездорові відносини. Конфлікти в групі можуть не лише зіпсувати враження від подорожі, але й призвести до серйозних інцидентів. Тобто важливо

обов'язково враховувати психологічні фактори при організації подорожей або навчанні інструкторів.

Оцінюючи психічний стан туристів і ставлення до них суспільства, слід розуміти особливості інвалідності. Це стосується насамперед здорових осіб, які усвідомлюють необхідність ліквідації фізичних і соціальних бар'єрів, що обмежують незалежність людей із обмеженими можливостями і перешкоджають використанню туристичних послуг. Толерантність в спілкуванні є одним із важливих факторів у туризмі, сприяє більшій терпимості та емпатії в міжособистісних стосунках. Значною мірою це стосується всіх працівників індустрії туризму та гостинності.

Звертаючи увагу на психічний стан туристів слід враховувати те, що вони можуть бути з затримкою і обмеженнями психічного розвитку, нервовими, глухими, слабо бачити або слабо чути тощо. Перебуваючи в складі туристичної групи, вони можуть проявляти підвищену тривожність, підозрілість, психологічну незахищеність, вразливість, невпевненість в собі. При зустрічі з будь-якою фізичною чи психологічною перешкодою такі особи часто відчують стресову ситуацію, яка обмежує доступ до послуги. Проте туристи з обмеженнями мають ті ж права на відпочинок і мандрівку, як і всі інші, потребують створення умов, що дозволяють їм бути рівними в туристичній групі, і розраховують на розуміння і підтримку як з боку держави так і з боку оточуючих.

Змінити ставлення до осіб з різними видами обмежень життєдіяльності, визнати їх рівноправними учасниками туристичного бізнесу можливо, якщо буде проголошена пріоритетність особистості перед особою в кожному конкретному випадку надання туристичних послуг. Усвідомлення цінності, унікальності та неповторності особистості в задоволенні потреб є основоположним принципом особистісно-діяльнісного підходу в спілкуванні, що передбачає спеціальні знання психології інвалідності, зокрема, знань про типологію особистості споживача туристичних послуг.

Сьогодні як ніколи перспективним з точки зору просування туристичних послуг є виділення психологічних типів їх споживачів. По-перше, це обґрунтовується тим, що тип особистості досить легко визначити, навіть не вдаючись до спеціальних опитувальників і анкет. По-друге, пропонуючи той чи інший продукт або послугу, виробник завжди може орієнтуватися на певний тип особистості в рекламних повідомленнях. Це забезпечує економію коштів і цілеспрямованість комунікацій. Зокрема, О.Л. Шевченко виокремлює такі типи споживачів товарів і послуг: мислячі, цілеспрямовані, довірливі, експериментатори, прагнучі, працюючі, пасивні [17, с. 114]. Загалом у кожному конкретному випадку слід враховувати особистісні особливості, які обумовлюють вибір споживачем тієї чи іншої послуги. Важливо знати не лише, що даний вид послуг будуть споживати, а й, що особливо важливо, споживачі якого саме психологічного типу будуть цікавитися тим чи іншим видом турів і туристичних напрямків.

Виокремлення психологічних типів споживачів дозволяє не лише розділити ринок туристичних послуг на окремі сегменти, але й полегшити

розуміння вимог і потреб споживача. А оскільки фахівці сфери маркетингу та психології маркетингу, зокрема, зайняті дослідженням потреб, мотивів і цінностей споживачів, то типологізація споживчого ринку за психологічними параметрами є актуальною в сучасних умовах розвитку ринку туристичних послуг. Знаючи, якому типу споживачів подобається і потрібна та чи інша туристична послуга, можна завжди раціонально налагодити з ними діалог і доводити своєчасно до клієнтів необхідну інформацію без зайвих затрат часу, грошей та інших важливих ресурсів. Отже, вивчення особистісної характеристики учасників туристичного бізнесу є необхідною умовою розвитку адаптивного, соціально-орієнтованого туризму.

Працівники туристичної інфраструктури завдяки туристичним об'єктам організують процес взаємодії як процес рівноправного співробітництва і партнерства. Від їх діяльності залежить успішність та ефективність роботи з особами з обмеженнями. У цьому контексті важливим є просування туриста до самоствердження, подолання ним низької самооцінки, комплексу неповноцінності (якщо такий є) та невпевненості. Зокрема, самоствердження сприяє адаптації до туристичної групи та навколишнього середовища. Досягнення самоствердження можливе лише через особистісно-діяльну взаємодію особи, яка споживає туристичні послуги та служб туристичного забезпечення.

Одним із основних методологічних правил надання туристичних послуг особам із обмеженими можливостями, що враховують особливості цієї категорії туристів, є знання психології інвалідності. З'ясування закономірностей психічного стану та психічних ознак, виявлення соціально-психологічних аспектів переживання інвалідності та хвороби в контексті формування суб'єктивного ставлення до туризму дозволяє визначити психологічні особливості споживання туристичної послуги. У функціонуванні туристичних об'єктів необхідно передбачити заходи із психологічної адаптації умов споживання послуги і створити сприятливу обстановку, яка б сприяла розумінню і сприйманню туризму як однієї з невід'ємних сфер діяльності сучасної людини.

Особи, які мають обмеження життєдіяльності (інвалідність) можуть подорожувати, виїжджати в місця відпочинку, лікування або реабілітації. І тому фахівці сфери обслуговування, в тому числі туроператори, повинні бути готові до того, що їм доведеться мати справу не лише зі здоровими людьми, але й з людьми, які страждають на ті чи інші хвороби, бути обізнаними з їх проявом, щоб забезпечити відповідні умови на всіх рівнях туріндустрії.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз специфіки надання туристичних послуг особам з інвалідністю дозволив виявити незвичайні виміри різних груп населення. Ми виокремили групи осіб з особливими потребами при наданні туристичних послуг: туристи з психосоматичними, фізичними та психологічними потребами. Останні фокусують увагу представників туристичного бізнесу на необхідності і важливості диференційованого та

індивідуального підходів до потреб осіб з обмеженнями та адаптації туристичного продукту. Дані, що характеризують властивості організму, дозволяють отримати потрібну інформацію про потенційні причини обмежень життєдіяльності та мають бути враховані при формуванні туристичної послуги та медико-психологічного супроводу.

Список літератури:

1. Сьогодні в Україні і світі День людей з обмеженими фізичними можливостями. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2132617-sogodni-v-ukraini-i-sviti-den-ludej-z-obmezenimi-fizicnimi-mozlivostami.html>.
2. Лепський В.В., Науменко Л.Ю., Борисова І.С., Березовський В.М., Макаренко С.В. Реабілітація людей з інвалідністю: наукове обґрунтування нових підходів. *Актуальні проблеми сучасної медицини*. 2017. Т. 17. Вип. 1. С. 134-138.
3. Белоусова Н.В. Впровадження інклюзивного туризму в соціально-реабілітаційну систему України. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. Херсон, 2017. №2 (42). С. 14-17.
4. Волошинський О., Каспрук І., Малинович Л., Сварник М. Сільський відпочинок для неповносправних : посібник для власників агроосель та людей з інвалідністю, котрі бажають розпочати власну справу. Львів : Ліга-Прес, 2011. 232 с.
5. Сварник М., Грибальський Я. Посібник з активного відпочинку та туризму для неповносправних. Львів : Товариство «Зелений хрест». URL: http://www.gcs.org.ua/publish/avt_ukr.pdf.
6. Арсененко І., Топалова О. Інвалідний туризм: поняття, класифікація. *Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії* : Мат-ли IV Міжнар. науково-практ. інтернет-конфер., Переяслав-Хмельницький, 30-31 липня 2014 р. Переяслав-Хмельницький. 2014. С. 9-11.
7. Белоусова Н.В. Проблеми створення «доступного середовища» для інклюзивних туристів в Україні. *Тенденції розвитку туристичної індустрії в умовах глобалізації* : Мат-ли I Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 27-28 квітня 2017 р. Ужгород, 2017. С. 7-10.
8. Лихоносова Г.С., Леснікова Ю.І. Безбар'єрний туризм як забезпечення потреб соціально відторгнутих людей. *Бізнес-навігатор*. Херсон, 2018. Вип. 2-2 (45). С. 76-79.
9. Труніна І. М., Сосновська Ю.Р. Стан міжнародного туризму для осіб з інвалідністю в Україні. *Modern Economics*. Миколаїв, 2019. № 15. С. 191-195.
10. Власенко І. В. Інклюзивний туризм: досвід Європи, проблеми та перспективи України. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. Харків, 2018. Вип. 2. С. 220-230.

11. Дрогомирецька М. І. Культурно-пізнавальний туризм і його роль у стійкому розвитку регіонів. *Туризм: реалії та перспективи сталого розвитку* : [електронне видання] :Мат-лидоп. Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 23-24 жовт. 2014 р. Київ, 2014. С. 63-65.

12. Малоголовка О. А. Дослідження можливостей інклюзивного туризму на Поділлі : *Зб. наук. пр. Хмель. ін-ту соц. технологій Ун-ту «Україна»*. Хмельницький, 2017. № 13. С. 45-47.

13. Монастирський В. Організація туризму для осіб з обмеженими можливостями у Львівській області. *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. Львів, 2012. Вип. 29 (2). С. 164-170.

14. Порушення вуглеводного обміну. URL: <https://empendium.com/ua/chapter/B27.II.13>.

15. Декларація про права інвалідів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117#Text

16. Універсальний дизайн. URL: <https://ud.org.ua/>.

17. Шевченко О.Л. Особливості поведінки і сприйняття споживачів у брендингу. *Сучасні тренди поведінки споживачів товарів і послуг* : Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф., м. Рівне, 15-16 грудня 2017 р. Рівне, 2017. С. 113-115.

References:

1. *Sohodni v Ukraini i sviti Denliudei z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostiamy*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2132617-sogodni-v-ukraini-i-sviti-den-ludej-z-obmezenimi-fizicnimi-mozlivostami.html>[in Ukrainian].

2. Lepskyi, V.V., Naumenko, L.Iu., Borysova, I.S., Berezovskyi, V.M., Makarenko, S.V. (2017). Reabilitatsiialiudei z invalidnistiu: naukove obgruntuvannia novykh pidkhodiv. *Aktualni problemy suchasnoi medytsyny*. T.17. Vyp.1. S. 134-138.[in Ukrainian].

3. Bielousova, N.V. (2017). Vprovadzhennia inkliuzyvnoho turyzmu v sotsialno-reabilitatsiinu systemu Ukrainy. *Naukovyi zhurnal "Molodyivchenyi"*. Kherson. №2(42). S. 14-17. [in Ukrainian].

4. Voloshynskyi, O., Kaspruk, I., Malynovych, L., Svarnyk, M. (2011). *Silskyi vidpochynok dlia nepovnospravnykh* : posibnyk dlia vlasnykiv ahroosel ta liudei z invalidnistiu, kotri bazhaiut rozpochaty vlasnu spravu. Lviv : Liha-Pres. 232 s. [in Ukrainian].

5. Svarnyk, M., Hrybalskyi, Ya. *Posibnyk z aktyvnoho vidpochynku ta turyzmu dlia nepovnospravnykh*. Lviv : Tovarystvo "Zelenyikhrest". Retrieved from: http://www.gcs.org.ua/publish/avt_ukr.pdf. [in Ukrainian].

6. Arsenenko, I., Topalova, O. (2014). Invalidnyituryzm: poniattia, klasyfikatsiia. *Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky na pochatku tretoho tysyacholittia u krainakh Yevropy ta Azii* : Mat-ly IV Mizhnar. naukovo-prakt.

internet-konfer., Pereiaslav-Khmelnytskyi, 30-31 lypnia 2014 r. Pereiaslav-Khmelnytskyi. S. 9-11. [in Ukrainian].

7. Bielousova, N. V. (2017). Problemy stvorennia "dostupnoho seredovyscha" dlia inkluzyvnykh turystiv v Ukraini. *Tendentsii rozvytku turystychnoi industrii v umovakh hlobalizatsii*: Mat-ly I Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Uzhhorod, 27-28 kvitnia 2017 r. Uzhhorod. S. 7-10. [in Ukrainian].

8. Lykhonosova, H. S., Lesnikova Yu. I. (2018). Bezbariernyi turyzm yak zabezpechennia potreb sotsialno vidtorhnutykh liudei. *Biznes-navihator*. Kherson. Vyp. 2-2 (45). S. 76-79.[in Ukrainian].

9. Trunina, I. M., Sosnovska, Yu. R. (2019). Stan mizhnarodnoho turyzmu dlia osib z invalidnistiu v Ukraini. *Modern Economics*. Mykolaiv. № 15. S. 191-195.[in Ukrainian].

10. Vlasenko, I. V. (2018). Inkluzyvnyi turyzm: dosvid Yevropy, problemy ta perspektyvy Ukrainy. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*. Kharkiv. Vyp. 2. S. 220-230.[in Ukrainian].

11. Drohomiretska, M. I. (2014). Kulturno-piznavalnyi turyzm i yohorol u stiikomu rozvytku rehioniv. Turyzm: realii ta perspektyvy staloho rozvytku : [elektronne vydannia] : Mat-lydop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kyiv, 23-24 zhovt. 2014 r. Kyiv. S. 63-65.[in Ukrainian].

12. Maloholovka, O. A. (2017). Doslidzhennia mozhlyvostei inkluzyvnoho turyzmu na Podilli : *Zb. nauk. pr. Khmel. in-tusots. Tekhnolohii Un-tu "Ukraina". Khmelnytskyi*. № 13. S. 45-47. [in Ukrainian].

13. Monastyrskyi, V. (2012). Orhanizatsiia turyzmu dlia osib z obmezhenymy mozhlyvostiamy u Lvivskii oblasti. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Seriia : Mizhnarodni vidnosyny. Lviv. Vyp. 29(2). S. 164-170. [in Ukrainian].

14. *Porushennia vuhlevodnoho obminu*. Retrieved from: <https://empendium.com/ua/chapter/B27.II.13>. [in Ukrainian].

15. *Deklaratsiia pro prava invalidiv*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117#Text. [in Ukrainian].

16. *Universalnydyzain*. Retrieved from:<https://ud.org.ua/>. [in Ukrainian].

17. Shevchenko, O. L. (2017). Osoblyvosti povedinky i spryiniattia spozhyvachiv u brendynhu. *Suchasni trendy povedinky spozhyvachiv tovariv i posluh* : Mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Rivne, 15-16 hrudnia 2017 r. Rivne. S. 113-115.[in Ukrainian].

Оксана Михайлівна ПАЛИЛЮЛЬКО

кандидат історичних наук,
в.о. завідувача кафедри соціальної роботи
та психології,

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: Palelulko1980@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9314-0461>

Інна Миколаївна ГУМЕНЮК

викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: gumenyk.inna2017@gmail
<https://orcid.org/0000-0003-2443-3938>

УДК 364: 177.72(477) 8/12

**ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС: РОЛЬ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ НА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКУ ДОБУ**

Палилюлько О. М., Гуменюк І. Л. Історичний екскурс: роль держави у сфері соціального захисту та допомоги населенню на українських землях в литовсько-польську добу. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 214-222. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Суспільно-державний устрій і право Польщі та Литви суттєво впливали на законодавчо-правові відносини на українських землях, які входили до складу Королівства Польського та Великого князівства Литовського (а згодом до Речі Посполитої). Відповідно правовий устрій українських земель частково впливав і на державотворчі процеси в польській та литовській правовій системі. Адже українські землі ввійшли до складу Польщі та Литви, маючи власні багаті автентичні традиції державності та права з часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. А основні принципи давнього маєткового, спадкового,

родинного права були застосованні у власному законодавстві великими князями литовськими через уставні грамоти-привілеї. Таке співіснування української, польської та литовської системи державотворення і правового регулювання суспільних відносин призвело до кодифікації законодавчого матеріалу.

Таким чином, перебування українських земель у складі Польщі та Литви є частиною української, польської, литовської історії та характеризується зародженням, становленням єдиної системи соціального забезпечення та захисту.

Мета статті – шляхом аналізу історичного досвіду України, Польщі та Литви дослідити як розвивалися правові засади суспільного життя та соціального захисту на українських землях за часів Польсько-Литовської доби. Проаналізувати суспільний лад, систему права та здійснення законодавства на території України, що з 1349 по 1795 р. перебувала під владою Польщі та Литви.

Результати досліджень. У статті зроблено аналіз становлення соціальних відносин на українських землях в литовсько-польську добу. Доведено, що саме в даний період відбувається правове становлення норм державної соціальної політики на засадах людиноцентризму, відповідно до якої держава має дбати про інтереси своїх підданих.

Ключові слова: Україна, Королівство Польське, Велике князівство Литовське, Річ Посполита, внутрішній лад, соціальна структура, право, судова система, шляхи подолання, держава, пільги, закон, соціальна політика.

Oksana PALELULKO

PhD in Historical Sciences,

Head of Department of Social Work and Psychology,

Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: Palelulko1980@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9314-0461>

Inna HUMENIUK

Lecturer, Department of Social Work and Psychology,

Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: gumenyk.inna2017@gmail

<https://orcid.org/0000-0003-2443-3938>

HISTORICAL EXCURSUS: THE ROLE OF THE STATE IN THE FIELD OF SOCIAL PROTECTION AND ASSISTANCE TO THE POPULATION IN THE UKRAINIAN LANDS IN THE LATIN -POLISH ERA

Abstract

Introduction. *The social system and law of Poland and Lithuania significantly influenced the social and legal processes in the Ukrainian lands, which were part of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania (and later the Commonwealth). At the same time the social order and legal system of the Ukrainian lands together influenced the processes in the Polish and Lithuanian states. After all the Ukrainian lands became part of Poland and Lithuania, having rich original traditions of statehood and law from the times of Kievan Rus and the Galicia-Volyn principality. This combination of Ukrainian, Polish and Lithuanian cultures of state formation and legal regulation of social relations has led to the creation of a special structure of society and tools for its management.*

Thus, the presence of Ukrainian lands in Poland and Lithuania is part of Ukrainian, Polish, Lithuanian history and is characterized by the emergence, formation of the social security system.

Purpose. *The purpose of the article is to analyze the role and functions of the state in the field of social protection in the Ukrainian lands during the Polish-Lithuanian era by analyzing the historical experience of Ukraine, Poland and Lithuania the study of social order, coverage of the legal system and the implementation of legislation in the territories of Ukraine, which from 1349 to 1795 were under the rule of Poland and Lithuania.*

Results. *Research results. The article analyzes the formation of social relations in the Ukrainian lands in the Lithuanian-Polish period. It is proved that it is during this period that the norms of state social assistance are legalized on the basis of humanism, which is reflected in the main legal documents of that time.*

Keywords: *Ukraine, Kingdom of Poland, Grand Duchy of Lithuania, Polish-Lithuanian Commonwealth, internal system, social structure, law, judicial system, ways to overcome, state, benefits, law, social policy.*

Вступ. Атуальність теми дослідження очевидна, оскільки саме в даний історичний період, закладалися підвалини суспільного устрою та право Польщі та Литви суттєво впливати на суспільні та правові процеси на українських землях, які входили до складу Королівства Польського та Великого князівства Литовського (а згодом до Речі Посполитої). Із середини XIV ст. українські землі були розділені між різними країнами: Польщею (Галичина), Угорщиною (Закарпаття), Молдавським князівством (Буковина), Кримським ханством (південний схід і південь, Крим) [7, с. 87]. Більша частина сучасної території України знаходилась у складі Великого князівства Литовського. Люблінська унія Литви і Польщі 1569 р. створила єдину державу – Річ Посполиту. Українські землі перебували під впливом Польщі до 1654 р., коли відповідно до Переяславської угоди Лівобережна Україна увійшла до складу Росії, а Правобережна та частина Західної залишилась за Польщею.

Разом з тим суспільний лад та правовий устрій українських земель разом впливали на процеси в польській та литовській державах. Адже

українські землі ввійшли до складу Польщі та Литви, маючи багаті самобутні традиції державності та права з часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства [3, с. 7]. Таке поєднання української, польської та литовської культур державотворення і правового регулювання суспільних відносин призвело до створення особливого устрою суспільства та інструментів управління ним.

Мета та завдання статті – аналіз вивчення ролі, функцій держави у сфері соціального захисту на українських землях за часів Польсько-Литовської доби шляхом аналізу історичного досвіду України, Польщі та Литви, дослідження суспільного ладу, висвітлення системи права та здійснення законодавства на територіях України, що з 1349 по 1795 р. перебували під владою Польщі та Литви.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання, пов'язані з дослідженням історичного розвитку системи соціального захисту розглядалися в роботах В. М. Андріїва, М. Д. Бойко, К. В. Гончарової, Т. З. Герасимів, С. І. Дрогунцова, М. І. Іншина, О. Л. Кучми, С. М. Прилипка, О. І. Процевського, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, Г. І. Чанишевої, Н. М. Хуторян, Р. І. Шабанова, М. М. Шумила, О. М. Ярошенка та ін. Водночас такі дослідження в основному здійснювалися в розрізі становлення різних видів соціального захисту, а не функцій, ролі держави в цьому процесі, що зумовлює актуальність даної статті. Значний внесок у їх розробку внесли їх у розробку внесли такі вчені як : С. І. Бандур, Д. П. Богиня, О. В. Макарова, О. В. Москаленко, П. Д. Пилипенка. Окремі аспекти питання історії права та суспільного устрою українських земель за часів Польсько-Литовської доби були досліджені такими відомими істориками держави та права, як Е. С. Бандтке, Р. М. Губе, О. Ф. Кістяковський, Й. Лелевель, Ф. І. Леонтович, К. Ліванцев, Ф. Пекосинський, Т. Чацький та ін. [5, с. 87].

Виклад основного матеріалу дослідження. Із середини XIV ст. українські землі були розділені між різними країнами: Польщею (Галичина), Угорщиною (Закар паття), Молдавським князівством (Буковина), Кримським ханством (південний схід і південь, Крим). Більша частина сучасної території України знаходилась у складі Великого князівства Литовського. Люблінська унія Литви і Польщі 1569 р. створила єдину державу – Річ Посполиту. Українські землі перебували під впливом Польщі до 1654 р., коли відповідно до Переяславської угоди Лівобережна Україна увійшла до складу Росії, а Правобережна та частина Західної залишилась за Польщею.

З початком Литовського періоду на українських землях були розповсюджені чотири основні системи допомоги та підтримки вбогих: церковно-монастирська система, світська (приватна) благодійність, общинне опікування бідними на селі, державно-муніципальна система допомоги та взаємодопомоги. Основні напрямки діяльності держави і суспільства у сфері допомоги були ті ж самі, що і в Західній Європі – профілактика бідності та боротьба з проявами соціальної патології. Бідність

могли викликати різні причини: невміння вести господарство, погані кліматичні умови, війни, пожежі тощо [1, с. 131]. Одним із законодавчих актів у Великому князівстві Литовському, який мав вирішувати зазначену проблему бідності, були статті Уставу замків, держав і дворів Сигізмунда Августа, які передбачали в голодні роки пільги селянам «как и в данинах разных, так и в работе, и в подводах», а також «потерпевшим от пожаров». «Устави на волоки» (1557 р.) передбачали звільняти від покарання тих селян, які не сплатили податків через пожежу, хворобу годувальника. В Уставі зазначено, щоб у таких селян худобу не забирали за рахунок податків. У Росії такий указ про відстрочку боргу з'являється пізніше, у 1560 р. Законодавство Великого князівства Литовського у справі соціальної допомоги нужденним знаходилось на рівні загальноєвропейського. Основні напрямки цієї допомоги були зафіксовані юридично в трьох Литовських статутах 1529 р., 1566 р., 1588 р. Так, у статті 10 Розділу XI Статуту 1529 р. заборонявся продаж у рабство вільної людини в голодні роки, коли жебракування набувало найбільшого поширення. Стаття 11 Розділу XI надавала волю челяді, яку під час голоду господар не міг прогнати. Цього не було в нормативно-правових актах інших держав. До профілактичних заходів проти бідності населення слід віднести практику видачі охоронних грамот («залізних листів») великого князя Литовського на термін до 3 років шляхтичам, купцям та іншим збіднілим людям, крім євреїв.

Згідно зі Статутом 1588 р., (ст. 57, розділ IV) бідному, убогому чи вдові суд призначав безкоштовного адвоката (його послуги були в той час досить дорогі). Система покарання до маргінальних прошарків населення також була набагато м'якшою, ніж в інших країнах Європи. Так, заборонялось притягати до кримінальної відповідальності дітей та підлітків; було введено заборону смертної кари для вагітних жінок; більш сувора, ніж в Європі, відповідальність на злочин проти жінок; встановлення юридичної відповідальності шляхтичів за вбивство простолюдина; дітовбивство тощо [10, с. 17]. Гуманізм передбачав і відповідальність за виконання норм поведінки в суспільстві. У Великому князівстві Литовському, як і в Західній Європі, існував ряд законів, які забороняли професійне жебрацтво. Це статті Судебника Казимира IV Ягеллончика 1468 р., статутів Великого князівства Литовського 1529 р., 1566 р., 1588 р., спеціальний наказ короля Польського та великого князя Литовського Яна Казимира 1653 р. про жебраків та бідних. Бідні люди (голота – неофіційна назва найбідніших категорій населення) поділялись на декілька категорій. Найбідніші – «лежні люди» (ті, що були колись чиншевими чи кріпаками). Їх наказано було гнати з будь-якого населеного пункту. За надання притулку такій людині селян карали, городян штрафували на 40 грошей литовських. Близько до голоти знаходились «бобилі» («кутники», «коморники») – безземельні селяни, які нічого не мали та жили в чужих будинках за дах над головою (в кутах чи коморках). З «людей лежних», «бобилів», «кутників» та «підсусідків» найчастіше формувалась категорія «будників» – найманих робітників, що працювали на

лісних промислах феодалів. Жили в будах, отримували платню, їжу, спецодяг (шапку, рукавиці).

Магістрати відігравали значну роль у будівництві та утриманні шпиталів та богаділень, які значною мірою утримувались за рахунок приватних пожертвувань. Литовські статuti передбачали захист прав сиріт та малолітніх. Так, уперше рік неосудності (7 років) вказано у Судебнику 1468 р. У статuti 1529 р. зазначено, що «ест лета дорослые: младенцу осмнадцать лет, а девице пятнадцать лет». Також цей статут закріплював права неповнолітніх. Слід зазначити, що в Росії така градація з'явилась тільки у 1669 р. [8, с. 18].

Законодавство Великого князівства Литовського передбачало заходи щодо надання допомоги в професійному навчанні дітей бідних прошарків суспільства. У першій половині XVI ст. в «Уставі замків, держав і дворів» Сигізмунда Августа передбачалось «брати у селян синів та віддавати у навчання ремеслу з тим, щоб вони потім були корисними для замків та дворів господських». Розвивалась освіта серед єврейського населення. Про єврейські школи є згадка в «Жалованій грамоті Литовського великого князя Олександра-Вітовта литовським євреям» від 1 липня 1388 р. Багато євреїв навчалось за кордоном за рахунок меценатів. Проте в історії ВКЛ, як і в історії європейських країн, були періоди цькування євреїв. Так, статут Великого князівства Литовського 1529 р. (ст. 6, розділ XI) забороняв євреям мати закупів та невільників. Статут 1566 р. (ст. 4, розділ XII) приписував євреям носити тільки визначений одяг, забороняв мати в неволі християн. Стаття 9 розділу XI статуту 1588 р. забороняла євреям займати будь-які посади [12, с. 57].

Велике князівство Литовське було однією з небагатьох держав, де жінки мали значні права. Статuti передбачали компенсацію шляхтянці за нанесення їй ран або словесної образи (безчестя); штраф за вбивство був удвічі більшим, ніж для чоловіків того ж стану. За зґвалтування жінки чи дівчини, незалежно від стану, насильник мав понести смертну кару. Стаття 9 розділу III статуту 1529 р. надавала право жінці на володіння родовим спадком. Але основне право жінок привілейованих станів – це право на придане та «вено» – забезпечення чоловіком для своєї дружини грошової суми, вдвічі більшої за суму приданого.

Законодавство Великого князівства Литовського забезпечувало допомогу особам із особливими потребами. Глухі, німі та сліпі були юридично правоздатні і були одним з основних об'єктів соціальної допомоги. Їх права з часом постійно розширювались та оформлялись юридично. Якщо ця людина була із заможної родини, за нею мали право наглядати родичі. Бідні божевільні утримувались у закритих закладах. Якщо божевільний тікав і чинив злочин (крадіжку, вбивство), кримінальну кару ніс той, хто мав його стерегти. Божевільного, який вилікувався, а потім знову захворів і вчинив убивство, карали на смерть, бо вважалось, що він мав остерігатись повторного захворювання і вжити відповідних заходів (наприклад, тримати при собі сторожа). Для лікування хворих при

православних церквах діяли лічниці, а також практикували «бербери» – перукарі, які були водночас і лікарями. Крім того, для лікування осіб із особливими потребами існували спеціальні лікарі, відповідно до тогочасних досягнень медичної науки [6, с. 19].

Законодавство Великого князівства Литовського, місцеві органи міського та сільського самоврядування велике значення приділяли питанням профілактики та боротьби з проявами соціальної патології, такими, як пияцтво, проституція та інфантицид. Одним з основних завдань центральної та місцевої влад була боротьба з незаконним виробництвом горілчаних виробів. Багато в цій справі залежало від правителя. Так, згідно з літописами, під час правління литовських князів Ольгерда, Вітовта, Ягайла правляча еліта ставилась до пияцтва презирливо, бо князі самі вели тверезий спосіб життя і вимагали того ж від підданих [13, с. 187]. Зате Свидригайло був «перхлив и пьяницей обжорливым», і, згідно з літописами, оп'яніння було його звичайном станом.

Статутом 1529 р. було заборонено незаконний продаж спиртних напоїв. Із появою та швидким розповсюдженням горілки в Європі (XVII ст.) почалось століття пияцтва. Магістрати міст намагались протидіяти незаконному продажу спиртних напоїв, проте найчастіше марно. В Речі Посполитій шляхтичі нав'язували селянам обов'язкову купівлю спиртних напоїв, заохочували пияцтво. Навіть Орден єзуїтів, котрий проголошував скромне.

Законодавство ВКЛ враховувало і проблему інфантицида. Жінок, що таким чином згубили своїх чи чужих дітей, карали на смерть, часто через спалення живцем. Основні напрямки розвитку приватної благодійності в литовсько-польську добу були зумовлені соціально-економічними, ідеологічними, військовими та соціокультурними вимогами суспільства. Приклад подавали перші особи держави. Так, дружина Ягайла Ядвіга у 1397 р. при Празькому університеті заснувала бурсу для студентів з литовських земель, виділивши на її утримання значні кошти. Членами різних православних братств були князі Острозькі, Олельковичі, Радзівілли, Сапеги тощо. В маєтку князя Острозького діяла перша в Україні друкарня [4, с. 23]. В кінці XVI ст. приватне друкарство стає значною частиною соціокультурного життя ВКЛ. З середини XVI ст. на землях Речі Посполитої все більшого значення набуває дворянська благодійність, дружини багатих вельмож займалися утриманням та освітою сиріт та дітей із бідних родин. Стало звичкою брати на виховання дівчаток із родин збіднілої шляхти. Вони навчались разом із рідними дітьми танцям, етикету; їх забезпечували одягом та харчами, а згодом видавали заміж із немалим приданом [9, с. 49].

Отже, правову основу системи опікування та допомоги на українських землях було закладено Литовськими статутами 1629 р., 1566 р., 1588 р., іншими нормативно-правовими актами. Проведений аналіз історичного розвитку системи соціального захисту на основі порівняльно-історичного методу дослідження дає змогу шляхом порівняння встановити схожість і відмінність функцій держави в цьому процесі, де поступова зміна

соціальної політики держави та права на соціальний захист змінюється та вдосконалюється разом зі зростанням цінності життя людини, її прав та свобод з метою забезпечення адекватної соціальної адаптації і інтеграції індивіда самостійно справитися з негативною дією соціальних ризиків.

Висновки і пропозиції. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні соціального захисту населення, спрямованих на забезпечення оптимального розвитку соціальних відносин та задоволення потреб суспільства як загалом, так і окремого громадянина в певний історичний проміжок.

Список літератури:

1. Бех В. П. Соціальна робота і формування громадянського суспільства: моногр. Київ : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2008. 509 с.
2. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи в Україні Тернопіль : ТАНГ, 2001. 68 с.
3. Григорьев А. Д. История социальной работы до н. XX в. : учебн. для студ. высш. учебн. завед. Минск : Тетра Системс, 2006. 462 с.
4. Глазунов С. В. Нариси з історії соціальної роботи : навч.вид./ Донецьк : РВВ ДНУ, 2005. 116 с.
5. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : колективна науково-аналітична монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Дежкомстат України, 2010. 496 с.
6. Історія та теоретичні основи технології соціальної роботи в Україні: навч.-мет. посіб. / автори-уклад.: Палилюлько О. М, Кучеров Г. Г., Шевчук О. В., Гуменюк І. М., Сторожук Н. Р. Тернопіль : видавн.-поліграф. Центр ЗУНУ Економічна думка, 2020. 236 с.
7. Основи соціальної роботи : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Н. Бондаренко, І. Грига. Київ : Наукова думка, 2004. 174 с.
8. Рощина Л. О. Соціальна допомога на українських землях в литовсько-польську добу. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 117–123.
9. Соціальний захист населення України : навч. посіб. / авт. кол. : І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. М. Коваль, О. Ф. Новікова та ін. ; за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. Київ : Вид-во НАДУ; Вид-во «Фенікс», 2010. 212 с.
10. Статистичний збірник. Україна у цифрах 2019. Київ : Державна служба статистики України. URL: [oblstat.kiev.ukrstat.gov.ua /content/Docs/2index2018.pdf](http://oblstat.kiev.ukrstat.gov.ua/content/Docs/2index2018.pdf)
11. Стопчак А. Ю. Історичні аспекти виникнення та еволюції соціального захисту населення в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2010. № 1. Т. 1. С. 60–64.
12. Соціальна робота в Україні: перші кроки / авт. тексту В. Полтавець. Київ : Грані-Т, 2000. 236 с.

13. Соціальна робота в Україні / за ред. І.Д. Зверєва, Г.М. Лактіонова. Київ : Вища освіта, 2004. 254 с.

References:

1. Bekh, V. P. (2008). *Sotsialna robota i formuvannia hromadianskoho suspilstva*: monohr. Kyiv : NPU im. M.P. Drahomanova. 509 s. [in Ukrainian].
2. Horilyi, A. H. (2001). *Istoriia sotsialnoi roboty v Ukraini*. Ternopil : TANH. 68 s. [in Ukrainian].
3. Grigor'ev, A. pD. (2006). *Istorija social'noj roboty do n. XX v. : uchebn. dlja stud. vyssh. uchebn. zaved.* Minsk : Tetra Sistems. 462 s. [in Russian].
4. Hlazunov, S.V. (2005). *Narysy z istorii sotsialnoi roboty : navch.vyd./* Donetsk : RVV DNV. 116 s. [in Ukrainian].
5. *Liudskyi rozvytok v Ukraini: minimizatsiia sotsialnykh ryzykiv : kolektyvna naukovo-analitychna monohrafiia / za red. E. M. Libanovoi.* Kyiv: Int demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, Dezhkomstat Ukrainy, 2010. 496 s. [in Ukrainian].
6. *Istoriia ta teoretychni osnovy tekhnolohii sotsialnoi roboty v Ukraini: navch.-met. posib.* (2020). / avtory-uklad.: Palyliulko O. M, Kucherov H. H., Shevchuk O. V., Humeniuk I. M., Storozhuk N. R. Ternopil : vydavn.-polihraf. Tsent ZUNU Ekonomichna dumka. 236 s. [in Ukrainian].
7. *Osnovy sotsialnoi roboty : pidruch. dlja stud. vyshch. navch. zakl.* (2004). / N. Bondarenko, I. Hryha. Kyiv : Naukova dumka. 174 s. [in Ukrainian].
8. Roshchyna, L. O. (2009). Sotsialna dopomoha na ukrainskykh zemliakh v lytovsko-polsku dobu. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo.* № 4. S. 117–123. [in Ukrainian].
9. *Sotsialnyi zakhyst naseleattia Ukrainy : navch. posib.* (2010). / avt. kol. : I. F. Hnybidenko, M. V. Kravchenko, O. M. Koval, O. F. Novikova ta in. ; za zah. red. V. M. Vakulenko, M. K. Orlatoho. Kyiv : Vyd-vo NADU; Vyd-vo «Feniks». 212 s. [in Ukrainian].
10. Statystychnyi zbirnyk. *Ukraina u tsyfrakh 2019.* Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: [oblstat.kiev.ukrstat.gov.ua /content/Docs/2index2018.pd](http://oblstat.kiev.ukrstat.gov.ua/content/Docs/2index2018.pd) [in Ukrainian].
11. Stopchak, A. Yu. (2010). Istorychni aspekty vynyknennia ta evoliutsii sotsialnoho zakhystu naseleattia v Ukraini. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky.* № 1. T. 1. S. 60–64. [in Ukrainian].
12. *Sotsialna robota v Ukraini: pershi kroky* (2000). / avt. tekstu V. Poltavets. Kyiv : Hrani-T. 236 s. [in Ukrainian].
13. *Sotsialna robota v Ukraini* (2004). / za red. I.D. Zvierieva, H.M. Laktionova. Kyiv : Vyshcha osvita, 254 s. [in Ukrainian].

Володимир Васильович ПРИСАКАР

кандидат педагогічних наук, доцент,
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: rajakozak1916@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7843-9839>

Наталія Сергіївна БОРШУЛЯК

викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: Natalibo@icloud.com
<https://orcid.org/0000-0001-7956-6434>

УДК 378:376-051(043.3)

ПРОБЛЕМА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ЛЬВА ВИГОТСЬКОГО

Присакар В.В., Боршуляк Н.С. Проблема інклюзивної освіти у науковій спадщині Льва Виготського. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 223-233. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті на основі багатогранної наукової спадщини Льва Виготського розкрито основні ідеї вченого щодо навчання і виховання дітей з порушеннями у розвитку. Відповідно до принципу історизму у спеціальній педагогіці обґрунтовується актуальність наукової спадщини вченого для розвитку інклюзивної освіти в Україні, яка потребує подальшої розробки нормативно-правових, соціально-психологічних та програмно-змістових засад.

Мета статті – аналіз та узагальнення творчого поступу наукових положень, розроблених Л. Виготським, щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного середовища.

Результати. Головне місце у публікації посідають ідеї, сформульовані Л. Виготським у 30-ті роки минулого століття, які залишаються

основоположними для сучасних досліджень в галузі психології, спеціальної та корекційної педагогіки, а також у практиці роботи закладів інклюзивної освіти. Опираючись на методологічне підґрунтя науково-практичних пошуків вченого, проаналізовано особливості інтегративного підходу у навчанні і вихованні дітей з порушеннями розумового, психічного і фізичного розвитку.

Авторами зазначено роль і значення корекційної роботи серед дітей з вадами фізичного і психічного розвитку, акцентуючи увагу на роль соціальної компенсації, яку Л. Виготський розглядав як пріоритетне завдання у вихованні дітей з вадами розвитку за рахунок резерву здорового потенціалу в аномальної дитини, які повинні спрямовуватись не на пряме виправлення дефекту, а на подолання труднощів, створених дефектом. Відзначено цінність обґрунтування вченим доктрини невичерпного резерву здорових нахилів в аномальної дитини, які за умов кваліфікованого педагогічного керівництва можуть перетворюватися у перспективні можливості, названими «зоною найближчого розвитку».

Важливе місце у статті займають концептуальні підходи Л. Виготського щодо спеціально організованого виховання і навчання розумово відсталих дітей. При цьому зазначено, що особливу роль у розвитку таких дітей вчений відводив колективу відсталих і нормальних дітей різних інтелектуальних рівнів, оскільки дитячий колектив може бути джерелом розвитку лише за умов певних відмінностей в інтелектуальному потенціалі дітей. Однобічне насичення колективу розумово відсталими дітьми за рівнем розвитку суперечить основним законам функціонального розвитку людини. Вказано також на складність навчання розумово відсталих дітей, тому важливо застосувати особливі методи і прийоми з врахуванням своєрідності дітей з інтелектуальною недостатністю. У статті розкривається також значення культурного розвитку, що охоплює процеси вищих інтелектуальних функцій розумово відсталі дитини (мислення, мовлення, пам'ять, довільна увага тощо) як головної сфери, на думку вченого, для компенсації інтелектуальної недостатності.

Ключові слова: Л. Виготський, інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, заміщення вади, корекція, культурний розвиток, інтегрований підхід, «зона найближчого розвитку».

Volodymyr PRYSAKAR

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Department of Social Work and Psychology,

Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: rajakozak1916@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7843-9839>

Nataliia BORSHULIAK

Lecturer, Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
Email: Natalibo@icloud.com
<https://orcid.org/0000-0001-7956-6434>

THE PROBLEM OF INCLUSIVE EDUCATION IN LEV VIGOTSKY'S SCIENTIFIC HERITAGE

Abstract

Introduction. The article, based on the multifaceted Lev Vygotsky's scientific heritage, reveals the main scholarly ideas regarding the education and upbringing of children with developmental disabilities. In accordance with the principle of historicism in special pedagogy the relevance of the researcher's scientific heritage for the development of inclusive education in Ukraine is substantiated, which requires further development of legal, socio-psychological and program-content principles.

The purpose of the article is to analyze and generalize the creative progress of scientific provisions developed by L. Vygotsky for the education of children with special educational needs in an inclusive environment.

Results. The main place in the publication is occupied by the ideas formulated by L. Vygotsky in the 30s of the 20th century, which remain fundamental for modern research in the field of psychology, special and correctional pedagogy, as well as in the practice of inclusive education. Based on the methodological basis of the scholar's scientific and practical research the features of the integrative approach in teaching and educating children with mental, psychic and physical disabilities are analyzed.

The authors notes the role and importance of correctional work among children with physical and mental disabilities, emphasizing the role of social compensation, which L. Vygotsky considered as a priority in the education of children with disabilities due to the reserve of healthy potential in abnormal children with special needs to directly correct the defect, and overcome the difficulties caused by the defect. The value of scientists' substantiation of the doctrine of the inexhaustible reserve of healthy inclinations in a child with special needs, which can turn into perspective opportunities under qualified pedagogical guidance called "the zone of the nearest development", is noted.

An important place in the article is occupied by L. Vygotsky's conceptual approaches to specially organized education and training of mentally retarded children. It is noted that the scientist assigned a special role in the development of such children to the team of both retarded and normal children of different intellectual levels, as the children's team can be a source of development only if there are certain differences in the intellectual potential of children. One-sided saturation of the team with mentally retarded children in terms of level of development contradicts the basic laws of functional human development. The

difficulty of teaching mentally retarded children is also pointed out, so it is important to apply special methods and techniques, taking into account the uniqueness of children with intellectual disabilities. The article also reveals the importance of cultural development, which covers the processes of higher intellectual functions of a mentally retarded child (thinking, speech, memory, voluntary attention, etc.) as the main area, according to the scientist, designed to compensate for intellectual disability.

Keywords: *L. Vygotsky, inclusive education, children with special educational needs, replacement of defects, correction, cultural development, integrated approach, "zone of immediate development".*

Вступ. На сучасному етапі реформування освіти в Україні надзвичайно актуальною проблемою є запровадження інклюзивного навчання. Аналіз міжнародної практики інклюзивної освіти і дискусій навколо неї визначається не лише тим, що вона у нашій країні отримала законодавчий статус, але й міжнародними зобов'язаннями України, яка ратифікувала Декларацію ООН про Права людини, про права інвалідів, Конвенцію ООН про права дитини та ін. У міжнародних документах пріоритетним, з позиції державної політики, є реформування системи освіти таким чином, щоб була змога охопити навчанням усіх дітей, незважаючи на їхні відмінності, на основі рівності можливостей, тобто законодавчо визнати право дітей з особливими освітніми потребами нарівні зі своїми однолітками навчатися в умовах інклюзивного середовища.

У цьому зв'язку зазначимо, що у Саламанській декларації наголошується на тому, що «Інтеграція дітей та молоді з особливими освітніми потребами відбувається в рамках інклюзивних шкіл, які повинні приймати всіх дітей, незважаючи на їхні фізичні, інтелектуальні, соціальні, емоційні, мовні чи інші особливості» [4, с. 7].

Необхідною і важливою умовою для визначення перспективних напрямів подальшого розвитку системи інклюзивної освіти, у відповідності з принципом історизму, є звернення до теоретичної спадщини минулого, початків формування та формулювання визначальних ідей спеціальної і корекційної педагогіки. Серед учених, котрі свої наукові праці присвятили вивченню і дослідженню проблем спільного навчання дітей з особливими освітніми потребами та їхніх здорових ровесників, обґрунтуванню соціальної моделі навчання осіб з обмеженими функціональними можливостями (В. Кашенко, М. Монтессорі, М. Тарасевич, Г. Трошин та ін.), особливої уваги заслуговує наукова діяльність Л. Виготського, одного з визнаних наукових лідерів в галузях психології, педології та спеціальної педагогіки. Кожна його наукова ідея у психології і педагогіці ґрунтувалась не на суто теоретико-методологічних основах, а на глибокому психологічному аналізі тих чи тих факторів розвитку та діяльності особистості, які опиралися на результати дослідно-експериментальної роботи.

Багато дослідників, які займалися проблемами інклюзивної освіти та практикою її впровадження у систему роботи навчальних закладів (В. Бондар, Н. Борисова, Л. Даниленко, Е. Данілавічуте, А. Колупаєва, С. Литовченко, М. Малофєєв, С. Миронова, І. Малишевська, В. Синьов, С. Чупахіна, Л. Шипіцина та ін.), у своїх наукових працях опирались на концептуальні методологічні положення, сформульовані Л. Виготським ще у 30-х роках ХХ століття. Окремі аспекти науково-теоретичної спадщини ученого щодо навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами розкрито у наукових розвідках А. Зюбрицької, Т. Ліфанової, С. Максименко, О. Мартинчук, В. Рибалки, Л. Тищенко, О. Хохліної, І. Шишової та ін. Проте у сучасній психології і педагогіці відсутній цілісний науково-методичний аналіз цієї актуальної для сьогодення проблеми, яка потребує ґрунтовного дослідження. На наші переконання, саме у різноплановій і багатоаспектній науково-дослідницькій діяльності Л. Виготського, яка займає надважливу сходинку в історії психолого-педагогічної освіти, віднаходимо відповіді на нагальні питання сьогодення: як навчати дітей, яким важко вдається здобуття знань і набуття умінь; чому необхідне спільне навчання здорових дітей та дітей з проблемами у розвитку; у чому переваги такого навчання; як компенсувати фізичні і психічні вади особистості дефективної дитини шляхом включення її у повноцінну діяльність та інші.

Мета та завдання статті. Метою статті є аналіз та узагальнення творчого поступу наукових положень, розроблених Л. Виготським, щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного середовища.

Визначена мета передбачає розв'язання таких *завдань*:

- на основі змісту наукових праць ученого розкрити роль і значення корекційної роботи серед дітей з вадами психічного та фізичного розвитку;
- визначити можливості компенсації фізичних та психічних вад у дітей з особливими освітніми потребами, сформульованих видатним ученим, через долучення їх до повноцінного соціального колективного життя;
- розкрити значення основних ідей Л. Виготського щодо навчання і виховання дітей з особливими потребами на сучасному етапі розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Л. Виготський, як один із фундаторів в галузі психології, спеціальної педагогіки та педології, зробив вагомий внесок у розробку методологічних принципів психології, вивчення психіки природи людини, створення психологічної концепції діяльності, що знайшли інтегральне відображення у культурно-історичній теорії розвитку вищих психологічних функцій. Погляди ученого на особистість викладені в його основних наукових працях: «Педагогічна психологія. Стислий курс» (1925), «Історичний смисл психологічної кризи» (1927), «Основи роботи з розумово відсталими і дефективними дітьми» (1928), «Історія розвитку вищих психічних функцій» (1931), «Питання дитячої вікової психології» (1932-1934 роки), «Інструментальний метод в психології» (1930),

«Проблема культурного розвитку дитини» (1928) тощо. Усього бібліографія Л. Виготського містить 191 наукову працю, які відтворюють значний період розвитку психології та спеціальної педагогіки і до сьогодні мають цінність як науковий ресурс.

Л. Виготський зробив значний внесок у розвиток інтеграційного підходу в педагогіці: піддав критиці систему навчання і виховання дітей з порушеннями розумового, психічного і фізичного розвитку. Опираючись на основні положення фундаментальних досліджень, учений акцентував на необхідності відшукувати в аномальної дитини не зачеплені, збережені здорові сторони, й використовувати їх у процесі корекційно-педагогічної роботи з такою дитиною. Для наукового світогляду Л. Виготського притаманний гуманістичний підхід до дитини з вадами та упевненість у можливості створення умов для нормалізації розвитку її особистості. Учений наголошував, що «Позитивна своєрідність дитини з вадою <...> створюється передусім не тим, що в неї відсутні ті чи ті функції, які наявні у нормальної, а тим, що відсутність таких функцій зумовлює появу у її житті нових функційних утворень, які у своїй єдності стають реакцією особистості на ваду, заміщенням у процесі розвитку відсутніх функцій. <...> Слепа або глуха дитина досягає у розвитку того самого, що й нормальна, хоч і іншим способом, шляхом, іншими засобами, тому для педагога особливо важливим є знання своєрідності тих способів, якими він має працювати з дитиною. Початок своєрідності дає поштовх закону перетворення мінімуму вади у додаток заміщення» [1, с. 12].

Пріоритетне завдання у вихованні дітей з вадами розвитку Л. Виготський вбачає у соціальній компенсації, підкреслює, що у кожній дитини з інвалідністю є величезний резерв здорового потенціалу, і саме через це, на його думку, виховання «дітей з різними вадами має ґрунтуватися на тому, що одночасно із вадою наявні психологічні тенденції протилежного напрямку, тобто є заміщувальні можливості для подолання вади, які виступають на перший план у розвитку дитини і мають бути включені до виховного процесу як його рушійна сила. Побудувати увесь виховний процес, дотримуючись лінійного принципу – від природних тенденцій – до заміщення – означає: не пом'якшувати ті труднощі, які виникають через ваду, а спрямовувати усі сили на їх заміщення, ставити тільки ті завдання і в такому порядку, який корелює із наступністю у формуванні особистості під новим кутом» [1, с. 40].

Оцінюючи можливість розвитку психічного і фізичного компонентів особистості з порушенням психофізичного розвитку, Л. Виготський розглядає заміщення як один із принципів, що визначає своєрідність і основні закономірності цього розвитку. На його думку, в аномальної дитини процеси заміщення дуже важливо спрямовувати не на пряме виправлення вади, що частіше є неможливим, а на подолання скрути, створеної вадою. Тобто, до двокомпонентного процесу «вада – заміщення» додається проміжний компонент «вада – відчуття неповноцінності – заміщення» [5, с. 189].

Таким чином, у розумінні принципу заміщення вчений враховував той головний факт, що «потенціалом заміщення здебільшого є соціальне колективне життя дитини, її колективна поведінка, де вона знаходить матеріал для розбудови внутрішніх функцій, що з'являються під час перебігу компенсаційного розвитку» [3, с. 22].

Значною заслугою Л. Виготського перед психологією та педагогікою є обґрунтування доктрини невичерпного резерву здорових нахилів (здібностей) в аномальної дитини, нерівномірного поширення вади на різні сторони її діяльності. З метою використання потенційних можливостей дитини і перетворення їх у необхідні умови життєдіяльності, треба враховувати і ті, що перебувають у зародковому стані. За сприятливих умов навчання, виховання, умілого керівництва з боку дорослих вони перетворюються для дитини у перспективні можливості. Для цього Л. Виготський увів до наукового обігу терміни-поняття «зона актуального» (те, що учень виконує самостійно) та «зона найближчого розвитку» (те, що перебуває у стадії дозрівання визначається потенційними можливостями учнів у співпраці з учителем). На думку вченого, навчання має йти попереду розвитку дитини, вести його за собою. Саме тому зона найближчого, а не зона актуального розвитку має найбільше значення для прогнозування рівня динаміки й ефективності фізичного, психічного та інтелектуального розвитку, можливостей дітей.

У наукових працях Л. Виготського важливе місце займає проблема корекційно-розвивального впливу на дітей з порушенням інтелектуального розвитку, особливості методики навчання і виховання таких дітей. Він вважав їх виховання та навчання досить складним процесом, пояснював це тим, що у цієї категорії дітей пошкоджені центральний апарат та їхній компенсаційний фонд, можливості розвитку дуже обмежені. Спосіб розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями, зважаючи на її особливості, суттєво відрізняється від розвитку нормальної, тому й техніка її навчання завжди матиме значну своєрідність [2, с. 77]. Зважаючи на це, для повноцінного навчання і виховання розумово відсталого дитини, тобто для якнайбільшого її наближення до нормальної, слід акцентувати у роботі на якісній зміні самого змісту освітньо-виховної роботи. Наполягаючи на необхідності спеціального навчання і виховання таких дітей, Л. Виготський указував на те, що їхнє спеціальне навчання вимагає спеціальної педагогічної техніки, застосування особливих прийомів і методів. При цьому педагог повинен бачити у своєму вихованцеві передусім особистість. Особистість вихованця повинна стати своєрідним пріоритетом спеціально організованого навчання і виховання. Крім того, за виховання розумово відсталого дитини важливо знати, як вона розвивається, що в неї домінує – недостатність чи неповноцінність, дефект чи вада, яка реакція виникає в неї у процесі розвитку як відповідь на труднощі, з котрими вона стикається і котрі впливають з цього. Розумово відстала дитина, зазначав Лев Семенович, не зіткана з одних недоліків і вад, її організм як ціле

перебудовується, а особистість вирівнюється, заміщується процесами розвитку.

Особливу роль у розвитку розумово відсталих учених відводить колективу відсталих і нормальних дітей різних інтелектуальних рівнів у певних пропорціях. Відповідно до загальних законів розвитку вищої психічної функції «<...> колективна поведінка дитини не тільки активізує і тренує власне психологічні функції, а є джерелом виникнення абсолютно нової форми поведінки, яка з'явилася в історичний період розвитку людства і яка у структурі особистості презентується як вища психологічна функція. Саме колектив – основне джерело розвитку цих функцій, у т. ч. в розумово відсталій дитини» [1, с. 125]. При цьому Л. Виготський підкреслював, що ступінь вади або нормальності дитини залежить від її взаємин із суспільством та від результатів соціального заміщення, оскільки соціальна повноцінність є кінцевою метою виховання. Він вважав, що досягнення цієї мети неможливе в умовах існуючої на той час системи спеціальної освіти, оскільки, на його думку, спеціальна школа створює систематичний відрив від нормального середовища. За певного позитиву, спеціальна школа вирізняється основним недоліком – вона закриває свого вихованця у вузькому колі шкільного колективу, створюючи замкнутий світ, у якому все пристосовано до вади дитини, фіксує її увагу на власному недоліку, а не залучає дитину до справжнього життя. Замість того, щоб виводити дитину з ізольованого світу, спеціальна школа розвиває у неї навички, які ведуть до ще більшої ізоляції. Тому вчений вбачав вихід із такої ситуації – подолання антисоціальності спеціальної школи – у розробці науково обґрунтованої моделі спільного навчання і виховання дітей із психофізичними порушеннями і дітей із нормативним рівнем розвитку. Водночас Л. Виготський наголошував, що дитячий колектив може бути джерелом або живильним середовищем розвитку лише за умови певних відмінностей в інтелектуальному потенціалі дітей, які входять до цього колективу. Однобічне насичення колективу розумово відсталими дітьми, котрі однакові за рівнем розвитку, на думку вченого, «<...> це хибний педагогічний шлях, що суперечить основним законам функціонального розвитку людини, уявленню про різноманітність і динаміку цих функцій у дитини взагалі і розумово відсталій зокрема» [3, с. 23].

Для сучасної психолого-педагогічної науки важливою є думка видатного вченого про обхідні канали у розвитку розумово відсталій дитини. При цьому великого значення він надавав ефекту, що спонукає таку дитину до подолання труднощів. Наголошуючи на творчому характері розвитку розумово відсталій дитини, Лев Семенович зауважував, що для неї оволодіння арифметичними діями стає більш творчим процесом, ніж для нормальної дитини. У цьому зв'язку Л. Виготський висловлює й оптимістичне побажання: «Нехай розумово відсталі діти навчаються довше, нехай вони навчаються меншому, аніж нормальні діти, нехай, нарешті, їх навчають по-іншому, використовуючи методи і прийоми, пристосовані до своєрідних особливостей їхнього стану, але нехай вони навчаються тому

самому, що й усі інші діти, та здобувають таку саму готовність до майбутнього життя, щоб потім приймати у ньому участь певною мірою нарівні з іншими» [1, с. 135].

У цьому тлумаченні ми вбачаємо суспільну і педагогічну настанову для допоміжної школи, яка, за висловом вченого, має бути не «школою для дурнів», а виховання у ній щоб було не лише за назвою – загальним соціальним вихованням, яке здійснюється в країні, а школою відображення єдності нерозривних зв'язків між основними життєвими явищами (природа, праця, суспільство) з метою формування у розумово відсталих дітей усвідомленого ставлення до майбутнього життя та підготовку їх до суспільно-практичної діяльності.

За теорією Л. Виготського, вищі психічні функції розумово відсталої дитини, тобто вищі форми пам'яті, мислення, характеру є продуктами культурного розвитку, а не біологічного дозрівання. Учений пише: «У процесі культурного розвитку дитина засвоює не лише зміст культурного досвіду, але й прийоми і способи культурної поведінки і мислення: оволодіває особливими культурними засобами, створеними людством в процесі історичного розвитку, наприклад, мовою, арифметичними символами і т. д. Дитина навчається функціонально застосовувати відповідні знаки в якості засобів для виконання тієї чи тієї психологічної операції. Таким чином, елементарно-примітивні форми поведінки переходять у безпосередні культурні акти і процеси» [1, с. 326]. Використовуючи, як основу, сучасні дослідження, можна встановити, що культурний розвиток вищих психологічних функцій проходить відповідні стадії. Аномалії культурного розвитку розумово відсталої дитини проявляються у тому, що ця дитина на одній із стадій культурного розвитку зупиняється або затримується на більш тривалий час, ніж нормальна дитина. Таким чином, культурний розвиток, на переконання видатного вченого, є головною сферою, при якій можливе відшкодування недостатності. Там, де неможливий подальший розвиток, там безмежно відкритий шлях для культурного розвитку» [1, с. 173]. Саме компенсація фізичних і психічних вад особистості дитини з вадами можлива лише за умови залучення її до повноцінної культурної діяльності.

Отож, велика заслуга Л. Виготського полягає у тому, що він ще на початку ХХ століття одним з перших обґрунтував ідею інтегративного підходу до навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами, підкреслював важливість розширення соціальних контактів таких дітей з їх нормальними однолітками та дорослими. Цим самим, ним були закладені методологічні основи інклюзивної освіти, хоча самі поняття «інклюзія», «інклюзивне навчання», «інклюзивна освіта» на той час ще не були загальноживаними. Проте, в Радянському Союзі, складовою частиною якого упродовж багатьох десятиліть була Україна, теоретичні та практичні напрацювання вченого були відкинуті, а перевагу надано було виключно системі спеціальної освіти, яка стала інтенсивно розвиватися і диференціюватися. Водночас ідеї Виготського знайшли втілення у практиці

роботи навчальних закладів Західної Європи, США, Канади, і лише на початку XXI століття активно втілюються в Україні.

Висновки і пропозиції. Л. Виготський зробив значний внесок у розвиток інтегративного підходу в педагогіці, піддавши критиці систему навчання і виховання у спеціальних школах, в яких вихованці знаходяться в ізольованому і замкненому світі, у якому все пристосовано до вади дитини, зосередженні уваги виключно на її недоліках. Тим самим він обстоював і науково пропагував таку систему навчання і виховання, якій вдалося б поєднати спеціальну педагогіку з педагогікою нормального дитинства, тобто, сформувані основи інклюзивної педагогіки як самостійної галузі педагогічної науки.

Особливо цінним для сучасної школи вважаємо вчення Л. Виготського про великі резерви здорових задатків в аномальної дитини, нерівномірне поширення «вад» на різні сторони її діяльності, які за сприятливих умов навчання та вмілого педагогічного керівництва перетворюються у перспективні можливості дитини, названі вченим «зоною найближчого розвитку».

Важливе місце в науковому доробку вченого займає проблема соціального відшкодування вад, яку він вважав першочерговим завданням у вихованні дітей з порушеннями у розвитку, підкреслював, що виконання ролі порушених функцій може брати на себе інша, здорова функція, культурно обумовлена психологічна структура, оскільки у кожної дитини з обмеженими можливостями є резерв здорового потенціалу.

Велике значення в умовах функціонування нової української школи мають розроблені Л. Виготським ідеї щодо навчання і виховання дітей з особливими потребами: вони не втратили актуальності сьогодні, а навпаки, набули нової трансформації у контексті інклюзивної освіти. До таких ідей, насамперед, слід віднести домінуючі цінності інклюзивної освіти, погляди на пріоритет виховання, спрямовані на залучення дитини з вадами до повноцінної культурної діяльності (а не лише лікування), професійну орієнтацію та освоєння потрібних суспільству професій тощо.

Оцінюючи сучасний стан інклюзивної освіти в Україні та опираючись на наукову спадщину Л. Виготського, перспективними, на наш погляд, можуть бути дослідження проблем соціального відшкодування дефекту у дітей з вадами розвитку, роль колективу у вихованні розумово відсталого дитини, особливості культурного розвитку аномальної і важковиховуваної дитини та ін.

У сформульованих авторами висновках акцентовано на значенні наукової діяльності Л. Виготського щодо навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами у контексті впровадження інклюзивної освіти в Україні та визначено перспективи подальших досліджень теоретичної спадщини вченого.

Список літератури:

1. Выготский Л. С. Основы дефектологии. Собрание сочинений. В 6-ти томах. Т. 5. Под ред. Т. А. Власовой. Москва, Педагогика, 1983. 368 с.
2. Зубрицька А. А. Внесок Льва Семеновича Виготського у процесі корекції і розвитку дітей з інтелектуальною недостатністю. *Довкілля та здоров'я*. 2014. № 2. С. 75-79.
3. Рибалка В. Лев Виготський: культурно-історична теорія розвитку вищих психічних функцій і вчення про особистість. *Психологія і суспільство*. 2002. № 2. С. 9-25.
4. Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7-10 июня 1994 г. Киев, 2000. 21 с.
5. Хохліна О. П. Виготський Л. С. про розвиток розумово відсталих дітей. *Педагогіка і психологія*. 1997. №2. С. 186-193.

References:

1. Vyhotskyi, L. S. (1983). *Osnovy defektolohy*. Sobranyii sochynenyi. V 6-ty tomakh. T. 5. Pod red. T. A. Vlasovoi. Moskva, Pedahohyka. 368 s. [in Russian].
2. Zubrytska, A. A. (2014). Vnesok Lva Semenovycha Vyhotskoho u protsesi korektsii i rozvytku ditei z intelektualnoi nedostatnisti. *Dovkillia ta zdorovia*. № 2. S. 75-79. [in Ukrainian].
3. Rybalka, V. (2002). Lev Vyhotskyi: kulturno-istorychna teoriia rozvytku vyshchych psykhychnykh funktsii i vchennia pro osobystist. *Psykhohohiia i suspilstvo*. № 2. S. 9-25. [in Ukrainian].
4. *Salamanskaia deklaratsyia* (2000). Ramky deistvyi po obrazovanyiu lyts s osobymy potrebnyami, pryniatyie Vsemyrnoi konferentsyei po obrazovanyiu lyts s osobymy potrebnyami: dostup v kachestvo. Salamanka. Espanyia, 7-10 yiunia. Kyev. 21 s. [in Russian].
5. Khokhlina, O. P. Vyhotskyi, L. S. (1997). Pro rozvytok rozumovo vidstalykh ditei. *Pedahohika i psykhohohiia*. №2. S. 186-193. [in Ukrainian].

Сергій Антонович СИДОРУК
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: s_sydoruk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3055-3277>

Людмила Миколаївна СИДОРУК
аспірантка кафедри педагогіки та управління
навчальним закладом,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
викладач вищої математики кафедри економічної
кібернетики, інформаційної та соціокультурної
діяльності,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: l_sudoryk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4970-5197>

УДК 378.018.43-056.2/3

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ «SOFT SKILLS» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ПОРУШЕННЯМИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Сидорук С.А., Сидорук Л.М. Особливості формування «soft skills» у здобувачів вищої освіти з порушеннями здоров'я в умовах дистанційного навчання. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 234-245. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Сучасний ринок праці потребує робітників, які на високому рівні володіють навичками «soft skills», котрі передбачають вміння ефективно працювати в командній взаємодії та формують здатність вибудовувати оптимальні лінії комунікації з фахівцями в своїй, або ж інших галузях.

Реалії, зумовлені пандемією коронавірусної хвороби, вимагають серйозної корекції в організації освітнього процесу. Українські заклади вищої освіти продовжили свою роботу вже в умовах карантину та дистанційного навчання. Це, в свою чергу, робить необхідним пошук нових засобів до формування як професійних, так загальних компетентностей, зокрема й «soft skills» у здобувачів вищої освіти з порушеннями здоров'я.

Мета. Метою дослідження є окреслення можливих способів формування «soft skills» у здобувачів вищої освіти з порушеннями здоров'я засобами дистанційного навчання.

Результати. Визначено, що «soft skills» розглядають, в першу чергу, як низку особистісних якостей, які пов'язані зі здатністю до ефективної міжособистісної взаємодії в колективі чи соціумі. Їх універсальні характеристики є надзвичайно важливими для подальшого професійного зростання та самоствердження у житті кожної людини.

Збалансоване поєднання індивідуальних, парних та групових видів роботи створює умови для гармонійного розвитку особистісних і міжособистісних навичок, необхідних для успішної кар'єри випускника у майбутньому.

Дієвими для формування «soft skills» є методи рольового моделювання та симуляційної гри, метод проєктів та кейс-метод, комунікативно проблемні методи, які дозволяють навчити співпрацювати, переконливо аргументовано висловлюватися, вміти слухати, формувати власну точку зору, працювати в команді та з командою.

Зазначено, що традиційні методи навчання та форми роботи можна упроваджувати під час дистанційного навчання, використовуючи для цього різноманітні сервіси, зокрема форуми, чати, відеоконференції. Для формування «soft skills» в умовах дистанційного навчання методи та засоби навчання необхідно адаптувати до освітніх потреб здобувачів вищої освіти, зумовлених порушеннями психофізичного розвитку. Для студентів з порушеннями слуху необхідно застосовувати форми подання інформації, які б забезпечували максимальну візуалізацію та високий рівень наочності. Представлення інформації у вигляді схем, таблиць та графіків покращує розуміння та візуальне сприйняття. Використання відеоконтенту дозволяє не переобтяжувати студентів читанням текстів під час дистанційного навчання та зменшити навантаження на зір та опорно-руховий апарат студентам, що мають відповідні захворювання. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у поєднанні традиційними методиками викладання відкриває додаткові можливості вирішення проблеми формування «soft skills» осіб з порушеннями здоров'я в умовах дистанційного навчання.

Перспективним напрямом дослідження вбачаємо вивчення ефективності формування «soft skills» у процесі створення групових та індивідуальних проєктів з різних навчальних дисциплін в умовах дистанційного навчання.

Ключові слова: вища освіта; інклюзивне навчання; «soft skills»; інформаційні технології; дистанційне навчання, освітній процес.

Serhii SYDORUK

PhD in Historical Sciences,
Associated Professor of Ukraine History Department,
Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohiienko,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: s_sydoruk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3055-3277>

Liudmyla SYDORUK

Postgraduate of Pedagogy and Management of
Educational Establishment Department,
Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohiienko,
Advanced Mathematics Lecturer,
Department of Economic Cybernetics,
Information and Socio-Cultural Activities,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: l_sudoryk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4970-5197>

**THE PECULIARITIES OF "SOFT SKILLS" FORMATION IN THE
HIGHER EDUCATION STUDENTS WITH HEALTH DISORDERS IN
THE CONDITION OF DISTANCE LEARNING**

Abstract

Introduction. The contemporary employment market needs workers who possess a high level of "soft skills" that means to have abilities to interact effectively and relate to the culture of communication regardless of the professional level of the specialist.

The realities associated with the Covid-19 pandemic make significant adjustments to the organization of the educational process, so there is a need to solve the problem of developing "soft skills" in higher education students with disabilities in terms of distance learning.

Purpose. The aim of the study is to outline possible ways to develop "soft skills" in higher education students with health problems in the context of distance learning.

Results. "Soft skills" are considered to be a list of personal characteristics that are associated with effective and proper interaction with other people. They are universal in their nature also they are important for the successful professional and life self-determination of any person.

A balanced combination of different types of work (individual, pair, group) makes possible the harmonious development of personal and interpersonal skills

that are necessary for a future successful career of the graduate. There are effective methods for the formation of "soft skills" and these methods are role modeling and simulation games, project method and case method, communicative problem methods that allow you to learn how to cooperate. There should be named the other methods which include convincing talking, being able to listen, forming one's own point of view working in a team and with a team.

It is noted that traditional teaching methods and forms of work can be implemented during distance learning, using a variety of services, including forums, chats, video conferences. In order to form "soft skills" in the conditions of distance learning methods and means of teaching must be adapted to the educational needs of higher education students who are with disorders of psychophysical development. For students with hearing disabilities it is necessary to use forms of information that would provide maximum visualization and the highest level of visibility is necessary. Diagram, table and graphic presentation of information improves students' comprehension and visual perception. The use of video content allows students not to deal with reading texts during distance learning and videos will reduce the load on vision and musculoskeletal system of students with some relevant diseases. The use of information and communication technologies in combination with traditional teaching methods opens up additional opportunities to solve the problem of forming "soft skills" of people with disabilities in conditions of distance learning.

A further research within the theme may become the study of the effectiveness of the formation of "soft skills" in the process of creating group and individual projects in various subjects in distance learning.

Keywords: *higher education; inclusive education; "soft skills"; Information Technolog (IT); distance learning, educational process.*

Вступ. Результати досліджень, проведених в Гарварді та Стенфордському університетах, вказують на те, що кар'єрний успіх лише на 15% залежить від рівня професійних навичок, а решту 85% – це так звані «м'які навички» («soft skills»). У звіті дослідження «Навички для сучасної України» фахівці Світового банку зазначають, що українські роботодавці мають потребу в додаткових когнітивних та соціально-емоційних і технічних навичках своїх працівників; існуючі системи формальної освіти та підготовки адаптуються до нових кваліфікаційних вимог надто повільно; ситуаційний та нерівномірний характер стратегічних реформ в Україні призвів до застарілості системи освіти, професійної підготовки та ринку праці [6]. Таким чином, формування таких навичок має стати пріоритетним напрямом підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Викладачі мають бути високо обізнаними з вимогами, які нині висуваються до молодих спеціалістів, та будувати освітній процес, усвідомлюючи, що сьогоденні роботодавці акцентують увагу не тільки на високому рівні «hard skills» («жорстких» навичок) потенційних робітників, які стосуються професійно значущих, вузькоспеціальних, технічних кваліфікацій, освіти і досвіду роботи, але й на рівні володіння «soft skills» («м'якими» навичками), які

тлумачаться як «комплекс міжпрофесійних, універсальних, соціальних навичок, що обумовлюють ефективну участь у робочих і академічних процесах, визначають уміння результативно взаємодіяти та стосуються культури побудови комунікації незалежно від професійної спрямованості фахівця» [4].

Закон України про освіту гарантує кожному здобувачу рівний доступ до якісної освіти та свободу вибору видів та форм навчання [5]. Однак на заваді практичної реалізації вище згаданих прав громадян стають обставини, які потребують врахування їх стану здоров'я. А він може бути протипоказом до вакцинації, через що особи з порушеннями здоров'я знаходяться у групі ризику. Тому оптимальним варіантом є онлайн-навчання.

Окремі спостереження дозволяють зробити висновок, що студенти засвоюють більше інформації, а отже й здобувають більше знань, навчаючись за комп'ютером або ж смартфоном, ніж під час аудиторних занять. Перевагою дистанційного навчання для здобувачів освіти з порушеннями здоров'я є можливість навчатися в оптимальному, для них, темпі, та повертатися до складнозасвоєваних тем. Проте разом з розширенням доступу до різноманітних навчальних матеріалів онлайн, зростає потреба в соціальних контактах, адже учасники освітнього процесу змушені дистанціюватися одне від одного. Оскільки 15-20% навчального часу є взаємодією між викладачами та здобувачами освіти, то в умовах карантину, останні будуть позбавлені можливості отримати ці 15-20% через відсутність соціальних контактів та дискусій на тему навчання. А саме за наявності можливості міжособистісної взаємодії і формуються необхідні навички «soft skills».

Під час тривалого засвоєння інформації з екрану розсіюється увага, що утруднює сприйняття навчального матеріалу, його аналіз та опрацювання для всіх учасників освітнього процесу, а тим більше – для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. Вийти з такої ситуації можна за рахунок виконання завдань чи проєктів, що передбачають формування в процесі навчання «м'яких навичок». Вищезазначене зумовлює необхідність вирішення проблеми формування «soft skills» у здобувачів вищої освіти з порушеннями здоров'я в умовах дистанційного навчання.

Організаційно-технологічними аспектами розробки системи дистанційного навчання займаються В. Биков, Ю. Богачков, М. Дикалова, М. Кухаренко, Є. Полат, О. Рибалко, Н. Сиротенко та інші фахівці. Питання вдосконалення підготовки здобувачів освіти за рахунок упровадження інформаційно-комунікаційних технологій висвітлені у дослідженнях Н. Бахмат, В. Бикова, С. Величка, М. Жалдака, Ю. Триуса, С. Семерікова, К. Словак, О. Співаковського, К. Осадчої, І. Сальник, О. Шавальнової та ін.

Місцю та ролі у професійному розвитку та кар'єрному зростанні професійних і особистісних навичок «hard skills» та «soft skills» присвячені роботи О. Абашкіної, Н. Длугунович, К. Коваль, J. James Neckman, Tim D. Kautz та ін.

В умовах сьогодення, що зумовлюються необхідністю переведення освітнього процесу в онлайн простір усіх ланок системи освіти, зокрема й вищої школи, інтерес до засобів та можливостей формування м'яких навичок помітно зростає. У цьому напрямку здійснені наукові дослідження А. Безус, І. Гевлича, Л. Гевлич, К. Ковалю, Ю. Федорової, І. Федулової, утім проблема формування «м'яких навичок» в умовах дистанційного навчання досі не набула достатнього, комплексного висвітлення у вітчизняних науково-методичних працях.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є окреслення можливих способів формування «soft skills» у здобувачів вищої освіти з порушеннями здоров'я засобами дистанційного навчання.

Визначена мета зумовлює розв'язання наступних завдань:

- з'ясувати зміст поняття «soft skills»;
- визначити педагогічні умови ефективного формування «soft skills»;
- розкрити можливості формування «soft skills» у здобувачів вищої освіти з порушеннями здоров'я в умовах дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Універсальні характеристики «soft skills» є надзвичайно важливими для подальшого професійного зростання та самоствердження у житті кожної людини незалежно від її фаху. «Soft skills» розуміють як «комплекс неспеціалізованих, важливих для кар'єри навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність і є наскрізними, тобто не пов'язані з конкретною предметною сферою» [8, с. 21].

«Soft skills» – не що інше як комплекс особистісних характеристик, які пов'язані з міжособистісною взаємодією в колективі. «Це навички, прояв яких важко виявляти, безпосередньо визначати, перевіряти, наочно демонструвати. До них належать індивідуальні, комунікативні й управлінські навички. Ключова різниця в оволодінні «soft skills» і «hard skills» полягає в тому, що «м'яких навичок» складно навчитися із книжок або просто під час виконання своїх функціональних обов'язків» [2].

Сьогодні в педагогічній науці виокремлюють структуру «soft skills». Загальний аналіз праць провідних фахівців галузі педагогіки, що досліджують умови та засоби формування «м'яких навичок», дозволяє виокремити окремі групи «soft skills». До прикладу дослідниці Глазунова О. та Волошина Т. виокремлюють такі групи в контексті підготовки ІТ-фахівців [1]. При цьому запропонована ними класифікація має універсальний характер і передбачає п'ять основних груп «soft skills». У першій групі, яка визначається як «особиста ефективність» закладено низку компетентностей, зокрема: здатність визначати мету досягти поставленої цілі; вміння правильно розставляти пріоритети в завданнях у рамках обмеженого часу, раціонально розраховувати власний час; здатність зберігати цілісне емоційне ставлення до себе та своєї команди; розуміння власної відповідальності перед командою під час роботи над проєктом; вміння креативно взаємодіяти в команді (швидко і ефективно знаходити

неочевидні успішні рішення для вирішення проблем викликів та завдань); здатність переносити стресові ситуації без неприємних наслідків для особистої діяльності; здатність візуалізувати, формулювати, вирішувати проблемні ситуації, приймаючи правильні, з урахуванням наявної інформації рішення; вміння переконливо довести до оточуючих свою точку зору, презентуючи проект інвесторам або ж власній команді.

Другу групу «soft skills» формують комунікативні навички, що передбачають вміння працювати як з колегами так і виконувати завдання самостійно; розуміння ролі та місця стратегічних комунікацій в системі управління командою; уміння чітко сформулювати свої потреби та очікування до команди і оточення; здатність аналізувати та розв'язувати конфліктні ситуації з погляду позицій та інтересів команди; вести переговори здатність схилити думку інших до своєї філософії та способу мислення; здатність приймати групові рішення.

Третя група представлена управлінськими навичками, які передбачають уміння підготувати групу та створити ефективну команду яка успішно взаємодіє для вирішення певних завдань; уміння формувати систему комунікації у команді; здатність мотивувати всіх членів команди до активної діяльності для досягнення цілей проекту; здатність контролювати ситуацію та впливати на команду позиції керівника проекту за допомогою своїх здібностей, знань та вмінь.

Четверту групу складають стратегічні навички. До них відносяться здатність довгострокового планування на основі проміжних цілей проекту; готовність приймати стратегічні рішення; здатність працювати в умовах ризиків; готовність делегувати свої повноваження іншим членам команди.

І не менш важливу останню, п'яту, групу складають навички управління інформацією, що конкретизуються у здатності швидко визначити важливі та другорядне, завдяки чому ефективніше вирішувати проблеми й уважніше та результативніше справлятися з різними завданнями; вміння шукати, обробляти, а також критично осмислювати отримані дані; здатність цілеспрямовано шукати та систематизувати дані; здатність прийняти рішення відповідно до ситуації; здатність вибудувати власну навчальну траєкторію, визначити цілі отримання нових знань та шляхів їх досягнення [1]. Як слушно зазначає К. Коваль, головне сьогодні – це інформація, а володіння знаннями – статичне, адже вони можуть швидко стати неактуальними [3, с. 163]. Важливішим є здобуття необхідної інформації в потрібний момент. Відповідь на цю жорстку вимогу ринку праці можуть дати ті люди, які зможуть оволодіти «м'якими» навичками».

Важливою складовою формування «м'яких навичок» є забезпечення необхідних педагогічних умов. Доцільними і обґрунтованими, з точки зору методології формування «м'яких навичок», визнається поєднання різних форм навчальної діяльності (індивідуальної, парної, групової), ситуативних вправ, які моделюють як життєво так і фахово орієнтовані ситуації. Крім того викладач має забезпечити можливість об'єктивного само- та

взаємооцінювання навчальних досягнень і результатів роботи здобувачів освіти.

Формами аудиторної та позааудиторної роботи, що дозволяють сформувати у студентів «м'які навички», є робота в парах, малих і великих групах, що передбачає взаємокооперацію та конструктивне спілкування їх учасників. Навіть індивідуальна робота в контексті формування «soft skills» має передбачати можливість спілкування і обміну досвідом виконання завдань чи проектів.

Групова робота створює необхідне для розвитку толерантності та інклюзії середовище в групах студентів. Вона сприяє формуванню організаційних навичок, що дозволяють злагоджено та результативно працювати в групах: аргументовано й чітко висловлювати свою позицію, вміння переконувати і одночасно дослухатися до думки інших, здатність домовлятися, іти на компроміси. Також групова робота сприяє формуванню вмінь керування часом, зокрема дотримання регламенту між учасниками дискусії.

Разом з тим, педагог має розважливо підійти до формування вищезгаданих пар або ж груп студентів, для яких заплановане спільне виконання завдань. Це пояснюється тим, що, зазвичай, не вмотивовані до навчання студенти намагаються обрати для спільної роботи того, хто здатен проявити ініціативу та докласти більше зусиль до виконання спільного завдання [4].

Постійне перегрупування студентів створить можливості їхніх контактів з іншими здобувачами освіти, а отже спонукатиме їх вибудовувати відносини, домовлятися, шукати порозуміння з однолітками з різними темпераментами, точками зору, соціокультурним досвідом.

Викладач має передбачити також можливість для студента спробувати себе у різних ролях й, відповідно, функціях у парах або ж групах. Студент має отримати досвід лідера, організатора, модератора, виконавця тощо. Робота у парах і групах сприяє розвитку комунікативних навичок, стимулює розвиток емоційного інтелекту. Спостерігаючи за поведінкою інших, студенти отримують емоційний досвід, починають краще розрізняти, розуміти та тлумачити емоції оточуючих і реагувати на них, вибудовуючи лінію комунікації відповідно до емоційного стану партнера.

Свої перспективи в плані формування «soft skills» мають також індивідуальні форми роботи, оскільки саме вони сприяють розвитку персональних наскрізних навичок, таких як відповідальність, організованість, креативність, цифрова та медіаграмотність тощо.

Отже, збалансоване поєднання різних видів роботи (індивідуальної, парної, групової) робить можливим гармонійний розвиток особистісних і міжособистісних навичок, необхідних для майбутньої успішної кар'єри випускника.

Серед ефективних методичних інструментів формування «м'яких навичок» виділяють метод проектів та кейс-метод, якими передбачається виконання низки інтерактивних завдань. До таких завдань відносяться

визначення і обговорення предмету поставленої проблеми, можливих шляхів її вирішення, пошук синтез та аналіз інформації обговорення способів оформлення кінцевих результатів презентація проєкту або висновків [4]. Дієвими для формування «soft skills» є комунікативно проблемні методи, які дозволяють навчити співпрацювати переконливо аргументовано висловлюватися, вміти слухати, формувати власну точку зору працювати в команді та з командою. Ефективними є також ж методи рольового моделювання та симуляційної гри. Перший передбачає інтерактивну взаємодію в парах чи групах за заданим сценарієм, де студенти діють відповідно до конкретних ролей, а симуляційна гра знайомить студентів із наближеними до життя умовами перебігу певних соціокультурних, економічних чи політичних процесів, явищ, механізмів або процедур, практично озброюючи їх необхідними знаннями. Окрім того, «м'які навички», а також цифрова і медіаграмотність студентів значно покращаються, якщо запропонувати їм підготувати виступ із доповіддю чи презентацією, що спонукатиме студентів до пошуку інформації й критично-порівняльного вивчення різноманітних джерел [4].

Усі вищезазначені методи навчання та форми роботи можна упроваджувати під час дистанційного навчання, використовуючи для цього різноманітні сервіси. Однією з найпоширеніших форм спілкування викладача з студентами в умовах дистанційного навчання є форум. Під час роботи малої групи студентів над проєктом можна створити окремі форуми для кожної групи для обговорення та вирішення поставленого для групи завдання. Кілька форумів також можна об'єднати в один великий для розгляду загальної проблеми проєкту усіма учасниками освітнього процесу. Ще однією формою спілкування, яка нагадує форум, є блог. Право на публікацію у блозі належить одній особі або групі людей, тому один студент або їх група може розмістити виконане завдання щоб решта могли ознайомитися та прокоментувати розміщений матеріал.

Користувачі мережі можуть спілкуватися в режимі реального часу з допомогою текстових, голосових, аудіовідеочатів. Голосовий чат дозволяє спілкуватися за допомогою голосу, що найбільш актуально під час вивчення іноземної мови у дистанційній формі. Спілкування в чатах з носіями мови створює умови для мовної практики, яка проводиться у рамках запропонованої для дискусії проблеми, сумісної проєктної діяльності, обміну інформацією тощо.

Одним із сучасних способів зв'язку, що дозволяє проводити заняття дистанційно, є відеоконференція. Під час таких занять обговорення й прийняття рішень, дискусії, захист проєктів відбуваються у режимі реального часу. Учасниками освітнього процесу не тільки можуть бачити один одного, а й супроводжувати та аргументувати результати своєї роботи наочним матеріалом.

Особливе значення використання системи дистанційної освіти для здобувачів освіти з порушеннями здоров'я полягає в індивідуалізації системи навчання, розвитку навичок комунікації з допомогою

вищезгаданих сервісів, що позитивно впливатиме на вдосконалення міжособистісних відносин та соціалізацію в цілому та формування «soft skills» зокрема.

Досвід роботи з такою аудиторією вказує на те, що в умовах дистанційного навчання методи та засоби навчання необхідно адаптувати до освітніх потреб здобувачів вищої освіти, зумовлених порушеннями психофізичного розвитку. Особливу увагу слід звернути на порушення зору та слуху, оскільки вони найбільше ускладнюють сприйняття інформації. Розвиток пізнавальних процесів у таких студентів має свою специфіку, залежно від типу порушення.

Пізнавальна діяльність осіб з порушенням слуху вирізняється переважанням наочно-образного мислення над словесно-логічним. Проблеми, пов'язані зі ступенем сприймання усного мовлення та чіткістю власної вимови, перешкоджають засвоєнню знань, обмежують можливість комунікації в освітньому процесі. Тому для таких студентів необхідно застосовувати форми подання інформації, які б забезпечували максимальну візуалізацію та високий рівень наочності.

Представлення інформації у вигляді схем, таблиць та графіків покращує розуміння та візуальне сприйняття. Використання відеоконтенту дозволяє не переобтяжувати студентів читанням текстів під час дистанційного навчання та зменшити навантаження на зір та опорно-руховий апарат студентам, що мають відповідні захворювання.

Обмеження зору призводить до зменшення швидкості сприйняття та зниження його якості, внаслідок чого уявлення осіб з порушенням зору мають такі особливості: фрагментарність, схематизм, низький рівень узагальненості і вербалізм. Для осіб з порушенням зору необхідно зорове сприйняття інформації в умовах дистанційного навчання супроводжувати звуковим [7, с. 263].

Висновки і пропозиції. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у поєднанні традиційними методиками викладання відкриває додаткові можливості вирішення проблем забезпечення якості освіти осіб з порушеннями здоров'я, створює умови для системної роботи на рівні власних можливостей і здібностей кожному здобувачу вищої освіти, сприяє формуванню інформаційної компетентності. Сучасна молодь легко та звично користується різного роду гаджетами, що дозволяє спрямувати освітній процес у потрібному руслі, в тому числі й у плані формування «soft skills».

Перспективним напрямом дослідження вбачаємо вивчення ефективності формування «soft skills» у процесі створення групових та індивідуальних проєктів з різних навчальних дисциплін в умовах дистанційного навчання.

Список літератури:

1. Глазунова О. Г., Волошина Т. В., Корольчук В. І. Розвиток «softskills» у майбутніх фахівців з інформаційних технологій: методи,

засоби, індикатори оцінювання. URL : <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/256/pdf> (дата звернення: 15.09.2021).

2. Казачінер О. С. «Hard skills» та «soft skills» інклюзивно компетентного вчителя іноземної мови. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/10/part_1/35.pdf (дата звернення: 11.08.2021).

3. Коваль К. Розвиток «soft skills» у студентів – один із важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. № 2. С. 162–167.

4. Корнюш Г. В. Формування м'яких навичок у студентів закладів вищої освіти в контексті навчання іноземних мов. https://periodicals.karazin.ua/language_teaching/article/view/15689/14567 (дата звернення: 15.08.2021).

5. Про освіту: Закон України ред. від 08.08.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 17.05.2021).

6. Професійні навички для сучасної України-резюме звіту. URL: http://www.ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2015.11.17_Skills_for_Modern_Ukraine/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B8%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%8E%D0%BC%D0%B5%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83.pdf (дата звернення: 11.08.2021).

7. Сидорук Л. М. З досвіду використання відеолекцій з математики в умовах інклюзії. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. м. Кам'янець-Подільський, Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж. 2018. С. 262-264.

8. Смагіна Т. М. Зміщення акцентів з «hard skills» на «soft skills» в підвищенні професійної компетентності педагогів у системі післядипломної освіти. *Розвиток професійної компетентності педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти регіону*: збірник матеріалів конференції / За ред. О. В. Пастовенського. Житомир, 2017. С. 21-25.

References:

1. Hlazunova, O. H., Voloshyna, T. V., Korolchuk, V. I. *Rozvytok "softskills" u maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii: metody, zasoby, indykatory otsiniuvannia*. Retrieved from: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/256/pdf> (data zvernennia: 15.09.2021). [in Ukrainian].

2. Kazachiner, O. S. *"Hard skills" ta "soft skills" inkluzyvno kompetentnoho vchytelia inozemnoi movy*. Retrieved from: <http://www.>

innovpedagogy.od.ua/archives/2019/10/ part_1/35.pdf (data zvernennia: 11.08.2021). [in Ukrainian].

3. Koval, K. (2015). Rozvytok "soft skills" u studentiv – odyz iz vazhlyvykh chynnykiv pratsevlashtuvannia. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*. № 2. S. 162–167. [in Ukrainian].

4. Korniiush, H. V. *Formuvannia miakykh navychok u studentiv zakladiv vyshchoi osvity v konteksti navchannia inozemnykh mov*. Retrieved from: https://periodicals.karazin.ua/language_teaching/article/view/15689/14567 (data zvernennia: 15.08.2021). [in Ukrainian].

5. *Pro osvitu: Zakon Ukrainy* red. vid 08.08.2021. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia: 17.05.2021). [in Ukrainian].

6. *Profesiini navychky dlia suchasnoi Ukrainy-reziiume zvit*. Retrieved from: http://www.ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2015.11.17_Skills_for_Modern_Ukraine/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B8%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%8E%D0%BC%D0%B5%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83.pdf (data zvernennia: 11.08.2021). [in Ukrainian].

7. Sydoruk, L. M. (2018). Z dosvidu vykorystannia videolektsii z matematyky v umovakh inkliuzii. *Innovatsii partnerskoi vzaiemodii osvity, ekonomiky ta sotsialnoho zakhystu v umovakh inkliuzii ta prahmatychnoi rehabilitatsii sotsiumu: materialy II mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. m. Kamianets-Podilskyi, Podilskyi spetsialnyi navchalno-rehabilitatsiinyi sotsialno-ekonomichnyi koledzh. C. 262-264. [in Ukrainian].

8. Smahina, T. M. (2017). Zmishchennia aktsentiv z "hard skills" na "soft skills" v pidvyshchenni profesiinoi kompetentnosti pedahohiv u systemi pisliadyplomnoi osvity. *Rozvytok profesiinoi kompetentnosti pedahohiv u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity rehionu: zbirnyk materialiv konferentsii / Za red. O. V. Pastovensko*. Zhytomyr. C. 21-25. [in Ukrainian].

Анатолій Юрійович СКРИПНИК

доктор історичних наук, доцент,
викладач кафедри суспільно-гуманітарної та
інклюзивної освіти імені Т.Г. Сосновської,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: skranat@i.ua
ORCID iD 0000-0002-3812-918X

Світлана Леонідівна МЕЛЬНИЧУК

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
м. Хмельницький, Україна
E-mail: melme88882008@ukr.net

УДК 378.311+159.99

**ДО ІСТОРІЇ ДЕФІНІЦІЙ ПОНЯТЬ «МОТИВАЦІЯ» І «МОТИВ» – ЯК
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО АСПЕКТУ В НАВЧАННІ**

Скрипник А. Ю., Мельничук С. Л. До історії дефініцій понять «мотивація» і «мотив» – як психолого-педагогічного аспекту в навчанні. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 246-257. – ISSN 2617-1112

Анотація

У статті розглянуто зародження, розвиток та сучасний стан розробки одного з важливих психологічних явищ у сучасній освіті – мотивацію учнів до навчання. Показано, що мотиваційна сфера є досить динамічною і піддається змінам. З'ясовано, що усвідомлення мотивації може використовуватися з метою саморегуляції поведінки через актуалізацію певних мотивів, зміну їхньої ієрархії, залучення додаткових мотивів та керує власною поведінкою. Вивчення проблем мотивації є цілісним комплексом, який охоплює проблематику активації, стимулювання, управління та реалізації спонукань.

Вступ. Сучасні реалії, зокрема через тотальне поширення інформаційних технологій у всі сфери життя та впливу на формування свідомості молодшої людини інтернет ресурсів, соціальних мереж та блогеросфери, негативно відбивається на мотивації під час навчання. Серед учнів молодшого та середнього шкільного віку вона перебуває на досить низькому рівні або взагалі відсутня. Таким чином, цей фактор став досить великою проблемою сучасної української школи, адже на початку навчання у школярів закладаються зерна бажання навчатися, цікавість до самого процесу навчання, відповідальність, а також самостійність до опрацювання матеріалу. На жаль, школярі дуже швидко втрачають через певний період навчання у школі мотивацію до навчання.

Мета дослідження: окреслити і систематизувати історіографію проблеми визначення дефініцій понять «мотив» та «мотивація»; науково обґрунтувати еволюцію досліджень із урахуванням психолого-педагогічних умов та педагогічних засобів формування мотивації у школярів до навчання.

Результати. У статті зроблено науковий огляд праць представників різних психологічних шкіл і напрямків, які займалися проблематикою мотивації в освіті і суспільстві. Окреслено сучасні пріоритетні вектори теоретичних і практичних досвідів науковців та їх результатів.

Ключові слова: мотивація, мотив, навчання, освіта, учні, дослідження.

Anatolii SKRYPNYK

Doctor of History, Associate Professor,
Lecturer at the Chair of Social, Humanitarian and Inclusive Education
named after T. Sosnovska
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: skranat@i.ua
ORCID iD 0000-0002-3812-918X

Svitlana MELNYCHUK

Candidate of Sciences in Psychology,
Senior Lecturer at the Chair of Psychology
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy,
Khmelnyskyi, Ukraine
E-mail: melme88882008@ukr.net

**THE HISTORY OF DEFINING THE CONCEPTS OF "MOTIVATION"
AND "MOTIVE" AS PSYCHOLOGICAL
AND PEDAGOGICAL ASPECT IN STUDYING**

Abstract

The paper considers origin, development and current state of one of the significant concepts in psychology – pupils' motivation to study. The sphere of

motivation is dynamic and subject to changes. Motivation as a considered process can be used in order to behavioral self-regulation via certain motives, transformation of their hierarchy, application of optional motives, and in view of behaviour. Problems of motivation study constitute a research sphere comprising activation, stimulating, regulation, and realization of urges.

Introduction. *Contemporary realia, via total spread of information technologies in all spheres of life in particular and the influence of Internet resources, social networks and blogs on the formation of consciousness of a young person have a negative impact on learning motivation. Pupils of elementary and middle school are especially low motivated. The problem has become significant as far as the initial stage of education is responsible for the original attitude towards learning, knowledge acquisition, self-study and material search. Unfortunately, schoolchildren lose motivation to studying within a short period.*

The research objectives: *to single out and systematize the historic background of the concepts "motive" and "motivation" definitions, to present the scholarly approaches evolution considering psychological and pedagogical surrounding and educational tools of motivation formation.*

Results. *The paper presents the analytical survey of different psychological scholarly trends and approaches involved in the research of motivation in education and society. It interprets the contemporary directions of theoretical and practical experience in the field as well as the results.*

Key words: *motivation, motive, learning, education, pupils, research.*

Вступ. Виклики і вимоги українського суспільства у ХХІ ст. передбачають наявність у його громадян належної базової та фахової освіти, а також усвідомлення і готовності до навчання впродовж майже всього життя. Тому саме сучасна українська школа має створити належні психолого-педагогічні умови для розвитку та подальшої самореалізації майбутньої особистості, а у перспективі – забезпечити формування нових поколінь українців, які мають бути готові взяти на себе подальший розвиток Української держави. Відповідно, без створення дієздатної системи підготовки дітей до цілеспрямованого навчання, формування мотивації до навчальної діяльності й опанування знань зміст освіти не може бути ефективним.

Потрібно зазначити, що проблема мотивації навчання завжди була і є актуальною в освітній діяльності для багатьох науковців і педагогів-практиків в усіх куточках світу. За результатами соціологічних опитувань у різних країнах, 85 % учнів нецікаво на уроці. Науковці розглядають мотивацію як важливий і необхідний компонент навчання і виховання починаючи з молодших школярів. У Концепції Нової української школи (НУШ) зазначено, що формування мотивації у школярів є головною метою всієї навчальної діяльності для педагогів. Завдання полягає у прищепленні дитині любові до навчання, формуванні ґрунтовної та життєздатної мотивації, яка буде головною спонукою до досягнення їх мрій у майбутньому.

Мета і завдання статті. В процесі локального дослідження необхідно розглянути підходи і трактування науковцями понять «мотив» і «мотивація», а також розмежувати такі концепти, як «навчальна і учбова діяльність», «навчання», «учіння». Доцільно проаналізувати психолого-педагогічні джерела, розкрити вікові особливості мотивації навчання у працях провідних вчених, піддати аналізу діяльність і погляди фахівців у царині теоретичних рекомендацій щодо подолання такого явища, як зниження інтересу до навчання, та виокремити психолого-педагогічний інструментарій формування мотивації в учасників навчального процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мотиваційна сфера особистості – досить глибоке поняття, але до своєї структури воно включає цілу низку мотивів. Завдяки ним виражаються індивідуальні психологічні особливості, її взаємодія із оточуючим, її діяльність і загальний прояв як індивіда. Таким чином, варто розглядати мотивацію як двобічний елемент навчального процесу, а саме: по-перше, це мотивація вчителя (викладача) до процесу своєї професійної діяльності; по-друге – мотивація учня (студента) до засвоєння знань.

«Мотив» у психології та педагогіці – це внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до дії.

«Мотивація» – це система спонукань які зумовлюють активність учня і визначають її спрямованість.

Апріорі втрата мотивації, тобто інтересу, який діти втрачають під час навчання, без сумніву стане негативним відбитком на процесі формування їх як особистостей. Якщо у дитини відсутня цілеспрямованість, бажання вчитися та отримувати нові знання і навички, це призводить до зупинки формування цілісної гармонійної особистості. Існував, і наразі продовжує існувати, факт важливої освітньо-педагогічної проблеми, яка турбувала і продовжує турбувати науковців, якій приділяється значна увага у працях сучасних українських та зарубіжних фахівців.

Огляд енциклопедичної та спеціальної літератури з цієї проблеми дозволив виділити й узагальнити основні етапи розробки і вивчення запропонованої теми. Особливістю є те, що ці поняття дослідники розглядали з різних кутів і точок зору, намагаючись знайти причини мотивації як психологічного явища.

«Психологічна енциклопедія» подає таке визначення поняття «мотивація»: це «система мотивів або стимулів, спонук людської поведінки та діяльності» [19]. В «Українському педагогічному словнику» поняття «мотивація» розглядається як «система мотивів або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки» [6]. У «Психологічному тлумачному словнику» «мотивація» трактується як «сукупність стійких мотивів, спонук, що визначають зміст, спрямованість і характер діяльності особистості, її поведінки» [21].

Окреслення меж понятійної сфери аналізованого психологічного явища дало можливість фахівцям здійснювати подальшу розробку на теоретичному та практичному рівнях.

Для радянського періоду характерне стимулювання мотивації учнів до навчання за допомогою ідеологічних засад та догм. Аналіз психолого-педагогічних джерел 70-х-90-х рр. ХХ ст. дозволяє зробити такий висновок. Загальні потреби та мотивація людської діяльності у радянському суспільстві стали полем наукових інтересів О. Леонтьєва. У своїй теорії діяльності він вживає термін «мотив» як щось об'єктивне, у чому ця потреба виражається або конкретизується, при яких умовах і відповідно до якої діяльності. А тому розуміння «мотиву» набуває «опредметненої потреби» і виражається як внутрішній мотив особистості відповідно до певної діяльності [12, с. 47]. У галузі освітньої діяльності працювали М. Алексєєва та М. Матюхін, які намагалися обґрунтувати мотивацію до навчання радянських школярів, тісно пов'язуючи її з офіційною комуністичною ідеологією [1; 16, с. 61]. В. Асєєв зазначав, що в людини, яка формується як особистість, закладені мотиваційні резерви, які важливо вчасно розкрити і використати для особистого зростання та блага всього суспільства [2, с. 3-12].

Група авторів на чолі з Л. Божович намагалися сформувати нові мотивації навчання школярів у зв'язку з реформуванням та частковими змінами в системі радянської освіти у 80-х рр. ХХ ст. Вчені тлумачать мотив як «все, що спонукає активність дитини» [3, с. 4], відносячи до розглядуваного поняття не тільки предмети об'єктивної дійсності і явища свідомості, але і потреби. Вона зазначає, що «мотив» досить складно розглядати як певний «об'єктивний предмет». Адже потреба у виконанні поставленого завдання вчителем може мати різні мотиви. Для когось із учнів важлива похвала вчителя, обіцяний подарунок від батьків або зацікавленість до самого процесу виконання завдання. А тому поняття «мотив» є досить складним і багатовимірним.

С. Рубінштейн, характеризуючи мотив як свідомий стимул, вважає, що він у своїй конкретній змістовності формується в міру того, як людина враховує, оцінює, зважує обставини, в яких перебуває, і усвідомлює мету, яка з'являється перед нею [22]. Для учасників навчального процесу характерним є те, що усвідомлений мотив, як стимул до навчання, є ще не сформованим. Адже зміна ігрової діяльності на навчальну потребує процесу адаптації. П. Якобсон погоджувався з думкою С. Рубінштейна, та вважав, що мотивом учинку є «той стимул, що приводить до його завершення» [27]. Д. Узнадзе розглядав мотив як «складне психологічне утворення, яке виникає внаслідок багатоступеневого процесу мотивації» [25]. Адже сам процес навчальної мотивації складається із багатьох складників мотивів навчання.

З початку 80-х рр. ХХ ст. згадана проблематика перебуває в полі зору українських учених.

Фундатор сучасної психологічної науки в Україні, засновник Інституту психології, академік Г. Костюк, вважав, що будь-яка діяльність людини завжди полімотивована, тобто її зумовлюють і підтримують різні мотиви. А

ієрархія цих мотивів досить стихійно складається впродовж розвитку особистості під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників [11].

Його послідовник, директор Інституту психології імені Г. С. Костюка академік С. Максименко з позицій генетичної психології розглядає особистість у всіх проявах. Її витоки, структурні компоненти, мотивації та внутрішній світ. Одним з джерел розвитку особистості є навчання, в процесі якого індивід має використовувати власну життєву енергію і силу [13].

С. Підлісна вважає, що розвиток особистості школяра у молодшому шкільному віці відбувається насамперед у сфері провідної на певному етапі онтогенезу діяльності, а саме учбової. Основною закономірністю розвитку упродовж навчання є зміна соціальної позиції на соціальну позицію школяра. Але характерним є й те, що передусім зберігається потреба у грі. Ігрова діяльність має велике значення для розвитку спонукальної сфери учня, в тому числі й для розвитку свідомого бажання вчитися [18, с. 82].

На думку Т. Грабовської, мотив є одним з основних рушіїв активності. У навчальній діяльності переважають пізнавальні мотиви, які спонукають здобувати нові знання [7, с. 12-14].

С. Занюк звертає увагу на самоорганізацію учнів, як невід'ємний компонент комплексної системи педагогічного впливу, що включає самонавчання, самоуправління, самоконтроль та самооцінку. Всі ці складники є позитивним наслідком свідомої вмотивованості [8, с. 59].

В. Климчук, за результатами власних емпіричних досліджень, виявив три рівні розвитку внутрішньої мотивації: ситуативний, ситуативно-ціннісний та суб'єктно-ціннісний. Розвиток внутрішньої мотивації в рамках його моделі полягає у поступовому переході від ситуативного до суб'єктно-ціннісного рівня. Рух по цих рівнях забезпечується досвідом внутрішньо мотивованої поведінки і переходом набутих поведінкових стратегій до ціннісної сфери. Процес такого розвитку супроводжується низкою феноменів, які мають відношення переважно до змін у ціннісній сфері особистості [10, с. 74].

Т. Гладиш вважає, що протиріччя між необхідністю здійснювати учнями навчальну діяльність у повному обсязі та відсутністю в них внутрішньої потреби до навчання є актуальною проблемою сучасної освіти. Відтак, постає важливе завдання – дослідити та науково обґрунтувати основи формування мотивації навчальної діяльності учнів [5, с. 150-152].

В. Шищенко розглядає мотиваційний компонент навчання в загальній структурі навчального процесу в сучасній школі. Вивчаючи та узагальнюючи погляди дослідників різних галузей науки (філософія, психологія, педагогіка) приходиться усвідомлення важливості позитивної мотивації до навчання та пізнавального пошуку.

Дослідниця вважає, що негативне ставлення до навчання може бути викликане низкою суб'єктивних причин, що пов'язані з особливостями самих школярів. А саме, відсутність навчальних, наукових, професійних інтересів, нехтування необхідністю широкої освіти, збіднені ідеали, домінація матеріальних потреб [26, с. 150; 156].

Л. Мар'яненко вважає позитивний психологічний тандем учителя і учня запорукою формування ціннісних орієнтирів у навчанні. У такого вчителя учень може відчутти, що значить бути собою, може спробувати проявити себе нестандартно, по-новому. Отже, такий учень починає внутрішньо «рухатися до творчості», а позитивна особистісна взаємодія вчителя з учнем в процесі виявлення творчих здібностей, стає ключовим моментом в формуванні мотивації до навчального процесу [14, с. 47].

Зміст поняття мотиву і потреби розглядали у своїх працях європейські й американські спеціалісти.

Ж. Ньюттен у своїй концепції «духовної людини», яка спирається на одну з основних його ідей – взаємодію індивіда з середовищем, рушійною силою рівноваги, до досягнення якої постійно прагне людина, є мотивація [30].

Д. МакКлелланд із групою колег вивчав людські спонукання. Результатом цих досліджень стала теорія мотивації чи «Теорія трьох потреб», у якій базову складову відігравали три її елемента. Це мотивація досягнення (прагнення домогтися найкращого розв'язання складних проблем) – потреба в успішності; мотивація причетності (потреба налагоджувати гарні стосунки із оточуючими людьми) – потреба у приналежності; мотивація влади (прагнення впливати на поведінку інших) – потреба у владі [28; 29].

А. Маслоу (Абрам Маслоу) обґрунтував і розвинув теорію мотивації і поведінки споживачів, яка знайшла широке застосування в економіці [4, с. 430].

В. Мерлін указував на зв'язок мотиву і потреби. Він зазначав, що кожна із потреб переживається емоційно й усвідомлюється. У цьому значенні будь-який мотив є потребою [17].

Природно, що чимало науковців розглядають потребу як активність до будь-якої діяльності. На думку Є. Ільїна, «те, що, відображаючись у голові людини, спонукає діяльність, спрямовує її на задоволення певної потреби, називається мотивом цієї діяльності» [9, с. 45]. В. Селіванов також розглядає «мотив» як спонуку [23, с. 107]. На думку більшості вчених, спонукати мотивами до будь-якої діяльності можуть інтерес, бажання та усвідомлення чогось важливого.

Спираючись на висновки науковців, є підстави розглядати процес навчання як потребу для кожного учня через формування мотивації до цього процесу. Різні бачення, інтерпретацію та підходи до мотиву об'єднав і систематизував В. Семиченко. Вчений структурував це поняття та виділив його основні ознаки: мотив як спонукання; мотив як потреба; мотив як намір; мотив як ціль; мотив як стан; мотив як оцінювання; мотив як емоції; мотив як стійкі властивості особистості; мотив як першопричина активності [24].

Отже, аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що мотив є складним психологічним утворенням, завдяки якому людина вчиняє свідомі

дії, для яких підґрунтям є збудження, активність, мотив є також кінцевим продуктом психічної діяльності у досягненні обраної мети.

«Мотивація», одне із базових глибинних понять у психології, також ще не отримало однозначного розуміння й тлумачення серед наукових шкіл і напрямів. Зокрема, А. Маркова вважає, що мотивація є багатовимірним утворенням окремих мотивів, потреб, цілей, намірів, інтересів, ідеалів, цінностей. Науковець розглядає навчальну мотивацію як взаємопов'язувальну структуру із низки спонук, які в процесі діяльності школярів можуть змінюватися. А тому формування мотивації розглядається як цілісна мотиваційна сфера школяра [15].

С. Занюк зазначає, що мотивацією можуть бути не тільки чинники, але і такі ситуативні елементи, як вплив оточення, певні ситуації, специфіка діяльності тощо. Вони можуть бути мінливими і динамічними, а також впливають на активність особистості в цілому [8]. Це підтвердження ми знаходимо у навчальній діяльності школярів, адже для багатьох із них успіхи однокласників і бажання бути найкращим є ефективною мотивацією.

Науковці також виокремлюють два головних компоненти мотивації: процесуальний і результативний.

Процесуальний компонент супроводжує увесь процес навчальної діяльності. Він лежить в основі самої діяльності, на ньому будується сам зміст навчання. Дитина навчається писати, рахувати, читати, з часом виконувати більш складні логічні завдання. Школяр включається в процес усвідомленого сприймання, засвоєння і відтворення знань та навичок. І багатьох із них він захоплює повністю. Але як і будь-який процес він потребує результату. Тому результативний компонент посідає важливе місце у навчанні. Адже потрібно подолати багато труднощів, щоб досягнути відповідного результату.

Результативна мотиваційна настанова дуже часто відіграє провідну роль у школярів при досягненні своєї цілі. Дуже багато дітей під час навчання спрямовують свої зусилля саме на результат, а не на процес. Ми вважаємо, що це правильний підхід у формуванні мотивації до навчання. Зусилля вчителів і батьків повинні бути спрямовані саме на формування процесуального компоненту навчання. Школярі повинні отримувати задоволення не тільки від результату, але і від процесу. Головним завданням вчителів є створення всіх умови для ефективного навчання, підтримувати інтерес та створювати мотивації успіху завдяки засвоєнню знань, умінь і навичок. Завдяки усвідомленню мотиви набувають функції особистісного смислу, відбувається їхнє зрушення на свідомі цілі, підпорядкування об'єктивній логіці завдань.

Будь-яка поведінка людини, її діяльність аналізується певною сукупністю мотивів, що підтверджує думку М. Алексеєва, Г. Костюка про те, що «мотивацією називається система мотивів, яка є актуальною для певної людини» [11]. Аналогічне визначення подане у короткому психологічному словнику за редакцією В. Войтка: «Мотивація – це система

мотивів, що визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини» [20].

Висновки і пропозиції. Аналіз психолого-педагогічних джерел дозволив констатувати, що термін у широкому значенні використовується в усіх галузях психології і педагогіки, які досліджують причини і механізми цілеспрямованої поведінки особистості як в процесі навчальної, так і професійної діяльності.

Поняття мотивації є надзвичайно багатограним і його можна розглядати із позицій різних наукових підходів та із різними аспектами щодо діяльності особистості. Мотивація – це є сукупність спонук, мотивів, інтересів, прагнень, цілей, мотиваційних настанов, які є рушійною цілеспрямованою силою розвитку особистості. Мотивацію слугує джерелом активності, що охоплює як один мотив або спонуку, так і декілька, що взаємопов'язані у межах конкретної діяльності.

«Мотивація» є ширшим поняттям, ніж «мотив», і сприймається як сукупність збуджень, що спонукають людину до активності й визначають система факторів, що детермінують поведінку (потреби, мотиви, цілі, наміри, прагнення тощо). Мотивація є процесом, який стимулює та підтримує активну поведінку на певному рівні.

Мотив і мотивація є базовими поняттями, що використовуються для пояснення рушійних сил поведінки, діяльності людини.

Список літератури:

1. Алексеева М. І. Мотиви навчання учнів. Київ : Радянська школа. 1974. 120 с.
2. Асеев В. Г. Мотивационные резервы человека. *Психологический журнал*. 1987. Т. 8. № 5. С. 3–12.
3. Божович Л. И., Морозова Н. Г., Славина Л. С. Развитие мотивов учения школьников. *Психологический журнал*. 1990. Вып. 36. С. 4.
4. Гірностай П. Маслоу Абрахам Гарольд. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 430.
5. Гладиш Т. Формування мотивів і мотивації навчально-пізнавальної діяльності як психолого-педагогічна проблема. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 6 (1). С. 150–155.
6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
7. Грабовська Т., Киричук О. Формування позитивної мотивації діяльності особистості. *Рідна школа*. 2002. № 4 (867). С. 12–14.
8. Занюк С. С. Психологія мотивації: навч. пос. Київ : Либідь, 2002. С. 59.
9. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 508 с.
10. Климчук В. О. Феномени розвитку внутрішньої мотивації. *Соціальна психологія*. 2008. № 6 (32). С. 74.

11. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ : Наукова думка. 1989. 264 с.
12. Леонтьев А. Н. Потребности и мотивы деятельности. Психология / под ред. А. А. Смирнова, А. Н. Леонтьева, С. Л. Рубинштейна, Б. М. Теплова. 2-е изд. Москва : Учпедгиз. 1983. 383 с.
13. Максименко С. Д. Генетична психологія учіння людини: монографія. Київ : Слово, 2017. 206 с.
14. Мар'яненко Л. Особливості формування вчителем творчого компоненту пізнавальної діяльності учня з позицій гуманістичної психології. *Український психолого-педагогічний збірник*. Львів : 2020. № 20. С. 47.
15. Маркова А. К., Матис Т. А., Орлов А. Б. Мотивация учебной деятельности в младшем школьном возрасте: пособ. для учит-й. Москва : Просвещение, 1990. 211 с.
16. Матюхина М. В. Мотивация учения младших школьников. Москва : Педагогика. 1984, 114 с.
17. Мерлин В. С. Лекции по психологии мотивов человека. Пермь : 1992. 236 с.
18. Підлісна С. В. Учбова діяльність як провідний чинник розвитку особистості молодшого школяра. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (64), Issue: 154, 2018. S. 82.
19. Психологічна енциклопедія / за ред. О. М. Степанова. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
20. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 215 с.
21. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / під кер. В. Б. Шапаря. Харків, 2009. 672 с.
22. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2-х т. Т. 1. Москва : Педагогика, 1989. 488 с.
23. Селиванов В. И. О побудительных силах поведения личности. *Вопросы психологии*. 1997. № 3. С. 106–113.
24. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность». Киев : Миллениум, 2004. 521 с.; Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. Посібник. Київ : Вища школа, 2004. 335 с.
25. Узнадзе Д. Н. Общая психология. Тбилиси : 1984. 612 с.
26. Шищенко В. О. Формування в молодших школярів позитивної мотивації до навчально-пізнавальної діяльності. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2016. Вип. 39. С.150; 156.
27. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. Москва : Просвещение, 1989. 317 с.
28. McClelland David C. Human motivation. Cambridge; New York : Cambridge University Press. 1987. 663 p.
29. McClelland, David C. and Eric W Johnson. Learning to Achieve. Glenview, Illinois: Scotti. Foresman & Co., 1984.

30. Nuttin J. Motivation, planning, and action. A relational theory of behavior dynamics: Transl. – Leuven: Leuven University Press; Hills. (NJ): Erlbaum, 1984. 251 p.

References:

1. Aleksyeyeva, M. I. (1974). *Motyvy navchannya uchniv*. Kyiv : Radyanska shkola. [in Ukrainian].
2. Aseev, V. H. (1987). *Motivatsionnye rezervy cheloveka*. Psikhologicheskii zhurnal. T. 8. 5. [in Russian].
3. Bozhovych, L. Y., Morozova, N. H., Slavyna, L. S. (1990) *Razvitie motivov ucheniya shkolnikov*. Psikhologicheskii zhurnal. Vyp. 36. [in Russian].
4. Hirnostay, P. (2011). *Maslou Abrakham Harold*. Politychna entsyklopediya. redkol.: Yu. Levenets (holova) ta in. Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo, [in Ukrainian].
5. Hladysh, T. (2012). Formuvannya motyviv i motyvatsiyi navchalno-piznavalnoi diyalnosti yak psykhologo-pedahohichna problema. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya*. 6 (1). [in Ukrainian].
6. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrayinskyy pedahohichnyy slovnyk*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
7. Grabovska, T. Kyrychuk, O. (2002). Formuvannya pozytyvnoi motyvatsiyi diyalnosti osobystosti. *Ridna shkola*. 4 (867). [in Ukrainian].
8. Zanyuk, S. S. (2002). *Psykholohiya motyvatsiyi: navch. pos.* Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
9. Ilyn, E. P. (2006). *Motivatsya i motivy*. Sankt-Peterburg: Piter, [in Russian].
10. Klymchuk, V. O. (2008). *Fenomeny rozvytku vnutrishnoi motyvatsiyi*. Sotsialna psykholohiya. 6 (32). [in Ukrainian].
11. Kostyuk, H. S. (1989) *Navchalno-vykhovnyy protses i psykholohichnyy rozvytok osobystosti*. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
12. Leontev, A. N. (1983). *Potrebnosti i motivy deyatelnosti*. *Psikhologiya / pod red. A. A. Smyrnova, A. N. Leont'eva, S. L. Rubynshteyna, B. M. Teplova*. 2-e yzd. Moskva : Uchpedhyz. [in Russian].
13. Maksymenko, S. D. (2017). *Henetychna psykholohiya uchinnyia lyudyny: monohrafiya*. Kyiv : Slovo, [in Ukrainian].
14. Maryanenko, L. (2020). Osoblyvosti formuvannya vchytelem tvorchoho komponentu piznavalnoi diyalnosti uchnya z pozytsiy humanistychnoi psykholohiyi. *Ukrayinskyy psykholoho-pedahohichnyy zbirnyk*. Lviv : 20. [in Ukrainian].
15. Markova, A. K., Matys, T. A., Orlov, A. B. (1990). *Motivatsyia uchebnoy deyatelnosti v mladshem shkolnom vozraste: posob. dlya uchyt*. Moskva : Prosveshcheniye. [in Russian].
16. Matyukhyna, M. V. (1984). *Motivatsyia uchenia mladshykh shkolnikov*. Moskva : Pedahohyka. [in Russian].
17. Merlyn, V. S. (1992). *Lektsyi po psikhologii motivov cheloveka*. Perm'. [in Russian].

18. Pidlisna, S. V. (2018). Uchbova diyalnist yak providnyy chynnyk rozvytku osobystosti molodshoho shkolyara. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (64), Issue: 154. [in Ukrainian].
19. *Psykhologichna entsyklopediya* (2006). / za red. O. M. Stepanova. Kyiv : Akademvydav. [in Ukrainian].
20. *Psykhologichnyy slovnyk* (1982). / za red. V. I. Voytka. Kyiv : Vyscha shkola. [in Ukrainian].
21. *Psykhologichnyy tлумachnyy slovnyk naysuchasnishykh terminiv* (2009). / pid kerivnytstvom V.B. Shaparya. Kharkiv. [in Ukrainian].
22. Rubynshteyn, S. L. (1989). *Osnovy obshchey psikhologii: v 2-kh t. T. 1.* Moskva : Pedagogika, [in Russian].
23. Selyvanov, V. Y. (1997). O pobuditelnykh silakh povedeniya lichnosti. *Voprosy psikhologii*. 3. [in Russian].
24. Semychenko, V. A. (2004). *Problemy motivatsyi povedeniya i deyatelnosti cheloveka.* Modul'nyi kurs psikhologii. Modul' "Napravlennost". Kiev : Myllyenyum, [in Russian]; Semychenko V. A. (2004) *Psykhologhiya pedahohichnoyi diyal'nosti: navch. posibn.* Kyiv : Vyscha shkola, [in Ukrainian].
25. Uznadze, D. N. (1984) *Obshchaya psikhologiya.* Tbylysy. [in Russian].
26. Shyshenko, V. O. (2016). Formuvannya v molodshykh shkolyariv pozytyvnoyi motyvatsiyi do navchalno-piznavalnoyi diyalnosti. *Teoriya ta metodyka navchannya ta vykhovannya.* Vyp. 39. [in Ukrainian].
27. Yakobson, P. M. (1989). *Psikhologicheskie problemy motivatsyi povedeniya cheloveka.* Moskva : Prosveshcheniye. [in Russian].
28. McClelland David C. (1987). Human motivation. Cambridge; New York : Cambridge University Press. [in English].
29. McClelland, David C. and Eric W Johnson. (1984). Learning to Achieve. Glenview, Illinois: Scotti. Foresman & Co. [in English].
31. Nuttin J. (1984). Motivation, planning, and action. A relational theory of behavior dynamics: Transl. Leuven: Leuven University Press; Hills. (NJ): Erlbaum. [in English].

Вікторія Вікторівна ФЕДОРЧУК
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та управління
навчальним закладом,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: vicfed@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0560-3471>

УДК 37.01:37.06

ДІАЛОГ В КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Федорчук В. В. Діалог в контексті організації партнерської взаємодії учасників освітнього процесу в умовах інклюзії. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 258-267. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. *Стаття присвячена проблемі діалогу в контексті організації партнерської взаємодії учасників освітнього процесу в умовах інклюзії. Обґрунтовано актуальність означеної проблеми, відповідно до нового Закону України «Про освіту» та Концепції Нової української школи. Охарактеризовано поняття «педагогіка партнерства» як важливий пріоритет, що визначає зміни в освіті, та передбачає взаємодію, комунікацію, співробітництво між педагогом, учнями та батьками.*

Мета. *Визначити основні завдання педагогіки партнерства, які полягають у подоланні інертності мислення, в переході на новий рівень побудови ефективних взаємостосунків між учасниками освітнього процесу. А також обґрунтувати думку про те, що перехід до педагогіки партнерства, співтворчості, співробітництва, суб'єкт-суб'єктних стосунків між педагогами та вихованцями в умовах інклюзії варто вибудовувати на діалогічних засадах.*

Результати. *У публікації зазначено низку вчених, які досліджували природу самого діалогу, особливості і перспективи гуманістичного виховання і навчання, різні аспекти партнерства в контексті освітніх змін, особливості взаємодії між усіма учасниками навчально-виховного процесу на засадах педагогіки партнерства тощо.*

Автор розкриває сутність гуманістичного діалогу, філософії діалогового спілкування, основний принцип діалогічної взаємодії між учнем та педагогом. Крім цього, описано критерії педагогічного спілкування на основі діалогічної взаємодії, серед яких визнання рівності особистісних позицій, зосередженість на співрозмовникові, персоніфікація повідомлення, поліфонія взаємодії та різноманітність позицій педагога у спілкуванні.

У статті зазначено, що найважливіші ідеї сучасної філософії діалогового спілкування було втілено у Школі діалогу культур. Концепція такої школи критикує абсолютизацію лише одного можливого розв'язання поставленої проблеми, монологічну діяльність учителя в освітньому процесі, розуміння основної мети навчання тільки як засвоєння необхідної суми знань та вмінь. Натомість передбачає активізацію мислення учнів та стимулювання в них самостійної думки.

Також у публікації вказано, що реалізації ідей діалогового навчання в сучасному закладі вищої освіти в умовах інклюзії сприятиме використання інтерактивних технологій навчання. Описано суть і значення інтерактивного навчання для забезпечення партнерської взаємодії між учасниками освітнього процесу в умовах інклюзії. А також запропоновано кілька прикладів застосування окремих інтерактивних технологій під час викладання в закладі вищої освіти, зокрема таких як «мозкова атака», роботи в динамічних парах, «мікрофон», робота з дискусійними питаннями.

Ключові слова: діалог, партнерська взаємодія, педагогіка партнерства, учасники освітнього процесу, інтерактивні методи навчання, школа діалогу культур, інклюзія.

Viktoriia FEDORCHUK

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Pedagogy and Management of
Educational Establishment Department,
Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: vicfed@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0560-3471>

DIALOGUE IN THE CONTEXT OF ORGANIZATION OF PARTNERSHIP INTERACTION OF PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONDITIONS OF INCLUSION

Abstract

Introduction. *The article is devoted to the problem of dialogue in the context of the organization of partnership interaction of participants of educational process in the conditions of inclusion. The urgency of this problem is substantiated, in accordance with the new Law of Ukraine "On Education" and the Concept of the New Ukrainian School. The concept of "partnership pedagogy"*

is described as an important priority that determines changes in education, and provides for interaction, communication, cooperation between teachers, students and parents.

Purpose. Identify the main tasks of partnership pedagogy, which are to overcome the inertia of thinking, in the transition to a new level of building effective relationships between participants in the educational process. And also to substantiate the opinion that the transition to the pedagogy of partnership, co-creation, cooperation, subject-subject relations between teachers and students in the context of inclusion should be built on a dialogical basis.

Results. The publication mentions a number of scholars who have studied the nature of dialogue, features and prospects of humanistic education and training, various aspects of partnership in the context of educational change, features of interaction between all participants in the educational process based on partnership pedagogy.

The author reveals the essence of humanistic dialogue, the philosophy of dialogic communication, the basic principle of dialogic interaction between student and teacher. In addition, the criteria of pedagogical communication based on dialogic interaction are described, including recognition of equality of personal positions, focus on the interlocutor, personification of the message, polyphony of interaction and diversity of positions of the teacher in communication.

The article states that the most important ideas of the modern philosophy of dialogue were embodied in the School of Intercultural Dialogue. The concept of such a school criticizes the absolutization of only one possible solution to the problem, the monologue of the teacher in the educational process, understanding the main purpose of learning only as the acquisition of the required amount of knowledge and skills. Instead, it involves activating students' thinking and stimulating their independent thinking.

The publication also states that the implementation of interactive learning technologies will promote the implementation of the ideas of dialogue learning in a modern institution of higher education in the conditions of inclusion. The essence and significance of interactive learning to ensure partnership between the participants of the educational process in the conditions of inclusion are described. There are also several examples of the use of certain interactive technologies in teaching in higher education, including such as "brainstorming", work in dynamic pairs, "microphone", work with discussion issues.

Keywords: dialogue, partnership, pedagogics, educational process participants, interactive educational methods, school of dialogue culture, inclusion.

Вступ. В умовах постійних змін в сучасному суспільстві заклади освіти України перебувають в перманентних пошуках можливостей для оновлення та застосування інноваційних підходів до освітнього процесу. Відповідно до Закону України «Про освіту» (2017), «державно-громадське та державно-приватне партнерство, а також формування довіри суспільства до закладу

освіти, – є важливим принципом партнерства в нашій державі. Надалі прийняття Закону України «Про освіту» веде за собою реалізацію завдань, визначених Концепцією Нової української школи. Згідно з концепцією НУШ, серед пріоритетних напрямів змін в освіті є впровадження педагогіки партнерства, яка ґрунтується на відносинах взаємоповаги між всіма учасниками освітнього процесу» [5].

Мета та завдання статті. Метою публікації є визначити основні завдання педагогіки партнерства, які полягають у подоланні інертності мислення, в переході на новий рівень побудови ефективних взаємостосунків між учасниками освітнього процесу. А також обґрунтувати думку про те, що перехід до педагогіки партнерства, співтворчості, співробітництва, суб'єкт-суб'єктних стосунків між педагогами та вихованцями варто вибудовувати на діалогічних засадах.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Педагогіка партнерства» – доволі новий термін в Україні. Його активне вживання розпочалося після його появи в Концепції Нової української школи. Значається, що «в основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними та зацікавленими односторонніми, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат» [5].

Головне завдання прихильники педагогіки партнерства вбачають в тому, щоб подолати інертність мислення, перейти на якісно новий рівень організації взаємодії між педагогами, батьками та дітьми. Це завдання можливо реалізувати завдяки спільній діяльності основних суб'єктів освітнього процесу, що передбачає забезпечення взаєморозуміння, досягнення єдності інтересів та прагнень для найоптимальнішого особистісного розвитку кожного з учасників такої взаємодії. А отже, відбувається переорієнтація взаємовідносин між педагогом і дитиною, адже важливо не забороняти, а переконувати; не змушувати, але спрямовувати; не стільки командувати, а й організовувати; не лише обмежувати, а надавати більше свободи вибору.

Зміни у пріоритетах сучасної освіти, перехід до педагогіки діалогу й партнерства, співтворчості, співробітництва, суб'єкт-суб'єктної взаємодії між вихованцями та педагогами. Значні можливості для такої взаємодії в освітньому процесі, на наш погляд, може забезпечити діалог, організація спілкування на діалогічних засадах.

Природу самого діалогу, зокрема в контексті гуманістичного світогляду, досліджували М.М. Баткін, М.М. Бахтін, М. Бубер. Проблеми гуманістичного навчання і виховання, основи розвитку особистості досліджували українські вчені В. Андрущенко, Г. Балл, І. Бех, В. Бондар, Л. Вовк, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кузь, Д. Пащенко, О. Савченко, В. Сухомлинський, А. Хуторський, М. Ярмаченко. Особливості взаємодії між учасниками освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства висвітлено у працях зарубіжних та вітчизняних

учених. Так, у 60-70 роках ХХ століття Б. Ананьєв, Р. Бенедикт, О. Больнов, К. Корсак, В. Куліков, Р. Лохнер, М. Мід здійснили наукові розвідки різних аспектів партнерства в контексті освітніх змін. В. Сухомлинський, О. Захаренко, Ш. Амонашвілі впроваджували діалогічну взаємодію на практиці, застосовуючи її в школі.

З огляду на сучасні вимоги до вчителя та його взаємодії у процесі професійної діяльності, проблема педагогіки партнерства учасників освітнього процесу є актуальною та потребує подальших досліджень.

За загальне визначення діалогу варто взяти сформульоване М. Баткіним [1] тлумачення гуманістичного діалогу: «Діалог – зіткнення різних розумів, різних істин, несхожих культурних позицій, що становлять єдиний розум, єдину істину і загальну культуру» [1, с. 137]. На прикладі вербальної форми спілкування М.М. Баткін [1] розробив структуру діалогічного мовлення. На його погляд, слово, думка формуються в діалогічній взаємодії з уже сказаним, висловленим. Народжуючись в атмосфері сказаного, слово одночасно визначається ще не висловленою, але вже передбачуваною відповіддю. Саме відповідь як активне начало створює ґрунт для розуміння. Тому розуміння і відповідь органічно поєднані і взаємно обумовлюють одне одного.

В цілому філософія спілкування як діалогу, діалогового спілкування базується на думці про унікальність результатів кожної звичайної взаємодії між будь-якими двома учасниками такого спілкування. Інакше кажучи, шлях до істини, за Бубером, полягає в тому, що «партнеру діалогічного спілкування («Ти») приписується не менша цінність та істинність, ніж собі, тобто Я» [3].

М.М. Бахтін [2], описуючи саму сутність діалогу, акцентує на унікальності кожного з учасників, на їхню принципову рівність; на оригінальності й відмінності їхніх ідей та поглядів; на зорієнтованості кожного на розуміння й активну інтерпретацію його думки – партнером по спілкуванню; на очікуванні відповіді та її передбаченні у своєму власному висловлюванні; на взаємодоповнюваності позицій партнерів по спілкуванню, співвідношення яких і є метою подібного діалогу.

Ідеї діалогової, партнерської взаємодії між учнями та педагогом сьогодні розробляються в багатьох педагогічних концепціях, для яких одним із найважливіших принципів є вимога якнайбільше хвалити учнів і якнайменше карати їх. Крім того, важливим засобом у педагогічному діалозі є така методика, коли учень виконує роль іншого суб'єкта – вченого, педагога або філософа певного напрямку, іншого учня тощо. Така методика дає можливість значно глибше зрозуміти один одного, знайти спільну думку, дійти згоди між «Я» і «Ти».

Діалог у педагогічному спілкуванні забезпечуватиме суб'єкт-суб'єктний принцип взаємодії вчителя з учнями. Сучасна педагогічна наука [6, с. 205-208] визначає такі критерії діалогічного педагогічного спілкування.

1. «Визнання рівності особистісних позицій, відкритість і довіра партнерів. У педагогічному спілкуванні це визначення активної ролі, реальної участі вихованця у процесі навчання. Педагог не зводить своїх дій до оцінювання поведінки учня і вказівок щодо шляхів його виправлення. Він має давати вихованцеві інформацію про нього, а той повинен сам учитися давати собі оцінку.

2. Домінанта педагога на співрозмовникові і взаємовплив поглядів. В центрі уваги вчителя є особистість співрозмовника, його мета, мотиви, погляди, рівень підготовки до діяльності. Зосередженість на співрозмовникові передбачає не лише увагу до іншого, а й готовність змінювати свої наміри, свої думки відповідно до реакції співрозмовника.

3. Модальність висловлювання і персоніфікація повідомлення. Спілкування-діалог пов'язане з відкритою позицією, засобом реалізації якої є персоніфікована манера висловлювання («Я вважаю», «Я гадаю») і, якщо є можливість, мінімізація знеособлених суджень («Вважається», «Кажуть»).

4. Поліфонія взаємодії і надання вчителем розвиваючої допомоги передбачає пошук розв'язків у процесі взаємодії з урахуванням думок кожного учасника; протистоїть монологічному спілкуванню, яке репрезентує думку лише однієї особи, переважно вчителя. В індивідуальній бесіді з учнем вона реалізується у формі розвиваючої допомоги, коли взаємодія дає змогу партнерові самому впоратися із своїми проблемами.

5. Двоплановість позиції педагога у спілкуванні. У процесі професійного спілкування педагог веде діалог не лише з партнером, а й з самим собою: активно включаючись у взаємодію, він водночас аналізує ефективність втілення власного задуму, що дає йому змогу зберегти ініціативу у спілкуванні, дотримуватися надзавдання у педагогічній дії і перебувати під час діалогу» [6, с. 205-208].

На сучасному етапі діалогічний принцип навчання є одним із найважливіших складових гуманістичної парадигми педагогіки сьогодення. Загалом, актуальність діалогічного підходу до навчально-виховного процесу впливає з сучасних умов, що вимагають від молоді спілкування з широким інформаційним середовищем, в якому з будь-якої теми циркулюють різноманітні погляди і до яких потрібно свідомо поставитись. Крім того, важливо стимулювати учнівську творчість, коли в їхній діяльності з'являється не тільки «задане нове», давно відоме вчителю, а й справді нове, зміст якого не був запланований педагогами» [4, с. 23].

Крім того, передові сучасні науковці називають ще й інші аргументи на користь діалогічного підходу. Це діалогічність нормативного масиву знань, до якого слід прилучати учнів, потреба повнішого пізнання світу, подолання одностороннього розуміння дійсності, необхідність залучати молодь до філософського, рефлексивного мислення, що сприятиме відстороненому оцінюванню себе, своєї діяльності.

Можливо, найважливішим у сучасних концепціях філософії діалогового спілкування є те, що багато її представників надають великого значення аналізу діалогу між різними типами мислення, світогляду, між

різними типами культури. Саме ці філософські ідеї покладено сьогодні в основу освіти, що передбачає становлення одного з найцікавіших напрямків педагогіки – школи діалогу культур.

Одна з найважливіших ідей Школи діалогу культур полягає в тому, що у кожному типі культури, світогляду є якась істина. Відтак ми повинні не відкидати чужу культуру, а, навпаки, намагатися виявити під час діалогу з її представниками цю істину і на такій основі досягти порозуміння з нею. В школі діалогу культур різко критикується методологія викладання, яка ґрунтується на абсолютизації лише одного можливого розв'язання поставленої проблеми, однієї методики такого розв'язання, а також на монологічній діяльності учителя в процесі його педагогічного впливу на учнів, на розумінні основної мети навчання тільки як засвоєння певної суми знань і вмінь, які визначаються як необхідні в даній офіційній системі освіти. А для В.С. Біблера [за 2, с. 23-29] діалог у «Школі діалогу культур» – це не лише засіб активізації мислення учнів та поліпшення засвоєння ними знань, а й спосіб пробудження в них самостійної думки.

Проблема спілкування є вельми актуальною для навчання і виховання, особливо в умовах інклюзії. Це взаємодія вчителя з учнем, учня з учнем, учня з навчальним матеріалом, учня зі своїм «Я», вчителя зі своїм «Я». У контексті особистісно орієнтованого підходу в освітньому процесі ці види спілкування повинні мати форму суб'єкт-суб'єктних стосунків. Інакше кажучи, співбесідники мають рівні права на свою систему цінностей; гідність і повагу; індивідуальність, своєрідність, відмінність від співбесідника; незалежність, суверенітет; вільну, нічим не регламентовану думку; обстоювання своїх прав, позиції; довіру з боку співбесідника; розуміння; пошук, помилку; почуття та їх відкрите вираження.

Реалізації ідей діалогового навчання в сучасному закладі вищої освіти в умовах інклюзії, очевидно, сприятиме використання інтерактивних технологій навчання. Адже інтерактивне («inter» – взаємний, «act» – діяти) навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності; це діалогове навчання, під час якого відбувається взаємодія вчителя та учня [7].

І саме інтерактивне навчання як діалогове, взаємодіюче дає можливість студентам обмінюватися думками, ідеями, пропозиціями, а викладач стає організатором спільної діяльності, ділової співпраці, творчого пошуку, створює атмосферу щирості, поваги. При цьому учбова діяльність стає цікавою і корисною, зростає мотивація студентів, знижується рівень їхньої тривожності. За інтерактивного навчання освітній процес організовується таким чином, що практично всі його учасники виявляються залученими в процес пізнання, при цьому кожний робить свій індивідуальний внесок у загальну справу. Обмін знаннями, ідеями, думками відбувається в доброзичливій атмосфері, в умовах взаємної підтримки, взаєморозуміння, взаємодії. В учасників інтерактивного навчання розвивається діалогове спілкування, що виключає домінування одного з доповідачів чи однієї точки зору. Завдяки цьому у майбутніх педагогів розвивається критичне

мислення, комунікабельність, самостійність, взаємодовіра, вміння точно висловлюватися, аргументувати власну думку.

Наприклад, застосування «мозкової атаки» бачиться нам доцільним під час вивчення компонентів педагогічної майстерності вчителя в курсі «Основи педагогічної майстерності». Так, на першому етапі ми просимо студентів подумати, якого вчителя можна назвати майстерним, які риси притаманні ідеальному педагогу? І пропонуємо колективно створити образ такого вчителя. На другому етапі кожний студент самостійно (письмово) визначає якомога більше (не менше п'яти) основних, на його думку, рис ідеального вчителя. Після цього, на третьому етапі, просимо студентів утворити групи по 3-5 осіб. У межах кожної групи в процесі спільного обговорення потрібно визначити 5 найголовніших рис майстерного педагога. Наступний, четвертий етап, полягає в тому, що представники від кожної групи записують на дошці результати співпраці її учасників (тобто, 5 основних рис ідеального вчителя), а також обґрунтовують вибір своєї групи. Тоді ж в процесі колективного обговорення визначаються 4-5 основних (найважливіших, тих, що найчастіше зустрічаються, якостей майстерного, ідеального педагога). Останній, п'ятий етап «мозкової атаки», присвячується порівнянню отриманих результатів з компонентами педагогічної майстерності, поданими у підручнику з «Основ педагогічної майстерності».

Зазвичай, студенти з цікавістю ставляться до участі в «мозковій атаці», активно включаються в роботу. При цьому запам'ятовування та усвідомлення компонентів педагогічної майстерності відбувається ефективніше, оскільки майбутні вчителі виступають активними учасниками пізнання і самі знаходять відповідь на поставлене запитання, враховуючи думку один одного.

Робота в динамічних парах використовується нами під час вивчення принципів навчання (на заняттях з педагогіки) або методів наукового дослідження (в курсі «Основи науково-педагогічних досліджень»). Кожен студент виступає «знавцем» одного з принципів (методів), розробляючи 3-4 питання про нього. Після цього, майбутні педагоги об'єднуються у пари і задають один одному підготовлені питання про «свій» принцип (метод), оцінюючи відповіді товариша. Далі відбувається обмін партнерами по спілкуванню. У результаті кожен студент повинен опитати всіх інших членів групи та відповісти на їхні запитання. Завдяки такій роботі можна за короткий час перевірити та оцінити знання великої кількості студентів.

Обговорення або аналіз педагогічних ситуацій на заняттях з педагогіки чи педагогічної майстерності може проводитися з допомогою технології «мікрофон». Вона дає можливість кожному по черзі висловитись або відповісти на запитання викладача чи іншого студента. Передаючи один одному уявний «мікрофон» (ручку, олівець, лінійку тощо), студенти по черзі висловлюються з приводу запропонованої ситуації чи проблеми. При цьому говорити має право лише той, у кого в руках «мікрофон». Формулювати думки слід швидко і лаконічно (0,5-1 хв.). При цьому відповіді не

коментуються і не оцінюються, лише в кінці обговорення робиться загальний висновок.

Робота за цією методикою дає можливість ефективно працювати над формою висловлення власних міркувань, порівнювати їх з іншими, відпрацьовувати вміння говорити коротко, але по суті та переконливо.

Важливим засобом розвитку діалогічної взаємодії в процесі навчання є робота з дискусійними питаннями. Дискусію розглядають як публічне обговорення певного спірного питання. Участь в дискусійних обговореннях розвиває критичне мислення, вчить діалогічної взаємодії, дає можливість визначити власну позицію, поглиблює знання з обговорюваної проблеми.

До дискусій ми залучаємо студентів під час вивчення дискусійних видів роботи на заняттях з основ педагогічної майстерності та розглядаючи питання «Класно-урочна система навчання та її альтернативи» (педагогіка), «Розвиток української національної системи освіти в епоху Українського відродження – XVI-пер. пол. XVIII ст.», (Історія педагогіки), «Педагогічна спадщина А.С. Макаренка і сучасність» (Основи педагогічної майстерності) тощо.

Застосування таких інтерактивних методів навчання під час викладання педагогічних дисциплін допомагатиме формуванню у майбутніх педагогів потребу в спрямуванні уваги не тільки на предмет викладання, але й на учнів, формуванню вміння розуміти інших, ставати на його місце, організації співпраці як взаємодії з вихованцями під час спільної діяльності. Інтерактивні технології дозволяють забезпечити основні вимоги до організації міжособистісної діалогічної взаємодії, а саме: вільне самовираження співрозмовників, особистісний контакт та рівноправність між учасниками діалогу на основі взаєморозуміння та співпереживання. Ігрова атмосфера, яку забезпечує інтерактивне навчання, сприятиме вільному самовираженню здобувачів освіти, а групова робота, взаємодія в процесі виконання різних ролей створює умови для ефективного міжособистісного контакту та успішного взаєморозуміння між учасниками діалогічної взаємодії.

Звичайно, дана публікація містить лише деякі можливості застосування інтерактивних технологій навчання на заняттях з педагогічних дисциплін, зокрема в умовах інклюзії. Але очевидно, що завдяки їх використанню, можна досягнути кращої активності учасників освітнього процесу, підвищити ефективність навчальної діяльності здобувачів освіти та рівень сформованості їхньої професійної компетентності.

Висновки і пропозиції. Загалом, ідеї гуманістичного діалогу, діалогічної взаємодії дедалі ширше знаходять свою реалізацію в теорії та практиці освітнього простору сучасного закладу освіти. Тому підготовка майбутніх педагогів до успішної організації діалогічної взаємодії, зокрема в умовах інклюзії, має стати важливим елементом навчання в закладі вищої освіти. І саме інтерактивні навчальні технології, на нашу думку, є таким ефективним засобом для розвитку діалогічної взаємодії в освітньому процесі. Та подальша робота над даною проблемою, звісно, потребує

розширення спектру навчальних дисциплін та застосованих технологій, що допоможе знайти найоптимальніші способи організації діалогічного навчання та підготовки до діалогічної взаємодії майбутніх педагогів.

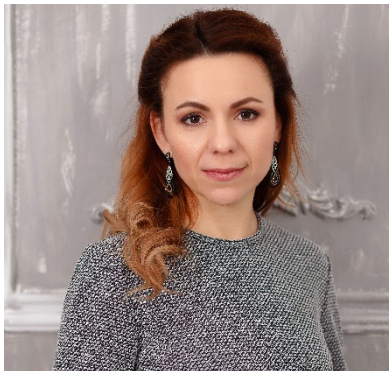
Список літератури:

1. Баткин М.Л. Итальянские гуманисты: стиль жизни, стиль мышления. Москва: Наука, 1978. 199 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1986. 444 с.
3. Бубер М. Я и Ты: Пер. с нем. Москва: Высшая школа, 1993. 175 с.
4. Гуманізація навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах: Посібник для вчителів зони підвищеного радіаційного контролю / центр соціальних експертиз і прогнозів Інституту соціології НАН України; За ред. Г.О. Балла. Київ, 1998. 130 с.
5. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. Київ: Вища шк., 1997. 349с.
7. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посіб. / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко, за ред. О.І. Пометун. Київ: Видавництво А.С.К., 2006. 192 с.

References:

1. Batkin, M. L. (1978). Ital'janskije gumanisty: stil' zhizni, stil' myshlenija. Moskva: Nauka. 199 s. [in Russian].
2. Bahtin, M. M. (1986). Jestetika slovesnogo tvorchestva. Moskva: Iskusstvo, 444 s. [in Russian].
3. Buber, M. Ja i Ty: Per. s nem. Moskva: Vysshaja shkola, 1993. 175 s. [in Russian].
4. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu v zahalnoosvitnikh shkolakh: Posibnyk dlia vchyteliv zony pidvyshchenoho radiatsiinoho kontroliu / tsentr sotsialnykh ekspertyz i prohnoziv Instytutu sotsiolohii NAN Ukrainy; Za red. H.O. Balla. Kyiv, 1998. 130 s. [in Ukrainian].
5. Kontsepsiia Novoi ukrainskoi shkoly. Retrieved from:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
6. Pedahohichna maisternist (1997). Pidruchnyk / I.A. Ziazium, L.V. Kramushchenko, I.F. Kryvonos ta in.; Za red. I.A. Ziaziuna. Kyiv: Vyshcha shk., 349 s. [in Ukrainian].
7. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia (2006). Nauk.-metod. posib. / O.I. Pometun, L.V. Pyrozhenko, za red. O.I. Pometun. Kyiv: Vydavnytstvo A.S.K., 192 s. [in Ukrainian].

ПСИХОЛОГІЯ ТА СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Юліана Костянтинівна ВЛАСЕНКО

кандидат політичних наук,
викладач кафедри соціальної роботи та
психології

Подільський спеціальний навчально-
реабілітаційний соціально-економічний
коледж,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

E-mail: ulianna1501@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4241-969X>

УДК 159.9(075.8)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТАМИ У ВНЗ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Власенко Ю. К. Соціально-психологічна складова роботи зі студентами у ВНЗ в умовах інклюзії. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 268-277. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Тенденції розвитку сучасного суспільства направлені на те, щоб створити максимально комфортний простір для реалізації людиною власного потенціалу протягом життя. Люди з обмеженими можливостями є тією категорією соціуму, які особливо потребують уваги до створення простору потенційних можливостей, адже рівень інформаційно-технічного та інтелектуального розвитку людства наразі має всі можливості для цього. Період учнівства є одним з фундаментальних у житті людини, саме тому на цей віковий період варто спрямувати активну роботу закладів вищої освіти по розширенню знань та уявлень про свої можливості дітьми з обмеженими фізичними можливостями, опануванню ними професійними знаннями на навичками, щоб закласти надійний фундамент для активного включення їх у суспільство. Окреслення напрямків цієї роботи, а саме соціально-

психологічна складова роботи зі студентами представлена в рамках цієї статті.

Метою дослідження постає соціально-психологічна складова роботи з людьми у вищих навчальних закладах в умовах інклюзії.

Результати. Аналіз стереотипних уявлень стосовно людей з обмеженими можливостями у суспільстві дозволив актуалізувати проблему соціальної обмеженості людей досліджуваної категорії; систематизація бар'єрів, що обмежують повноцінне та якісне життя людей з обмеженими можливостями, призвела до розуміння комплексного характеру комунікативного бар'єру. Останнє дозволило розкрити та обґрунтувати соціально-психологічні напрями потенційно можливої роботи зі здобувачами освіти з обмеженими можливостями, реалізація якої спрямована на формування позитивної «Я-концепції» людини з обмеженими фізичними можливостями та розширення її соціально-діяльнісної сфери, що обумовлює можливість якісного та повноправного включення зазначеної категорії осіб у життя суспільства. Змістовним наповненням вище зазначеної роботи стало обґрунтування феномену прийняття у психології.

Ключові слова: соціально-психологічна складова роботи зі студентами, інклюзія, людина з інвалідністю, стереотипи стосовно людей з інвалідністю, бар'єри для повноцінного життя людини з інвалідністю, феномен прийняття у психології.

Yuliana VLASENKO

PhD in Political Sciences, Lecturer,

Department of Social Work and Psychology,

Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: ulianna1501@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4241-969X>

SOCIO-PSYCHOLOGICAL COMPONENT OF WORK WITH STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN INCLUSION

Abstract

Introduction. Progress of modern society trends are sent to create maximally comfort space for a person to realize their potential throughout life. People with disabilities are the category of society that needs special attention to create a space of potential opportunities, because the level of information technology and intellectual development of mankind now has every opportunity to do so. The period of apprenticeship is one of the fundamental in human life, which is why this age period should focus on the active work of higher education institutions to expand knowledge and ideas about their abilities by children with disabilities, their mastery of professional knowledge and skills to lay a solid foundation for active their inclusion in society. Outlining the directions of this

work, namely the socio-psychological component of working with students is presented in this article.

The **purpose** of the research is the socio-psychological component of working with people in higher education in conditions of inclusion.

Results. The analysis of stereotypes about people with disabilities in society allowed to actualize the problem of social limitations of people in the studied category; systematization of barriers that limit the full and quality life of people with disabilities has led to an understanding of the complex nature of the communication barrier. The latter allowed to reveal and substantiate the socio-psychological areas of potential work with students with disabilities, the implementation of which is aimed at forming a positive "self-concept" of a person with disabilities and expanding its social sphere, which provides the possibility of quality and full inclusion the specified category of persons in a life of a society. The content of the above-mentioned work was substantiated by the substantiation of the phenomenon of acceptance in psychology.

Keywords: socio-psychological component of work with students, inclusion, people with disabilities, stereotypes about people with disabilities, barriers to a full life of a person with disabilities, the phenomenon of acceptance in psychology.

Вступ. Сучасні процеси гуманізації та демократизації суспільства призводять до актуалізації такої теми як включення людей з обмеженими фізичними можливостями в якості активних учасників в різні процеси життєдіяльності суспільства. Важливим етапом в процесі соціалізації людини є період навчання, коли дитина засвоює важливі цінності сім'ї і суспільства. Саме тому цей період життя людини виступає фундаментальним у формуванні її як соціально активного члена суспільства. Але, що стосується людей з обмеженими фізичними можливостями, тут виникають певні складнощі. Існує ціла низка суспільних стереотипів, міфів та упереджень по відношенню до зазначеної категорії людей, що створюють велику кількість бар'єрів між соціумом та людиною з обмеженими фізичними можливостями. Процес подолання цих стереотипів має бути двостороннім, як з боку самого соціуму, так і з боку зазначеної категорії як частини цього соціуму. Доцільним вбачається концептуальне переосмислення навчально-освітнього процесу у вищих навчальних закладах, робота яких спрямована на надання освітніх послуг людям з обмеженими фізичними можливостями. Акцент робиться на соціально-психологічній складовій роботи зі здобувачами освіти зазначеної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські дослідниці В. Бочелюк та А. Турубарова вивчають питання психології людини з обмеженими можливостями. Свою роботу вони присвятили розширенню об'єму психологічних знань про дітей та дорослих з різними психофізичними недоліками, що, на їх думку, дозволить більш глибоко усвідомити проблеми та перспективи психолого-педагогічного підходу в роботі з даною категорією осіб. Психологічні особливості соціалізації

особистості з обмеженими можливостями розглядає у своїй роботі Л.З. Сердюк, в якій пропонує максимально раннє застосування реабілітаційних заходів та забезпечення психологічного супроводу на важливих етапах соціалізації даної категорії осіб. Варіна Г. і Каткова Т. розглядають поняття «інвалідизуючого захворювання» та їх вплив на психологічні особливості особистісної сфери людини. Вони відзначають, що важливою умовою успішної адаптації людини з інвалідизуючим захворюванням є адаптивна проблемно-вирішуюча поведінка, яка орієнтована на адекватне ставлення до себе та прийняття своїх можливостей.

З огляду на досліджувані аспекти зазначеної тематики **метою** дослідження постає соціально-психологічна складова роботи з людьми у вищих навчальних закладах в умовах інклюзії. Реалізація поставленої мети передбачає виконання наступних **завдань**: аналіз стереотипних уявлень стосовно людей з обмеженими можливостями у суспільстві; систематизація бар'єрів, що обмежують повноцінне та якісне життя людей з обмеженими можливостями; розкриття соціально-психологічних напрямів потенційно можливої роботи зі здобувачами освіти з обмеженими можливостями; обґрунтування феномену прийняття як змістового фундаменту вище зазначеної роботи.

Виклад основного матеріалу. Людиною з обмеженими можливостями в Україні та світі називають особу, що не може самостійно забезпечити частково або повністю потреби нормального особистісного та соціального життя в силу недоліку фізичних або розумових можливостей (відповідно до Декларації про права інвалідів, ООН, 1975 р.) [1]. Тобто йдеться мова про людину, яка в силу життєвих обставин або від народження через відсутність нормального функціонування організму не може повноцінно реалізовувати свої можливості у різних сферах життєдіяльності суспільства. Це ускладнюється також низкою характерних особливостей сучасного суспільства в контексті поставленого питання: 1) недостатнім рівнем милосердя по відношенню до людей з особливими потребами; 2) відсутністю розвиненої спеціально облаштованої інфраструктури в містах та сільських населених пунктах в контексті задоволення основних потреб людей з обмеженими можливостями; 3) відсутністю достатнього та гідного матеріального забезпечення і соціального обслуговування; 4) відсутністю, низькою якістю або обмеженою кількістю необхідних технічних засобів і пристосувань для обслуговування, пересування і праці людей з обмеженими можливостями; 5) наявністю складнощів в отриманні якісної професійної освіти та у задоволенні духовних потреб.

Через це доцільним здається пропозиція В. Бочелюка та А. Турубарової розглядати поняття «людини з обмеженими можливостями» не стільки як суб'єкта життєдіяльності, а в якості соціального явища, як результату взаємодії психофізичних обмежень та бар'єрів соціального характеру [2, с. 57].

У poradнику О. Голуба та Є. Кузьменко «Висвітлення соціальних прав та вразливих груп в українських медіа» можна знайти перелік найпоширеніших у медіа стереотипів про людей з інвалідністю:

- у людей з інвалідністю «специфічні» інтереси та відмінні від решти суспільства життєві цінності;
- люди з інвалідністю нещасні, некрасиві, невдоволені життям;
- люди з інвалідністю – тягар для близьких, суспільства і держави;
- люди з інвалідністю не ведуть самостійний, активний спосіб життя;
- люди з інвалідністю – особливі;
- людей з інвалідністю мало, а тому питання із задоволенням їхніх потреб не на часі;
- люди з інвалідністю не такі здібні, тому не варто брати їх на роботу чи навчання [3, с. 9].

Стереотипи виступають підґрунтям для упереджень – негативних суджень, що, в свою чергу, стають рушійною силою для дискримінації – дій або бездіяльності, що порушує права людини через упередження за певними ознаками. Дослідниці наголошують на важливій ролі медіа у здатності формувати або руйнувати соціальні стереотипи.

На сьогодні в українському суспільстві існує тенденція сприймати фізичну обмеженість в якості обмеження соціального. Тож вважаємо за доцільне розглядати людину з обмеженими фізичними можливостями незалежно від її дієздатності та користі для суспільства, як активного суб'єкта суспільного життя і творця власного життя. Це може бути забезпечено ефективною соціальною політикою держави, яка орієнтується на створення умов для максимально можливої реалізації всіх потенційних здібностей та інтеграції у суспільство.

Дослідниці О. Холостова та Н. Дементьєва виокремлюють наступний перелік бар'єрів, що постають перед людиною з ОФМ. І перше, що вони зазначають, це фізична обмеженість, або ізоляція, що пов'язана з фізичними/сенсорними, інтелектуально-психічними недоліками, які заважають самостійно пересуватися та орієнтуватися у просторі. Другим бар'єром постає трудова сегрегація, тобто вкрай обмежений доступ до робочих місць. Третім бар'єром виступає малозабезпеченість, що є наслідком соціально-трудова обмежень та змушує існувати на невелику зарплатню або низьке матеріальне забезпечення. Наступним є просторово-середовий, що пов'язаний з неефективним, недостатнім рівнем організації житлового середовища і транспорту. Брак устаткування і пристосувань для побутових процесів, самообслуговування і вільного пересування обумовлюють його недружній характер до людей з обмеженими фізичними можливостями. Двостороннім бар'єром постає інформаційний – як загальної інформації та соціальної обізнаності стосовно своїх прав, так і відсторонення суспільства від людини з обмеженими фізичними можливостями, оскільки останнім надзвичайно складно презентувати свої інтереси та потреби. Це, в свою чергу, стає підставами для формування

міфів та фобій. Ще одним двостороннім за характером бар'єром виступає емоційний бар'єр: він складається, з одного боку, з непродуктивних емоцій соціуму до людини з обмеженими фізичними можливостями (цікавість, глузування, почуття провини, страху), а з іншого, людини з обмеженими фізичними можливостями до самої себе (жалість до себе, недобррозичливість до інших, пошук винних у своєму дефекті, прагнення до ізоляції). Все це обумовлює комплексний характер комунікативного бар'єру, що акумулює всі перераховані вищі обмеження [2, с. 57-59]. Відсутність або недостатність спілкування є однією з найбільш важливих соціальних проблем людей з обмеженими фізичними можливостями, що потребує концептуального підходу та системного вирішення.

Одним з найбільш важливих та дійсно реально функціонуючих соціальних інститутів для молоді з обмеженими фізичними можливостями є вищий навчальний заклад. Це можливість отримати спеціальні знання певного профілю, кваліфікацію фахівця, розширити соціальні зв'язки та бути в курсі всіх інформаційно-технічних новинок, які спрямовані на забезпечення більшого комфорту та усунення певного рівня фізичних обмежень для даної категорії людей.

У віковій психології період студентства – це вік найбільших можливостей розвитку людини, що пов'язані із сенситивними періодами, найбільш сприятливих для навчання. На думку Б.Г. Анань'єва, для цього віку характерне, з одного боку, інтенсивне формування спеціальних здібностей, пов'язаних із професіоналізацією, а з іншого – це центральний період формування характеру та інтелекту [4, с. 168]. Також автор зазначає, що навчальна діяльність студента у ВНЗ у порівнянні з учбово-професійною діяльністю студента коледжу відрізняється тим, що в її основі лежить система теоретичних понять та законів науки. Тут теорія передуює практиці, пояснює її та відкриває шляхи її перетворення. В контексті досліджуваної категорії студентства, а саме – з обмеженими можливостями, варто відзначити доцільність комплексного поєднання теорії з практикою в балансовому співвідношенні в якості основи професійно-навчальної діяльності. Вплив освіти на індивідуальний розвиток студентів дуже значний, проте цей потенціал може бути так і не використаний через відсутність спеціально-педагогічної його реалізації. Постає необхідність на ідейному рівні переосмислення напрацювань та досвіду провідних педагогів в рамках нової педагогічної інклюзивної освіти. На локальному рівні – це означає перегляд та оновлення форм роботи зі студентством: підготовка матеріалів за темою у відповідності до балансу 50/50 теорії і практичного застосування знання, оволодіння навичками використання у професії; підготовка форм подачі матеріалу для різних категорій студентів (з порушеннями опорно-рухового характеру, з порушеннями слуху, зору або роботи внутрішніх органів).

Період студентства в цілому – це етап розширення комунікативних здібностей, особливо важливий для досліджуваної категорії людей. Доцільним здається взяття цього напрямку роботи зі студентами в якості

стратегічного у роботі вищого навчального закладу. Організацію цієї роботи варто будувати відповідно до сфер спілкування: із собою «в рамках «Я-Я» – це відчуття власних потреб, розуміння інтересів, мотивів та цілей), міжособистісне (в рамках «Я-Ти») та із оточуючим світом (в рамках «Я-Ми»). Перший напрям може бути реалізований через організацію особистої або групової психотерапії для здобувача освіти в якості самопізнання. Другий напрям передбачає наявність внутрішніх правил навчального закладу для студентів, які приймаються з повагою та автоматично після набуття статусу студента цього закладу. Сюди також доцільно віднести сприяння організації тісної міжособистісної взаємодії через організацію гуртків, клубів за інтересами, студентських співтовариств, так званого менторства старших студентів над молодшими задля допомоги один одному. Третій напрям передбачає створення можливостей для студентів контактувати з іншими закладами, наприклад, зі спеціальними дошкільними або шкільними закладами освіти, де перебувають або навчаються діти з тими самими обмеженими фізичними можливостями. Це матиме подвійний ефект як для студентів, так і для молодших за віком вихованців/учнів: спілкування (ділитися досвідом, бути прикладом перспективи, розширених можливостей та усвідомлення включеності у життєдіяльність суспільства), можливість самореалізації, розширення мікросоціуму здобувача освіти з обмеженими фізичними можливостями, формування стійкого відчуття приналежності до певної соціальної групи (що ти не один) та розуміння користі від власної діяльності. Також – це може бути заклад, де перебувають або який відвідують люди похилого віку, оскільки ця категорія людей завжди потребує уваги, а досліджувана категорія студентства може отримати безцінний досвід та вдячність за надання цієї уваги.

Перспективним здається приділення уваги формуванню та розвитку практичних вмінь та спеціалізації досліджуваної категорії людей, що обирається за інтересами, де людина творчо себе реалізовує, з одного боку, а з іншого, отримує, фактично, другу робочу професію. А це, у свою чергу, розширює можливості людини з обмеженими фізичними можливостями стати більш активним та затребуваним членом суспільства.

Ще одним перспективним напрямом роботи зі студентами досліджуваної категорії вважається організація гуртка по роботі з людьми, які переживають втрати різного характеру. Проходить така робота щонайменше у два етапи, такі як опанування людиною теоретичної бази знань стосовно психології втрати та різних форм і методів по роботі з нею, а також практичного застосування цих знань. Така робота буде охоплювати реалізацію не однієї цілі: по-перше, формується простір допомоги тим людям, які пережили втрату, надається підтримка, психологічна допомога; по-друге, відбувається самореалізація того, хто надає допомогу. З іншого боку, з психологічної точки зору, людина з обмеженими фізичними можливостями стає частиною соціального простору переживання внутрішнього болю. В такий спосіб відбувається налагодження і

розширення їх соціальної мережі комунікації – показати студентам, що вони можуть бути корисними, цінними для людей, які переживають горе, втрату – частини тіла, близької людини, частини (етапу) життя, соціальної ролі – взявши активну участь у соціальному житті будинків для людей похилого віку, інтернатів з дітьми-сиротами, школи і дитячих садочків для дітей з обмеженими фізичними можливостями.

Варто відзначити такий аспект, що період навчання для людини з обмеженими фізичними можливостями може стати єдиним особистісно-значимим періодом життя, після якого потрібно стати учасником фактично «соціальної боротьби» за право бути членом суспільства. В якості наслідку соціального тиску та особистісного самосприйняття провідною стає ідея «непотрібності» або «неспроможності».

Саме тому всі вище перераховані потенційні складові роботи зі студентами є важливими частинами цілісного процесу соціально-психологічного включення студентів з обмеженими фізичними можливостями в активне соціальне життя. Це спрямоване на те, щоб після випуску з вищого навчального закладу у людини з обмеженими фізичними можливостями було широке коло соціальних зв'язків, спеціальні професійні знання, володіння методикою передачі цих знань іншим, аби ці діти могли працювати з дітьми молодшої вікової категорії і такими самими обмеженими фізичними можливостями, практичний навик, який би міг стати основою самостійного матеріального забезпечення.

Ідейною основою вирішення цього питання може стати феномен *прийняття* у психології – як людиною з обмеженими можливостями самої себе з одного боку, так і суспільством, з іншого. Олександр Бадхен у своїй роботі «Лірична філософія психотерапії» зазначає, що прийняття – це звернення спокійної уваги і до можливостей, і до обмежень та їх чітке розуміння. Прийняття пов'язано з визнанням того, що дійсно є. Приймати когось означає бачити його цілком та відгукуватися на нього в цілому, а не реагувати на окремі імпульси та ідентифікації [8]. Іншими словами прийняття – це адекватний зворотній зв'язок, який допомагає людині бачити себе цілком, а не лише «позитивні» або «негативні» якості. Прийняття самого себе виступає фундаментом здорової самооцінки та сприяє формуванню здорової психіки – без відхилень у крайнощі. Процес розвитку особистості розпочинається з прийняття реальності за вихідну систему координат свого життя, іншими словами – подивитися правді у вічі, чітко розділити те, що можна і не можна змінити, розізнатися на те, що змінюване, але досі тебе не задовольняє, захотіти чогось іншого, продумати, що робити, і діяти.

Сприяння формуванню феномену прийняття та засвоєння її в якості частини «Я-концепції» може бути здійснено через обов'язковість особистої психотерапії студента з ОФМ у вищому навчальному закладі як частини навчального процесу та особистісного становлення. Рішучий вплив на

життя та розвиток людини здійснює «Я-концепція» – система її уявлень про саму себе. На думку Карла Роджерса, людина схильна діяти відповідно до цієї системи, тим більше що вона не здатна оцінювати себе безпосередньо, такою, якою вона є насправді. Сприйняття самої себе формується у дитинстві, коли дитина, відображаючи цінності найбільш авторитетних дорослих, під опікою яких знаходиться (інтродукція), отримує зворотній зв'язок. Це стає основою для формування психіки людини. Оскільки у сучасному суспільстві все ще панує стереотипне ставлення до людей з обмеженими фізичними можливостями, як до «не таких, як всі», «обмежених», формується стійке уявлення людей з обмеженими фізичними можливостями про самих себе з позиції неповноцінності, тобто таких, «яким недодали», які «недоотримали» – як у фізичній повноцінності, так і у всьому іншому. Через це стійким переконанням «Я-концепції» людини з обмеженими фізичними можливостями є фокус на тому, що «не маємо, не вміємо, не можемо». Терапевтичним ефектом процесу психотерапії в цілому є прийняття того, що є (сильні і слабкі якості особистості), інвентаризація можливостей (що вмію, що знаю), збір мрій, переведення мрій у цілі, побудова плану досягнення, прописування кроків. Це означає, що фокус самосприйняття людини з обмеженими фізичними можливостями на неповноцінності/обмеженості має бути цілеспрямовано переведений на фокус прийняття рівня фізичного, сенсорного та інтелектуального розвитку за точку відліку для подальшого розвитку, перемістити фокус уваги з того, в чому я обмежений, на те, що я можу. В такий спосіб «Я-концепція» людини з обмеженими фізичними можливостями набуває якісно іншого змісту та дозволяє їй носію стати активним членом суспільства та автором свого життя.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вище розглянуте, слід відзначити що аналіз стереотипних уявлень стосовно людей з обмеженими можливостями у суспільстві дозволив актуалізувати проблему соціальної обмеженості людей досліджуваної категорії; систематизація бар'єрів, що обмежують повноцінне та якісне життя людей з обмеженими можливостями, призвела до розуміння комплексного характеру комунікативного бар'єру. Останнє дозволило розкрити та обґрунтувати соціально-психологічні напрями потенційно можливої роботи зі здобувачами освіти з обмеженими можливостями, реалізація якої спрямована на формування позитивної «Я-концепції» людини з обмеженими фізичними можливостями та розширення її соціально-діяльній сфери, що обумовлює можливість якісного та повноправного включення зазначеної категорії осіб у життя суспільства. Змістовним наповненням вище зазначеної роботи стало обґрунтування феномену прийняття у психології.

Список літератури:

1. Декларація про права інвалідів, ООН, 1975 р. [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117#Text
2. Бочелюк В. Й., Турубарова А. В. Психологія людини з обмеженими можливостями. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 264 с.
3. Порадник. Висвітлення соціальних прав та вразливих груп в українських медіа / Підготовлено у співавторстві: Олександра Голуб, Єлизавета Кузьменко. Рада Європи. Жовтень 2020. [Електронний ресурс]. URL: <https://rm.coe.int/manual-coverage-of-social-rights-and-vulnerable-groups-in-the-ukrainia/1680a06168>.
4. Психологія розвитку личности : Монографія / В. Е. Михайличенко. Харків : НТУ «ХПІ», 2015. 388 с.
5. Бадхен О. Лірична філософія психотерапії. Москва: Когіто-центр, 270 с.

References:

1. Deklaratsiia pro prava invalidiv, OON. (1975). [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117#Text [in Ukrainian].
2. Bocheliuk, V. Y., Turubarova, A. V. (2011). *Psykholohiia liudyny z obmezhenymy mozhlyvostiamy*. Navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
3. Poradnyk. (2020). *Vysvitlennia sotsialnykh prav ta vrazlyvykh hrup v ukrainskykh media / Pidhotovleno u spivavtorstvi: Oleksandra Holub, Yelyzaveta Kuzmenko*. Rada Yevropy. Zhovten [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://rm.coe.int/manual-coverage-of-social-rights-and-vulnerable-groups-in-the-ukrainia/1680a06168> [in Ukrainian].
4. *Psihologija razvitija lichnosti* : Monografija / V. E. Mihajlichenko. Harkov : NTU "HPI", 2015. 388 s.
5. Badkhen, O. *Lirychna filosofiiia psykhoterapii*. Moskva: Kohito-tsentr, 270 s. [in Ukrainian].

Ангелія Олександрівна ВОЛЬСЬКА
кандидат економічних наук,
викладач кафедри фінансів та економіки,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: a0973151630@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7119-0436>

Надія Олексіївна ПЕЩАНЮК
викладач кафедри суспільно-гуманітарної та
інклюзивної освіти імені Т.Г. Сосновської,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: peshchaniukn.o@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0736-4590>

УДК 304.4

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Вольська А. О., Пещанюк Н. О. Концептуальні засади соціальної політики. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 278-288. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. В сучасний період соціальних, економічних, оборонних, культурних метаморфоз для України важливим завданням виступає забезпечення стабільної життєдіяльності суспільства, гідного рівня добробуту і вільного розвитку, згідно Європейських стандартів. Сучасні соціально-економічні трансформації спричинили появу різних соціальних проблем, серед яких поширення рівня бідності, зниження добробуту окремих громадян та домогосподарств. Головним атрибутом держави виступає виважена та обдумана соціальна політика, що направлена на зниження соціальних ризиків і сприяє соціальному прогресу.

У статті охарактеризовано суть справедливого суспільства. Приділено увагу аналізу сприйняття корупції та рівня задоволеності українців фінансовим становищем свого домогосподарства. Визначено, що

саме триєднання раціонального планування, ефективного використання наявних фінансових ресурсів, реальні дослідження економічного середовища, з метою розроблення стратегічних напрямів повинні стати алгоритмом функціонування соціальної політики.

Мета полягає у визначенні суті та обґрунтування необхідності проведення ефективної соціальної політики в державі, яка основана на відповідальності індивіда та соціально-етичних зобов'язаннях суспільства.

Результати. У статті уточнено дефініцію «соціальна політика держави», охарактеризовано розуміння справедливості. В 90-х роках минулого століття зміни, які відбулися в політико-економічному житті країни, обумовили поглиблене почуття несправедливості та нерівності громадян. Аналіз сприйняття респондентами корупції в Україні та за кордоном засвідчує негативну тенденцію. Зауважимо, що наслідки корупційних схем незворотні – це і скорочення податків – бюджетний дефіцит – невиконання соціальних зобов'язань; корумпованість органів правопорядку та правовий нігілізм, а також соціальна несправедливість та нерівність. Рівень задоволеності українців фінансовим становищем свого домогосподарства у 2020 році являв собою негативну динаміку: кількість повністю незадоволених на 13,9% перевищував число задоволених осіб.

До розвитку сучасного суспільства слід віднести об'єктивний процес посилення соціальної орієнтації економічних систем, підпорядкування економічної політики завданням розвитку людини.

Ключові слова: соціальна політика держави, соціальна держава, соціальна справедливість, соціальна рівність, соціальна орієнтація економічних систем.

Anheliia VOLSKA

PhD in Economics, Lecturer,
Department of Finance and Economics,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: a0973151630@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7119-0436>

Nadiia PESHCHANIUK

Lecturer, Social-Humanitarian and Inclusive Education
named after T.H. Sosnovska,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: peshchaniukn.o@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0736-4590>

CONCEPTUAL FUNDAMENTALS OF SOCIAL POLICY

Abstract

Introduction. *In the modern period of social, economic, defense, cultural metamorphoses for Ukraine, an important task is to ensure a stable life of society, a decent level of prosperity and free development, according to European standards. Modern socio-economic transformations have led to various social problems, including the spread of poverty, declining welfare of individuals and households. The main attribute of the state is a balanced and well-thought-out social policy aimed at reducing social risks and promoting social progress.*

The article describes the essence of a just society. Attention is paid to the analysis of the perception of corruption and the level of satisfaction of Ukrainians with the financial situation of their household. It is determined that the combination of rational planning, efficient use of available financial resources, real research of the economic environment, in order to develop strategic directions should become an algorithm for the functioning of social policy.

Purpose *is to determine the essence and justify the need for effective social policy in the state, which is based on the responsibility of the individual and the socio-ethical obligations of society.*

Results. *The article clarifies the definition of «social policy of the state», describes the understanding of justice. In the 90s of the last century, the changes that took place in the political and economic life of the country led to a deep sense of injustice and inequality of citizens. The analysis of respondents' perceptions of corruption in Ukraine and abroad shows a negative trend. Note that the consequences of corruption schemes are irreversible - this is a reduction in taxes - budget deficit - non-fulfillment of social obligations; corruption in law enforcement and legal nihilism, as well as social injustice and inequality. The level of satisfaction of Ukrainians with the financial situation of their household in 2020 was a negative trend: the number of completely dissatisfied by 13.9% exceeded the number of satisfied people.*

The development of modern society should include the objective process of strengthening the social orientation of economic systems, the subordination of economic policy to the tasks of human development.

Keywords: *social policy of the state, social state, social justice, social equality, social orientation of economic systems.*

JEL classification: E61

Вступ. Теорія і практика економічного розвитку в умовах ринку засвідчує, що добробут людини – це основна мета існування держави, на яку повинні бути спрямовані всі елементи її політики. Соціальна політика відіграє в даному аспекті ключову роль. В сучасний період соціальних, економічних, оборонних, культурних метаморфоз для України важливим завданням виступає забезпечення гідного рівня життя населення і вільний розвиток, згідно Європейських стандартів. Держава гарантує кожному громадянину право на працю, забезпечує мінімальний рівень заробітної плати, пенсії, соціальних виплат. У ст. 46 Конституції України закріплено право громадян на соціальний захист, що включає «право на забезпечення їх у разі повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також в інших

випадках передбачених законом».

Реалізація такого права на практиці – є гарантування достатнього рівня добробуту громадянам держави, що відповідає міжнародним умовам, а саме декларації соціального прогресу й розвитку, затвердженої ООН у 1969 р., яка проголошує, що найперший обов'язок й абсолютна відповідальність кожного уряду – це забезпечення добробуту та соціального прогресу кожного громадянина, адже соціальна політика є найкращим здобутком людства в ХХ ст. і повинна прямо чи побічно забезпечувати громадянам достойні умови життя [2, 4].

На думку вчених [5, с. 55] «Досягнення ж суспільного добробуту можливе лише шляхом державного регулювання використання ресурсів, перерозподілу доходів та створення умов для стимулювання розвитку діяльності усіх членів суспільства». Як зазначає П. Гончаров «...історичний досвід країн свідчить про те, що дійсно стабільною і ефективною може бути та політична система, та держава, яка відповідає інтересам більшості громадян» [3, с. 47]. Підвищення соціального добробуту прямо залежне від функціонування інституцій соціальної політики держави.

Вагому частину фінансових ресурсів країни світу направляють на соціальну підтримку нужденних верств населення шляхом запровадження системи заходів правового, соціально-економічного та організаційного характеру – з тим, щоб забезпечити належний рівень життя. Проте необхідно розуміти, що стабільне зростання життєвого рівня можливе лише в разі здійснення системних загальноекономічних та фінансових перетворень.

Проблематика підвищення добробуту суспільства перебуває у центрі наукових праць вчених економічної теорії, в тому числі і вітчизняних, серед яких О. Макарова, Г. Ченишева, А. Макій, А. Крупник, В. Куценко, В. Мандибура та ін.

Дослідженням проблем соціальної політики займалися визнані українські науковці Н. Внукова, Н. Кузьминчук, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Новіков, О. Новікова, О. Палій, З. Сіройч, В. Тропіна та інші.

Мета статті. Визначення суті та обґрунтування необхідності проведення ефективної соціальної політики в державі, яка оснований на відповідальності індивіда та соціально-етичних зобов'язаннях суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міра зрілості суспільства визначається доктринами, що існують в ньому. В тлумаченнях суті соціальної політики все частіше піднімаються питання соціальної справедливості та соціальної рівності.

Давньогрецький мислитель Платон, засновник філософської «Академії Платона» трактував справедливе суспільство, як таке в якому особа може реалізувати свої природні здібності. Розуміння справедливості (економічної справедливості) в суспільстві досить неоднозначне – це однакові можливості надані всім членам суспільства, з інтересами індивіда на чолі (ліберальна модель) чи модель – егалітаризму, що передбачає не тільки рівні можливості, а і рівні результати. Модель егалітаризму, яку часто трактують, саме як справедливу, з економічної точки зору, знижує мотивацію до праці

що супроводжується падінням економічної активності населення, а розподіл державою доходів сприяє зменшенню фінансової ефективності, в той же час це породжує соціальну несправедливість. Дилему «соціальна справедливість чи економічна ефективність» прагнуть розв'язати державотворці.

Для українців розуміння справедливості певною мірою успадковане від радянської моделі, яка передбачала розподіл результатів праці та повну зайнятість. В 90-х роках минулого століття зміни, які відбулися в політико-економічному житті країни, обумовили поглиблене почуття несправедливості та нерівності громадян. Цей процес триває і досі, зауважимо, що за дослідженнями Інституту соціології Національної академії наук, 90 % українських громадян вважають нерівність суттєвою. Тіньова економіка, корупція ускладнюють ситуацію і стають прямою загрозою стабільному розвитку країни. Сприйняття корупції членами суспільства в Україні та за кордоном подано на рис. 1.

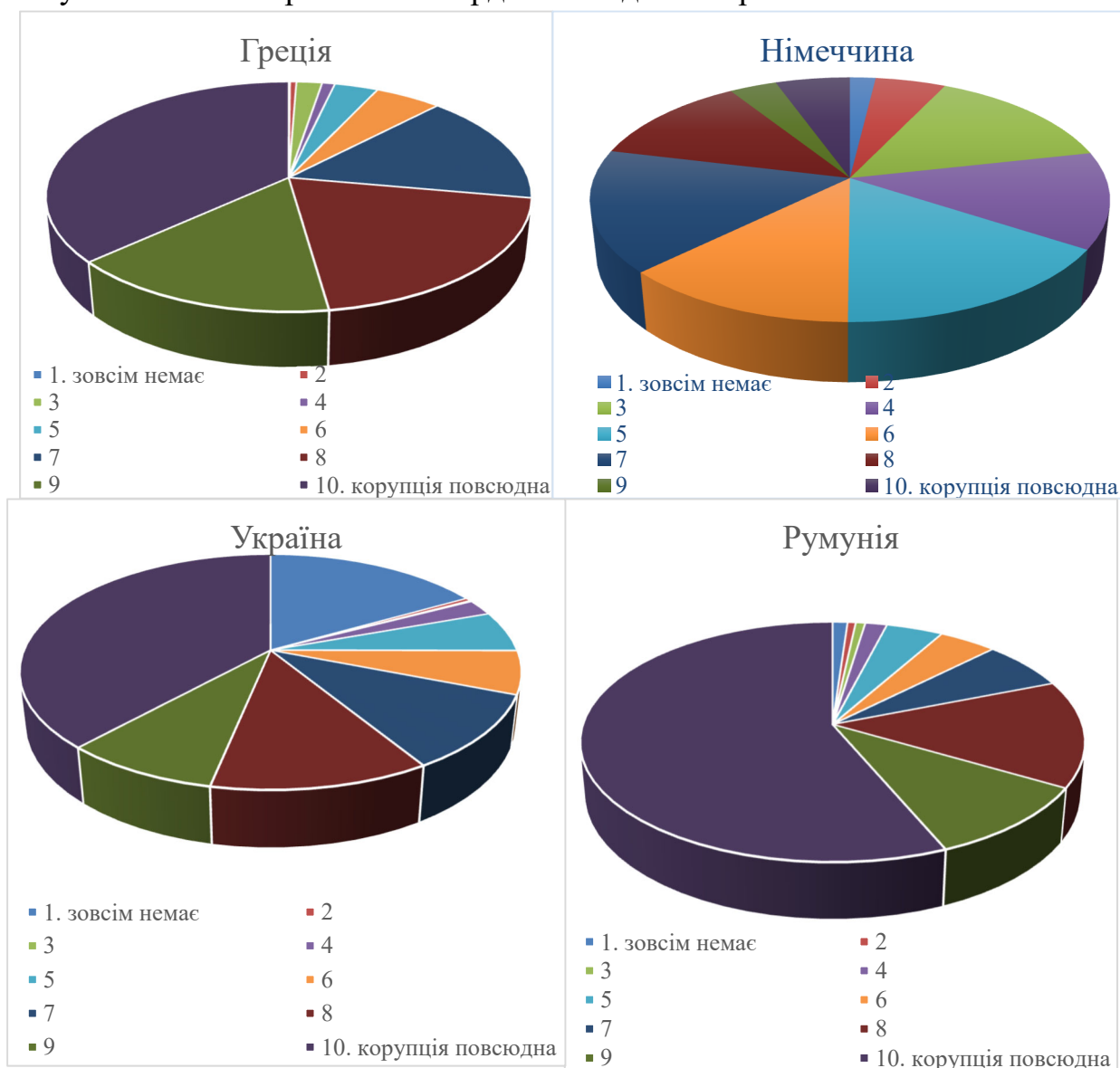

Рис. 1. Сприйняття корупції, порівняння даних для України та окремих країн, за результатами світового дослідження цінностей в Україні, 2020 р.

Примітно, що більша частина українців вважає найбільш причетними до корупційних відносин органи державної влади. «Владний» показник та гроші – переважають закон, вважають українці. Зауважимо, що наслідки корупційних схем незворотні – це і скорочення податків – бюджетний дефіцит – невиконання соціальних зобов'язань; корумпованість органів правопорядку та правовий нігілізм, а також соціальна несправедливість та нерівність.

За інформацією наданою Фондом «Heritage Foundation» за рівнем економічної свободи Україна посідає 164 місце серед 183 країн і 152 за індексом сприйняття корупції від «Transparency International», організація «Репортери без кордонів» надала Україні за рейтингом свободи слова 131 місце. Як бачимо, не найкращі показники, за якими провадять судження справедливого суспільства. Основною перешкодою на шляху здійснення дієвої соціальної політики України є недостатній рівень фінансового забезпечення, адже будь-які, навіть справедливі і прогресивні, соціальні програми без належного фінансування залишаються декларативними.

Згідно дослідження «Україна у Світовому дослідженні цінностей (WVS-7)» рівень задоволеності респондентів фінансовим становищем свого домогосподарства у 2020 році (рис. 2) являв собою негативну динаміку: кількість повністю незадоволених на 13,9% перевищував число задоволених осіб (незадоволені – 38,9% респондентів, в той час, як рівень задоволених складав – 25%).

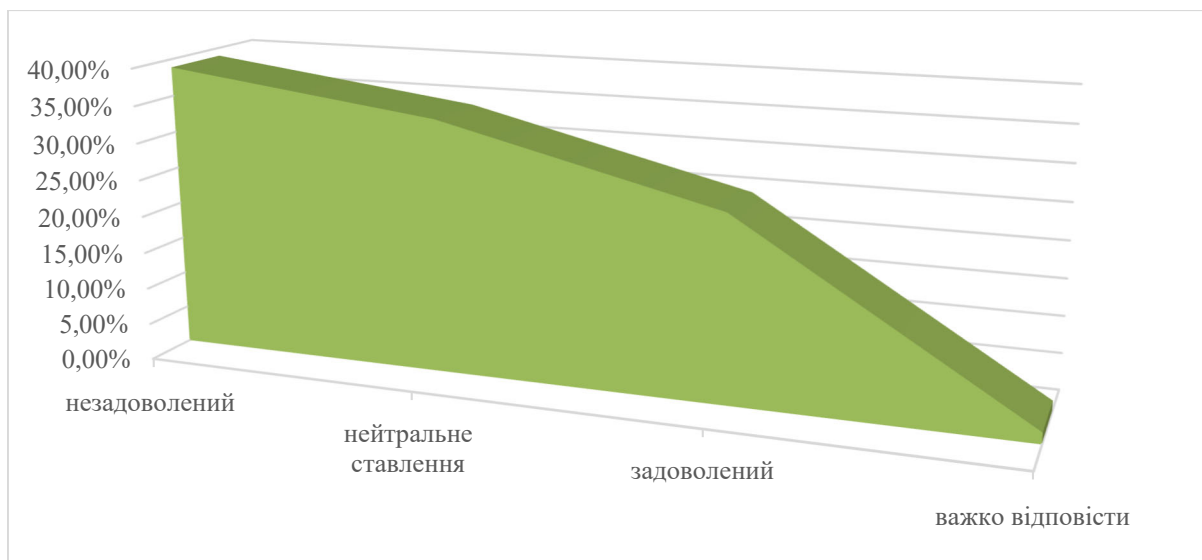

Рис. 2. Рівень задоволеності респондентів фінансовим становищем свого домогосподарства (2020 р).

**Примітка: сформовано автором*

Саме триєднання раціонального планування, ефективного використання наявних фінансових ресурсів, реальні дослідження економічного середовища, з метою розроблення стратегічних напрямів

повинні стати алгоритмом функціонування соціальної політики. До розвитку сучасного суспільства слід віднести об'єктивний процес посилення соціальної орієнтації економічних систем, підпорядкування економічної політики завданням розвитку людини. Ця ідея не є революційно новою – її витoki можна знайти ще в ранніх періодах історії багатьох культур. Так, на думку Аристотеля «... багатство позбавлене усякого смислу, а людина, маючи надмір грошей, може померти з голоду» [1, с. 26]. Фактично Аристотель визнавав, що економічне зростання – це засіб, а не мета. Такий підхід досить часто зустрічається у працях великих греків. І пізніше подібні думки висловлювали засновники кількісної економіки – В. Петі, А. Кетле, класики політичної економіки – А. Сміт, Т. Малтус, Д. Міл. Адам Сміт та його послідовники, намагаючись оцінити роль людини в суспільному прогресі, вважали її не тільки джерелом, а й частиною суспільного багатства.

Один із засновників неокласичного напрямку А. Маршалл, синтезувавши численні ідеї щодо ролі людини в економіці, безпосередньо пов'язав нагромадження багатства з розвитком людини. Йому належить вислів: «Вироблення багатства – це лише засіб підтримки життя людини, задоволення її потреб та розвитку її сил – фізичних, розумових і моральних. Сама ж людина – головний засіб виробництва цього багатства, і вона ж – кінцева мета багатства» [10, с. 17]. «Відійшли у минуле ті часи, коли виробництво можна було розвивати за рахунок виключно людського фактору. По-перше, сучасна економіка вимагає складної робочої сили, висококваліфікованих працівників, а їх праця – гідної оплати. По-друге, доходи населення формують платоспроможний попит, а останній – головний двигун зростання у ринковій економіці. Підвищення добробуту, таким чином, – не тільки результат, але й абсолютно необхідна передумова економічного зростання. А це положення саме по собі підносить соціальні завдання у ранг пріоритетних» [7, с. 5] і, як наслідок цього, відповідно до нової домінанти соціально-економічних відносин, зростають роль і значення соціальної функції держави.

Доцільність таких пріоритетів схвалюють також фахівці провідних міжнародних організацій. Так, Дж. Вулфенсон будучи президентом Всесвітнього банку відзначав, що для забезпечення економічного розвитку, передусім необхідно забезпечити соціальний розвиток, тому, що без соціального розвитку економічний розвиток не зможе пустити «корені». Цю думку підтримував один із фундаторів соціально-орієнтованої ринкової економіки і європейської соціальної доктрини професор економіки Мюнстерського університету А. Мюллер-Армак у своїй роботі «Командна економіка та ринкова економіка» обґрунтувавши положення, що сучасна ринкова економіка вимагає активної економічної політики, яка має бути узгоджена із соціальним завданням суспільства» [11, с. 30]. Доктрина соціально-ринкової економіки стала фундаментальною основою феномену

«німецького економічного дива». Що вразив світ своєю небувалою ефективністю – в 40-х роках минулого століття зруйнована Німеччина за кілька років змогла закласти підґрунтя до свого лідерства у Європі.

Логіка даного дослідження вимагає для розуміння принципів соціально – орієнтованої економіки уточнення дефініції «соціальна політика держави». В. Мандибура вважає, що «соціальна політика держави – це сукупність науково сформованих ідей, положень і концептуальних підходів (довготермінового, стратегічного і короткочасного тактичного характеру), які об'єднуються зі системою конкретних справ, дій, важелів, стимулів і механізмів, за допомогою яких практично регулюються соціальні процеси» [8, с. 22].

Соціальна політика держави – це один з напрямків діяльності з врегулювання соціально-економічних умов життєдіяльності суспільства, який тісно пов'язаний із загальною економічною ситуацією в країні та виконує двояку роль. З одного боку, в соціальній політиці концентруються прямо чи опосередковано цілі економічного розвитку, так як економічна діяльність здійснюється для створення благополучних умов життя для всіх верств населення. З іншого боку, соціальна політика являється фактором економічного росту, якщо економічний розвиток не супроводжується зростанням народного добробуту, то втрачається стимул до виробничої діяльності, зменшується якість робочої сили, прогресує соціальна напруга.

Розглядаючи інструментарії і спрямування соціальної політики, як складової частини соціальної ринкової економіки, зазначимо, соціальна політика представляє собою сукупність перетворюючих дій на основі загальнополітичних ідей і уявлень про державний устрій, з метою удосконалення захисту соціального, економічного і загального стану окремих громадян чи груп з використанням необхідних для вирішення такого завдання засобів.

Отже, соціальна політика в умовах соціальної ринкової економіки та в силу існування принципу соціальної держави набуває самостійності і рівного положення серед інших видів державної політики сучасності – комплексу соціально-економічних заходів держави, підприємств, організацій, спрямованих на зменшення нерівності доходів, на захист населення від безробіття, здійснення політики соціального страхування та ін.

Проведений аналіз дозволяє погодитися з авторитетними фахівцями, які стверджують, що розвинуті країни світу, незалежно від наявності чи відсутності в їх законодавстві відповідних положень, більшою чи меншою мірою де-факто являються соціальними державами. Соціальну державу, як наукову категорію та її сутність розглядають через призму специфічної діяльності держави в соціальній сфері. Соціальною називають державу, яка бере на себе обов'язок турбуватися про соціальну справедливість, добробут своїх громадян, базується на приватній ініціативі та фінансує соціальні

програми.

Зміна парадигми соціально-економічного розвитку для України, як і для інших пострадянських держав, супроводжується кризовими явищами, що охоплюють всі сторони життя народу. Вбачається, що вихід з кризи може забезпечити врівноважена соціальна політика, основою якої повинна бути об'єктивна оцінка існуючих ситуацій і визначення шляхів розвитку суспільства в період здійснення економічних трансформацій. Важливим завданням соціальної політики є адресна соціальна підтримка з боку держави незахищених верств населення, що передбачає оптимальне співвідношення між доходами активної (зайнятої) частини населення і недієздатних громадян через механізм податків та соціальних трансфертів. Одним з найбільш ефективних інструментів вирішення даної проблеми є державна система соціального захисту населення. Нині саме чинники соціального характеру мають можливість вивести Україну із системної кризи. Для соціальної політики України напрочуд важливим є забезпечення соціального розвитку через участь в ній фізичних осіб, домогосподарств, благодійних організацій.

Для виходу із загальносистемної кризи необхідно передусім знайти «точку росту» національної економіки. На думку В. Куценко, такою точкою може бути соціальна сфера, яка формує людський капітал. Серед пріоритетів переходу до соціально-орієнтованого сценарію діяльності держави В. Куценко виділяє:

- реалізацію програм, спрямованих на стимулювання соціально-економічної активності населення і його адаптацію до ринкових відносин;
- створення системи державних соціальних гарантій, забезпечуючих прийнятні умови життя для економічно несамотійних груп населення і рівний доступ всіх громадян до загальних благ і послуг;
- реалізацію принципу адресності соціальних витрат, здійснення цільових програм, оцінка альтернативних варіантів результативності їх виконання [7, с. 97].

Висновки і пропозиції. Таким чином, соціальну функцію держави, що реалізується через соціальний захист, ми розуміємо як функцію щодо забезпечення умов для здійснення екстремальних принципів у життєдіяльності індивідів, тобто забезпечення умов для максимізації позитивних соціальних явищ і мінімізації негативних (у рамках певних обмежень) за рахунок зміни елементів, зв'язків, властивостей і відносин у суспільстві з метою збереження його цілісності та забезпечення розвитку. Дана функція реалізується через систему соціального захисту, яка націлена на вирішення кардинальних задач: підвищення добробуту населення, боротьба з бідністю, зниження безробіття, забезпечення повноцінного функціонування соціальної сфери.

Характерною рисою будь-якої ринкової економіки є особиста свобода в прийнятті рішень і особиста відповідальність, які обумовлюють одна одну.

Це означає, що кожен, насамперед, відповідає за свою особистість, коли йдеться про страхування ризиків загального характеру. Але іноді в житті бувають ситуації, коли окрема людина, позбавлена солідарної допомоги інших, може потрапити в становище, яке загрожує її існуванню. Тому, окрім власної відповідальності індивіда, існують певні соціально-етичні зобов'язання суспільства щодо його захисту в складній для нього ситуації.

Список літератури:

1. Аристотель. Політика. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 27.
2. Вольська А. Напрями модернізації системи соціального страхування в Україні. Монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д.Г. 2011. 256 с.
3. Гончаров П. Социальное государство: сущность и принципы. *Вестник Российского университета дружбы народов*. 2000. № 2. С. 46–59.
4. Декларація соціального прогресу й розвитку від 11.12.1969р. URL : www.rada.gov.ua
5. Крупка М. Приймак І. Роль соціального й особистого страхування у забезпеченні суспільного добробуту в Україні. *Світ фінансів*. 2020. № 3. С. 51-64
6. Куликов В. Социальная политика как приоритет и приоритеты социальной политики. *Российский экономический журнал*. 2005. №1 С. 5.
7. Куценко В. Соціальна сфера. Спадковий фантом другорядності? *Віче*. 2001. № 2. С. 96–108.
8. Мандибура В. Соціальна політика держави та її структурні складові. *Україна: аспекти праці*. 2000. № 7. С. 21–23.
9. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2015. 244 с.
10. Маршалл А. Принципы экономической науки. Москва : Прогресс. Универс. 1993. 441 с.
11. Новіков В. Концептуальні засади соціально орієнтованої економіки (практика європейських країн). *Україна: аспекти праці*. 2004. № 6. С. 30–35
12. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. URL : <http://ucerp.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>

References:

1. Arystotel (2003). Polityka. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy". S. 27. [in Ukrainian].
2. Volska, A. (2011). Napriamy modernizatsii systemy sotsialnoho strakhuvannia v Ukraini. Monohrafiia. Kamianets-Podilskyi: PP Zvoleiko D.H. 256 s. [in Ukrainian].

3. Goncharov, P. (2000). Socialnoe gosudarstvo: sushhnost i principy. *Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov*. № 2. S. 46–59. [in Russian].
4. Deklaratsiia sotsialnoho prohresu y rozvytku vid 11.12.1969 r. URL. : www.rada.gov.ua [in Ukrainian].
5. Krupka, M. Pryimak, I. (2020). Rol sotsialnoho y osobystoho strakhuvannia u zabezpechenni suspilnoho dobrobutu v Ukraini. *Svit finansiv*. №3. S. 51-64. [in Ukrainian].
6. Kulikov, V. 2005. Socialnaja politika kak prioritet i priority socialnoj politiki. *Rossijskij jekonomicheskij zhurnal*. №1 S. 5. [in Russian].
7. Kutsenko, V. (2001). Sotsialna sfera. Spadkovyi fantom druhoriadnosti? *Viche*. №2. S. 96–108. [in Ukrainian].
8. Mandybura, V. (2000). Sotsialna polityka derzhavy ta yii strukturni skladovi. *Ukraina: aspekty pratsi*. №7. S. 21–23. [in Ukrainian].
9. Makarova, O.V. (2015). Sotsialna polityka v Ukraini: Monohrafiia. In- t demohrafiï ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. Kyiv. 244 s. [in Ukrainian].
10. Marshall, A. (1993). Principy jekonomicheskoy nauki. Moskva : Progress. Univers. 441 s. [in Russian].
11. Novikov, V. 2004. Kontseptualni zasady sotsialno orientovanoi ekonomiky (praktyka yevropeiskykh krain). *Ukraina: aspekty pratsi*. № 6. S. 30–35. [in Ukrainian].
12. Svitove doslidzhennia tsinnostei 2020 v Ukraini. URL. : <http://ucep.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>. [in Ukrainian].

Наталія Вікторівна ЖИЛЯК

кандидат психологічних наук,
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний,
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: NatalieZhyljak@ukr.net
orcid.org/ 0000-0002-3772-6687
Researcher ID: G-5784-2019

Альбіна Володимирівна ФАІН

викладач кафедри суспільно-гуманітарної та
інклюзивної освіти імені Т.Г. Сосновської,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: fainalbina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9107-7198>

УДК 159.923.2

**ЗНАЧЕННЯ СІМ'Ї ДЛЯ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ
З ІНВАЛІДНІСТЮ ПРО МАЙБУТНЄ ПОДРУЖНЄ ЖИТТЯ**

Жиляк Н.В., Фаїн А.В. Вплив сім'ї на формування уявлень студентів з інвалідністю про майбутнє подружнє життя. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 289-300. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Проаналізовано місце сім'ї в соціумі, як основи психо-соціального, економічного, культурного, морального та духовного оновлення держави.

Підкреслено, що сім'я – важливий соціальний інститут, який стоїть біля витоків та формування усіх без виключень особистостей. Висвітлено шляхи гармонізації сім'ї та дієвого підходу до її утворення, формування у молоді з інвалідністю уявлень про майбутню сім'ю. Розкрито основні дослідження, присвячені особливостям функціонування сімей, їхній структурі, а також різні підходи до розуміння сім'ї та шлюбу.

Мета. Доведено, що важлива психологічна функція сім'ї – підготовка та виховання наступних поколінь, так як роль батьківства має соціокультурну природу і охоплює систему визначених культурою та суспільством норм та цінностей, що визначають розподіл між батьками обов'язків чи функцій опіки за дітьми і, обов'язково, їх виховання в сім'ї; регулюють зміст та характеристики ролей, моделей і шаблонів рольової поведінки.

Виділено основні характеристики та ознаки сім'ї як малої соціальної групи, тобто обов'язковість інтегральних психологічних чинників (інтереси сім'ї, суспільна думка, психологічний клімат тощо.), які виникають та зміцнюються з зародженням та розвитком сім'ї; існування визначальних параметрів сім'ї, тобто групи як єдиного цілого.

Здійснено аналіз значення сім'ї і, особливо, сімейного виховання у формуванні особистості дитини, тим паче з інвалідністю. Зазначено, що сім'я на сучасному етапі розвитку суспільства – гостро потребує різносторонньої допомоги: матеріальної, психологічної, культурологічної тощо.

Результати. Запропоновано важливі шляхами покращення виховних впливів та зміцнення сучасної сім'ї. Підготовка молоді до подружнього життя має здійснюватися на всіх етапах його вікового розвитку і бути невіддільною від загальних проблем виховання.

Ключові слова: сім'я; уявлення про сім'ю; вплив батьківської сім'ї; подружнє життя.

Nataliia ZHYLIAK

PhD in Psychological Sciences, Lecturer,
Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: NatalieZhylyak@ukr.net
orcid.org/ 0000-0002-3772-6687
Researcher ID: G-5784-2019

Albina FAIN

Lecturer, Department of Social-Humanitarian and Inclusive Education
named after T.H. Sosnovska,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: fainalbina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9107-7198>

THE INFLUENCE OF THE FAMILY ON THE FORMATION OF STUDENTS' PERCEPTIONS WITH DISABILITY ABOUT FUTURE MARRIAGE LIFE

Abstract

Introduction. *The place of the family in society as a powerful source of psychological, social, economic, cultural, moral and spiritual renewal of the state is analyzed.*

It is emphasized that the family is a stable social institution, it is at the origins of the formation of all without exception. The ways of stabilization of the family and the corresponding approach to its formation, formation of ideas about the future family in young people with disabilities are highlighted. The basic researches devoted to features of functioning of families, their structure, and also various approaches to understanding of a family, marriage, their parity are opened.

Purpose. *It is proved that the most important socio-psychological function of the family is the upbringing of the younger generation, as fatherhood has a socio-cultural nature and is characterized by a system of norms and rules governing the distribution of parental care and parenting; determine the content of roles, models of role behavior.*

There are several main features of the family as a small social group: the presence of integrated psychological characteristics (public opinion, psychological climate, family interests, etc.), which are formed with the emergence and development of the family; the existence of the basic parameters of the family (group) as a whole.

An analysis of the role of the family and family upbringing in the formation of the child's personality, especially with disabilities. It is noted that the modern family itself needs material, psychological and cultural assistance.

Results. *Important ways to increase the educational potential and strengthen the modern family are suggested. The preparation of the younger generation for family life should be carried out at all stages of its age development and be inseparable from the general problems of education.*

Keywords: *family; idea of family; the influence of the parental family; married life.*

Вступ. Важливе місце в державній політиці України посідає сім'я, як потужне джерело психологічного, соціального, економічного, морального, духовного зміцнення та зростання суспільства та особистості, яка в умовах кризи здатна витримати психологічні, економічні, соціальні перевантаження, забезпечуючи при цьому етико-психологічну та духовну підтримку людини в нормі чи особи з інвалідністю [10, с. 5].

Як доводять науковці (Алексєєнко Т., Постовий В.): «сім'я завжди перебуває в центрі складних соціально-економічних процесів мікро- і макросоціуму. В процесі історичного розвитку під впливом панівного в суспільстві способу виробництва, способу життя і суспільних відносин систематично змінювались і змінюються відносини сім'ї і суспільства, сім'ї і особистості».

Прогрес суспільства взаємопов'язаний з усуненням, зменшенням дискримінації жінки на виробництві, в різних сферах, в шлюбному

законодавстві, з істотними змінами функцій сім'ї, забезпечення умов для вдосконалення сімейних відносин, посилення і розширення виховання.

Всі соціально-економічні, культурні процеси позитивні та негативні, що відбуваються в суспільстві, впливають на життєдіяльність сім'ї, яка є осередком суспільства. На сім'ю і її моральне становище безпосередньо впливають фактори навколишнього соціального середовища: соціально-економічні процеси виробничих, трудових колективів, повсякденне життя [7, с. 36-37].

Ми погоджуємось із думкою, що сім'я – це, за визначенням багатьох науковців, мала соціальна група, яка є або могутнім чинником розвитку і емоційно-психологічної підтримки особистості або джерелом психічної травми людини і пов'язаними з нею різноманітними особистісними розладами.

Як стійкий та важливий соціальний інститут, створює основу для формування особистості. Справа не тільки в тому, що виховання в сім'ї є фундаментом порівняно з іншими суспільними форми виховання. Мова йде про те, що сімейні виховні взаємини складаються і функціонують на основі почуттів, інтимної близькості людей, їхніх родинних зв'язків, бажань, спільності побуту тощо [1; 8].

Важливість сім'ї визначається спрямованістю кожного її члена. Коли особистість спирається на норми, цінності і думки членів групи (сім'ї), то група виступає як референтна (значуща), з якою людина співвідносить себе як з еталоном. Сім'я в такому випадку виступає джерелом соціальних установок та ціннісних орієнтації особистості. Орієнтуючись на значиму групу, людина пізнає та оцінює себе, власні вчинки, спосіб життя та ідеали. Можна стверджувати, що сім'я як референтна група має дві важливі функції – нормативну і порівняльну [2, с. 57].

Найважливіша функція сім'ї – виховання підростаючого покоління, яка є соціальною функцією. Батьківські ролі мають соціокультурну природу і характеризуються системою зазначених суспільством норм та правил, що регулюють розподіл між батьками обов'язків догляду за дітьми та їх виховання в сім'ї; визначають зміст ролей, моделей рольової поведінки. «Батьки несуть відповідальність перед суспільством за організацію системи умов, що відповідають віковим особливостям дитини на кожному ступені онтогенезу і забезпечують оптимальні можливості її особистісного та розумового розвитку» вважав Кон.

В історії батьківства все більш явною стає тенденція збільшення значення інституту сім'ї. Раніше відповідальність за виховання дитини покладалось на суспільство, в той час як індивідуальне батьківство торкалося лише певного періоду, поки дитина не почне займатися трудовою діяльністю або до початку виконання дитиною її соціальних функцій [4, с. 201].

На думку М.І. Лісіної, важливими завданнями сім'ї, на сучасному етапі розвитку суспільства, виступає формування базової потреби дитини – потреби в емоційному прийнятті, соціальному контакті, базової довіри

до світу (Е. Еріксон) і прив'язаності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) в дитинстві [1-3].

Мета та завдання статті: вивчення шляхів зміцнення сім'ї та віднаходження підходу до її успішного утворення, формування у молоді з інвалідністю уявлень про можливу гармонійну майбутню сім'ю.

Продуктивність та емоційно-позитивний характер міжособистісних стосунків, їх пріоритетність, надійність та стабільність, спільна діяльність та співпраця з дорослими дітьми з інвалідністю, як приклад компетентності, базової підтримки та ініціювання до самостійно ї діяльності роблять сім'ю неповторною структурою, що забезпечує унікальні умови для особистісного та інтелектуального розвитку дитини [2; 7].

В даному випадку, ми можемо говорити про те, що родина виховує смаки, потреби, схильності молодого покоління. Від неї, насамперед залежить, наскільки молода людина зуміє залишитися сама собою, протистояти незрозумілій і руйнівній моді та ін.

Суть емоційних відносин між членами сім'ї розкрив відомий педагог Василь Сухомлинський [9], який підкреслював, що нормальний моральний розвиток, гармонія любові, щастя (а від гармонії залежить моральне здоров'я людини) можливі тільки за умов, якщо дитина переконана, що вона дуже, дуже потрібна своїм батькам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вадливо виокремити декілька основних ознак сім'ї (малої соціальної групи), а саме: наявність інтегральних психологічних характеристик, які формуються з виникненням і розвитком сім'ї (громадська думка, психологічний клімат, сімейні інтереси і т.д.); існування основних характеристик сім'ї (групи) як єдиного цілого. Характеристика сім'ї – це показник, що характеризує певну властивість чи ознаку.

Незважаючи на те, що сім'я володіє значними виховними можливостями, на практиці вони реалізуються зовсім не повністю. Є різні причини цього як соціальні, так і психологічні. Важливою стає теза про те, що в сім'ї, як найважливішому інституті соціалізації особистості людина отримує перший досвід соціальної взаємодії. Протягом усього життя людини сім'я (батьківська, а потім власна) продовжує залишатися визначальним місцем отримання такого досвіду [8, с. 68-69].

На думку Антонова М., Шевельдіної О., Голод С. сім'я може розглядатись як модель і як форма базового життєвого тренінгу особистості. Дитина набуває соціального досвіду при безпосередній взаємодії (взаєминах) з батьками, братами і сестрами, старшими членами родини, і водночас процес соціалізації забезпечується за рахунок спостережень дитини за особливостями соціальної взаємодії (взаєминами) інших членів сім'ї між собою [3; 6; 7].

Стосунки між людьми в будь-якій сфері їхнього життя, а особливо в родині – це найсуттєвіший компонент для забезпечення так званої «якості життя». Кожна людина прагне уникнути страждань, відчувати себе щасливою.

На думку Лукашкова С., сім'я – це важливий інститут та особлива соціальна система, яка є складовою суспільства і включає в себе інші підсистеми (членів сім'ї), це мала соціальна група, первинний колектив. Це дозволяє стверджувати про такі ознаки сім'ї, як: кровні, шлюбні, любовні, між поколіннями, всиновлені зв'язки між членами сім'ї, почуття безпеки, захищеності, родинні почуття, поваги; спільний побут та спільність проживання членів сім'ї; наявність функцій у суспільстві (видів життєдіяльності сім'ї); прав сім'ї у суспільстві і прав членів сім'ї у родині, обов'язків стосовно один одного та відповідальність перед державою [3].

Найважливіша функція сім'ї, за словами Мудрик А., це – забезпечення особистого щастя людей, відтворення і виховання молодого покоління завдяки діючій взаємодопомозі і взаємній моральній відповідальності – припускає реалізацію цілей, що виходять за рамки сімейних взаємин і є соціально заданими і соціально значимими [6, с. 89].

Для того щоб одержати цілісне уявлення про сім'ю, необхідно враховувати взаємини, що складаються в ній, по типу: чоловік – дружина, батьки – діти, діти – батьки, діти – діти.

Ці структурні характеристики сім'ї, маючи відносну незалежність, являють собою її соціально-психологічну єдність. Повноцінною родиною є така, що має в наявності всі типи взаємин. Міцні взаємини є основою для особи з інвалідністю.

Роль та вплив сім'ї на формування когнітивних процесів, характеру, самооцінки дитини, її становленні є визначальною. Однією з причин невдач чи, навпаки, досягнень у вихованні підростаючого покоління правомірно вважається атмосфера сім'ї. Це пов'язано з тим, що:

1. сім'я впливає на формування психіки і особистості дитини, тому бере на себе відповідальність за поведінку й особливості своєї дитини: фізичний та емоційний розвиток дитини. Зокрема, у ранньому дитинстві роль сім'ї не може бути компенсована іншими інститутами соціалізації. У дорослому віці значимість впливу сім'ї зменшується, а в похилому – знову зростає;

2. сім'я визначає формування психологічної статі дитини. Цей вплив значимий у перші три роки життя індивіда. Саме у сім'ї відбувається процес статевої ідентифікації – засвоєння та співставлення атрибутів певної статі (одяг, моделі поведінки) з певними особистісними характеристиками;

3. сім'я відіграє важливу роль у когнітивному розвитку дитини, впливає на мотивацію дитини до навчання, на загальнокультурний розвиток, на формування цінності продовжувати навчання та самоосвіту;

4. сім'я створює базові передумови оволодінню особистістю соціальними нормами та цінностями. Визначальною сім'я є в оволодінні людиною нормами сімейних ролей;

5. саме у сім'ї закладаються визначальні ціннісні орієнтації людини у сферах соціальних і міжетнічних відносин, які формують стиль життя, рівень домагань, життєві перспективи та способи їх реалізації;

6. саме сім'я виконує функцію соціально-психологічної підтримки особистості, що впливає на її самооцінку, рівень самосприйняття, характер, властивості темпераменту та ефективність самореалізації.

На думку А.В. Мудрика: «сім'я, будучи важливим чинником соціалізації дитини, створює персональне середовище життя і розвитку людини, якість якого, вимірюється чотирма основними параметрами» [6, с. 91-93]:

1. соціально-культурним, який визначається освітнім рівнем кожного члена сім'ї та їх активною участю в житті суспільства;

2. соціально-економічним, який детермінується майновими здобутками, характеристиками і зайнятістю кожного члена сім'ї;

3. техніко-гігієнічним, що визначається побутовими умовами проживання, облаштування житла;

4. демографічним, який обумовлений структурою сім'ї (велика чи нуклеарна, повна чи неповна, бездітна, малодітна чи багатодітна).

Отже, роль сім'ї та сімейного виховання є провідною у формуванні особистості дитини, особливо з інвалідністю. Разом з тим, сучасна сім'я і сама потребує матеріальної, психологічної та культурологічної допомоги.

Ми пропонуємо такі шляхами підвищення виховного потенціалу та зміцнення сучасної сім'ї:

1. рання підготовка молоді до сімейного життя, до виконання рольових функцій чоловіка та дружини, батька та матері;

2. формування ціннісного ставлення до життя, до кожної конкретної особистості;

3. підвищення пріоритету здорового способу життя і загального культурного рівня;

4. наповнення життя добродійними справами;

5. нагромадження досвіду гуманних взаємин і поведінки в певних ситуаціях;

6. забезпечення достатніх матеріальних умов функціонування сім'ї.

Високий рівень розлучень, тенденція консенсуального співжиття роблять актуальним пошук шляхів стабілізації сім'ї та відповідного підходу до її утворення, формування у молоді уявлень про майбутню сім'ю.

Особливо велике значення ця тема набуває для молоді з інвалідністю, тому що виникають психологічні передумови для створення сім'ї (потреба в коханні, сексуальна орієнтація, незалежність від батьків у виборі подружжя і рішення одружитися), та відповідно питання і проблеми, які потребують рішення і науково обґрунтованих відповідей, які юнаки і дівчата мають навчитися знаходити в подальшому самостійно.

Родина і школа готують підростаючу людину до професійної праці, суспільної діяльності і сімейного життя. Кожна з цих задач, (у тому числі і третя!) має для суспільства величезне значення. До усвідомлення цього суспільна думка прийшла порівняно недавно. Підготовці молоді до сімейного життя до останніх років надавалося другорядне значення [3, с. 46].

Невтомним поборником здійснення підготовки підростаючого покоління до сімейного життя був В. А. Сухомлинський. Він вважав:

а) «до материнського і батьківського обов'язку людину треба готувати чи ледве не з колиски» [9, с. 23];

б) «виховання гарної матері і гарного батька – це, власне кажучи, рішення доброї половини всіх задач школи [9, с. 25].

Досить важливою, на наш погляд, є його наступна думка: «Найважча сторінка людської мудрості – це осягнути розумом і серцем, що значить любити так, щоб був щасливий той, кого ти любиш, щоб щасливим приходив у світ той, кого породжує любов. Від того, як будуть опановувати молоді покоління цією великою мудрістю, залежить не тільки особисте щастя. Від цього залежить краса, моральна чистота, щастя всього суспільства» [9, с. 36].

Підготовка молодого покоління до сімейного життя повинна здійснюватися на всіх етапах його вікового розвитку і бути невіддільною від загальних проблем виховання. Особистість не формується вроздріб. Не можна готувати людину окремо до сімейного життя, до виробничої діяльності, до прояву активної життєвої позиції в колективі і т.д. [8, с. 87].

Однак кожна область людського життя і кожен вид діяльності мають свою специфіку, яку необхідно враховувати, готуючи до них молоде покоління. Виходячи з цього, в психології підготовка до сімейного життя розглядається, з одного боку, як частина загального процесу формування всебічно розвиненої особистості, з іншого боку – як спеціальна виховна робота з озброєння молоді людини знаннями й уміннями, необхідними для щасливого сімейного життя.

У процесі самого життя молодь переймає від старших поколінь чимало знань про відносини до людини іншої статі, про шлюб, про родину, засвоює норми поведінки. Усе це дуже цінне, але при нинішньому темпі життя «природний» механізм передачі таких знань уже недостатній. Тому важливе місце повинне належати і спеціальній підготовці молодого покоління до життя; до створення в майбутньому своєї родини; до виконання подружніх і батьківських обов'язків; до виховання дітей [5, с. 25].

Методологічну основу системи підготовки молоді до сімейного життя складають положення про сутність особистості; про визначальну роль суспільного буття в розвитку свідомості; про соціальну природу сутності виховання; про роль суспільної практики як головної перетворюючої сили у формуванні і розвитку особистості; про активність самої особистості в оволодінні знаннями, культурою, досвідом соціально цінної діяльності; про історично закономірний розвиток шлюбно-сімейних відносин.

Найважливішими є наступні установки, що містяться у законодавчих документах; прискорення соціально-економічного розвитку не може бути без великої роботи з духовного розвитку людей; необхідно домагатися того, щоб людина виховувалася не просто як носій визначеної суми знань, але насамперед – як громадянин суспільства, із властивими йому установками, мораллю й інтересами, високою культурою праці і поведінки; виховна

робота повинна охоплювати всі сторони життєдіяльності людей, включаючи їхній побут, дозвілля, сферу сімейних відносин.

При визначенні змісту і методики виховання сім'янина повинні враховуватися також вимоги суспільства до становлення і розвитку особистості, до характеру шлюбно-сімейних відносин. Серед них найважливішими є: орієнтування не тільки на сьогоднішній день, але і на завтрашню перспективу, опора на різноманітні види діяльності (навчальну, трудову, сімейно-побутову, суспільно-політичну, художню, спортивну); вимоги суспільства до родини; складність процесу її створення; зміна способу життя і функцій родини; новий характер господарсько-економічних відносин у родині; ускладнення процесу міжособистісних відносин чоловіка і жінки, батьків і дітей, родичів; виховний потенціал родини [5, с. 126].

Виходячи з методологічних і теоретичних основ, з огляду на зазначені вище вимоги, можна стверджувати, що підготовка молодого покоління до сімейного життя повинна включати наступні напрямки:

1. Загальносоціальний, що розкриває політику держави в області шлюбно-сімейних відносин і демографії, а також дані про спосіб життя, про суспільну сутність шлюбно-сімейних відносин, про значимість родини як найважливішого осередку суспільства, про ідейні цінності, про соціальні ролі чоловіка і жінки та дітей.

2. Етичний, що включає виховання, в першу чергу, наступних моральних якостей: рівноправного товариського відношення до представників іншої статі; дружби, поваги до матері, батька, старших і молодших; потреби у вихованні дітей; відповідальності, вірності, чесності, стриманості, доброти, поступливості; усвідомлення моральних основ шлюбно-сімейних відносин; любові як моральної основи шлюбу; культури інтимних почуттів; уявлень про ідеального чоловіка і дружину, про батька і матір.

3. Правовий: ознайомлення з основами законодавства про шлюб і родину; з найважливішими положеннями сімейного права; з обов'язками чоловіка і жінки по відношенню один до одного, до дітей, батьків, до суспільства.

4. Психологічний: формування понять про особливості психології міжособистісних відносин юнацтва; про психологічні основи шлюбу і сімейного життя, уміння розуміти психологію інших людей; розвиток почуттів, необхідних для подружнього і сімейного життя; володіння навичками спілкування й ін.

5. Фізіолого-гігієнічний, що включає знання фізіологічних особливостей чоловічого і жіночого організмів; питань особистої гігієни й ін.

6. Педагогічний, що включає формування уявлень про ролі родини у вихованні дітей, її педагогічному потенціалі, специфіці сімейного виховання, виховних функціях батька і матері, про шляхи підвищення педагогічної культури батьків, а також озброєння юнацтва конкретними знаннями й уміннями по самовихованню і по вихованню дітей.

7. Естетичний, що включає формування ставлення до сімейного життя як до самостійної естетичної цінності.

8. Господарсько-економічний: озброєння знаннями про бюджет родини, культуру побуту, уміннями господарювати і т.д.

Таким чином, підготовка молоді до сімейного життя? В тому числі молоді з інвалідністю, являє собою комплекс усебічних взаємодій з батьками, учителями, однолітками, з іншими людьми, із засобами культури і масової інформації, у результаті яких відбувається усвідомлення людьми особливостей взаємин, розвиток відповідних почуттів, формування уявлень, поглядів, переконань, якостей і звичок.

Результати. У напрямках вивчення та впливу на особистість щодо готовності до шлюбу і сімейного життя, можна виокремити чотири компоненти:

1. *Фізіологічна зрілість і сексуальна готовність.* Доведено, що початок шлюбного віку означає завершення фізичного розвитку людини: ріст, маса тіла, окружність грудної клітки, м'язи по своїм розмірам у студентської молоді наближаються до розмірів дорослої людини. Це свідчить про здатність молодих людей до зачаття дитини без ризику для свого життя і здоров'я, а для дівчини ще й здатність виносити і родити здорову дитину.

Сімейне життя передбачає людську сексуальність: складне біопсихічне явище, тобто продукт взаємодії біологічних, психологічних і соціальних сил. Сексуальна готовність базується на орієнтації на взаємні сексуально-еротичні переживання з коханим, іноді ідеалізованим, партнером протилежної статі, якому молода людина довіряє і на чію довіру здатна відповідати, з якою вона хоче і може розподіляти відповідальність за спільну працю, продовження роду і відпочинок для того, щоб забезпечити можливість сприятливого розвитку майбутніх дітей; дуже важливими є значення з анатомії і фізіології, культури статевого спілкування.

2. *Соціальна готовність.* Серед важливих в сучасному суспільстві чинників готовності до створення сім'ї виокремимо такі, як: закінчення навчання, оволодіння професією чи продовження отримання вищої освіти, пошуки місця роботи та початок самостійної трудової діяльності. З цим нерозривно пов'язана соціально-економічна готовність до шлюбу, яка забезпечує можливість молодих людей самостійно матеріально забезпечити себе і членів своєї сім'ї. Соціальна готовність до подружнього життя базується на усвідомленні молодими людьми того, що вони несуть відповідальність один за одного, за власну сім'ю, за дітей; розуміння, що майбутні шлюбні партнери є рівноправними членами суспільства, які беруть на себе та виконують соціальні ролі та обов'язки, розуміють правову основу шлюбу.

3. *Психологічна готовність.* Молодих людей можна вважати підготовленими до шлюбу тоді, коли у них сформований власний ідеал сучасної сім'ї, якщо вони чітко усвідомлюють мотиви вступають у шлюб, чого очікують від сім'ї, які сімейні моделі стосунків хочуть побудувати, які

обов'язки на них накладає подружнє життя, батьківство. Майбутнє молоде подружжя повинно бути готовим до того, щоб чітко усвідомленими спільними зусиллями створювати сприятливі умови для життя сім'ї.

На стосунки між одруженими, на характер сімейного життя значно впливають мотиви вступу у шлюб: морально-емоційні та матеріальні. У першій групі причин найбільш часто зустрічаються любов, спільність поглядів та інтересів, взаємна симпатія, повага і дружба, зовнішня привабливість, бажання мати дітей, відчуття самотності, ймовірність появи дитини та ін. до другої групи відноситься – матеріальна забезпеченість, наявність житла у майбутнього чоловіка (дружини), бажання переїхати в місто, воля батьків. Те, що на перший план висуваються моральні регулятори може тільки порадувати: наше суспільство не підтримує шлюбів, що заключаються з корисних цілей.

Подружнє життя вимагає поєднання самоповаги з повагою один до одного, до батьків. Першорядне значення тут мають такі моральні якості, як відповідальність, вірність, чесність, стриманість, доброта, людяність, почуття обов'язку перед дружиною (чоловіком), сім'єю, дітьми.

Висновки і пропозиції. Важливим є гармонійний розвиток всіх вище описаних компонентів. Це можливе при здоровому способі життя старших поколінь, при створенні умов для всебічного розвитку підростаючого покоління, щасливих сімей. Але оскільки в наш час дійсність досить далека від цього ідеала, а кожна молода людина являється неповторною індивідуальністю, досягнути гармонійної готовності до шлюбу непросто. Але на це не варто жалити ні сил, ні часу, ні засобів. І залежить це в першу чергу від складу підростаючої особистості, від її ціленаправленості, здібностей, від етичної направленості і активності діяльності. Необхідна розробка та впровадження науково-методичних програм, психологічних тренінгів по підготовці студентської молоді до сімейного життя в умовах закладу вищої освіти.

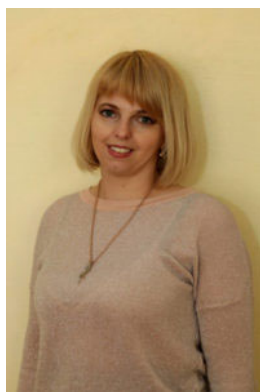
Список літератури:

1. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2020 року. Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2020. 144 с.
2. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. 144 с.
3. Демидова Т.А. Особенности формирования представлений о будущей семье у старшеклассников: Дис. канд. психол. наук, 19.00.07 / Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова. Київ 2003, 272 с.
4. Дьоміна І.С. Етика та психологія сімейного життя. Київ: Радянська школа, 1985. 267 с.

5. Костів В. Формування емоційно-інтимної культури сім'янина. *Народно-педагогічні ідеї минулого у формуванні сучасного сім'янина*. Івано-Франківськ, 1996. 189 с.
6. Назарова І.Б., Посипкіна Н.М. Планування сім'ї. Київ: «Здоров'я», 2004. 160 с.
7. Педагогика семьи: пособие. / С.Н. Куровская. Минск: Тесей, 2006. 192 с.
8. Седих К.В. Психологія взаємодії систем: «Сім'я та освітні інституції». Полтава: Довкілля-К, 2008. 228 с.
9. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. Київ: Радянська школа, 1978. 185 с.
10. Федоренко Р.П. Психологія молодого сім'ї і сімейна криза: Моногр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 168 с.

References:

1. *Vykhovnyi potentsial simi v suchasnykh umovakh: tematychna Derzhavna dopovid pro stanovyshe simei v Ukraini za pidsumkamy 2020 roku*. Kyiv: Derzhavnyi instytut problem simi ta molodi, 2020. 144 s. [in Ukrainian].
2. *Vykhovnyi potentsial simi v suchasnykh umovakh: tematychna Derzhavna dopovid pro stanovyshe simei v Ukraini za pidsumkamy 2001 roku*. Kyiv: Derzhavnyi instytut problem simi ta molodi, 2002. 144 s. [in Ukrainian].
3. Demidova, T.A. (2003). Osobennosti formirovaniya predstavlenij o budushhej semej u starsheklassnikov: Dis. kand. psihol. nauk, 19.00.07 / Nacinalnyj pedagogicheskij universitet im. M.P. Dragomanova. Kiev. 272 s. [in Russian].
4. Domina, I.S. (1985). Etyka ta psykholohiia simeinoho zhyttia. Kyiv: Radianska shkola. 267 s. [in Ukrainian].
5. Kostiv, V. (1996). Formuvannia emotsiino-intymnoi kultury simiany. Narodno-pedahohichni idej mynuloho u formuvanni suchasnoho simiany. Ivano-Frankivsk. 189 s. [in Ukrainian].
6. Nazarova, I.B., Posypkina, N.M. (2004). Planuvannia simi. Kyiv: "Zdorovia". 160 s. [in Ukrainian].
7. Pedagogika semji: posobie. / S.N. Kurovskaja. Minsk: Tesej, 2006. 192 s. [in Russian].
8. Sedykh, K.V. (2008). Psykholohiia vzaiemodii system: "Simia ta osvichni instytutsii". Poltava: Dovkillia-K. 228 s. [in Ukrainian].
9. Sukhomlynskyi, V. (1978). Batkivska pedahohika. Kyiv: Radianska shkola. 185 s. [in Ukrainian].
10. Fedorenko, R. P. (2007). Psykholohiia molodoi simi i simeina kryza: Monohr. Lutsk: RVV "Vezha" Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. 168 s. [in Ukrainian].

Ірина Михайлівна ЗАВАДСЬКА
кандидат історичних наук, доцент,
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: irynazavad'ska80@gmail.com
ORCID:0000-0002-7680-9514

УДК 378.147.091.31-051:373-056.2/3

ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ ІНТЕРАКЦІЙ В УМОВАХ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Завадська І. М. Формування досвіду взаємодії з близьким соціальним оточенням у дітей з психофізичними порушеннями. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 301-309. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті розглянуто теоретичні та практичні положення щодо проблеми формування досвіду інтеракцій в умовах міжособистісної взаємодії у дітей з психофізичними порушеннями.

Мета. Завданням дослідження було визначення методів вивчення міжособистісної взаємодії у дітей з психофізичними порушеннями та виявлення у них рівня їх інтеракцій із соціальним оточенням, зокрема: в сім'ї, в спільній навчальній та дозвілєвій діяльності (знання про себе, сім'ю, однолітків; вміння висловлювати почуття, проявляти емпатію й емоційно відгукуватися на переживання іншого, володіння способами соціокультурної поведінки та спілкування; навички самостійності в побуті, спілкування і взаємодії з соціальним оточенням, поведінки та самостійного морального вибору в повсякденних життєвих ситуаціях).

Результати. У процесі експерименту були використані такі методи дослідження: спостереження, бесіда з дітьми, психолого-педагогічне обстеження, опитувальник для вчителів, анкетування батьків. Описані діагностичні матеріали відповідають віковим нормативним показникам соціально-психологічного розвитку дітей з порушеннями психофізичного розвитку дошкільного віку й адаптовані з урахуванням психофізичних особливостей молодших школярів.

У дітей з порушеннями психофізичного розвитку виявлено значні відмінності в наявному досвіді та динаміці формування міжособистісної взаємодії з близьким оточенням. Отримані результати визначили змістовне підґрунтя щодо побудови диференційованої психолого-педагогічної корекційної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-виховному процесі. Використання спеціальних методів і прийомів психолого-педагогічної корекційної роботи були спрямовані на розширення позитивного досвіду інтеракцій в умовах міжособистісної взаємодії у дітей з психофізичними порушеннями. Диференційована психолого-педагогічна корекційна робота сприяла активізації та заповненню недоліку життєвих компетенцій і реалізації існуючого потенціалу соціально-психологічного розвитку дитини.

Ключові слова: молодший шкільний вік, діти з психофізичними порушеннями, досвід, інтеракція, соціальне оточення, корекційна робота.

Iryna ZAVADSKA

PhD in Historical Sciences, Associate Professor,
Lecturer, Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: irynazavadaska80@gmail.com
ORCID:0000-0002-7680-9514

FORMATION OF INTERACTION EXPERIENCE WITH A CLOSE SOCIAL ENVIRONMENT IN CHILDREN WITH PSYCHOPHYSICAL DISORDERS

Abstract

Introduction. *The article considers theoretical and practical provisions on the problem of forming the experience of interaction with the close social environment in children with psychophysical disorders.*

Purpose. *The aim of the study was to determine methods for studying the interaction with the close social environment in children with psychophysical disorders and identify the level of their interaction with the immediate social environment: in the family, in joint educational and leisure activities (knowledge about themselves, family, peers; ability to express feelings, show empathy and respond emotionally to the experience of another, mastery of socio-cultural behavior and communication; skills of independence in everyday life, communication and interaction with the social environment, behavior and independent moral choice in everyday life situations).*

Results. *In the course of the experiment the following research methods were used: observation, conversation with children, psychological and pedagogical examination, questionnaire for teachers, questionnaire of parents. The described diagnostic materials correspond to age normative indicators of social development of children with disturbances of psychophysical development of preschool age and are adapted taking into account psychophysical features of younger schoolboys.*

Significant differences in the available experience and dynamics of formation of social interaction with the close environment are revealed at children with disturbances of psychophysical development. The obtained results determined the substantive basis for the construction of differentiated psychological and pedagogical correctional work with children with disorders of psychophysical development in the educational process. The use of special methods and techniques of psychological and pedagogical correctional work were aimed at expanding the positive experience of social interaction and the development of life competence of children with mental and physical disabilities. Differentiated correctional work contributed to the activation and filling of the lack of vital competencies and the realization of the existing potential of the child's social development.

Keywords: *primary school age, children with psychophysical disorders, experience, interaction, social environment, correctional work.*

Вступ. Сучасні освітні вимоги щодо учнів з порушеннями психофізичного розвитку передбачають задоволення специфічних виховних потреб дитини та її загальнокультурний розвиток. У концепції особистісно-зорієнтованого виховання та навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку взаємодія з соціальним оточенням трактується як невід’ємна частина загальної освіти та виховання відповідної нозології дітей, оскільки процес утворення повинен бути орієнтований на оволодіння знаннями, вміннями, навичками й особистісними якостями, які необхідні в повсякденному житті дитини з психофізичними порушеннями, її подальшій адаптації та соціалізації.

Сучасні традиції спеціальної психології та педагогіки акцентують увагу на особливе значення соціального виховання, яке повинно становити змістовну основу навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку (А. Висоцька, В. Воронкова, О. Вержиховська, В. Синьов, О. Хохліна) для збагачення практичного досвіду міжособистісної взаємодії. Психолого-педагогічна корекційна робота повинна бути спрямована на створення умов для оволодіння цими дітьми життєво значущими компетенціями.

На думку Л. Виготського, С. Рубінштейна, І. Татяничкової очікувані результати виховання дитини з порушеннями психофізичного розвитку полягають в накопиченні позитивного досвіду взаємодії з оточуючими, формуванні первинного розуміння ними соціальних ситуацій і прийнятних моделей поведінки та розвитку самостійності. В. Воронкова вказує, що в контексті завдань соціального виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку особливого значення набуває визначення змісту корекційної роботи з накопичення дитиною позитивного соціального досвіду взаємодії з оточенням і оволодіння життєво значущими компетенціями.

Мета та завдання статті полягає у вивченні проблеми формування у дітей з порушеннями психофізичного розвитку досвіду інтерацій в умовах міжособистісної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початку свого спілкування з однолітками з типовим розвитком і до моменту вступу до

школи дитина з порушенням психофізичного розвитку ізольована від колективу, оскільки більшість з них виховуються вдома, не маючи можливості відвідувати дошкільні навчальні заклади, інші відвідують індивідуальні заняття з корекційним педагогом і психологом, і лише невелика частина ходить в дошкільні установи різного типу. Невміння користуватися вербальними та невербальними засобами спілкування, нерозуміння ігрових ситуацій призводить до того, що діти з порушенням психофізичного розвитку в більшості випадків виявляються відокремленими від соціального оточення, що негативно позначається на їх міжособистісній комунікації. Однолітки часто ігнорують дітей з психофізичними порушеннями, не вступають з ними в ігрову діяльність або пропонують їм другорядні соціальні ролі. В результаті, до початку навчання в школі діти з порушеннями психофізичного розвитку не вміють спілкуватися з однолітками, не дотримуються основних правил комунікації. Під впливом вимог оточуючих у дітей з психофізичними порушеннями починають формуватися навички самообслуговування, правильної поведінки в громадських місцях [3]. Найбільш часто виникають труднощі в оволодінні навичками, які вимагають дрібних диференційованих рухів. У більш важких випадках у дітей з порушеннями психофізичного розвитку навички самообслуговування не формуються навіть до молодшого шкільного віку: дорослі продовжують одягати та годувати дитину, збирати їх навчальне приладдя. Елементи соціальної самосвідомості у дітей з порушеннями психофізичного розвитку з'являються з великим запізненням, що виражається в дезадаптованій поведінці, неадекватній реакції на зауваження дорослого, труднощах дотримання норм і правил, прийнятих суспільством [4].

І Тат'янчікова вказує, що своєрідність і недостатність соціального досвіду, інертність у взаємовідносинах з оточуючими людьми ускладнюють перехід дитини в новий соціальний статус учня на початку шкільного навчання. Шкільний період є найбільш складним у розвитку дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Якщо до школи їх діяльність організовує дорослий, а провідний спосіб засвоєння громадського досвіду - наслідування дорослому і повторення його дій за показом та мовленнєвою інструкцією, то в шкільний період від дитини з психофізичними порушеннями вимагається більше самостійності. Тепер вона повинна підкорятися вимогам дорослого через пошук і вирішення конкретних пізнавальних завдань, а також усвідомлювати причинно-наслідкові залежності соціального оточення [6].

Специфічність розвитку дітей з порушеннями психофізичного розвитку проявляється в процесі спілкування з дорослими й однолітками, в пізнавальній діяльності з характерною безініціативністю, відсутністю інтересу й активної позиції в пізнанні навколишнього світу, в труднощах накопичення уявлень про себе, а також соціального досвіду. Знання й уявлення про предмети й явища навколишнього світу в дітей з порушеннями психофізичного розвитку обмежені. Багато дітей з порушеннями психофізичного розвитку не можуть дати відомості про свою сім'ю, часто не знають імені батьків, свого прізвища, домашньої адреси [2].

Я. Раєвська при вивченні проблеми взаємодії різних фахівців при роботі з дітьми з психофізичними порушеннями визначила, що ця взаємодія ускладнюється за рахунок низького рівня пізнавальної діяльності та інертності, безініціативності, відсутності активної позиції в предметній діяльності та при вивченні явищ навколишнього світу, що проявляється в пасивному відношенні до самого себе, своїх однолітків, оточуючих дорослих і до всіх соціальних явищ. Через це діти з порушеннями психофізичного розвитку відчують величезні труднощі в накопиченні досвіду продуктивної міжособистісної взаємодії.

Психічний і соціальний розвиток дітей з порушенням психофізичного розвитку має специфічні особливості, але також підпорядковується віковим закономірностям. Дитина з порушеннями психофізичного розвитку з самого народження виявляється в ситуації порушеного взаємодії з навколишнім середовищем, тому її уявлення про себе та про найближче соціальне оточення формуються набагато повільніше і пізніше, ніж у дітей з типовим розвитком. У ранньому віці ці діти надовго залишаються залежними від дорослого [5].

О. Вержиховська вказує на те, що у дітей з порушенням психофізичного розвитку спостерігаються труднощі в регуляції поведінки. Багато з них важко адаптуються до нових умов. У деяких спостерігається нестабільність емоційного стану, що проявляється в розгальмуванні, некерованості, польовій поведінці, частих змінах настрою, необґрунтованих спалахах гніву й агресії, негативізмі. Вони часто не виконують прохання або інструкції дорослого, а на заборону реагують агресією. У своїх діях діти з порушеннями психофізичного розвитку виявляються нецілеспрямованими, у них немає бажання долати навіть посильні труднощі. Їх діяльність безладна, безсистемна. Особливості поведінки ускладнюють засвоєння дитиною з порушеннями психофізичного розвитку програмного матеріалу, адаптацію до навчального середовища та засвоєння вмінь і навичок соціальної гнучкості. Вочевидь, що така дитина потребує корекційної психолого-педагогічної допомоги. Завдання соціального виховання розглядаються в контексті становлення елементарних моделей поведінки дітей з порушеннями психофізичного розвитку в процесі виконання режимних моментів в різних видах діяльності (пізнавальній, ігровій, продуктивній), яка здійснюється в тісній співпраці з дорослим. До початку дошкільного віку в дітей з порушеннями психофізичного розвитку не розвивається самосвідомість, не спостерігається вольових проявів. Їх поведінка залишається мимовільною. Вони не засвоюють норми поведінки та не розуміють їхнього змісту. З великим запізненням починає розвиватися інтерес до навколишнього, формуються дії з предметами, виникають перші прояви самосвідомості, які виражаються в негативних реакціях на зауваження, осуд, невдачі. Систематичні переживання невдач призводять до формування патологічних рис особистості: до відмови від будь-якої діяльності, пасивності, замкнутості. З'являються негативізм і озлобленість, що накладає негативний соціальний досвід та знижує рівень формування у них особистісно-значимих якостей [1].

О. Хохліна наголошує на тому, що досвід міжособистісної взаємодії дитини забезпечує сукупність життєвих компетенцій, які сприяють усвідомленню та інтерпретації навколишньої дійсності. Соціальна компетентність в області взаємодії з оточенням формується на основі знань (цінності, уявлення про близьких, норми, правила), умінь і навичок (виконання режимних моментів, прийняття соціальних ролей і моделей поведінки), якими дитина оволодіває в процесі навчання, виховання, спілкування та спільної діяльності в рамках соціальної групи близьких людей. Умови та передумови накопичення досвіду інтеракцій в умовах міжособистісної взаємодії залежать від набору ситуацій організованого життя дитини, змісту її психічного розвитку та появи нових соціальних зв'язків із оточуючими людьми на кожному віковому етапі [7].

Завданням дослідження було визначення методів вивчення міжособистісної взаємодії у дітей з психофізичними порушеннями та виявлення у них рівня їх інтеракцій із соціальним оточенням, зокрема: в сім'ї, в спільній навчальній та дозвілєвій діяльності (знання про себе, сім'ю, однолітків; вміння висловлювати почуття, проявляти емпатію й емоційно відгукуватися на переживання іншого, володіння способами соціокультурної поведінки та спілкування; навички самостійності в побуті, спілкування і взаємодії з соціальним оточенням, поведінки та самостійного морального вибору в повсякденних життєвих ситуаціях). У процесі експерименту були використані такі методи дослідження: спостереження, бесіда з дітьми, психолого-педагогічне обстеження, опитувальник для вчителів, анкетування батьків. Описані діагностичні матеріали відповідали віковим нормативним показникам соціального розвитку дітей з порушеннями психофізичного розвитку дошкільного віку й адаптовані з урахуванням психофізичних особливостей молодших школярів.

Аналіз опитувальника фахівців показав, що лише деякі діти з порушеннями психофізичного розвитку цікавляться емоційним станом інших, можуть проявляти співчуття і турботу, але тільки після підказки дорослого. В основному реагують на переживання інших тільки тоді, коли самі в гарному настрої. Деякі помічають позитивні емоції, заражаються ними, але при цьому залишаються відсторонь. Інші ніколи не демонструють емпатійні реакції та зацікавленість, навіть в спілкуванні з іншими дітьми. Вони закриті від оточуючих, не виявляють емоцій, не виявляють інтерес до спільної діяльності та міжособистісної взаємодії.

Аналіз анкет батьків показав, що діти з порушеннями психофізичного розвитку в основному недостатньо самостійні при міжособистісній взаємодії, соціально-побутові навички в них сформовані недостатньо, вони потребують допомоги та контролю дорослого.

З дітьми з порушеннями психофізичного розвитку експеримент проходив в основному у вигляді індивідуальних бесід. Аналіз результатів емпіричного вивчення показав, що у 25% дітей з порушеннями психофізичного розвитку достатній рівень сформованості життєвих компетенцій в умовах міжособистісної взаємодії і можливістю навчання в школі (перша група). У 35% дітей з порушеннями психофізичного розвитку спостерігався недостатній рівень сформованості життєвих компетенцій

щодо досвіду міжособистісної взаємодії (друга група). У 25% – нижче достатнього рівень сформованості, що свідчить про практично не сформовані життєві компетенції щодо міжособистісної взаємодії. У решти учнів (20%) – низький рівень сформованості життєвих компетенцій (четверта група). Представлені дані свідчить про необхідність диференційованого формування у дітей з порушеннями психофізичного розвитку базових уявлень про соціум та елементарних життєвих компетенцій з опорою на практичний досвід міжособистісної взаємодії в різних ситуаціях.

Таким чином, виходячи з якісної і кількісної оцінки отриманих даних, було умовно виділено чотири групи дітей з порушеннями психофізичного розвитку з різним досвідом міжособистісної взаємодії. Критерієм поділу дітей на групи стало кількість балів за загальною трибальною шкалою, до якої були наведені результати всіх діагностичних завдань.

У дітей з порушеннями психофізичного розвитку виявлено значні відмінності в наявному досвіді та динаміці формування інтеракцій в умовах міжособистісної взаємодії. Отримані результати визначили змістовне підґрунтя щодо побудови диференційованої психолого-педагогічної корекційної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-виховному процесі. Використання спеціальних методів і прийомів психолого-педагогічної корекційної роботи були спрямовані на розширення позитивного досвіду міжособистісної взаємодії та розвиток інтеракцій життєвої компетентності дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Диференційована корекційна робота сприяла активізації та заповненню недоліку життєвих компетенцій і реалізації існуючого потенціалу соціально-психологічного та педагогічного розвитку дитини.

В ході дослідження були визначені психолого-педагогічні умови реалізації даної корекційної програми:

- обов'язкове включення батьків (сім'ї) в корекційну роботу з розвитку досвіду міжособистісної взаємодії дітей з психофізичними порушеннями;
- планування диференційованої психолого-педагогічної корекційної роботи з дітьми з психофізичними порушеннями;
- проведення спеціальних корекційно-розвивальних занять з дітьми з психофізичними порушеннями;
- обов'язкове використання ігрових прийомів роботи як на уроках, так і на спеціальних заняттях, а також в позаурочний час.

Заняття проводилася після основних уроків один раз на тиждень протягом 40 хвилин. Структура позакласних занять була наступною: організаційний момент (2-3 хв); повідомлення теми та мети (1-2 хв); актуалізація знань (5-7 хв); засвоєння нового матеріалу (2-3 хв); закріплення матеріалу (15-20 хв); підсумок заняття (3-5 хв).

Розроблена програма психолого-педагогічної корекційної роботи мала за мету формування досвіду інтеракцій в умовах міжособистісної взаємодії дітей з психофізичними порушеннями. Освітні завдання передбачали: сформувати навички взаємодії з оточенням у дітей з психофізичними порушеннями в типових

ситуаціях спілкування; уточнити уявлення про себе та про найближче соціальне оточення; сформувані вміння називати імена однолітків і вчителів; навчити дітей з психофізичними порушеннями приймати та дотримуватися шкільних правил взаємодії з оточуючими.

Корекційно-виховні завдання дали змогу розвивати довільну увагу, пам'ять, збагатити словниковий запас дитини з психофізичними порушеннями у напрямку їх взаємодії з оточенням; розвивати комунікативні навички у взаємопов'язаній діяльності; сформувані вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в соціальних ситуаціях і діяти у відповідності зі своїми висновками; навчити дітей виражати власні емоції, ставлення до подій, пов'язаних з їх оточенням; відпрацьовувати навички самостійності в соціальному середовищі; формувати уважне, чуйне ставлення до найближчого соціального оточення, вміння відгукуватися на його запити; виховувати соціально значущі якості особистості: активність, комунікабельність, ввічливість, доброту, чуйність, емпатію; формувати вміння діяти відповідно до соціально-моральних норм.

Зміст диференційованої психолого-педагогічної корекційної роботи з формування досвіду інтеракцій в умовах міжособистісної взаємодії і розвитку самостійності дітей з психофізичними порушеннями в різних ситуаціях запропоновано у двох варіантах.

Перший варіант програми включає завдання з узагальненими відомостями і практичними вправами, спрямованими на уточнення та вдосконалення уявлень про соціальне оточення, на формування умінь позитивно взаємодіяти з однокласниками, з учителями у навчальних і позанавчальних ситуаціях, розвиток самостійності дітей у міжособистісній взаємодії. Другий варіант програми включає переважно практичні завдання, спрямовані на накопичення, уточнення та розширення уявлень дітей про себе, формування елементарних умінь у сфері взаємодії з близькими дорослими та дітьми в різних ситуаціях і в навчальному процесі.

Висновки і пропозиції. Представлена диференційована психолого-педагогічна корекційна програма навчання та виховання, значно підвищила активність дітей, сприяла формуванню уявлень про навколишній світ і досвід міжособистісної взаємодії в умовах сім'ї та школи. Дотримання спеціальних психолого-педагогічних умов для реалізації програми корекційної роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку; необхідність підбору спеціальних методів і прийомів навчання з урахуванням різних можливостей дітей сприяла їхній ефективній та результативній міжособистісній взаємодії. Включення батьків та інших близьких дорослих в корекційну роботу позитивно позначилося на динаміці міжособистісної активності дітей з порушеннями психофізичного розвитку та виступило необхідною умовою накопичення та розвитку позитивного досвіду інтеракцій в умовах міжособистісної взаємодії в різних життєвих ситуаціях.

Впровадження в спеціальну освіту корекційної програми з формування досвіду інтеракцій в умовах міжособистісної взаємодії розширює потенційні можливості дітей з порушеннями психофізичного розвитку. На основі отриманих експериментальних даних можливе визначення перспективи подальших досліджень в галузі спеціальної психології та педагогіки, орієнтованої на пошук

спеціальних методів і прийомів навчання соціальної взаємодії цієї категорії дітей в середній та старшій ланці шкільної освіти для їх ефективної соціалізації.

Список літератури:

1. Вержиховська О. М. Теорія і методика виховання дітей в спеціальній школі : навч.-метод. посіб. 2-е вид., перероб. і доп. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 292 с.
2. Висоцька А. М. Основні напрямки виховної роботи з формування спеціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів: методичний посібник. Черкаси : ЧОПОПП, 2003. 31 с.
3. Єременко І. Г. Олігофренопедагогіка: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1985. 327 с.
4. Липа В. А. Психологічні основи педагогічної корекції. Донецьк : Лебідь, 2000. 319 с.
5. Раєвська Я. М. Теорія і практика професійного становлення фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії : монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець Панькова А.С., 2020. 348 с.
6. Тат'янчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелекту : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2014. 381 с.
7. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. Київ : Пед. думка, 2000. 286 с.

References:

1. Verzhikhovska, O.M. (2016). *Teoriia i metodyka vykhovannia ditei v spetsialnii shkoli* : navch.-metod. posib. 2-e vyd., pererob. i dop. Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka. 292 s. [in Ukraine].
2. Vysotska, A.M. (2003). *Osnovni napriamky vykhovnoi roboty z formuvannia spetsialnoi povedinky uchniv spetsialnykh shkil-internativ*: metodychnyi posibnyk. Cherkasy : ChOIPOPP. 31 s. [in Ukraine].
3. Ieremenko, I. H. (1985). *Olihofrenopedahohika*: navch. posib. Kyiv: Vyshcha shkola. 327 s. [in Ukraine].
4. Lypa, V. A. (2000). *Psykhologichni osnovy pedahohichnoi korektsii*. Donetsk : Lebid. 319 s. [in Ukraine].
5. Raievska, Ya.M. (2020). *Teoriia i praktyka profesiinoho stanovlennia fakhivtsiv sotsialnoi sfery do mizhprofesiinoi vzaiemodii* : monohrafiia. Kamianets-Podilskyi : Vydavets Pankova A.S. 348 s. [in Ukraine].
6. Tatianchikova, I.V. (2014). *Sotsializatsiia ditei z porushenniamy intelektu* : monohrafiia. Sloviansk : Vyd-vo B.I. Matorina. 381 s. [in Ukraine].
7. Khokhlina, O.P. (2000). *Psykhologo-pedahohichni osnovy korektsiinoi spriamovanosti trudovoho navchannia uchniv z vadamy rozumovoho rozvytku*. Kyiv: Ped. Dumka. 286 s. [in Ukraine].

Людмила Миколаївна КОМАРНІЦЬКА
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: kob-@ukr.net
ORCID:0000-0002-6742-8314
Web of Science Researcher ID: ABG-3996-2020

УДК 376.1-056.264:376.1

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ АКТИВНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Комарніцька Л.М. Формування мовленнєвої активності у дітей старшого дошкільного віку з психофізичними порушеннями. *Вектор Поділля*: науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 310-319. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті розглянуто теоретико-практичні положення щодо проблеми формування мовленнєвої активності у дітей старшого дошкільного віку з психофізичними порушеннями. Визначено, що порушення комунікативної функції мовлення, яке проявляється не лише у нездатності повноцінно сприймати вербальну інформацію (нерозуміння простих побутових інструкцій і зверненого мовлення, слабкість або повна відсутність реакції на мовлення дорослого поряд з підвищеною чутливістю до немовленнєвих звуків), а й у неможливості адекватно формувати мовленнєве висловлювання та взаємодіяти з оточуючими людьми відповідно до ситуації.

Мета полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці психолого-педагогічних умов та корекційно-розвивальної методики формування мовленнєвої активності у дітей з порушеннями психофізичного розвитку старшого дошкільного віку.

Результати. Дослідження включало два напрямки: психодіагностичний та корекційно-розвивальний. Мета психодіагностичного напрямку вивчення була спрямована на дослідження рівня сформованості мовленнєвої активності у старших дошкільників, у яких присутні порушення психофізичного розвитку порівняно до їх однолітків з темпотиповим розвитком. За даним напрямком здійснено

емпіричне вивчення старших дошкільників з темпотиповим та порушеним психофізичним розвитком з метою встановлення рівня прояву їх мовленнєвої активності, проведено емпіричне порівняння прояву активності у мовленнєвій діяльності поданих категорій дітей, визначено кількісні та якісні характеристики рівнів та описано особливості мовленнєвої активності старших дошкільників з темпотиповим розвитком та порушеним психофізичним розвитком, подано узагальнені результати.

Мета корекційно-розвивального напрямку вивчення була спрямована на розробку сутності та етапів корекційної методики формування активності в мовленнєвій діяльності старших дошкільників з психофізичними порушеннями, з'ясуванні та описі психолого-педагогічного забезпечення формуванні та корекції мовленнєвої активності дітей. При цьому розроблено етапи корекційної методики формування, які включали: емпірично-діагностичний, міжособистісно-діяльнісний та мовленнєво-практичний. Кожний етап включав таке психолого-педагогічне забезпечення: мета, завдання, напрямки, методи, засоби та методичні прийоми роботи, при цьому їх об'єднувала спільна мета та відповідні монотипові напрямки формування та корекції мовленнєвої активності у дошкільників з психофізичними порушеннями. Педагогічне забезпечення методики формування та корекції мовленнєвої активності у дошкільників поданої нозології передбачало включення серії завдань, що включали відповідні вправи та ігри, які передбачали різний рівень їх диференціації за складністю побудови та передбачали індивідуальні форми роботи з дитиною.

***Ключові слова:** старший дошкільний вік, діти з психофізичними порушеннями, комунікація, комунікативна діяльність, мовленнєва активність, корекційно-розвивальна робота.*

Liudmyla KOMARNITSKA

PhD in Philological Sciences, Lecturer,

Department of Social Work and Psychology,

Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: kob-@ukr.net

ORCID:0000-0002-6742-8314

Web of Science Researcher ID: ABG-3996-2020

FORMATION OF SPEECH ACTIVITY IN CHILDREN WITH PSYCHOPHYSICAL DISORDERS OF SENIOR PRESCHOOL AGE

Abstract

Introduction. *The article considers theoretical and practical provisions on the problem of formation of speech activity in children with psychophysical disorders of older preschool age. It is determined that the violation of the communicative function of speech, which manifests itself in the inability to fully*

perceive verbal information (weakness or complete lack of response to adult speech along with hypersensitivity to nonverbal sounds, misunderstanding of simple household instructions and speech) and the inability to adequately form speech and interact with others according to the situation.

***The purpose** of the article is to substantiate and experimentally test the psychological and pedagogical conditions and correctional and developmental methods speech activity formation in children with of psychophysical development disorders of older preschool age.*

***Results.** The study included two areas: psychodiagnostic and correctional and developmental. The purpose of the psychodiagnostic direction of the study was aimed at studying the level of formation of speech activity in older preschoolers, who have psychophysical development disorders compared to their peers with temotypical development. In this area, an empirical study of older preschoolers with tempotypic and impaired psychophysical development to establish the level of manifestation of their speech activity, an empirical comparison of activity in speech activity of these categories of children, quantitative and qualitative characteristics of levels and described features of older development and impaired psychophysical development, generalized results are presented.*

The purpose of the correctional and developmental direction of study was aimed at developing the essence and stages of correctional methods of formation of activity in speech activity of older preschoolers with psychophysical disorders, clarification and description of psychological and pedagogical support for formation and correction of speech activity in children. At the same time, the stages of correctional methods of formation were developed, which included: empirical-diagnostic, interpersonal-activity and speech-practical. Each stage included the following psychological and pedagogical support: purpose, tasks, directions, methods, means and methods of work, and they were united by a common goal and the corresponding monotypic directions of formation and correction of speech activity in preschoolers with psychophysical disorders. Pedagogical support of methods of formation and correction of speech activity in preschoolers of the given nosology included the inclusion of a series of tasks, including appropriate exercises and games, which provided different levels of differentiation according to the complexity of construction and provided individual forms of work with the child.

***Keywords:** senior preschool age, children with psychophysical disorders, communication, communicative activity, speech activity, correctional and developmental work.*

Вступ. Розвиток незалежної української держави надає переусвідомлення національної політики у напрямку модернізації освіти, яка потребує особистісно зорієнтованого виховання дітей різних вікових груп. При цьому головним завданням виступає повноцінна міжособистісна комунікація, особливо це стосується дітей з психофізичними порушеннями, у яких найчастіше проявляється різні порушення мовленнєвого розвитку,

що потребує своєчасного формування та корекції усіх структурних компонентів їх мовленнєвої активності та діяльності. Теоретико-методологічні та практичні положення дошкільної освіти вказують на забезпечення процесу результативної соціалізації дитини дошкільного віку в мікросоціальну групу та у суспільство, що неможливо без відповідного рівня розвитку у них навичок спілкування та комунікативних умінь, які впливають на становлення мовленнєвої активності.

Аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури показав, що даний напрямок дослідження вивчали за наступними положеннями та теоріями: структура аномального розвитку (Т.А. Власова, Л.С. Виготський, К.С. Лебединська, М.С. Певзнер); клініко-фізіологічні та психолого-педагогічні основи вивчення особливостей психічного та фізичного розвитку дітей (А.Р. Лурія, В.І. Лубовський, В.В. Лебединський); етапи, критичні періоди та закономірності розвитку мовлення в типовому та порушеному онтогенезі (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, М.І. Лісіна, О.О. Смирнова та ін.); системний психологічний та педагогічний вплив на формування та корекцію особистісних якостей дітей з психофізичними порушеннями (О.М. Вержиховська, В.М. Синьов, О.П. Хохліна та ін.); індивідуальний та диференційований підходи щодо виховання та навчання дітей з психофізичними порушеннями (В.В. Воронкова, І.Г. Єременко, Г.М. Дульнев та ін.); структура та особливості мовленнєвого розвитку дошкільників (Є.Ф. Соботович); розвиток мовлення у дошкільників у різних видах діяльності (Б.Г. Ананьєв, Р.В. Богуш, Д.Б. Ельконін та ін.); про визначальний інтегрований комунікативний розвиток дитини з психофізичними порушеннями (В.В. Тарасун, М.К. Шеремет).

Усвідомлене теоретичне та емпіричне вивчення комунікації та спілкування дітей з психофізичними порушеннями вказує на необхідність подальшого дослідження проблеми розвитку їх мовленнєвої активності. На що вказували видатні науковці: Г.А. Волкова, О.М. Мастюкова, В.М. Синьов, В.В. Тарасун, М.К. Шеремет, О.П. Хохліна та ін.

Мета та завдання статті полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці психолого-педагогічних умов та корекційно-розвивальної методики формування мовленнєвої активності у дітей з порушеннями психофізичного розвитку старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовленнєва активність характеризується відображенням потреб у конкретних ситуаціях спілкування, яка виступає однією із проявів загальної активності та першочерговою передумовою й структурною складовою процесу комунікації особистості [4].

Термін «мовленнєва активність» розглядається у значенні наявності потреби до комунікації, виступає у формі діалогу або монологічного висловлення власної думки, емоцій, потреб, переживання, прохання тощо [1]. Це свідчить про необхідність організації і проведення експериментального дослідження стану сформованості мовленнєвої активності у дітей старшого дошкільного віку з психофізичними

порушеннями з метою комплексного вивчення проявів мовленнєвої активності у дітей даної нозології, уточнення компонентів мовленнєвої активності та конкретизації її особливостей.

Порушення психофізичного розвитку мають різноманітні форми прояву, складність його дослідження викликана взаємопов'язаним характером соціального, когнітивного, мовленнєвого й емоційного розвитку дитини. Порушення пізнавальних психічних функцій позначаються на функціонуванні психіки дитини [2]. Узагальнюючи дослідження науковців, виділяємо характерні прояви психофізичних порушень у старшому дошкільному віці, зокрема:

- дефіцит психофізичної активності;
- порушення взаємодії пізнавальних психічних функцій;
- нерівномірність, парціальність інтелектуального розвитку;
- порушення цілеспрямованості та довільності уваги;
- відсутність зацікавленості, інтересу до дослідження навколишнього середовища;
- негативна реакція або взагалі її відсутність при спробах залучення уваги до предметів навколишньої дійсності;
- швидка виснаженість і перенасиченість цілеспрямованою активністю в різних видах діяльності;
- складність перенесення набутих навичок з однієї ситуації в іншу;
- порушене формування соціальної та комунікативної функцій [3; 7].

При теоретико- практичному вивченні мовленнєвої активності нами були виділені наступні порушення у мовленні дитини з психофізичними порушеннями: порушення семантичної, синтаксичної та граматичної структури мовлення; низький рівень використання займенників; постійне вживання неологізмів; не здатність правильно утворювати власну вимову та нові слова, при цьому вони вживають у мовленні слова та фрази-штампи; неможливість правильно організації монологу і своєрідність утворення діалогу та звернення до інших; відсутність або порушення імітації звуків та мелодики мовлення; мутизм у мовленні, ехолалії та фонографічність висловлювань; значні порушення просодичних структур мовлення, їх автономність.

Дитина з психофізичними порушеннями старшого дошкільного віку внаслідок особливостей розвитку комунікативної та поведінкової сфер буде демонструвати занижений рівень мовленнєвої активності, що можна пояснити безпосередньою специфічністю мовленнєвого розвитку поряд з обмеженістю мовленнєвого досвіду та недостатніми знаннями про мову та її використання у комунікативному процесі [2; 5; 6].

Дослідження передбачало два напрямки: психодіагностичний та корекційно-розвивальний.

Метою психодіагностичного напрямку дослідження було вивчення стану мовленнєвої активності у дітей старшого дошкільного віку з психофізичними порушеннями у порівнянні з однолітками з типовим

мовленнєвим розвитком. Відповідно були поставлені завдання: здійснити обстеження дітей з психофізичними порушеннями старшого дошкільного віку з метою визначення у них стану мовленнєвої активності, здійснити порівняльний аналіз мовленнєвої активності у старших дошкільників з психофізичними порушеннями та їх однолітків з типовим мовленнєвим розвитком, визначити стан та особливості мовленнєвої активності у дітей зазначеної нозології, узагальнити одержані результати. Були використані такі методи: опитування батьків, вихователів, логопедів, психологів, корекційних педагогів за допомогою опитувального листа; вивчення особових справ дітей; психолого-педагогічний експеримент, спрямований на вивчення мовленнєвої активності дітей з психофізичними порушеннями старшого дошкільного віку. Для зручності виведення кількісної характеристики кожного завдання була використана п'ятибальна система оцінювання (від 0 до 4 балів), яка лягла в основу виділення п'яти рівнів сформованості компонентів мовленнєвої активності: високого, достатнього середнього, низького та нульового.

Стан розвитку компонентів мовленнєвої активності, діагностований нами у процесі обстеження дітей, висвітлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Стан розвитку компонентів мовленнєвої активності за її показниками

Розподіл досліджуваних за показниками сформованості компонентів мовленнєвої активності, у %												
	Мотивованість мовленнєвої активності				Ініціативність мовленнєвої активності				Змістовність мовленнєвої активності			
	Діти з типовим мовленнєвим розвитком		Діти з психофізичними порушеннями		Діти з типовим мовленнєвим розвитком		Діти з психофізичними порушеннями		Діти з типовим мовленнєвим розвитком		Діти з психофізичними порушеннями	
Рівні	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Високий	66	76,7	2	2,6	40	46,5	0	0	36	41,9	0	0
Достатній	20	23,3	8	10,5	46	53,5	20	26,3	50	58,1	18	23,7
Середній	–	–	12	15,8	–	–	4	5,3	–	–	10	13,2
Низький	–	–	4	5,3	–	–	8	10,5	–	–	34	44,7
Нульовий	–	–	50	65,8	–	–	44	57,9	–	–	14	18,4

**Примітка: сформовано автором*

Кількість дітей з низьким та нульовим рівнем змістовності мовленнєвої активності склала 63,1 % (18,4 % та 44,7 % відповідно) від загальної кількості обстежених дітей з психофізичними порушеннями. Це діти, які не користуються мовленням як засобом комунікації (18,4 %) та діти, які у мовленні використовують лише звуконаслідування, звукокомплекси та вокалізації (44,7 %). Нульовий рівень ініціативності мовленнєвої активності продемонструвало 57,9 % обстежених дітей, а нульовий рівень мотивованості мовленнєвої активності – 65,8 % обстежених дітей. Розбіжності у відсотках пояснюються тим, що, наявність звуконаслідувань, звукокомплексів та вокалізацій як спроби дитини поділитися своїми враженнями та переживаннями та вживання мовленнєвих штампів чи ехолалій з метою встановлення контакту з оточуючими людьми розглядалося нами як прояв «своєрідного» монологічного мовлення; а

здатність, відповідати на запитання навіть однослівно чи за допомогою звуконаслідувань, звукокомплексів та вокалізацій, використовуючи підказки та допомогу дорослого, з характерним використанням у відповіді мовленнєвих штампів та ехолалій розцінювалась як здатність до діалогічного мовлення. Крім того, в межах одного рівня якісні показники дітей з типовим мовленнєвим розвитком наближаються до верхньої межі, поряд з чим якісні показники дітей з психофізичними порушеннями тяжіють до нижньої межі.

Емпіричне дослідження мовленнєвої активності старших дошкільників з порушеннями психофізичного розвитку дало нам змогу вказати на її низький рівень сформованості та прослідкувати особливості її прояву у даної нозології дошкільників, а саме:

- низький рівень міжособистісного спілкування;
- зниження індивідуальної мотивації у комунікативному процесі;
- низький рівень прояву ініціативи до монологічного та діалогового спілкування;
- вибіркова контактність у процесі комунікації та її порушення;
- низький рівень активності та ініціативи у процесі утворення різних видів мовленнєвих висловлювань відповідно до ситуації;
- неможливість підтримувати міжособистісне спілкування з будь-якої тематики та під час виконання різних видів взаємопов'язаної діяльності;
- не повне або часткове усвідомлення словесного оформлення предметів, характеристики їх властивостей у просторово-часових відносинах,
- не сформованість словесного уміння при демонстрації роздаткового наочного та предметного матеріалу;
- не повне або часткове усвідомлення здатності виконувати відповідні дії, їх словесне оформлення;
- нетипова та вибіркова реакція на особисте ім'я та звернення;
- низький рівень розвитку мовлення за віковими ознаками та характеристиками;
- постійне використання невербальних засобів спілкування фраз-штампів та ехолалій;
- присутність автономного мовленнєвого оформлення;
- недорозвиток звукової, лексичної, синтаксичної та граматичної будови мови;
- повна або часткова відсутність вживання у мові слів «так», «ні»;
- низький рівень сформованості зв'язних висловлювань, усвідомленості логічного та повного викладу власної думки;
- мінімальне вживання у мові пауз та інтонаційних засобів;
- невміння утворювати та творчо змінювати слова у власному мовленні.

Мета корекційно-розвивального напрямку полягала у розробці змісту корекційно-розвивальної методики формування мовленнєвої активності у дітей з психофізичними порушеннями, визначенні та обґрунтуванні

психолого-педагогічних умов формування мовленнєвої активності. Аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури дозволив визначити етапи корекційно-розвивальної методики, зокрема: дослідницько-діагностичний, корекційно-діяльнісний та функціонально-мовленнєвий. Кожен етап роботи мав власну мету, завдання, напрямки, методи і прийоми роботи, але включав спільні напрямки поетапного формування мовленнєвої активності та був підпорядкований спільній меті. Формування та розвиток мовленнєвої активності дітей з психофізичними порушеннями здійснювалися за допомогою серії завдань, які склалися із вправ та ігор, що мають різний ступінь складності, заняття проводилися в індивідуальній формі.

У процесі корекційно-розвивального напрямку формування мовленнєвої активності у дошкільників з психофізичними порушеннями ми визначили наступні психолого-педагогічні умови їх розвитку, зокрема:

- природне спостереження за дошкільником у процесі міжособистісної діяльності;
- визначення оптимального рівня розвитку мовленнєвої активності дитини та її динаміки;
- розробка системи корекційно-розвивального впливу, основою якої слугує інформація, яка отримана у процесі природнього спостереження за дитиною;
- організація необхідного зовнішнього оформлення корекційно-розвивального впливу;
- здійснення кореляції емоційного стану дитини з метою формування мотивації до засвоєння нового мовленнєвого матеріалу і підвищення мовленнєвої активності;
- використання мотиваційних стимулів як невід'ємної частини поведінки дитини з психофізичними порушеннями з метою наповнення її новим сенсом, який стане основою для формування мовленнєвої активності;
- використання відповідної кількості завдань, зміна яких передувала б перенасиченню враженнями дитиною з психофізичними порушеннями;
- поетапне пред'явлення завдань з обов'язковим використанням стимулювання як методу формування мотивації до взаємодії та безпосередньо мовленнєвої активності;
- взаємозв'язок у роботі спеціалістів та батьків дітей з психофізичними порушеннями;
- стимуляція мовленнєвої активності з урахуванням особливостей комунікативно-мовленнєвої діяльності дитини з психофізичними порушеннями.

Поряд з цим, були виділені такі прийоми формування мовленнєвої активності: постійний мовленнєвий супровід діяльності дитини з психофізичними порушеннями; створення і підтримання мовленнєвого середовища; застосування стимулювань та заохочень з метою підвищення мотивації до мовленнєвої діяльності; навчання дитини виражати думки будь-яким доступним їй способом; використання наявних вокалізацій дитини з

психофізичними порушеннями; стимуляція мовленнєвої активності на фоні емоційного підйому; використання ехололій та схильності до стереотипного повторення дій; активізація пасивного словникового запасу та поступове переведення його в активний; розвиток мовленнєвої активності шляхом наслідування; виховання ініціативності та прагнення до самореалізації.

Таким чином, створена корекційно-розвивальна методика формування мовленнєвої активності у дітей з психофізичними порушеннями старшого дошкільного віку відображає психолого-педагогічні, загально-дидактичні та спеціальні умови та взаємозумовленість, взаємозалежність і взаємозв'язки як структурних складових, так і окремих конкретних суб'єктів педагогічного процесу формування мовленнєвої активності. Вона враховує програмові вимоги до мовленнєвого розвитку старших дошкільників, закономірності розвитку мовленнєвої функції в онтогенезі та науково-методичні принципи й напрямки корекції мовленнєвого розвитку при мовленнєвих порушеннях.

Висновки і пропозиції. Корекційна робота з розвитку мовленнєвої активності і комунікативної поведінки здійснюється у повсякденному житті, під час живого спілкування з дитиною з приводу її побутових, ігрових і пізнавальних інтересів, у процесі сюжетно-рольових чи театралізованих ігор (якщо вони доступні), на заняттях із малювання, ліплення, конструювання, ручної праці, розвитку мовлення, у ході формування елементарних математичних уявлень, фізичного і музичного виховання, під час індивідуальної корекційної роботи тощо. Методика формування мовленнєвої активності дітей з психофізичними порушеннями старшого дошкільного віку може виступати як організаційно-педагогічна система, що включає в себе функціонування специфічних умов: організаційно-педагогічних (головна з яких створення навчально-корекційного та комунікативного середовища); загально дидактичних (наступність, етапність, системність у змісті формування мовленнєвої активності); технологічних (педагогічне та логопедичне діагностування стартове й фінішне дитини як основа організації формування мовленнєвої активності дітей з психофізичними порушеннями старшого дошкільного віку). Серед додаткових умов можна виділити когнітивні, креативні та комунікативні. Беручи до уваги особливості психічного, емоційного, комунікативного та мовленнєвого розвитку, ми передбачаємо, що рівень сформованості мовленнєвої активності у дітей з психофізичними порушеннями підвищиться саме за умов впровадження розробленої нами методики, а забезпечення виділених психолого-педагогічних умов дозволить прискорити та оптимізувати зазначений процес.

Список літератури:

1. Базима Н. В. Проблема соціальної взаємодії та спілкування у дітей з аутистичними проявами. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. Київ : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. № 16. С. 4-7.

2. Душка А. Л. Специфіка психокорекційної роботи при аномаліях у розвитку мовлення (на прикладі аутизму). *Special psychology* [Електронний ресурс] 2011. URL : [http : //autism.com.ua/library/ articles/spetsifika-psiho-korreksionnoj-raboty-pri-anomalijah-v-razvitii-rechi-na-primere-autizma](http://autism.com.ua/library/articles/spetsifika-psiho-korreksionnoj-raboty-pri-anomalijah-v-razvitii-rechi-na-primere-autizma).
3. Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посібник / за заг. ред. М. К. Шеремет. Київ: Знання, 2010. 293 с.
4. Логопедія. Підручник, друге видання, перероблене та доповнене. / за ред. М. К. Шеремет. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 672 с.
5. Мартиненко І. В. Особливості міжособистісної комунікації у дітей із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. № 24. С. 321-326.
6. Пироженко Т. А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка. Киев : Нора-Принт. 2002. 310 с.
7. Тарасун В. В. Базові інваріантні дії та операції як компонент навчальної діяльності дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2001. № 1. С. 2-4.

References:

1. Bazyma, N. V. (2010). Problema sotsialnoi vzaiemodii ta spilkuvannia u ditei z autystychnymu proiavamy. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhohohiia : zb. nauk. prats. Kyiv : NPU imeni M.P. Drahomanova [in Ukraine].
2. Dushka, A. L. (2011). Spetsyfyka psykhokorektsiinoi roboty pry anomaliiakh u rozvytku movlennia (na prykladi autyzmu). *Special psychology* [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: [http : //autism.com.ua/library/ articles/spetsifika-psiho-korreksionnoj-raboty-pri-anomalijah-v-razvitii-rechi-na-primere-autizma](http://autism.com.ua/library/articles/spetsifika-psiho-korreksionnoj-raboty-pri-anomalijah-v-razvitii-rechi-na-primere-autizma) [in Ukraine].
3. Konopliasta, S. Yu. (2010). Lohopsykhohohiia : navch. posibnyk / za zah. red. M. K. Sheremet Kyiv: Znannia [in Ukraine].
4. *Lohopediia*. (2013). Pidruchnyk, druhe vydannia, pereroblene ta dopovnene. / za red. M. K. Sheremet. Kyiv : Vydavnychyi Dim "Slovo" [in Ukraine].
5. Martynenko, I. V. (2013). Osoblyvosti mizhosobystisnoi komunikatsii u ditei iz normalnym ta porushenym movlennievym rozvytkom. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Seriiia 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhohohiia : zb. nauk. prats. Kyiv : NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukraine].
6. Pyrozhenko, T. A. (2002). *Kommunykativno-rechevoe razvytye rebenka*. Kyev : Nora-Prynt. [in Ukraine].
7. Tarasun, V. V. (2001). Bazovi invariantni dii ta operatsii yak komponent navchalnoi diialnosti ditei z porushenniamy movlennievoho rozvytku. *Defektolohiia*. [in Ukraine].

Тетяна Андріївна МАРЧАК
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: marchak.tet@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0198-7460>
Web of Science Researcher ID ABI-2568-2020

Валентина Леонідівна ЗАГАЛЕВИЧ
викладач кафедри суспільно-гуманітарної та
інклюзивної освіти імені Т.Г. Сосновської,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: zagalevich.valya@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5003-2313>

УДК 378.091.212:316.6

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ САМОТНОСТІ У СТУДЕНТСЬКОМУ ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Марчак Т.А., Загалевиц В.Л. Особливості соціальної та психологічної самотності у студентському інклюзивному середовищі. *Вектор Поділля* : наук. журн. / [Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.), А. Zielińska та ін.]. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2021. Вип. 4. С. 320-334. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. В даний час проблема самотності актуалізується в середовищі студентської молоді в контексті трансформацій ключових показників соціально-психологічної взаємодії. Під час формування студентської групи молоді люди вирішують проблему розподілу соціальних ролей, від яких може залежати спілкування на етапі навчання у ЗВО, якість взаємодії та реалізації у суспільстві та ступінь, характер такого універсального стану, як самотність.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що феномен самотності негативно позначається на духовному і психічному стані студентів, що виражається в порушенні соціально-психологічних процесів

взаємодії, спілкування, співпраці в інклюзивному середовищі. Ситуація соціально-психологічної самотності серед студентів в інклюзивному середовищі виступає перешкодою для соціальної стабільності та продуктивної міжособистісної взаємодії – вирішення цієї проблеми викликane необхідністю вирішення ряду суперечностей, що накопичилися в теорії і методології соціальної психології.

***Мета** дослідження полягає у з'ясуванні змісту і специфіки визначення соціально-психологічної самотності як частини вивчення цього поняття у студентському інклюзивному середовищі та розгляді причин виникнення соціально-психологічної самотності у студентському середовищі.*

***Результати.** У статті в рамках теоретичної частини проаналізовано підходи до вивчення соціально-психологічної самотності та сформульовано концепцію соціально-психологічної самотності студентської молоді в інклюзивному середовищі та виявлено причини виникнення явища соціально-психологічної самотності студентської молоді в інклюзивному середовищі.*

***Ключові слова:** інклюзивне середовище; пандемія; дистанційна освіта; самотність; комунікація; допомога; суспільство.*

Tetiana MARCHAK

PhD in Philological Sciences, Lecturer,
Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: marchak.tet@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0198-7460>
Web of Science Researcher ID ABI-2568-2020

Valentyna ZAHALEVYCH

Lecturer, Department of Social-Humanitarian and Inclusive Education
named after T.H. Sosnovska,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: zagalevich.valya@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5003-2313>

PECULIARITIES OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SOLITUDE IN THE STUDENT INCLUSIVE ENVIRONMENT

Abstract

***Introduction.** Currently the problem of loneliness is actualized among student youth in the context of transformations of key indicators of socio-psychological interaction. During the formation of a student group, young people solve the problem of distribution of social roles, which may depend on communication at the stage of learning in free economic education, the quality of*

interaction and implementation in society and the degree, nature of such a universal state as loneliness.

The relevance of the research topic is due to the fact that the phenomenon of loneliness has a negative impact on the spiritual and mental state of students, which is expressed in the violation of socio-psychological processes of interaction, communication, cooperation in an inclusive environment. The situation of socio-psychological loneliness among students in an inclusive environment is an obstacle to social stability and productive interpersonal interaction the solution to this problem is caused by the need to resolve a number of contradictions that have accumulated in the theory and methodology of social psychology.

Purpose. *The study is to clarify the content and specifics of the definition of socio-psychological loneliness as part of the study of this concept in a student inclusive environment and to consider the causes of socio-psychological loneliness in a student environment.*

Results. *The theoretical part of the article analyzes the approaches to the study of socio-psychological loneliness and formulates the concept of socio-psychological loneliness of student youth in an inclusive environment and identifies the causes of socio-psychological loneliness of student youth in an inclusive environment.*

Keywords: *inclusive environment; pandemic; distance education; solitude; communication; help; society.*

Вступ. Сучасна студентська молодь формується в умовах складних нестабільних кризових явищ соціокультурного, політичного, економічного, внутрішнього та зовнішнього характеру, багато з яких безпосередньо породжують самотність. У дослідженнях науковців Б.Г. Ананьєва, Т.О. Довбій, Л.В. Лебедик, О.В. Помазової, О.М. Шевченка студенти як вікова та соціально-психологічна категорія стають предметом дослідження: які описують психічні особливості студентського віку, пов'язуючи його з періодом соціалізації, розвитком психічних функцій, інтелекту та становленням особистості, але мало хто звертає увагу на особливості соціальної та психологічної самотності в студентському інклюзивному середовищі серед студентів з інвалідністю, дітей, позбавлених батьківських прав чи студентів – сиріт.

Розвиток нових соціальних ролей, необхідність самореалізації, визначення життєвої позиції актуалізують проблему самотності серед студентів у дослідженнях початку ХХІ століття. Проблема виникнення самотності в студентському середовищі в контексті загальної теорії спілкування розглядає О.М. Шевченко [12]. Лебедик Л.В. вважає самотність «станом людини, що виражає певну форму самосвідомості і визначає порушення реальних зв'язків і відносин внутрішнього світу особистості, а також відображає переживання своєї окремоті, суб'єктивної неможливості чи небажання відчувати адекватний відгук, прийняття і визнання себе іншими людьми» [4, с. 32].

На думку Н.Є. Харламенкової та І.В. Бабанової самотність – переживання стану відчуженості людини від суспільства. Доречно зазначити, що психологічний словник за редакцією А. В. Петровського та М. Г. Ярошевської визначає самотність як психогенний фактор, який впливає на емоційний стан людини, яка перебуває в нестандартних умовах ізоляції від інших людей [5].

Мета та завдання статті. У статті висвітлюються найважливіші фактори впливу, безпосередньо пов'язані з обраною проблемою, враховуючи перебування студентів у інклюзивному середовищі, що зумовлюється метою статті.

Висвітлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття, посилюють актуальність проблеми, яка реалізується через аналіз факторів, що призводять до самотності студентської молоді, яка знаходиться в інклюзивному середовищі та поза його межами, які згруповані у блоки універсального плану та специфічного прошарку, що характерно для студентського колективу як соціально-демографічної групи. У свою чергу, останній блок складається з двох кластерів явищ, що ведуть до самотності, і представлений у професійній та непрофесійній сферах діяльності студентів.

Аналіз сучасного стану суспільства, в якому формується молодь, відзначається інноваційними реаліями: європейські країни утворюють єдину спільноту, процеси глобалізації розвиваються в контексті з протилежними намірами глобалізації; розширюються націоналістичні рухи, поглиблюються конфесійні протиріччя, що супроводжуються ксенофобією, дозволяє сформулювати твердження, що на побутовому рівні зростають проблеми, пов'язані з культурою спілкування, можливістю/неможливістю самотійно себе забезпечувати, особливо це стосується студентів-інвалідів, дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування і навіть етнічною ідентифікацією особи: збільшується кількість людей з подвійним громадянством, поширюється мода на прийняття іншої віри, зростає кількість змішаних шлюбів, виникають труднощі у визначенні місця проживання подружжя і особливо дітей у разі розлучення батьків, зростає кількість студентства з числа малозабезпечених верств населення та з фізичними обмеженнями. Все це призводить до того, що молода людина сприймає себе у множинному вимірі соціальних верств, що ускладнює її самоідентифікацію та визначення соціального статусу. Плутианина культур, релігій, втрата національних традицій (сімейних, побутових, мовних, фізичних можливостей, розважальних), відчуття неповноцінності у суспільстві призводить до небезпечних наслідків – нечіткої самосвідомості, невпевненості у позиції еґо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Унікальність XXI століття, на думку дослідників, полягає в особливому етапі розвитку суспільства, званому інформаційним – розвитку гуманізму. Технічні засоби дозволяють кожному вирішувати повсякденні побутові, виробничі, особисті проблеми та дозвілля: від оплати комунальних послуг, покупки квитків,

одягу, продуктів, книг до вебінарів з партнерами, клієнтами та спілкування за допомогою Skype, Whatsapp, Zoom, Telegram, інтернет-сайтів, пошукових платформ, соціальних мереж (Facebook, Instagram, TikTok) як носії та джерела інформації відіграють величезну роль у сучасній парадигмі взаємодії, усуваючи час, територіальні, безпосередні рамки спілкування. Ця особливість технологічного спілкування переносить молоду людину у замкнений простір, де немає взаємодії, можливості обміну досвідом, оцінки ззовні та отримання зворотного зв'язку. Водночас неконтрольований постійно зростаючий потік інформації відчувається як пригнічення, як фактор стресу, який посилюється зростаючим темпом життя. В умовах Інтернет-комунікацій, а особливо під час пандемії COVID-19, зростає ізоляція людини від реального суспільства. Парадокс інформаційного суспільства можна вважати поєднанням універсального характеру мультимедійного спілкування, видимості доступності масового спілкування з проблемами відчуженості та самотності людей не лише здорових, а й з обмеженими фізичними можливостями.

В онлайн-спілкуванні, з величезною кількістю охочих «поговорити», важко знайти однодумця, людину, яка поділяє погляди, уподобання, інтереси, емоційний настрій якої відповідав би ініціаторам спілкування. Відсутність справжнього контакту, глибини та щирості, зацікавленості, використання маски, яка задає модель для мови, етикету та тематичного спілкування, надає їй квазі-характеру, псевдокомунікації, поглиблює відчуття вакууму, ізоляції від реального суспільства. Незважаючи на очевидну досконалість, Інтернет-спілкування характеризується значними обмеженнями. Інтернет-спілкування не є прямою взаємодією людей, не має єдиного простору, виключає тактильну близькість, що надає йому неповноцінного, сурогатного характеру. Виключення спільних дій, відсутність відчуття рухів під час спілкування за допомогою веб-камер, створюють замкнуте ізольоване штучне середовище, на відміну від реального. Як результат «співрозмовники» відчувають неповноцінність такого виду спілкування та відчувають дискомфорт і невдоволення.

З цього приводу є суперечливі думки, що і віртуальне спілкування особи, яка створює свій власний уявний світ, історію, долю, роль за принципом «власного режисера», сприяє розкриттю її творчого потенціалу. О. Шевченко вважає, що у таїнстві творчості «відбувається трансцендентність, у ній порушується замкнутість людського буття» [12, с. 97].

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням прищепленої концепції матеріальних цінностей. В Україні суспільні та міжособистісні відносини будуються на основі прозахідно-орієнтованого раціонально-економічного стилю мислення. Водночас виникає парадоксальна ситуація, яка полягає у суперечливому, часом непримиренному співвідношенні матеріальних і духовних цінностей: незважаючи на відносно високий рівень матеріального життя та зростання добробуту людини, ступінь відчуженості окремих осіб зростає, моральний

нігілізм відроджується, стан депресії та самотності прогресує. Добробут як суспільно-політична концепція передбачає наявність умов, необхідних для забезпечення кожної людини матеріальними, фізичними, соціальними та духовними благами, які сприяють всебічному розвитку особистості. Однак економічні пріоритети, що лежать в основі споживчого організованого життя, зосереджені насамперед на досягненні матеріального за рахунок соціального, психологічного та духовного розвитку людини. Товарно-грошові відносини, покликані бути засобом задоволення утилітарних потреб людини, набувають концептуального змісту. Економічні пріоритети передбачають індивідуальну діяльність, пов'язану з підприємництвом, що знайшло відображення в новій термінології: індивідуальне підприємництво, приватне підприємництво, юридична особа. Це орієнтує молоду людину спиратися на власні сили, що створює прецедент для формування індивідуального світогляду. Молода людина, яка шукає своє місце в економічній системі держави з вищезазначеними засадами і водночас ще не має стабільних професійних зв'язків та підтримки суспільних структур, особливо гостро відчуває своє хитке становище. Зростання негативних явищ серед української студентської молоді, а особливо студентів з інвалідністю – тривоги, тривоги за майбутнє, відчаю тощо, актуалізує проблему самореалізації, самовизначення молоді людини. З одного боку, в умовах ринкової економіки створюються умови для самоствердження особистості, з іншого боку, конкурентні умови ведення бізнесу можуть призвести до невиправданих очікувань щодо соціального самовираження та самовизначення. У будь-якому випадку, впровадження нових психічних позицій, поширеність монетаристських ідеалів, прагнення кар'єристів призводять до заміни попередніх ціннісних установок, тобто послаблення соціальних зв'язків, сім'ї, дружби, родинних зв'язків, що в кінцевому підсумку покращує стан відчуження, втрата, самотність. Заслужує на увагу зв'язок між цікавим для нас явищем та економікою.

Проблема самотності, одна з причин, чому експерти називають зростання процвітання, може, як це не парадоксально, позитивно вплинути на розвиток економіки в майбутньому. Самотні люди, особливо молоді, не схильні купувати житло, вони воліють зняти його в оренду. Такі люди набагато мобільніші, що позитивно впливає на ринок праці. Крім того, вони менш схильні до економії матеріалів і можуть дозволити собі незаплановані дорогі покупки. Це призводить до збільшення споживчих витрат, що становить «основний внесок» у розрахунок ВВП. Одиноки хороші для бізнесу. Оскільки, згідно з дослідженнями, кількість домогосподарств у розвинених країнах зменшується, маркетологи будуть менше цікавитися сімейними людьми. Самотня молоді має можливість і бажання витратити гроші на своє хобі, туризм та відпочинок, вони купують дорогі товари, насамперед для спорту та туризму [12, с. 97].

У роботі психолога в освіті проблема самотності розглядається серед студентської молоді в основних перехідних сферах їх суспільної діяльності – освітній, професійній чи непрофесійній. Студенти як соціально-

демографічна група за віком відповідають періодам підліткового віку (від 17/18 років до 21 року) та початку молодості (21-23 роки) у житті людини. Ця найактивніша частина суспільства, спрямована на вибір професії, навчання, створення сім'ї, мотивується потребою окремих осіб визначити своє місце у цивільному полі діяльності у суспільному, виробничому, трудовому, сімейному житті. Університет як соціальний інститут покликаний забезпечити умови для розвитку особистості, сформувати інформаційно-концептуальну, пізнавальну, соціокультурну базу знань студентської молоді, сприяти її впровадженню у систему суспільних відносин у рамках соціально значну діяльність. Молодь актуалізує моделювання ціннісних, морально орієнтованих ідеалів, які лежать в основі формування світогляду, громадянських, життєздатних позицій особистості, спрямованих на інтеграцію особистості в суспільство, усвідомлення її належності до культурної / національної / професійної / групи, спільноти тощо.

Психоонтогенетичні характеристики студентської молоді співвідносяться зі стадією персоналізації, утвердженням самоідентичності та розвитком самосвідомості. Самосвідомість, що визначається як усвідомлення себе, має специфічний психічний вимір, який позначається поняттям «самовизначення». У широкому розумінні цього слова цей термін трактується у сукупності психічних новоутворень студентської молоді, які включають: право формувати власну дорожню карту життя (побудова життєвого шляху, включаючи вибір професії, роботи, сім'ї), преференції тощо; інтеграція у сфери суспільного життя та діяльності); рефлексія, усвідомлення власної індивідуальності, еволюція світогляду та самосвідомості. Крім того, соціокультурні, економічні, політичні процеси останніх десятиліть ускладнюють проблеми адаптації молоді, а особливо молодих людей з інвалідністю до нових умов, ускладнюють становлення особистості, пов'язане з її самореалізацією, самовизначенням.

Кардинальні трансформації в суспільстві на різних рівнях: економічному, політичному, ідеологічному, освітньому та інших посилюють роз'єднаність студентського колективу як соціальної групи [8, с. 206]. Це може бути обумовлено різними суб'єктивними відмінностями, такими як соціальний та матеріальний статус батьків; рівень освіти, культури, виховання; інтелектуальні здібності окремих осіб; ідеологічні позиції чи фізичні можливості. Важливим чинником загострення ізоляції у студентському середовищі стають національні, конфесійні, обрядові, мовні особливості, культивовані традицією. До об'єктивних причин групової роз'єднаності студентів належать як матеріальна неузгодженість (недостатня стипендія), наявність інвалідності, статуси сироти чи позбавленості батьківських прав, так і соціальна невпевненість, через що багато молодих людей, які працюють повний робочий день, особливо з периферійних точок, змушені поєднувати навчання з роботою, що значно послаблює взаємодію між групами та посилює соціальну

неоднорідність студентського середовища, а особливо – перебування у інклюзивному освітньому середовищі [6, с. 257].

Зазначимо, що в умовах динамічного розвитку сучасної освіти в інклюзивному середовищі – проблема вивчення самотності як соціально-психологічного явища серед студентів актуалізується у зв'язку з безперервними трансформаціями у всіх основних сферах життєдіяльності суспільства.

У системі вищої освіти відбувається формування інформаційно-концептуальної, пізнавальної, соціокультурної системи знань, цінностей та переконань студентської молоді. Саме у ЗВО як соціальному інституті створюються умови для розвитку особистості та впровадження її в систему суспільних відносин та суспільно значущої діяльності. В контексті змін у соціокультурному розвитку суспільства та інтеграції України в міжнародне співтовариство на тлі економічної кризи відбувається реформа системи вищої освіти – з урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти та високого розвитку гуманізму.

Таким чином, вища школа надає студенту можливість вибрати освітню стратегію, виходячи з конкретної життєвої ситуації, власних інтелектуальних та фінансових можливостей та професійних інтересів. Після чотирьох років навчання бакалавр може отримати фінансову незалежність, розпочавши професійну кар'єру, або отримати можливість вступити до магістерської програми за іншим профілем або продовжити навчання за програмою третього рівня початкового профілю. Університети як соціальні інститути ставлять завдання вибору життєвої стратегії для молоді людини, а тому числі і для людей з інвалідністю. Це, з одного боку, за наявності фінансової підтримки з боку батьків або особливих інтелектуальних здібностей, має позитивне значення для випускника закладу освіти, що прагне продовжити освіту, з іншого боку, це ставить його в безнадійне становище, змушуючи адаптуватися до споживчих потреб суспільства, якщо неможливо усвідомити необхідність здобуття спеціалізованої освіти. Невідповідність очікуваного від дійсного може стати причиною руйнівних емоцій – основою самотності.

Навчальна діяльність студентів характеризується пізнавальними та екзистенційними процесами: від сприйняття, засвоєння та систематизації знань до емоційних проявів, від уміння долати психологічні та комунікативні бар'єри до розвитку творчої тактики взаємодії. Інноваційні методи, спрямовані на розкриття організаційних здібностей та творчого потенціалу у студентів, не лише активізують навчання, але прискорюють процес соціалізації студентської молоді. Університети як соціальні інститути беруть участь у створенні нових моделей соціальної поведінки, активізують як соціальну, так і пізнавальну та екзистенційну діяльність студентів, формують нову концептуальну систему норм і цінностей, сприяють закріпленню / розкриттю психологічних констант «портрета» окремої особи. На думку багатьох дослідників Л. С. Виготського, П. Я. Гальперіна, А. Н. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, Б. М. Теплова,

Д. Б. Ельконіна, соціальний статус має вирішальний вплив на розвиток особистості, який формується протягом усього процесу навчання, і пов'язаний насамперед із потребою молодого людини у самоствердженні. З іншого боку, «екзистенційний вакуум», визначений вищезазначеними авторами як відсутність духовності призводить до зміщення життєво-смислових орієнтацій, що, на нашу думку, є соціально-психологічною основою самотності. Соціальний статус студента багато в чому визначається його діяльністю, яка реалізується у ЗВО, переважно в освітній та професійній, соціальній, рідше – трудовій та науковій сферах. Студентська практика об'єднує всі перераховані форми діяльності. В даний час вона представлена у двох видах: навчальній та виробничій. Водночас обидва типи не передбачають групової форми поведінки, покликаної допомогти подолати ізоляцію та створення умов для взаєморозуміння і взаємодії.

Доречно зазначити, що держава не заохочує студента денної форми до інтеграції в роботу, натомість спостерігається соціальна дискримінація студентів при якій вимагається наявність досвіду роботи після закінчення ЗВО. Тому вчорашні студенти не мають змоги знайти відповідну роботу, внаслідок чого втрачається віра в себе та власні сили, падає рівень самооцінки, втрачається відчуття потрібності у суспільстві. Серед молодих людей важкий емоційний досвід їхнього нерівного становища в суспільстві багато в чому пов'язаний з проблемами зайнятості – відсутністю інституційного, державного розподілу ставить молодого фахівця в жорсткі конкурентні рамки. Випускники університетів часто змушені працювати з необмеженим випробувальним терміном, порушуючи усі юридичні норми, аби лиш «зачепитися» та розпочати будь який старт у професійній діяльності за невисоку заробітну плату. Така невизначена ситуація, при якій молодий фахівець не має підтримки та можливості постійного повноцінного ділового спілкування, породжує відчуття ізоляції від своєї професійної спільноти. Вже в останні роки навчання майбутні випускники розуміють, що зіткнуться з проблемами працевлаштування [11, с. 52], молода людина боїться, що його знання, спеціальність виявляться незатребуваними, і він не стане потрібним суспільству, а особливо студент з інвалідністю.

Проблема студентської самотності в контексті навчальної діяльності інклюзивного середовища пов'язана із загостренням негативних проявів соціалізації: включення в освітнє середовище супроводжується процесами соціокультурної адаптації, що передбачає інтеграцію людини у нову групу, а також встановлення соціальних зв'язків, спілкування, усвідомлення потреби розвитку усвідомлення, участь у спільній діяльності. Однак, процеси адаптації іноді супроводжуються випадками несвідомої або навмисної відстороненості, ізоляції певних індивідів від групи або, навпаки, проявами незнання групи окремими її представниками [7, с. 92].

Соціалізація означає, з одного боку, розвиток системи соціальних норм, цінностей, елементів культури та розвиток на цій основі ставлення, ціннісних орієнтацій, соціальних потреб тощо, а з іншого боку, реальне

включення особистість у суспільному житті, процес наділення людей соціальними властивостями. Соціальна активність студентів як спілкування розглядається у рамках розвитку в студентів соціальних ролей та розуміння важливості спілкування в контексті соціальних та особистісних детермінант. Відомо, що соціальні ролі реалізуються в системі значущості спілкування на трьох рівнях: міжособистісна взаємодія, обумовлена необхідністю розуміти близьку людину; друга – групова взаємодія через наявність позитивної оцінки групи; та рівень культурно-історичного значення завдяки вигідному становищу у суспільстві. Варто пам'ятати, що студентська навчальна група об'єктивно включає кілька мікрогруп і проводить в коледжі щодня разом 4-6 годин. Тому, можна стверджувати, що в освітньому середовищі відбувається процес безперервного контакту [6, с. 132].

Студенти мають спільну мету – отримати конкретні навички та знання у своїй майбутній діяльності. Заняття в аудиторії характеризуються спільною діяльністю, яка зазвичай сприяє виникненню симпатії, дружньої участі, взаємодопомоги тощо, що створює певні емоційні зв'язки. Міжособистісні, групові відносини супроводжуються процесами ідентифікації особистості з групою – людина, перебуваючи всередині групи, починає поділяти інтереси, цінності, норми поведінки, властиві всім членам групи, тим самим усвідомлюючи себе як «ми», а інших як «вони». У групі виділяється роль старости, яка виконує організаційну функцію. Ми погоджуємось, що потреба студентів у міжособистісних взаємодіях задовольняється шляхом встановлення довірливих відносин з одним із суб'єктів їх вікової категорії. Відсутність розуміючого суб'єкта як чинника об'єктивної неможливості усвідомлення суб'єктивної потреби людини часто викликає почуття самотності, тим більше, що в період становлення особистості виникає не тільки потреба в розумінні, але і потреба у самовираженні. Процес взаємного потягу між людьми, заснований на вираженні симпатії та встановленні дружніх відносин, обумовлений поняттям «міжособистісний потяг» [3, с. 87].

На рівні групової взаємодії самотність виникає через неврегульовану соціальну роль суб'єкта та відсутність / недостатній прояв зовнішніх чинників привабливості, до яких експерти відносять належність, рефлексію, емоційний стан, просторову близькість. Якщо приналежність ґрунтується на бажанні догодити іншим людям, відчуті себе значущою особистістю, то рефлексія пов'язана зі здатністю людини визнати себе як особистість та сприйняти оцінку інших людей. Незнання себе, неадекватна самооцінка (занижена або завищена), ігнорування думок інших людей можуть призвести до суперечностей, спотворень у створенні іміджу та перешкодити визнанню в групі. Інші фактори, що викликають позитивні емоції, забезпечуючи взаємну привабливість, створюють можливість для якісного спілкування в групі, що є передумовою розвитку досвіду соціальної взаємодії, виникнення емоційного благополуччя та психологічної стабільності.

Звернемо увагу на те, що особливо гостро, молоді люди відчують самотність у зв'язку з неможливістю налагодити комунікативний зв'язок з у групі, що відповідає другому рівню реалізації соціальної ролі. Зазначимо, що кількість соціальних ролей у студентській групі невелика, тому не всі студенти знаходять своє місце чи задоволені своїм становищем в ієрархічній структурі спільноти. Відмова від певної ролі, що посилюється соціальними, емоційними, психологічними, культурними відмінностями, відсутністю статусної позиції, відірваністю від студентських інтересів – все це призводить до незнання людини рештою групи.

Соціальна психологія визначає різні рівні згуртованості учасників групи, що визначається певними критеріями. Серед них основних можна назвати такі: наявність єдиної мети та особливих компетенцій для кожного учасника групи, соціально-психологічна сумісність усіх учасників групи (дифузна група); комунікативна діяльність між учасниками групи та сформованою рольовою структурою (робоча група); загальна командна та управлінська компетентність, відповідальність та контроль (згуртована група) [12, с. 101].

Враховуючи певні особливості процесів формування груп, можна відмітити, що у студентській групі проблема спілкування може загострюватися. Дійсно, оскільки навчальні групи формуються за напрямками підготовки, без урахування психологічної сумісності майбутніх однокласників, проблема спілкування об'єктивується.

Вчорашні школярі часто невзможі швидко позиціонувати себе в статусі студента – самонавчальної особи. На їхньому фоні виділяються особи, які є заздалегідь підготовлені до ролі студента коледжу з власною життєвою позицією, що приймає особливості становища власної приналежності до нової соціальної групи. Вони швидко входять у нову роль і повністю використовуючи розуміння своєї статусної ролі. Ситуацію погіршує наявність у групі студентів, які звикли користуватися перевагами лідера, що пригнічує бажання інших, менш активних членів групи пристосуватися до нового соціального середовища та перешкоджає їм зайняти своє місце у ієрархічній структурі [10, с. 79].

Поляризація спонтанно сформованих груп призводить до порушення сприятливих умов спілкування. Студенти, що належать до однієї офіційної навчальної групи мають різні особистісні характеристики: комунікабельність, самокритичність, дисциплінованість, самоконтроль, відповідальність, що створює додаткові комунікативні бар'єри. Наявність навиків комунікативної взаємодії є вирішальним фактором для створення дружніх відносин у групі в майбутньому. Комунікативна взаємодія передбачає наявність такту, прояв емпатії, емоційної реакції, демонстрацію навичок діалогічного спілкування.

Спілкування є частиною культури та однією з умов існування культури, що забезпечує взаємозв'язок комунікантів (комунікативна функція), взаємне вираження (інформаційна функція), взаємне розпізнавання (когнітивна функція), переживання відносин (емоційна функція), взаємний

прояв, управління (конативна функція), взаємний вплив, трансформація (творча функція).

Детермінанти формування груп впливають на створення ситуації відстороненості, відчуженості та глибину досвіду обмеженості або повного розриву комунікативної взаємодії. З іншого боку, взаємодія на груповому рівні готує студента, який поєднує академічну та професійну діяльність, до оволодіння новими соціальними ролями і тим самим знімає гостроту проблеми самотності в майбутньому [6, с. 132].

Механізм соціалізації при вступі до групи називається ідентифікацією – процесом та результатом ототожнення суб'єкта з групою. Ідентифікація, на думку експертів, звільняє людину від тривоги, напруги, призводить до послаблення внутрішніх конфліктів. Усвідомлюючи організаційне, соціальне, емоційне значення групової спільноти, людина водночас потребує самоідентифікації-самореалізації, самоствердження, що призводить до ослаблення зв'язків і супроводжується частковою, значною чи повною ізоляцією особистість.

Самотність концентрує творчий потенціал людини, включаючи розум, волю, емоції, різні рівні свідомості: підсвідомість, інтуїцію, надсвідомість і створює умови для того, щоб людина виходила за межі емпіричної істоти і проривалася у другу, вищу, «гуманізовану», духовну, культурну сферу буття.

Водночас самотність не завжди ототожнюється із соціальною ізоляцією особистості, особистість може знаходитись серед людей і відчувати свою психологічну ізоляцію. Сила пережитої самотності не визначається часом, протягом якого людина не спілкується з людьми, ні кількістю контактів, ні соціальними зв'язками. Переживання стану самотності залежить не стільки від реальних контактів і стосунків, скільки від уявлення про те, якими вони мають бути.

Психологічні проблеми, наслідки соціальної нестабільності, матеріальної незахищеності, соціальної та правової незахищеності ускладнюють становище студентської молоді в інклюзивному середовищі, для якої біологічно обумовлена необхідність – це пошук коханої людини, вираження любовних почуттів.

Зростаюче значення інтимних прихильностей пов'язане з психосоціальним процесом статевої ідентифікації, який проявляється у розвитку молодих людей своєї сексуальної соціальної ролі та прийнятті цієї ролі суспільством. Ця стадія студентського психоонтогенезу супроводжується подоланням психологічної залежності від батьків / дорослих і характеризується авторизацією соціально-психологічної індивідуалізації особистості.

Відсутність стабільного соціального призводить до труднощів пошуку односторонців та супутників життя, обумовлений зростаючою потребою молодої людини задовольняти почуття близькості у взаємодії з деякими людьми. Постійна тривога щодо майбутнього, матеріальна незахищеність, подовження безперервного навчання через необхідність постійного

підвищення кваліфікації молодих людей є причиною постійного зменшення кількості офіційно укладених шлюбів, збільшення союзів, які мають нерівноправний вік, соціальне становище та матеріальне становище.

Разом з тим відбувається перенесення першого шлюбу на більш зрілий вік. Ці явища є як наслідком, так і причиною загальної несприятливої демографічної ситуації в країні. На жаль економічні та соціальні проблеми, сприяють формуванню негативних тенденцій щодо створення шлюбів та розуміння сімейних відносин серед молоді.

Серед економічних причин, перш за все, можна назвати матеріальні труднощі у забезпеченні сім'ї під час догляду за дитиною, високі ціни на житло, вартість навчання дітей тощо. Соціальні причини заперечення шлюбу серед студентів вбачаються у відмові від сімейних принципів старшого покоління, переважання професійних та кар'єрних цінностей над сімейними; поширення різних форм шлюбу [8, с. 207].

Найчастіше проблеми виникають у спілкуванні студентів з одногрупниками, з друзями, з коханою людиною, що дозволяє розкрити поняття соціальної та психологічної самотності в студентському середовищі. Основні причини, що призводять до почуття самотності в процесі взаємодії з одногрупниками: нездатність встановити соціальні зв'язки, відсутність бажання чи можливості брати участь у спільній діяльності групи, конфлікти між групами, тобто усвідомлення учасниками групи себе як «ми», а інших як «вони», відсутність загальних норм, цінностей та правил поведінки, прийнятних для всіх представників цієї групи, призводить до почуття соціальної та психологічної самотності; соціальна невпевненість, матеріальна нестабільність, відсутність життєвого досвіду, розвиток індивідуалізму та відсутність відповідальності за кохану людину призводять до тендітних короткочасних відносин з коханою людиною. Не вистачає емоційних зв'язків, що призводить до відчуття соціально-психологічної самотності. Відносини в сім'ї, на роботі (якщо виникає потреба у здійсненні цього виду діяльності) та з незнайомцями / незнайомцями не мають значного впливу на почуття самотності [10].

Відносини в сім'ї, як правило, відрізняються неприйняттям авторитету старших представниками студентської вікової групи, бажанням проявити самостійність і утвердитися серед однолітків. Працюючі учні сприймають стосунки з колегами як тимчасове явище, тому вони не відчують емоційної прихильності до них. Прямі контакти з незнайомцями / незнайомцями вимушені і обмежені етикетом, цивілізованими нормами взаємодії, які не впливають на почуття соціально-психологічної самотності. Водночас брак достатнього часу для взаємного перебування людей може призвести до почуття самотності. Феноменологія соціально-психологічної самотності студентської молоді розглядається як сукупність знань, що визначає відносини між самотністю та молоддю. Ми виходимо з розуміння соціально-психологічної самотності як складного явища, що відображає особливості міжособистісної взаємодії в малих групах і супроводжується позитивним та негативним досвідом у спілкуванні.

Висновки і пропозиції. Причинами соціально-психологічної самотності молодих людей в інклюзивному суспільстві є відсутність емоційних зв'язків; відсутність ідентифікації – члени групи усвідомлюють себе як «ми», а інші як «вони»; несформованість загальних норм і цінностей, правил поведінки, прийнятних для всіх учасників групи; відсутність достатнього часу для взаємного перебування молодих людей. Зауважимо, що порушення системи міжособистісного спілкування (комунікативного, поведінкового та емоційного) у студентському середовищі призводить до розвитку опосередкованого стилю інтеракції серед молоді, який сприймається ними як спосіб подолання соціальної та психологічної самотності.

Опосередковане спілкування розглядається як основна причина виникнення соціально-психологічної самотності у студентів інклюзивному середовищі, яка визначається наступними показниками: соціальним статусом, наявністю фізичних обмежень, матеріального стану, сім'ї, коханої людини, однокласників, друзів поза групою, колег по роботі, які якраз і формують несвідоме уникнення міжособистісних контактів, особистісний розвиток, емоційно-комунікативну ізоляцію, емоційне відчуження та типологію соціально-психологічної самотності.

Список літератури:

1. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания: избр. психол. тр. / Под ред. А. А. Бодалева; Акад. пед. и соц. наук, Моск. психол.-соц. ин-т. Москва : Изд-во «Ин-т практ. Психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. 382 с.
2. Выготский Л.С. Психология развития как феномен культуры. Москва, 1996. 140 с.
3. Довбій Т. Ю. Проблема диференціації споріднених до феномену самотності понять у сучасній психологічній науці. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. Вип. 4. С. 115-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2011_4_25
4. Лебедик Л. В. Гуманізація педагогічного процесу у вищій школі: колективна монографія. Полтава: ПУЕТ, 2020. 196 с.
5. Марцинковская Т.Д. История психологии. Москва: Академия, 2004. 544 с.
6. Матеев Д.А. Феномен одиночества и проблема нарушения коммуникации: социально-философский аспект: дис. ... канд. философ. наук: 09.00.11. Новосибирск, 2008. 190 с.
7. Неумоева Е.В. Одиночество как психический феномен и ресурс развития личности в юношеском возрасте: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Тюмень, 2005. с. 105.
8. Помазова О.В. Самотність як психологічний феномен. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»* 2013. С. 206-214 URL: <https://eprints.oa.edu.ua/2549/1/Pomazova%20O.V..pdf>

9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Москва: Педагогика, 1998. 487 с.
10. Сакутин В.А. Феноменология одиночества: опыт рекурсивного постижения: дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.13. Владивосток, 2003. 230 с.
11. Шагивалеева Г. Р. Одиночество и особенности его переживания студентами. Монография. Елабуга: Изд-во ОАО «Алмедиа», 2007. 157 с.
12. Шевченко О.М. Соціально-психологічні аспекти самотності. *Спеціальні та галузеві соціології*. Випуск 9. 2019 с. 99-102. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2019/9-2019/21.pdf>

References:

1. Anan'ev, B. G. (1996). *Psihologija i problemy chelovekoznanija: izbr. psihol. tr. / Pod red. A. A. Bodaleva; Akad. ped. i soc. nauk, Mosk. psihol.-soc. in-t. Moskva : Izd-vo "In-t prakt. Psihologii"; Voronezh : NPO "MODJeK". 382 s. [in Russian].*
2. Vygotskij, L. S. (1996). *Psihologija razvitija kak fenomen kul'tury. Moskva. 140 s. [in Russian].*
3. Dovbii, T. Yu. (2011). Problema dyferentsiatsii sporidnennykh do fenomenu samotnosti poniat u suchasniij psykholohichnij nautsi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Vyp. 4. S. 115-122. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2011_4_25 [in Ukrainian].*
4. Lebedyk, L. V. (2020). *Humanizatsiia pedahohichnoho protsesu u vyshchij shkoli: kolektyvna monohrafiia. Poltava: PUET, 196 s. [in Ukrainian].*
6. Mateev, D. A. (2008). *Fenomen odinochestva i problema narushenija kommunikacii: socialno-filosofskij aspekt: dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.11. Novosibirsk. 190 s. [in Russian].*
7. Neumoeva, E. V. (2005). *Odinochestvo kak psihicheskij fenomen i resurs razvitija lichnosti v junosheskom vozraste: dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.07. Tjumen. s. 105. [in Russian].*
8. Pomazova, O. V. (2013). *Samotnist yak psykholohichni fenomen. Naukovi zapysky. Seriia "Psykholohiia i pedahohika". S. 206-214. Retrieved from: <https://eprints.oa.edu.ua/2549/1/Pomazova%20O.V..pdf> [in Ukrainian].*
9. Rubinshtejn, S.L. (1998). *Osnovy obshhej psihologii. Moskva: Pedagogika. 487 s. [in Russian].*
10. Sakutin V. A. (2003). *Fenomenologija odinochestva: opyt rekursivnogo postizhenija: dis. ... d-ra filosof. nauk: 09.00.13. Vladivostok. 230 s. [in Russian].*
11. Shagivaleeva, G. R. (2007). *Odinochestvo i osobennosti ego perezhivaniija studentami. Monografija. Elabuga: Izd-vo ОАО "Almedia". 157 s. [in Russian].*
12. Shevchenko, O. M. (2019). *Sotsilno-psykholohichni aspekty samotnosti. Spetsialni ta haluzevi sotsiologii. Vypusk 9. s. 99-102. Retrieved from: <http://habitus.od.ua/journals/2019/9-2019/21.pdf> [in Ukrainian].*

Марія Олександрівна НЕСТЕРОВА
доктор філософських наук,
професор, професор кафедри менеджменту та
інноваційних технологій соціокультурної діяльності,
Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова,
м. Київ, Україна
E-mail: marja@nesterova.com.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6703-7797>

УДК 37.04:004

СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ ІНКЛЮЗІЇ ЯК ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ В ОСВІТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Нестерова М. О. Соціальні виміри інклюзії як чинники соціальної згуртованості в освіті: європейський досвід. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 335-346. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті розглядається проблема соціальної згуртованості, зокрема, рушії соціальної згуртованості, які є важливими і актуальними для нашого суспільства. Широке розуміння інклюзії допомагає розглядати його як ключовий чинник розвитку соціальної згуртованості. Проблема в сфері інклюзивної інклюзії складається з різних складових залежно від розуміння інклюзії.

Мета статті – очевидна: вирішити сукупні проблеми – соціальну згуртованість та розвиток інклюзивної сфери – корисно було б застосувати ефективні освітні технології з інклюзивної освіти з урахуванням Європейського досвіду.

Результати. У статті описуються деякі міжнародні проекти, які будуть імплементовані в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова з метою впровадження кращого Європейського досвіду у сфері інклюзії та деякі громадські і академічні заходи на тему інклюзії, соціальної адаптації молодих людей з інвалідністю (в першу чергу, з розумовими порушеннями).

Головними завданнями університетів та інших закладів освіти є розвиток соціальної згуртованості, сталий розвиток суспільства, інклюзія молодих людей з інвалідністю в суспільство, по-перше, через зміну ставлення суспільства до них. Для розвитку соціальної згуртованості українського суспільства, зокрема, для вирішення проблем соціальної

згуртованості в інклюзивному середовищі, перш за все потрібні нові підходи до інклюзивної освіти. Їх можна отримати не лише шляхом удосконалення теоретико-методологічних розробок, а й шляхом обміну досвідом, зокрема, імплементації кращих Європейських практик. Ці досягнення потрібні для створення практичних рекомендацій для вчителів інклюзивної освіти щодо їх роботи з метою побудови соціально згуртованого українського суспільства, які потрібні для молодіжних працівників та представників громадських організацій, потрібних людям з спеціальними потребами, в широкому сенсі.

Остаточний висновок: для зміни відношення та енергії співпраці між ключовими стейкхолдерами інклюзивної сфери необхідно імплементувати кращий Європейський досвід освітніх та соціальних технологій у наш освітній та соціальний вимір з метою розвитку соціальної згуртованості.

Ключові слова: Європейський досвід, інклюзія, освіта, соціальна згуртованість, українське суспільство, освітні та соціальні технології, люди з спеціальними потребами.

Mariia NESTEROVA

Doctor of Philosophy, Professor,
Professor at the Department of Management and
Innovative technologies of socio-cultural activities,
National Pedagogical Dragomanov University,
Kyiv, Ukraine

E-mail: marja@nesterova.com.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6703-7797>

SOCIAL DIMENSIONS AS FACTORS OF SOCIAL COHESION IN EDUCATION: EUROPEAN EXPERIENCE

Abstract

Introduction. *The article considers the problem of social cohesion, in particular, drivers of social cohesion which are quite important and actual for our society. The wide understanding of inclusion helps to consider it as a key factor of social cohesion development. The problem in the educational inclusive sphere consists of various compounds depending on understanding of the inclusion.*

*The **purpose** of the article is obvious: to solve the combined problem – the social cohesion and inclusive sphere development - it would be useful to apply effective educational technologies from the inclusion education taking into account European experience.*

Results. *The article describes some international projects to be implemented at the National Pedagogical Dragomanov University concerning the best European practice in the inclusion sphere and some public and academic events on the topics of inclusion, social adaptation of young people with some disabilities (firstly, mental disabilities) and social cohesion development. The main tasks of*

universities and other educational institutions is development of social cohesion, sustainable development of society, the inclusion of young people with disabilities in it, first, because of the change in the attitude of society towards them. For the development of social cohesion of Ukrainian society, in particular, to solve the problems of social cohesion in an inclusive environment, new approaches to inclusive education are needed, first of all. They can be obtained not only through the improvement of theoretical and methodological developments, but also through the exchange of experience, in particular, the implementation of best European practices. These achievements are needed to develop practical guidelines for inclusive education teachers on their work to build a socially cohesive Ukrainian society, needed by youth workers and representatives of public organizations, needed by people with special needs, in a broad sense.

The final conclusion is: to change the attitudes and energy of cooperation between the key stakeholders of the inclusive sphere it is necessary to implement the best European practice of educational and social technologies in to the our educational and social dimension for the purpose of social cohesion development.

Keywords: *European practices, inclusion, education, social cohesion, Ukrainian society, educational and social technologies, people with special needs.*

Вступ. В сучасному середовищі питання інклюзії та соціальної згуртованості набувають все більшої актуальності. Це пов'язано як із стрімким зростанням кількості дітей, які мають ті чи інші відхилення від когнітивної та біологічної норми, так і з появою значної кількості представників уразливих категорій населення (біженців, мігрантів, малозабезпечених, тощо). Одне з найперших та найголовніших питань для інклюзивного середовища – забезпечення освітніх потреб. Передовим в цьому плані виявився саме європейський підхід. Так, в Іспанії, у 1994 р. було ухвалено Саламанську декларацію, в якій було окреслено основні принципи щодо поваги до різноманітності й індивідуальності людської особистості, що інтерпретує особливість освітніх потреб як форму індивідуального вияву людської природи [1]. Цю концепцію було розвинуто в Дакарі на Всесвітньому форумі з освіти (2000 р.) від ідеї освіти та виховання для всіх до ідей прогресу та цілей освітнього процесу для всіх людей, не зважаючи на ступінь фізичного або ментального здоров'я. З того часу ця концепція інклюзивної освіти була прийнята та впроваджена в багатьох країнах світу, зокрема і в Україні. Також основні принципи щодо впровадження інклюзії та соціальної згуртованості в європейському освітньому просторі започатковані завдяки Болонському процесу. Вже в 2001 р. Празьке комюніке як одне з завдань Болонського процесу проголошувало забезпечення рівного доступу до вищої освіти, незалежно від статі, етнічного походження, соціального статусу тощо [6].

Принциповою відмінністю європейської системи інклюзивної освіти є аспект соціальної інклюзії, залучення, включеності осіб, в першу чергу дітей, із особливими освітніми потребами в загальний освітній простір. Це підтверджується аналізом досвіду інклюзивної освіти у країнах Європи, який свідчить, що у переважній більшості з них інклюзивне навчання є основною формою здобуття освіти людьми з обмеженими можливостями. При цьому є можливість здобувати освіту і в спеціальних навчальних закладах, і в закладах масового типу. Важливо зазначити, що спостерігається явище соціальної інклюзії, коли спеціальні заклади не є «сегрегативними» осередками. Якщо існують певні «кордони» між спеціальною та загальною освітою, то вони функціональні, адже визначаються виключно інтересами людей і прозорі, доступ до спеціальних закладів контролюється суспільством. Адже в країнах з демократичним устроєм не тільки пропагують цінності громадянського суспільства, а й реально контролюють дотримання принципів рівноправності, толерантності та інклюзії.

Варіативність форм інклюзивної освіти може відрізнитись в різних країнах Європейського Союзу. Однією із найбільш гнучких та багатоваріантних можна вважати інклюзивну освіту в Німеччині, де на рівні Міністерства у справах освіти, релігії і культури були ухвалені нормативно-правові акти, які закріпили право на вибір навчального закладу, право на залучення до освітнього процесу та на психолого-педагогічний супровід в залежності від виду та ступеня складності захворювання. Важливо, що право спільного навчання, інші види кооперативних форм організації освітнього простору з 1972 р. прописані в окремому документі: «Рекомендації з організації спеціального навчання». На спеціальні педагогічні центри покладається основна функція реалізації ідей спільного навчання, але не тільки на них. Можливі форми підтримки інклюзивної освіти поза межами не тільки педагогічних центрів, а й освітніх закладів. Важливо, що утворюються «міждисциплінарні» спеціальні служби, які фінансуються органами місцевого самоврядування. Це медико-соціальні служби – ресурсні та реабілітаційні центри, інші служби. Для інклюзивної системи Німеччині характерне функціонування закладів інклюзивного навчання паралельно із мережею спеціальних освітніх установ, профілем яких є, переважно, складні порушення [2]. Ця практика є достатньо ефективною і гнучкою, адже існує ціла низка медико-психологічних проблем, які ускладнюють процес соціалізації та функціонування спільного освітнього простору, подальшу адаптацію до соціальної взаємодії.

В дослідженні соціальних вимірів інклюзії доцільно розглянули подібну до німецької – скандинавської, в першу чергу шведської, системи інклюзивної освіти. Адже в Швеції учні із особливими потребами не тільки можуть навчатися звичайних школах, а й майже завжди там і навчаються. Тьютори та інші асистенти не всім доступні, отже, учні із особливими освітніми (а часто й з медичними) потребами знаходяться в спільному

просторі. Але також існують спеціальні реабілітаційні центри, діяльність яких регламентована на державному рівні. Також створені окремі державні інституції, окремо можна визначити підпорядковане Міністерству освіти країни Шведське Агентство Спеціальної Освіти, яке відповідальне за надання підтримки сім'ям дітей з особливостями розвитку та їх освітнім закладам, а також підтримки та підвищення кваліфікації вчителів, психологів та асистентів. Подібний підхід до інклюзивної освіти також використовується в Австрії та Бельгії. Слід зазначити, що, взагалі, такі тенденції простежуються як на Півночі, так і на Півдні Європи. Адже, розвиток інтегрального, спільного навчального інклюзивного середовища є передумовою розвитку громадянського суспільства, яке базується на цінностях поваги, гідності, дотримання прав людини, сприяє загальному розвитку соціальної згуртованості.

Мета та завдання статті. Необхідність розвитку соціальної згуртованості українського суспільства передбачає розвиток інклюзивного середовища, зокрема, інклюзивного освітнього середовища. Тому доцільно дослідити досвід інших європейських систем інклюзивної освіти. І одне з перших місць в сфері розвитку інтегрованого та інклюзивного навчання історично посідає Італія. Адже, саме вона першою визнала подібні типи навчання найбільш сприятливою формою здобуття освіти. Також Італія постійно пропонує інноваційні способи роботи в системі інклюзивної освіти. Включення учнів, студентів з обмеженими можливостями є важливою метою спеціальної освіти. Італійська система освіти, мабуть, найближча до повного включення в континуум інклюзивності. Також на державному рівні постійно розвивається система неформальної освіти в сфері інклюзії, пропонуються окремі курси та адвокаційні заходи [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. З 4 по 8 травня 2021 р. відбувся навчальний візит команди проєктів Жана Монне з представників різних українських університетів в Італію. Візит відбувався онлайн через карантинні обмеження в умовах пандемії. Навчальний візит проводився в рамках імплементації проєкту напряму Жана Монне «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» Erasmus+ Jean Monnet Project «European values of diversity and inclusion for sustainable development» (EVDISD) 620545-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-PROJECT та проєкту Кафедра Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» (SCAES) 620635-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR, що впроваджуються в НПУ ім. М.П. Драгоманова. Навчальний візит до Університету Генуї – інноваційного вищого навчального закладу та лідера у практичному застосуванні механізмів цінностей ЄС в освітніх процесах, розвитку громади, партнерстві університетів та бізнесу був ключовим заходом проєкту Жана Монне EVDISD. Також навчальний візит включав зустрічі з керівництвом та персоналом університету Інсубрія, студентами та дослідниками в сфері інклюзії. Програма навчального візиту включала

також практичні воркшопи з подальших завдань EVDISD. Досвід «Інклюзивної Італії через освіту» була можливість отримати в ході навчального візиту в Університет Генуї, що відбувся з 4 по 9 травня 2021 згідно проєктній заявці Кафедри Жана Монне та Проєкта Жана Монне. Програму навчального візиту щодо отримання найкращої практики впровадження європейських цінностей ЄС, зокрема, в сфері різноманіття та інклюзії розробила внутрішній європейський експерт проф. Д. Спұлбер (Університет Генуї) спільно з академічним координатором проєктів Жана Монне проф. М. Нестеровою (НПУ ім. М.П. Драгоманова). На спільному обговоренні були окреслені подальші можливості для співпраці, зокрема, в проєктах напряму Жана Монне та інших напрямках Еразмус+. По результатам навчального візиту та з нагоди святкування Дня Європи в Україні 15 травня 2021 р. було проведено круглий стіл, на який зареєструвалось більше 135 учасників. Під час круглого столу було започатковано наукову дискусію на тему вдосконалення української системи інклюзивної освіти, зокрема, вищої освіти, з урахуванням кращого європейського досвіду в цій сфері (Слід зазначити, що запис, детальна програма та матеріали навчального візиту та круглого столу можна знайти на сайті проєкту www.evdisd.info та на сайтах університетів-партнерів проєкту Жана Монне).

Дослідження системи інклюзивної освіти в Італії було заплановано в грантовій заявці проєкту не випадково – інклюзивна освіта в Італії є вартою наукових досліджень. Інтегроване та інклюзивне навчання в Італії відповідає сучасним трендам – врахуванню холістичного, цілісного підходу до розуміння інклюзії. Як з урахуванням загальних соціальних вимірів інклюзії, її широкого розуміння, зокрема, в фокусі соціальної згуртованості, так і когнітивних, індивідуальних та еволюційних, відових аспектів інклюзії. Дослідження сутності соціальної згуртованості та інклюзії доводять взаємопов'язаність соціальних та когнітивних аспектів цих феноменів. Соціальні розлади, зокрема, поведінкові та емоційні проблеми частіше виникають у дітей з когнітивними проблемами навчання, ніж в середньому. Також проблеми з поведінкою є одним з ключових факторів, що перешкоджає інклюзивній освіті. Ще більші соціальні наслідки спричиняють особи як діти з обома порушеннями – поведінковими та у навчанні. Так, саме ця група дітей несе високий ризик соціального відчуження та кидання навчання, особливо, коли вони перебувають у школі [5]. Саме в Італії, більше ніж в інших європейських країнах, впроваджуються ідеї інтегрованого та інклюзивного навчання. Італія однією з перших визнала інтегративне та інклюзивне навчання найбільш ефективною формою здобуття освіти. Це стосується навіть психіатричних захворювань, адже освітню реформу в Італії саме ініціював громадський рух «Демократична психіатрія». Їх метою було здійснення прогресивних змін як в спеціальних лікувальних закладах, так у зміні ставлення суспільства до

осіб з порушеною психікою, які не становлять небезпеки для суспільства. Успіху реалізації цієї мети сприяла етнокультурна особливість Італії, як осередка латинської культури, яка історично зорієнтована на визнання автономності та гідності кожної людини. Слід зазначити ще важливу особливість зазначеного соціально-когнітивного підходу - учасники цього руху вважали, що виникнення психічних відхилень у багатьох випадках провокується суспільством, а також освітніми закладами, в тому числі і спеціальними навчальними закладами. Тому зміни потрібно було ініціювати комплексно, реалізуючи як освітні, так і соціальні реформи, щоб люди с ментальними, психофізіологічними особливостями могли бути повноцінними членами суспільства. Низка законів («Закон про освіту» 1971 р., додатки до нього в 1977 р.) законодавчо закріпила права батьків на вибір навчального закладу, статус масових шкіл, де навчаються діти з особливостями психофізіологічного розвитку, а також забезпечила їх державну підтримку та основні принципи функціонування. Так, була визначена кількість дітей з порушеннями, наповнюваність класів, наявність спеціальних педагогів, а не тільки вчителів [4]. Потім «Закон про освіту» оновлювався та доповнювався згідно вимогам часу у 1992 р. Були визначені пріоритети – взаємодія шкіл з установами різного підпорядкування, з різнопрофільними фахівцями, які мають працювати узгоджено та в тісному контакті, зокрема, і з батьками, які не тільки можуть, а й повинні долучатися до процесу навчання дітей з особливостями розвитку тощо. Головною ознакою, на мою думку, можна вважати відкритість італійського суспільства для людей (зокрема, дітей) з порушеннями, в тому числі і ментальними, психофізіологічними. Така відкритість, толерантність свідчить про високий рівень згуртованості та довіри в суспільстві. І, дійсно, понад 90% дітей з особливостями психофізичного розвитку здобувають освіту в закладах загального типу, відбувається максимальна соціальна інтеграція. Слід підкреслити й міждисциплінарний фаховий підхід, що реалізується в місцевих освітніх департаментах Італії. Так, можуть створюватися короткострокові проекти, в яких ключовою є консультативна служба, в яку входять асистенти вчителів, а також інші різнопрофільні фахівці, в тому числі і представники освітніх закладів. Можуть підключатися представники громадських організацій, а за необхідності долучатися спеціалісти медицини з метою діагностики потреб, наявного стану здоров'я, надання консультативної та/або навчально-методичної допомоги. У муніципальних закладах середньої ланки освіти обов'язково працюють асистенти вчителів, які допомагають учням, батькам та вчителям побудувати індивідуальну освітню траєкторію, контролюють та підвищують успішність навчання учнів з особливими потребами [2]. Подібна ситуація відбувається і в закладах вищої освіти – проводиться навчання, здійснюється допомога не тільки навчально-методична, а й медико-реабілітаційна, якщо потрібно. Але ще треба зазначити, що

обов'язково враховується соціальна компонента навчання, багато ваги приділяється активістам соціального руху, здійснюється соціальна експертиза рівню інклюзивності навчання, загальної успішності та задоволеності самих учнів.

Проблема інклюзії безперечно пов'язана з проблемою підвищення соціальної згуртованості, яка, наразі, вважається однією з найважливіших проблем, оголошених в документах, протоколах та інших робочих матеріалах Європейського Союзу. В соціальному плані в Європі чиняться певні важливі кроки для вирішення завдання подолання нерівності та сприяння соціальній згуртованості, а існуючі освітні технології пришвидшують цей процес. Вже тепер можна побачити перспективи їх імплементації в освітній простір України, про що свідчить успішне впровадження в НПУ ім. М.П. Драгоманова модулю Жана Моне «Соціальна згуртованість в освіті і врядуванні: Європейські студії» (SCEGES) 587057-EPP-1-2017-1-UA-EPPJMO-MODULE. Проект реалізувався з вересня 2017 по вересень 2020 року, строком на три роки і мав на меті розробку нових курсів у галузі дослідження європейської політики соціальної згуртованості. Як показала практика впровадження проекту, сфера інклюзії, в тому числі і соціальної інклюзії, була дуже важливою для реалізації проекту та практичного впровадження його результатів. Соціальна інклюзія також була розглянута, адже проект був орієнтований не тільки на студентську спільноту НПУ ім. М.П. Драгоманова та НАДУ, а й на для представників громадянського суспільства. Так, наприклад, в рамках виконання проекту академічний координатор модулю М. Нестерова модерувала сам захід та проводила майстер класи на форумі «Виклики в інклюзії: вирішуємо, консолідуємось, будуємо майбутнє!», який відбувся у м. Миколаєві, 19-20 квітня 2019 р. Організатором форуму стала ГО «Діалог» в партнерстві із Департаментом праці та соціального захисту населення Миколаївської міської ради та Миколаївським муніципальним колегіумом ім. В. Д. Чайки. Проблеми молоді з особливими потребами, особливо когнітивними, їх соціальна адаптація були ключовими. Всі учасники відмітили успішну практику соціальної адаптації молоді з ментальними порушеннями, яку презентував Львівський осередок європейської організації «Лярш-Ковчег». Одночасно висловлювалась необхідність узгодженого плану спільних дій всіх стейкхолдерів інклюзивного простору: осіб з інвалідністю та членів їх родин, представників громадянського суспільства, лідерів громадських організацій, освітян, експертів та фахівців в сфері інклюзії, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, представників медіа, культурних та політичних діячів. Основні завдання на майбутнє, які були підтримані всіма учасниками форуму, – соціальна згуртованість суспільства, включення в нього молодих осіб з інвалідністю, по-перше, через зміну ставлення до них з боку суспільства.

Подібним заходом в напрямку координації зусиль, організації суспільного діалогу та міждисциплінарного підходу став Всеукраїнський круглий стіл та веб-конференція з міжнародною участю «Соціальна згуртованість та інклюзія в освіті: Європейські Студії для молоді» в рамках виконання Модулю Жана Моне «Соціальна згуртованість в освіті та врядуванні: Європейські Студії» та з нагоди шанування 30-річчя програми Жана Моне, який відбувся 25 квітня 2019 р. в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова. Захід проходив за підтримки Міністерства молоді та спорту України та персонально заступника міністра О. Яреми, який відкрив конференцію вітальним словом. В роботі круглого столу та веб конференції взяло участь більше 75 викладачів та студентів з різних вузів України та Європи. Пленарні доповіді відкрила професор Д. Спұлбер із Університету Генуї (Італія), яка розповіла про інклюзивну політику та політику соціальної згуртованості в ЄС, зокрема, про італійський досвід вирішення проблем інклюзії в молодіжній сфері. Захід був не тільки міжнародним, а й міждисциплінарним – об'єднувались експертні точки зору фахівців зі сфери інклюзивної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, а також представники громадянського суспільства (лідери громадських організацій з Данії та України, які займаються проблемами інклюзії, зокрема, в молодіжній сфері). Так, важливим та корисним для соціальної адаптації молоді з інтелектуальними порушеннями є успішний досвід ТЕН (The European House) – міжнародної громадської неприбуткової організації з координаційним центром в Данії та представництвами в Білорусі та Киргизстані. Основне завдання ТЕН – створення соціальної інтеграції для людей з інвалідністю або інших особливих потреб (які можуть поставити їх у вразливі життєві обставини), щоб вони мали можливість бути частиною місцевої громади (<https://europeanhouse.org>).

Спільні наукові розробки з партнерами із Університету Генуї в рамках зазначених проєктів Жана Монне підтвердили необхідність дослідження цінностей в освіті, зокрема, у вищій освіті. Цей науково-освітній напрям ціннісно-орієнтованої освіти активно розвивається в Європейському Союзі, адже міграційна та демографічна кризи, загальна соціальна демотивація актуалізують необхідність виховання цінностей, в першу чергу, у молодого покоління. Такий підхід співпадає із загальноєвропейським підходом в сфері освіти для сталого розвитку. І з метою поширення європейського досвіду освіти для сталого розвитку 18-20 травня 2020 р. в НПУ ім. М. П. Драгоманова відбулася міжнародна науково-практична конференція «ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНА ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: УРОКИ ЄС ДЛЯ УКРАЇНИ», на яку зареєструвалось більше 345 учасників з більш ніж 9 університетів та інших закладів освіти, більш ніж 120 учасників в середньому було одночасно на онлайн платформі Zoom. Велика зацікавленість освітян різних університетів України в заходах

конференції вчергове підтвердила, що наразі в українському соціальному та освітньому середовищі, зокрема, в сфері вищої освіти, зростає розуміння необхідності активного долучення до спільного європейського освітнього та дослідницького простору, піднімається питання розбудови національних освітніх та дослідницьких мереж, особливо в сфері дослідження інклюзії та соціальної згуртованості. Вочевидь, щоб реалізувати ці процеси можливо тільки при дотриманні спільних ціннісних орієнтирів, тому проблема дослідження та впровадження на практиці європейських цінностей, зокрема, різноманіття та інклюзії є надзвичайно актуальною для України, зокрема, для її системи вищої освіти. Це співпадає із ціннісним підґрунтям проекту Жана Монне EVDISD. Адже, одним з основних напрямків та довгострокових наслідків проекту є збільшення практичного поширення цінностей ЄС у вищих навчальних закладах шляхом обговорення та підвищення обізнаності щодо цінностей, розвитку людського потенціалу на основі цінностей, збільшення різноманітності та інклюзії всередині університетських спільнот, передача цієї практики якомога більшої кількості інших освітніх закладів. В ході виконання проекту вже підтвердилися очікування, що серед українських освітян відбуватиметься інтенсивна та продуктивна дискусія – до заходів проєктів Жана Монне вже підключилось більше 15 університетів. Долучаються освітяни з інших закладів – коледжів, шкіл, ДВНЗ, тощо. Так, надзвичайно плідна співпраця по всім напрямам проєкту відбувається з командою НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут» (Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж) на чолі з лідером команди, керівником закладу – к. економ. н., доцентом, в.о. ректора М. Тріпаком. Так, було проведено спільний круглий стіл 4 березня 2021 р., на якому команди НРЗВО та команда Проєкту Жана Монне обговорювали напрями спільних досліджень в сфері інклюзії, ділились досвідом та аналізували наявний методологічний інструментарій та методи його ефективного застосування. Також Проєкт залучає до обговорення проблеми інклюзії та соціальної згуртованості різних дослідників та експертів, не тільки з університетів-партнерів. Так, в рамках конференції було проведено 19 травня 2021 р. круглий стіл «Європейські освітні практики збереження біорізноманіття» в партнерстві з Київським зоологічним парком загальнодержавного значення. Модератором виступив С. Харьков, заступник директора Київського міського зоологічного парку, аспірант НПУ ім. М.П. Драгоманова, а координатором – професор М. Нестерова. Результатом роботи круглого столу став Меморандум про екологічну просвіту, який наразі представлено для обговорення ініціативною групою. Адже, за умови глобалізації процесів в усьому світі і стрімкого приросту населення Землі важливими є не лише розповсюдження інформації про актуальний стан, а й обізнаність кожної людини щодо шляхів вирішення екологічних проблем оточуючого середовища. Обов'язкова екологічна освіта на всіх рівнях педагогічної

роботи визнана учасниками круглого столу, як ключова складова стратегії сталого розвитку і збереження біорізноманіття. Спираючись на досвід європейських країн, всі учасники визнали необхідність співпраці в сфері екологічної освіти між академічними освітніми закладами та закладами природної та/або культурної спадщини; ведення широкої еко-просвітницької роботи серед громадськості; створення міждисциплінарних освітніх програм та спеціальностей з розвитку екологічної компетентності, тощо. Таким чином, широке розуміння інклюзії знаходить потужний відгук в українській освітній спільноті.

Висновки і пропозиції. Для розвитку соціальної згуртованості українського суспільства, зокрема, для вирішення проблем соціальної згуртованості в інклюзивному середовищі потрібні, насамперед, нові підходи інклюзивної освіти. Отримати їх можна не тільки через покращення теоретичних, методичних розробок, а й через обмін досвідом, зокрема, впровадження кращих європейських практик. Ці здобутки потрібні для розробки практичних методичних рекомендацій педагогічним працівникам інклюзивного навчання щодо їх роботи для розбудови соціально згуртованого українського суспільства, потрібні молодіжним працівникам та представникам громадських організацій, потрібні самім людям з особливими потребами, в широкому сенсі. Аналіз інклюзивної освіти, зокрема, досвіду навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку у країнах Європи свідчить, що у переважній більшості з них інклюзивне навчання є основною формою здобуття освіти людьми з обмеженими можливостями. Особливістю європейської моделі інклюзивної освіти є принципи соціальної згуртованості, залученості людей з особливими освітніми потребами, до суспільного простору – адже вони мають змогу здобувати освіту і в спеціальних навчальних закладах, і в закладах масового типу. У європейських країнах спеціальні заклади функціонують і надають допомогу дітям з обмеженими можливостями здоров'я, однак, вони не є сегрегативними осередками. «Кордони» між спеціальною та загальною освітою прозорі, оскільки країни з демократичним устроєм пропагують цінності громадянського суспільства, яке базується на ідеях рівноправності, толерантності та інклюзії, що сприяє розвитку соціальної згуртованості.

Список літератури:

1. Давиденко Г. В. Теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Давиденко Ганна Віталіївна ; Нац. акад. пед. наук України. Київ: 2015. 40 с.
2. Колупаєва А.А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи. *Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями*

психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія. Київ : Педагогічна думка, 2007 р. 458 с.

3. Соціальне партнерство в інклюзивній освіті: європейський вектор, українські реалії. *Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (15 березня 2018 р.)*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2018. 72 с. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/socialne-partnerstvo-v-inkluzyvniy-osviti-15-bereznja-2018-r.-1.pdf>

4. Inclusive education in Italy. URL: <https://epale.ec.europa.eu/en/content/inclusive-education-italy-2>

5. Schnitzer G., Andries C. and Lebeer J. Usefulness of cognitive intervention programmes for socio-emotional and behaviour problems in children with learning disabilities. *Journal of Research in Special Educational Needs*, Volume, #3, 2007. p. 161–171, doi: 10.1111/j.1471-3802.2007.00093.x

6. Towards the European Higher Education Area. *Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001*. URL: http://media.ehea.info/file/2001_Prague/44/2/2001_Prague_Communique_English_553442.pdf

References:

1. Davydenko, H. V. (2015). Teoretyko-metodychni zasady orhanizatsii inkluzyvnoho navchannia u vyshchikh navchalnykh zakladakh krain Yevropeiskoho Soiuzu : avtoref. dys. d-ra ped. nauk : [spets.] 13.00.01 "Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky" / Davydenko Hanna Vitaliivna ; Nats. akad. ped. nauk Ukrainy. Kyiv. 40 s. [in Ukrainian].

2. Kolupaieva, A. A. (2007). Dosvid realizatsii inkluzyvnoi osvity v krainakh Yevropy. *Pedahohichni osnovy intehruvannia shkoliariv z osoblyvostiamy psykhofizychnoho rozvytku v zahalnoosvitni navchalni zaklady*: Monohrafiia. Kyiv : Pedahohichna dumka. 458 s. [in Ukrainian].

3. Sotsialne partnerstvo v inkluzyvniy osviti: yevropeiskyi vektor, ukrainski realii. *Zbirnyk naukovykh prats za materialamy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (15 bereznia 2018 r.)*. Izmail : RVV IDHU, 2018. 72 s. Retrieved from: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/socialne-partnerstvo-v-inkluzyvniy-osviti-15-bereznja-2018-r.-1.pdf>

4. Inclusive education in Italy. Retrieved from: <https://epale.ec.europa.eu/en/content/inclusive-education-italy-2> [in Ukrainian].

5. Schnitzer, G., Andries, C. and Lebeer, J. (2007). Usefulness of cognitive intervention programmes for socio-emotional and behaviour problems in children with learning disabilities. *Journal of Research in Special Educational Needs*, Volume, 3, p. 161–171, doi: 10.1111/j.1471-3802.2007.00093.x

6. Towards the European Higher Education Area. *Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001*. Retrieved from: http://media.ehea.info/file/2001_Prague/44/2/2001_Prague_Communique_English_553442.pdf

Надія Василівна СЛЮСАР

кандидат ветеринарних наук, доцент,
викладач кафедри соціальної роботи і психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: slusar.nadin@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0956-4430>

Ольга Тимофіївна БАСАРАБ

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та
кримінально-процесуальної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна
E-mail: ot_basarab@ukr.net

Інна Тимофіївна ЛАРІОНОВА

старший викладач кафедри тактичної та
спеціальної фізичної підготовки,
Харківський національний
університет внутрішніх справ
м. Харків, Україна
E-mail: inna.larionova@gmail.com

УДК 159.9.316.6

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПОСТРАЖДАЛИХ ОСІБ ВІД
ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ**

Слюсар Н. В., Басараб О. Т., Ларіонова І. Т. Організаційно-правові механізми забезпечення психологічної реабілітації постраждалих осіб від збройних конфліктів. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 347-354. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті зазначається, що збройний конфлікт на сході України негативно впливає на здоров'я людей та викликає глибокі емоційні переживання, а інколи, навіть призводить до психологічних страждань. З огляду на зазначене, дослідження організаційних та правових механізмів забезпечення здійснення психологічних реабілітаційних заходів щодо постраждалих від збройних конфліктів осіб потребує окремої уваги та набуває актуальності.

Метою і завданням наукової статті є проаналізувати ефективність запровадження комплексу заходів організаційного та правового характеру щодо осіб, які зазнали психологічних страждань внаслідок збройних конфліктів.

Методологія дослідження включає в себе методи теоретичного узагальнення та порівняння, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, аналізу й синтезу.

Результати. Проаналізовано поняття збройного конфлікту та його вплив на психологічний стан людини. Акцентовано увагу на психологічних травмах. Визначено, що основними категоріями осіб, що, частіше всього, зазнають психологічних травм внаслідок збройного конфлікту на сході України та є такими, що потребують психологічної реабілітації є: військовослужбовці, вимушені переселенці, ветерани війни, люди з особливими потребами, сім'ї загиблих, люди, що проживають в зоні бойових дій.

За результатами дослідження зроблено висновок, що органічне поєднання комплексу організаційних та правових заходів створює необхідні умови для проведення повної і всебічної психологічної реабілітації осіб, які постраждали від збройних конфліктів. При цьому, характерною особливістю вищезазначеного організаційно-правового механізму є те, що він включає в себе систему методів, прийомів способів та процедур змістом яких є: створення моделі реабілітаційного процесу; визначення алгоритму надання психологічної допомоги, враховуючи специфіку травмічного досвіду; вибір оптимальних психологічних реабілітаційних заходів; якісне нормативно-правового підґрунтя та розробку науково обґрунтованих концептуальних правових засад функціонування системи забезпечення психологічної реабілітації.

Ключові слова: психологічна реабілітація, організаційно-правові механізми, збройні конфлікти, реабілітаційні заходи, психологічний стан, психологічні травми, полі травми, постраждалі особи, здоров'я людини.

Nadiia SLIUSAR

PhD in Veterinary Sciences, Associate Professor,
Lecturer of the Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: slusar.nadin@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0956-4430>

Olha BASARAB

PhD in Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department Theory of Law
and Criminal Procedural Activity,
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border
Guard Service of Ukraine,
Khmelnitskyi, Ukraine
E-mail: ot_basarab@ukr.net

Inna LARIONOVA

Senior Lecturer of the Department of Tactical and Special Physical Training,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Kharkiv, Ukraine
E-mail: inna.larionova@gmail.com

**ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR
PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF PERSONS AFFECTED BY
ARMED CONFLICTS**

Abstract

Introduction. The article notes that the armed conflict in eastern Ukraine has a negative impact on human health, which is accompanied by deep mental suffering and distress, causing severe psychological stress. In view of the above, the study of organizational and legal mechanisms for psychological rehabilitation of persons affected by armed conflicts requires special attention and becomes relevant.

Purpose. The purpose and task of the scientific article is to analyze and determine the organizational and legal mechanisms for psychological rehabilitation of victims of armed conflicts.

The research methodology includes methods of theoretical generalization and comparison, identification of causal relationships, analysis and synthesis.

Results. The concept of armed conflict and its impact on the psychological state of the person is analyzed. Emphasis is placed on psychological trauma. It is determined main categories of persons who suffered from the armed conflict in eastern Ukraine and are in need of psychological rehabilitation are: servicemen, war veterans, people with special needs, families of the dead, people living in combat zone.

The study concludes that the effectiveness of measures to organize and provide psychological assistance to the above categories of the population depends on the proper implementation of organizational and legal mechanisms for psychological rehabilitation of victims, combining the functional potential of organizational and legal nature, including a system of methods, techniques, methods and procedures which include: formation of a general model of the rehabilitation process; determining the stages and sequence of psychological care in accordance with the specifics of traumatic experience; selection of optimal psychological rehabilitation measures; qualitative normative-legal basis and development of scientifically substantiated conceptual legal bases of functioning of the system of providing psychological rehabilitation.

Keywords: *psychological rehabilitation, organizational and legal mechanisms, armed conflicts, rehabilitation measures, psychological state, psychological traumas, polytrauma, victims, human health.*

Вступ. 3 лютого 2014 року на сході нашої держави триває збройний конфлікт, внаслідок якого загинуло понад 13 тисяч громадян України і понад 30 тисяч поранено, зруйновано інфраструктуру цілого регіону, мільйони українських громадян були змушені покинути свої оселі [1].

За дослідженнями Київського міжнародного інституту соціології, сьогодні 48,9 відсотка українців гостро відчувають наслідки збройного конфлікту (як фізичні, так і психологічні втрати), що безпосередньо позначилися на їхньому особистому житті [2].

У більшості випадків втрата близьких людей, житла, роботи, отримання непрацездатності внаслідок інвалідизації супроводжується глибокими психічними стражданнями та переживаннями, викликаючи важкий психологічний стрес. З огляду на зазначене, питання дослідження організаційних та правових механізмів забезпечення психологічної реабілітації осіб, які зазнали психологічних страждань від збройних конфліктів є надзвичайно актуальним та таким, що потребує окремої уваги.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема психологічної реабілітації знайшла своє відображення у наукових працях Л. Гридковець, О. Запорожець, О. Ковальчук, Л. Кондратенко, В. Невмержицький, Л. Манилової, Т. Палієнко, Н. Пророк, Л. Царенко, О. Чекстєре та інших.

Однак, попри достатній рівень наукової уваги до даного питання окремі його аспекти потребують ще доопрацювання.

Метою та завдання статті – проаналізувати та визначити механізми організаційного та правового характеру щодо забезпечення психологічної реабілітації осіб, постраждалих від збройних конфліктів.

Методика (методологія) дослідження. Дослідження спирається на серію методів, використання яких дозволяє систематизувати та визначити організаційно-правові механізми забезпечення психологічної реабілітації осіб, постраждалих від збройних конфліктів. До таких методів відносяться: методи теоретичного узагальнення та порівняння, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, аналізу й синтезу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному законодавстві під збройним конфліктом розуміють збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) [3].

Збройний конфлікт на сході України більшість психологів вважають екстремальною ситуацією [4], тобто такою, що виходить за межі звичайного, «нормального людського досвіду». А для деяких груп українців ця ситуація є гіперекстремальною, оскільки несе патогенний емоційний вплив на психіку людини і, у випадку недостатності захисних психологічних механізмів, часто стає причиною серйозних психічних

розладів. Внутрішні навантаження, які вона викликає, часто перевищують людські можливості, руйнують звичну поведінку і дії та можуть спричинити небезпечні наслідки.

Гіперекстремальним, у цьому випадку, можна вважати пережитий особою стрес, результатом якого стає психологічна травма (психотравма), що викликає порушення у психічній сфері людини та супроводжується почуттям жаху, страху і безпорадності.

Крім того, такі травмівні події як: поранення, контузії, фізичне травмування, загибель чи смерть близьких людей, вбивства і людські страждання, з великою ймовірністю можуть призвести до психічних травм.

У науковій літературі в найширшому значенні під психотравмою розуміють реакцію особистості на психотравмівні події, такі як війни, терористичні акти, стихійні лиха, нещасні випадки та аварії, фізичне, емоційне і сексуальне насильства, важкі захворювання, ситуації втрати, горя, міжособистісні конфлікти тощо[5, с. 26].

Варто зауважити, що перебуваючи у зоні ведення збройного конфлікту особа може зазнати політраум, або мультитраум (множинних, поєднаних, комбінованих травм), в результаті впливу на неї декількох травмівних подій. До прикладу, в результаті детонації снаряда, в особи було зруйновано будинок, вона сама та її рідні зазнали від цього ж вибуху поранення. В результаті, особа отримує психологічну травму через втрату майна, переживає власний фізичний біль та страждання за своїх рідних. Характерними особливостями політрауми є: шоківий стан як реакція на множинну травму; складність лікування; розвиток супутніх розладів та ускладнень; нечіткість симптоматики, що може спричинити діагностичні помилки.

На сьогоднішній день основними категоріями осіб, що зазнали психологічних травм внаслідок збройного конфлікту на сході України та потребують психологічної реабілітації, на нашу думку, є:

- військовослужбовці;
- вимушені переселенці;
- ветерани війни;
- люди з особливими потребами;
- сім'ї загиблих;
- люди, що проживають в зоні бойових дій.

Ефективність заходів щодо організації і надання психологічної допомоги вищезазначеним категоріям населення залежить, у більшій мірі, від правильного впровадження організаційно-правових механізмів забезпечення психологічної реабілітації постраждалих осіб, що поєднують у собі функціональний потенціал організаційного та правового характеру.

Зазвичай організаційний компонент трактується як сукупність різноманітних за своєю природою конкретних організаційних дій, покликаних організувати ефективну діяльність організації [6, с. 560].

З огляду на предмет нашого дослідження, до організаційних механізмів забезпечення психологічної реабілітації, осіб постраждалих від збройних конфліктів, на нашу думку, слід віднести:

- формування загальної моделі реабілітаційного процесу;

- визначення етапів і послідовності надання психологічної допомоги відповідно до специфіки травмівного досвіду;
- добір оптимальних психологічних реабілітаційних заходів; тощо.

В свою чергу, правові механізми є засобом, за допомогою якого управлінські рішення і дії набувають правового характеру [7, с. 11]. Саме за наявності якісної нормативно-правової бази, можливо ефективно впровадити організаційні заходи в життя.

На сьогоднішній день, нормативним підґрунтям для реалізації заходів щодо психологічної реабілітації осіб, постраждалих від збройних конфліктів є закони України:

- «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 року № 2671-VIII;
- «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 року № 2961-IV;
- «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 року № 1489-III;
- «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-XII;
постанови Кабінету Міністрів України:
- «Про затвердження Положення про центр розвитку дитини» від 05.10.2009 № 1124;
- «Про внесення змін до Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» від 21.11.2012 № 1128;
- «Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості проїзду учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності до суб'єктів надання послуг для проходження психологічної реабілітації та назад» від 23.08.2016 № 528;
- «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» від 12.07.2017 № 497;
- «Прозатвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» від 27 грудня 2017 року № 1057;
- «Про затвердження Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадптації учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року» від 05.12.2018 № 1021;
- «Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року» від 27.12.2017 № 1018-р;
накази міністерства соціальної політики:
- «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати» від 03.09.2012 № 537;

- «Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації» від 18.05.2015 № 514;
 - «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання» від 01.07.2016 № 716;
 - «Про затвердження Стандарту психологічної діагностики та форм документів з організації психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» від 01.06.2018 № 810;
 - «Про встановлення граничної вартості послуг із психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності у 2018 році» від 26.04.2018 № 591;
 - «Про затвердження Вимог до суб'єктів надання послуг із психологічної реабілітації та форми акта наданих послуг із психологічної реабілітації за рахунок бюджетних коштів» від 27.04.2018 № 597;
 - «Про затвердження примірного договору про надання послуг із психологічної реабілітації» від 27.04.2018 № 598;
- наказ міністерства Збройних Сил України:
- «Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних Силах України від 04.11.2016 № 591.

Загалом, на нашу думку, чинна нормативно-правова база дозволяє здійснювати заходи щодо психологічної реабілітації осіб, постраждалих від збройних конфліктів. Разом з тим, створення Концепції, правові положення якої б визначали подальший розвиток організаційно-правових механізмів забезпечення психологічної реабілітації осіб, нам видається не поганою пропозицією.

Висновки і пропозиції. Таким чином, враховуючи вищевикладене можна дійти до висновку про те, організаційно-правові механізми забезпечення психологічної реабілітації осіб, постраждалих від збройних конфліктів, являють собою систему організаційних методів, прийомів способів та процедур змістом яких є:

- формування загальної моделі реабілітаційного процесу;
- визначення етапів і послідовності надання психологічної допомоги відповідно до специфіки травмівного досвіду;
- добір оптимальних психологічних реабілітаційних заходів, які реалізуються за допомогою правових засобів, що включають в себе:
 - якісне нормативно-правове підґрунтя;
 - розробку науково обґрунтованих концептуальних правових засад функціонування системи забезпечення психологічної реабілітації.

Вище сформульовані висновки не вичерпують проблематики щодо організаційно-правових механізмів забезпечення психологічної реабілітації постраждалих від збройних конфліктів осіб, а лише доповнюють існуючі у межах наукового дискурсу дослідження та визначають перспективи подальших наших наукових розробок.

Список літератури:

1. Про Заяву Верховної Ради України щодо ескалації російсько-українського збройного конфлікту : Постанова Верховної Ради України від 30 березня 2021 року № 1356-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1356-20#Text> (дата звернення 02.09.2021).
2. Збройний конфлікт. Стало відомо, скільки українців відчули його особисто. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zbroynyy-konflikt-stalo-vidomo-skilky-ukrayintsiv-vidchuly-yoho-osobysto/31156301.html>. (дата звернення 02.09.2021).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24 вересня 2015 № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549/2015#Text> (дата звернення 02.09.2021).
4. Екстремальна психологія: підручник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Київ : ТОВ «Август Трейд», 2007. 502 с.
5. Пророк Н. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи: навч. посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с.
6. Назарук Т. В. Косіюк О. М. Менеджмент організації: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 560 с.
7. Надолішній П. І. Теорія та історія державного управління: Опорний конспект лекцій : навч. посібник. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2006. 132 с.

References:

1. *Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy shchodo eskalatsii rosiisko-ukrainskoho zbroinoho konfliktu* : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 30 bereznia 2021 roku № 1356-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1356-20#Text> (data zvernennia 02.09.2021). [in Ukrainian].
2. *Zbroinyi konflikt. Stalo vidomo, skilky ukrayintsiv vidchuly yoho osobysto*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/zbroynyy-konflikt-stalo-vidomo-skilky-ukrayintsiv-vidchuly-yoho-osobysto/31156301.html>. (data zvernennia 02.09.2021). [in Ukrainian].
3. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku "Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy"*: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 veresnia 2015 № 555/2015. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549/2015#Text> (data zvernennia 02.09.2021). [in Ukrainian].
4. *Ekstremalna psykholohiia*: pidruchnyk / za zah. red. prof. O. V. Timchenka. Kyiv : TOV "Avhust Treid", 2007. 502 s. [in Ukrainian].
5. Prorok, N. (2018). *Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: podolannia naslidkiv kryzy*: navch. posibnyk. Tom 1. Kyiv, 208 s. [in Ukrainian].
6. Nazaruk, T. V. Kosiiuk, O.M. (2016). *Menedzhment orhanizatsii*: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 560 s. [in Ukrainian].
7. Nadolishnii, P. I. (2006). *Teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia*: Opornyi konspekt lektsii : navch. posibnyk. Odesa: ORIDU NADU, 132 s. [in Ukrainian].

Віктор Миколайович ФЕДОРЧУК
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: vmfedorchuk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5650-4713

Наталія Романівна СТОРОЖУК
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: natalilenik82@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7095-1205>

УДК 378.147.091.33:316.47

ФАСИЛІТАТИВНА ФУНКЦІЯ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА УСПІШНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Федорчук В. М., Сторожук Н. Р. Фасилітативна функція тренінгових технологій як необхідна умова успішної підготовки фахівців соціономічного профілю. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 355-369. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У дослідженні проаналізовано та теоретично обґрунтовано значення тренінгових технологій, що побудовані на засадах гуманістичної, особистісно-центриської психології, в успішній підготовці фахівців соціономічного профілю.

Продемонстровано ключову роль педагога-фасилітатора як ключової фігури освітнього процесу, який здатний до ефективного й доцільного використання тренінгових технологій.

Метою дослідження є обґрунтування актуальності подальшого використання фасилітативних функцій тренінгових технологій у

підготовці фахівців соціономічних професій з особливими освітніми потребами, які успішно володіють оптимальними комунікативними техніками.

Результати. Виокремлено методологічні концепції, які лежать в основі розроблення психотехнологій розвитку фасилітації педагога; психотехнології формування особистості фасилітатора в процесі змішаного навчання – форми навчання, що поєднує в собі переваги традиційної та електронної, формальної та неформальної освіти; окреслено фасилітативні функції тренінгових технологій у психолого-педагогічній практиці; обґрунтовано роль керівника (фасилітатора) тренінгових технологій навчання в закладі вищої освіти (ЗВО), визначено основне завдання керівника тренінгу - фасилітативний супровід розвитку особистості з метою створення необхідних психологічних умов, які забезпечать формування механізмів самонавчання і самовиховання, сприятимуть найбільш ефективному і гармонійному саморозвитку особистості з особливими освітніми потребами.

Визначено, що фасилітативна технологія передбачає комплекс алгоритмів та прийомів організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками педагогічного процесу, заснованого на використанні їхнього особистого досвіду, спрямованого на створення умов для розвитку суб'єктного досвіду, становлення здатності до творчості, самоактуалізації тощо.

Обґрунтовано основне завдання керівника тренінгу в закладі інклюзивної освіти як фасилітативний супровід розвитку особистості з метою створення необхідних психологічних умов, які забезпечать формування механізмів самонавчання і самовиховання, сприятимуть найбільш ефективному і гармонійному саморозвитку особистості з особливими освітніми потребами.

Акцентовано увагу на особистісних якостях педагога-фасилітатора, його ефективності в роботі з малою групою, на обов'язках, а також на сферах і характеристиках фасилітації та функціях фасилітативності.

Ключові слова: фасилітація, педагог-фасилітатор, тренінгові технології, освітня технологія, психотехнології, функції фасилітативності, керівник-фасилітатор тренінгу, якості педагога фасилітатора, фасилітативна позиція, ефективний фасилітатор малої групи, соціономічний профіль.

Viktor FEDORCHUK

PhD in Psychology, Associate professor,

Associate professor of the Department of Social work and Psychology,
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: vmfedorchuk@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5650-4713

Nataliia STOROZHUK

Lecturer, Department of Social work and Psychology,
Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: natalilenik82@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7095-1205

FACILITATIVE FUNCTION OF THE TRAINING TECHNOLOGIES AS THE NECESSARY CONDITION OF SUCCESSFUL SOCIONOMIC PROFILE SPECIALIST'S TRAINING

Abstract

Introduction. *The importance of training technologies, built on the principles of humanistic, personality-centric psychology, in successful training of socionomic profile specialists are analyzed and theoretically substantiated.*

The key role of teacher-facilitator as a key figure of educational process, which capable to effective and appropriate use of training technologies, are demonstrated.

*The **purpose** of research is a substantiation of the relevance of facilitative functions further use of training technologies in the socionomic professions specialists with special educational needs training, which successful have the optimal communicative techniques.*

Results. *The methodological concepts, which are underlie the development of psychotechnologies development of teacher facilitation; psychotechnologies of the formation of facilitator`s personality in the process of blended learning – the form of learning, that combines advantages of traditional and electronic, formal and non-formal education are highlighted; facilitative functions of training technologies in psycho-pedagogical practice are outlined; the role of manager (facilitator) of learning training technologies in the institution of higher education (IHE) are substantiated, is defined the main task of the manager of training – facilitative support of the personality development with the aim of creation of necessary psychological conditions, which will ensure the formation of self-learning and self-education mechanisms, will promote more effective and harmonious self-development of personality with special educational needs.*

It is determined that facilitative technology involves the complex of algorithms and techniques of subject-subject interaction organization between participants of pedagogical process, based on the use of personal experience, aimed on the creation of the conditions for the development of subject experience, development of the capability to the creativity, self-actualization etc.

The main task of the head of training in the institution of inclusive education as a facilitative support of the personality development with the aim of creation of the necessary psychological conditions, which will ensure the formation of self-learning and self-education mechanisms, will promote most effective and harmonious self-development of personality with special educational needs, is substantiated.

The emphasis is placed on the personal qualities of teacher-facilitator, his effectiveness in the work with small group, on the responsibilities, as well as on the areas and characteristics of the facilitation and functions of facilitation.

Keywords: *facilitation, teacher-facilitator, training technologies, educational technology, psychotechnology, facilitation functions, training manager-facilitator, qualities of teacher facilitator, facilitative position, effective facilitator of a small group, socioeconomic profile.*

Вступ. Перманентні зміни, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя країни, особливо в освіті, стимулюють розвиток нових технологій освітнього процесу та змісту підготовки фахівців соціономічного профілю, які б не тільки відповідали сучасним запитам суспільства, але й були готові до постійного особистісного та фахового зростання, тобто прагнули досягти акме. На нашу думку, цю проблему можна розв'язати завдяки впровадженню тренінгових технологій у підготовку фахівців, здатних не тільки успішно адаптуватися до сучасних умов, але й готових до нових викликів, зумовлених різними чинниками суспільного життя. Ключовою фігурою освітнього процесу, що може впоратися з цими непростими завданнями, є, на нашу думку, педагог-фасилітатор, який успішно використовує тренінгові технології в підготовці фахівців соціономічного профілю.

Потрібні нові цілі й нова система освіти, яка спрямована на формування і розвиток професійної культури фахівців соціономічного профілю, здатних до саморозвитку, підвищення комунікативної компетентності. Володіючи нею, вони зможуть надавати кваліфіковану допомогу людям, підвищувати їхній рівень комунікативної культури, відкоригувати Я-концепцію як наслідок деформації свідомості під впливом кризових явищ, знайти власне джерело подолання труднощів і розв'язання особистісних проблем.

В основі тренінгових технологій лежить дві гіпотези. Перша – у людини завжди є внутрішній ресурс, до якого у неї не завжди є доступ. Завдання керівника тренінгу – допомогти учасникам тренінгу зустрітися з цим внутрішнім ресурсом, щоб зуміти ним скористатися.

Друга гіпотеза – людині потребує стосунків, і спеціальним чином побудовані стосунки можуть стати інструментом, який допоможе їй успішно опанувати майбутню соціономічну професію. Керівник тренінгу є фахівцем саме в галузі побудови помічних, щирих, відвертих, альтруїстичних, креативних, гуманістичних, емпатійних стосунків.

За В. Монаховим, *освітня технологія* – це «модель спільної роботи викладача і студентів із планування, організації та проведення реального процесу навчання за умови забезпечення комфортності для всіх суб'єктів освітньої діяльності. Вибір освітньої технології – це завжди вибір стратегії, пріоритетів, системи взаємодії, тактик навчання та стилю роботи викладача зі студентами» [цит. за Н. Кошечко 1, с. 25].

Технологічний прогрес призвів до появи нового молодого покоління людей із новими якостями особистості, які мають інший ступінь цифрової

обізнаності й інформаційних навичок (від освіти 1.0 до 4.0). У цьому контексті особливого значення та актуальності набувають інтерактивні (тренінгові) технології навчання та викладання дисциплін у вищих навчальних закладах.

Тому актуальним постає питання ефективного використання фасилітативної функції тренінгових технологій, що трактується, як цілеспрямований вплив на підготовку фахівців соціономічного профілю, який би відповідав сучасним запитам суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній педагогіці технологічний підхід означає гнучке та інструментальне управління навчальним процесом у закладі освіти. На думку Н. Кошечко. «Це вельми широке поняття, воно об'єднує кілька напрямів: діалогове і модульне навчання (В. Алькема, Л. Герасіна та ін.); контекстне навчання (В. Гордієнко, О. Карпенко, М. Касьяненко та ін.); навчання шляхом розв'язання навчальних задач (Г. Балл, В. Ковальчук, В. Сластьонін та ін.); інноваційне навчання (М. Артюшина, І. Дичківська, та ін.); проблемно-модульне навчання (І. Богданова, Н. Маслова, В. Орленко, В. Попов та ін.); конструктивно-проективне навчання (О. Безпалько, Т. Лаврикова, В. Софронова та ін.); ігрове моделювання (О. Пономаренко, С. Шашенко та ін.)» [2, с. 6-7].

Серед методологічних концепцій, які лежать в основі розроблення психотехнологій розвитку фасилітації педагога, можна виділити такі: «напрямок гуманістичної психології, що дає можливість сприймати особистість студента як унікальну цінність і бачити необмежений потенціал для реалізації кожної особистості; теорію соціального наuczіння, яка розглядає важливість застосування стереотипів соціальної поведінки, імітацію та засвоєння нових моделей поведінки в процесі позитивного підкріплення; нейролінгвістичне програмування, що збагачує системою технік для ефективної взаємодії у сфері міжособистісного спілкування» [3].

До психологічних технологій формування особистості фасилітатора варто віднести діагностуючі практикуми, діалогові лекції, рефлексивні семінари, особистісно орієнтовані, сенситивні, інтелектуальні та комунікативні тренінги. Особливого значення набувають тренінги для фасилітаторів. У таких тренінгах можна відпрацювати різні способи власної поведінки, техніки формування нових особистісних якостей, можна активізувати механізми формування соціального інтелекту, нових тактик професійної поведінки, що забезпечує можливості для тренування власних практичних навичок фасилітатора [3].

Ми поділяємо думку Г. Волошко, що «реверсивне навчання» (ми успішно реалізуємо на тренінгах), підвищує активність студента шляхом включення його в різні види діяльності з пошуку інформації, застосування здобутих знань, змінює ролі та функції викладача, який із джерела нових знань перетворюється на інструктора й консультанта, мотивує студента до освітньої діяльності.

На нашу думку, найбільш ефективним механізмом, здатним ініціювати бажані тенденції саморозвитку в професійному становленні особистості майбутнього фахівця соціономічного профілю в системі вищої освіти, є фасилітативна функція тренінгових технологій.

В. Лефтеров зазначає, що «завдяки феномену прогресивної транспсихічної маніпуляції, тренінги на сьогодні є найбільш ефективним засобом розвитку важливих, професійно-значущих якостей та позитивної особистісної зміни дорослої, сформованої людини. Участь у психологічних тренінгах дозволить їм учасникам відчувати колосальні ефекти тренінгу, зокрема: випробувати цілу низку професійних переживань, які можна співвіднести з переживаннями під час службової діяльності; сформувані необхідні професійні установки; відпрацювати різноманітні вміння та навички ефективно професійної поведінки; створити умови для особистісного саморозкриття, самостійного пошуку різних способів вирішення власних психологічних проблем тощо. Крім цього, діагностичні, навчальні, розвивальні, психокорекційні, саморегулятивні та інші функції і можливості тренінгу будуть сприяти виконанню загальних та специфічних цілей і завдань роботи з персоналом» [4].

Саме тому дослідження основних тенденцій використання фасилітативної функції тренінгових технологій при підготовці фахівців соціономічної сфери є важливим та актуальним дослідницьким завданням.

Мету дослідження вбачаємо в обґрунтуванні актуальності подальшого використання фасилітативних функцій тренінгових технологій у підготовці фахівців соціономічних професій з особливими потребами, які успішно володіють оптимальними комунікативними техніками.

Для досягнення мети були реалізовані наступні завдання:

- окреслено фасилітативні функції тренінгових технологій в психолого-педагогічній практиці;
- обґрунтовано питання ролі керівника (фасилітатора) тренінгових технологій навчання у закладі вищої освіти (ЗВО).

Технологія навчання [2] – це системна категорія, структурними складовими якої можна назвати: мету навчання; зміст навчання; засоби педагогічної взаємодії (мотивацію і засоби викладання); організацію освітнього процесу; студент, викладач; результат діяльності (у тому числі й рівень професійної підготовки). Загалом, ця технологія передбачає організацію, керування та контроль процесу навчання [2].

У зв'язку з цим постає проблема ефективного застосування інтерактивних (зокрема тренінгових) технологій навчання та викладання. Загалом інтерактивне навчання – спеціальна форма діяльності, це діалогове навчання, за якого відбувається взаємодія між педагогом та студентами, а також між самими здобувачами освіти.

Фасилітативні функції повністю реалізуються під час проведення тренінгових технологій. Це означає, що освітній процес варто організовувати таким чином, щоб всі або майже всі студенти були залучені в процес пізнання, і одночасно, кожен з них має змогу зробити свій власний

індивідуальний внесок, користь у загальну справу. Обмін ідеями, знаннями, думками чи почуттями відбувається в доброзичливій атмосфері, за умови постійної взаємної підтримки, взаємодії, взаєморозуміння й конфіденційності. В ході тренінгового навчання студенти виступають не лише об'єктами, але й активними суб'єктами освітнього процесу, при цьому відчують себе активними учасниками подій, і власного зростання та розвитку. Це забезпечуватиме внутрішню мотивацію навчального процесу, що сприятиме його ефективності, зокрема в умовах інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінець минулого століття відомий тим, що практична психологія з кожним роком все ширше використовувала групові форми роботи, серед яких особливе місце займають тренінги. Готовність до саморозвитку закладена в кожній людині, але для того, щоб наповнити її життя і душу, необхідний вплив соціального середовища та виховання почуттів, що можливо реалізувати тренінговими технологіями, особливо тренінгом комунікативної компетентності, в якому закладено основу фасилітативної функції в підготовці фахівців соціономічного профілю з особливими потребами.

У наш час проблемами розробки та втілення інноваційних освітніх технологій навчання та викладання займалися М. Артюшина, О. Слатвінська, В. Лефтеров., Н. Кошечко, Н. Волкова, А. Степанова, Н. Прасол та інші; про відтворення фасилітативної взаємодії в освітньому процесі писали С. Березка, О. Врублевська, О. Димова, Н. Прасол. Особливості використання фасилітації в роботі психолога вивчали З. Адамська, Є. Гуцало, М. Казанжи, С. Хілько та ін.; проблема особливостей формування й розвитку особистісних якостей, умінь та навичок фасилітатора у студентів різних профілів розкривається в дослідженнях таких вчених як Є. Врублевська, О. Галіцан, М. Казанжи, Н. Кічук, С. Хілько, та ін.; відстоювання ідей гуманістичної парадигми знаходимо в працях О. Бондаренко, С. Братченко, З. Карпенко, П. Лушин, Г. Радчук, А. Сиразеева та ін.).

Ми поділяємо думку лідера гуманістичної психології К. Роджерса, що заснував поняття «фасилітація», про те, що педагога, який допомагає дитині в процесі її розвитку, полегшує «важку роботу зростання», можна називати «фасилітатором». Сам термін визначено К. Роджерсом як основу в становленні гуманістичної педагогіки [5]. Педагог-фасилітатор (від англ. *facilitate* – об'легшувати, сприяти, допомагати) – це людина, яка покликана забезпечувати успішну групову комунікацію. У поглядах К. Роджерса простежується позиція синергетичного підходу, яка полягає у відстоюванні особливої значущості внутрішнього потенціалу активності особистості учня (у нашому випадку студента).

Фасилітативна технологія передбачає використання комплексу алгоритмів і прийомів організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками освітнього процесу, який ґрунтується на використанні їхнього власного досвіду, що спрямований на створення сприятливих умов для розвитку суб'єктного досвіду, для формування здатності до творчості, для

самоактуалізації в навчальній та інших доступних сферах людської життєдіяльності [6, с. 261].

Заслуговує на увагу думка І. Авдеєвої про те, що формування позиції майбутнього психолога як фасилітатора відбувається тоді, коли викладач-фасилітатор:

- розглядає психолого-педагогічні проблеми, що виникають у процесі навчання в контексті варіативності вирішення питань;
- наголошує на можливості позитивних змін щодо професійної діяльності майбутнього психолога в процесі навчання;
- орієнтується на внутрішній особистісний потенціал майбутнього психолога; інтегрує в навчальний простір усі смисли, події, життєві ситуації, наведені майбутніми психологами;
- демонструє методичну майстерність, застосовує фасилітативні технології в процесі підготовки майбутніх психологів; проявляє фасилітативну компетентність, взаємодіючи з майбутніми психологами; спирається на особистий суб'єктивний досвід майбутніх психологів, використовуючи їхній особистісний досвід як джерело для вирішення проблемних питань;
- спирається на позитивну мотивацію і ситуацію успіху як на необхідні компоненти фасилітаційної взаємодії учасників освітнього процесу; орієнтується на інтерактивну взаємодію з учасниками навчального процесу, виявляє установку щодо здатності кожного майбутнього психолога до саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення [7, с. 11].

Основним завданням керівника тренінгу в закладі інклюзивної освіти сьогодні є фасилітативний супровід розвитку особистості з метою створення необхідних психологічних умов, які забезпечать формування механізмів самонавчання і самовиховання, сприятимуть найбільш ефективному і гармонійному саморозвитку особистості з особливими освітніми потребами.

На нашу думку, фасилітативна функція тренінгових технологій є важливою й необхідною умовою успішної підготовки фахівців соціономічного профілю. Фасилітативну функцію у тренінгах визначаємо як людино-центриський підхід до педагогічної діяльності, метою якого є створення психологічних умов, які би спонукали педагогів до самопізнання, саморозвитку, особистісного зростання та професійного самовдосконалення, сприяли розкриттю здібностей, розвитку індивідуальних особливостей фахівців соціономічного профілю, актуалізували гуманістичні засади навчання і виховання на засадах партнерського спілкування.

Дослідниця А. Сиразеева вважає, що К. Роджерсом було сформульовано дев'ять основних положень людино-центриського підходу, а саме: «1) фасилітатор достатньо поважає себе і учнів, щоб переконатися в тому, що вони, як і він сам, думають про себе і вчаться для себе; 2) він керується своїм досвідом; 3) він розділяє з іншими відповідальність за навчання і виховання; 4) він вибудовує і розвиває свою власну програму

самостійно або спільно з іншими; 5) учень сам оцінює рівень навченості і вихованості; 6) він збирає інформацію від інших членів групи і викладача; 7) поступово створюється клімат, який полегшує навчання; 8) усе спрямовано на постійне підтримання навчально-виховного процесу; 9) самодисципліна замінює зовнішню дисципліну» [8].

Ми виходимо з того, що соціально-психологічний тренінг (СПТ) повністю реалізує фасилітативну функцію для успішної підготовки фахівців соціономічного профілю. Адже фасилітативна функція тренінгових технологій передбачає активне навчання за допомогою набуття життєвого досвіду, що здобувається у спеціально створених безпечних умовах, завдяки моделюванню життєвих ситуацій, які імплементовані в інтерактивні методи. Останні реалізуються у відповідній програмі тренінгу.

Застосування фасилітативних функцій тренінгових технологій потребує певних навичок від керівника групи, оскільки необхідно вміти розробляти та проводити тренінги або їхні елементи, будувати взаємодію тренера і учасників тренінгу. До того ж, тут тренінг – у найбільш загальному значенні – розглядається як сукупність різних прийомів і способів, спрямованих на зростання особистості.

Соціально-психологічним тренінгом називають форму активного соціального навчання, що дозволяє людині самостійно формувати уміння та навички у побудові продуктивних психологічних, соціальних міжособистісних відносин (патернів), аналізувати соціально-психологічні ситуації зі своєї точки зору та позиції партнера (розвивати емоційний інтелект), розвивати в собі здібності пізнавати та розуміти себе й інших (механізми взаєморозуміння – ідентифікація, рефлексія, емпатія) у процесі спілкування [9; 10; 11].

Ю. Ємельянов зазначає, що термін «тренінг» потрібно використовувати не для позначення методів навчання, а для позначення методів розвитку здібностей до навчання або опанування будь-яким складним видом діяльності, зокрема спілкуванням [12, с. 89]. Тобто, тренінг є основною передумовою стимулювання внутрішніх резервів майбутніх фахівців соціономічних професій з метою актуалізації їхніх здібностей до спілкування за рахунок фасилітативних функцій тренінгових технологій навчання. Закономірно, що у підготовці майбутніх фахівців соціономічних професій (у нашому випадку психологів) передбачено навчальні дисципліни «Теорія і практика соціально-психологічних тренінгів», «Психологія спілкування та тренінг комунікативної компетентності», «Тренінг особистісного та професійного зростання психолога», які ми проводимо зі студентами.

Успішно реалізувати фасилітативну функцію може відповідно підготовлений керівник тренінгу, який володіє певними особистісними якостями. Так, С. Березка виділяє такі особистісні якості фасилітатора (керівника тренінгу – доповнено нами), які умовно можна поділити на групи:

1. Інтелектуальні характеристики (щоб фасилітувати, викладач має бути обізнаним, швидко реагувати на зміни групової динаміки, змінюючи власні завдання, підбираючи нові методи роботи залежно від новоутвореної ситуації тощо).

2. Емоційні характеристики (емоційна стабільність, стресостійкість, вольові якості, високий рівень емоційного інтелекту – це ті якості, що є необхідними фасилітатору).

3. Мотиваційні характеристики (мотивація викладача є дуже важливою, адже визначає і стиль спілкування, й особливості діяльності педагога).

4. Розуміння себе й оточуючих (здатність до об'єктивності, чутливості, рефлексії та самоспостереження, відкритість для нового досвіду, емпатія тощо).

5. Характеристики спілкування (стиль спілкування, доброзичливість, здатність до співпраці, почуття такту, гнучкість, уміння відчувати і приймати міжособистісну дистанцію – аналіз цих характеристик є дуже важливим, оскільки саме спілкування є однією з ключових основ фасилітації).

6. Ділові характеристики (вміння організовувати, модерувати, керувати, координувати, планувати є необхідними для ведення фасилітації) [3, с. 7].

Портрет педагога-фасилітатора варто доповнити обов'язками, до яких Н. Прасол [13, с. 224] відносить: «вияв освітніх потреб і запитів студентів; індивідуальне консультування студентів із питань навчальної діяльності; упровадження технології індивідуалізації в навчальний процес; надання допомоги студентам у пошуку та використанні інформаційних ресурсів для вирішення завдань, що виникають у ході навчання; допомога студентам у складанні індивідуального навчального плану, індивідуального графіку навчання; організація розробки індивідуального навчального плану, індивідуального графіку навчання; індивідуальне консультування з проблем складання індивідуального навчального плану, індивідуального графіку навчання; підтримка навчальної діяльності студентів, аналіз проблем і труднощів; індивідуальне консультування з проблем виконання індивідуального навчального плану, індивідуального графіку навчання».

Власний досвід професійної діяльності підтверджує думку Н. Волкова, А. Степанова про те, що рольова позиція фасилітатора вимагає від викладача закладу вищої освіти сформованості певних умінь, а саме: «уважно слухати, спостерігати і запам'ятовувати як хід подій, так і стиль поведінки студентів; налагоджувати просту і плідну комунікацію між членами навчальної групи; аналізувати і коригувати дії студентів; діагностувати і заохочувати ефективну (коригувати неефективну) поведінку; сприяти створенню моделі ефективної поведінки; забезпечувати зворотний зв'язок між учасниками навчального процесу, не використовуючи при цьому «наступальних» і «оборонних» форм спілкування; знаходити та активізувати конструктивні моделі поведінки при

внутрішньогруповій взаємодії; активізувати подібні моделі у міжгруповій роботі; викликати довіру студентів, бути терплячим; бути справедливим, обирати нейтральну позицію при оцінюванні роботи» [14, с. 231].

Власна тренінгова практика повністю співпадає з поглядами Т. Brettela Dawsona, який характеризує ефективного фасилітатора малої групи так: «допомагає групі поетапно та правильно рухатися до поставленої цілі; скеровує, моделює, підбадьорює та підтримує; робить навчання предметом спільної відповідальності учасників групи, намагаючись залучити усіх до роботи (фасилітатор повинен слідкувати за мірою своєї участі в роботі); може мовчати без негативних наслідків – учасники групи думають, і на це потрібен час; коротко втручається в дискусію для її підтримання і забезпечення її зосередженості на правильному предметі; протистоїть бажанню надати вирішення навчальної проблеми; є чесним та відвертим при висловленні власних поглядів на проблему. Таким чином фасилітатор створює середовище, в якому всі учасники дискусії можуть комфортно самовиразитися (не критично, якщо у відповідь на питання фасилітатор скаже, що він чогось не знає); є гнучкою, терплячою, дружньою людиною та має ентузіазм; має здатність до вирішення проблемних ситуацій (ефективні фасилітатори задають обдумані питання та залучають до обговорення всіх учасників малої групи, при цьому не принижуючи та не засуджуючи їх); слідкує за реалізацією та успіхами кожного з членів групи; висловлює та вислуховує думки, розумно заохочує продовження позитивної взаємодії у групі; узагальнює хід заняття чи рішення, коли це необхідно (під час роботи чи по її завершенні; допомагає групі рухатися відповідно до поставленої теми чи завдання; відкрито обговорює проблеми, які виникають у групі, але не перебирає увагу при обговоренні на себе» [15, с. 7-8].

Свого часу М. Казанжи [16] визначила функції фасилітативності (тренінгових технологій – доповнено нами), які подамо в скороченому вигляді.

1. *Комунікативна*, яка виявляється у створенні та (або) підтриманні доброзичливої атмосфери спілкування, ефективної комунікації між людьми, наявності (або розвитку) психологічних умінь сприймання, розуміння іншого, навичок вербального та невербального спілкування.

2. *Ціннісно-сміслова* виявляється у трансформації смислової сфери особистості, системи її ціннісних орієнтацій із превалюванням гуманістичних цінностей, поваги до способу буття людини.

3. *Адаптивна* виявляється в соціалізації людини, включенні її в соціальні відносини, пристосуванні до соціальних умов.

4. *Самореалізаційна* виявляється в актуалізації прихованих ресурсів, розкритті можливостей, здатності виявити себе, свої знання, вміння та навички.

5. *Творча* – стимулювання творчих здібностей людини, створення нею нових об'єктів.

6. *Егозахисна* полягає в збереженні внутрішнього світу людини, її ціннісно-сміслової сфери тощо.

7. *Проектувальна* виявляється в плануванні людиною нових завдань, постановці віддалених перспектив для реалізації.

8. *Рефлексивна* виявляється в усвідомленні, критичному аналізі, переробці інформації, її адекватній інтерпретації.

9. *Емоційна* виявляється в підтриманні позитивного емоційного налаштування людей.

10. *Регуляційна* виявляється у внесенні коректив у поведінку, стиль життя, плани, дії [16, с. 24-25].

Загалом, тренінгове навчання є важливою складовою розвитку різносторонніх навичок для майбутніх фахівців. До його переваг слід віднести: розширення сприйняття учасниками себе та інших; заохочення до співпраці, а не до конкуренції; створення для членів групи можливості визначати й оцінювати навички окремих учасників та піднімати рівень їхньої самооцінки; створення для учасників можливостей краще пізнавати один одного та розбудовувати взаємовідносини; розвиток навичок слухання та спілкування; оптимізація умов обговорення делікатних питань; сприяння толерантності та взаєморозумінню; стимулювання інноваційних підходів і креативності кожного з учасників тренінгового навчання [17].

Не уявляємо успішної підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю (якою займаємося) без теоретичних і практичних знань щодо групових форм роботи, підготовки програми і проведення тренінгу. Працюючи багато років з тренінговими групами, ми також чогось навчилися в них. Позитивні зміни, які відбулися в «Я-концепції» учасників тренінгу, – найвища нагорода для керівника тренінгу. Поведінка справжнього фасилітатора (керівника тренінгу) характеризується ефективною комунікацією, вмінням слухати, заохоченням до роботи всіх учасників групи, готовністю розділити лідерство з учасниками групи, демократичністю, гнучкістю, відкритістю, а також умінням перенести увагу з себе на учасників групи, тобто стати «невидимим» [18]. Особливо це важливо для студентів з особливими освітніми потребами, з якими доводиться проводити тренінгові заняття з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей.

На закінчення тренінгу кожному учаснику бажаємо: мужності – *змінити те, що можна змінити в собі; смирення – прийняти те, що змінити в собі неможливо; розуму – щоб відрізнити одне від іншого.*

Висновки і перспективи. Узагальнюючи все означене вище, доходимо висновку, що фасилітативна функція тренінгових технологій є дієва і продуктивна в підготовці фахівців соціономічного профілю з особливими потребами. Її основний зміст вкладається в таке висловлювання тренера-фасилітатора: «Ми з Вами одна команда, якій під силу розв'язання будь-яких завдань, пов'язаних не тільки з навчанням, але й особистісним і фаховим зростанням».

Оволодіння фасилітативною функцією тренінгових технологій з підготовки фахівців соціономічного профілю визначає внутрішню готовність тренера-фасилітатора до розуміння необхідності серйозної

діяльності щодо запровадження нових методів і технік навчання та викладання, готовність до нових викликів і запитів суспільства.

Тренінг, на думку фахівців, подібний до самого життя в мініатюрі. Часто вживається вислів: «тренінг – це гра в життя, під час якої вирішуються реальні життєві проблеми».

Перспективи подальших розвідок полягають в тому, щоб розробити методичний супровід зазначеної фасилітативної функції тренінгових технологій та впровадити її в освітній процес з підготовки здобувачів вищої освіти. З його допомогою викладач-фасилітатор дидактично грамотно та якісно забезпечує у груповій роботі комунікативну компетенцію майбутніх фахівців.

Список літератури:

1. Кошечко Н. В. Фасилітація як інноваційна технологія управління педагогічними конфліктами у закладах вищої освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка*. 2018. Вип. 2. С. 24-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknutshp_2018_2_8_ (дата звернення: 10.09.21)
2. Кошечко Н. В. Іноваційні освітні технології навчання та викладання у вищій школі. URL: [Download/vknutshp_2015_1_10%20\(1\).pdf](Download/vknutshp_2015_1_10%20(1).pdf) (дата звернення: 10.09.21)
3. Березка С. В. Педагогічна фасилітація у ЗВО : теоретичні аспекти підготовки особистості викладача. *Педагогічна та вікова психологія*. 2019. № 4, Т. 2. С. 5-9
4. Лефтеров В. О. Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ: Монографія: У 2-х т. Т. 1: Методологія психотренінгу та його використання у професійно-психологічному розвитку персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності. Донецьк : ДЮІ, 2008. С. 145-146.
5. Роджерс К. Свобода учитися. Москва : Смысл, 2002. 527 с.
6. Шевченко К. О. Педагогічна фасилітація у контексті професійної компетентності вчителя: Збірник наукових праць. 2014. Вип. 2.13 (109). С. 258–263.
7. Авдєєва І. М. Фасилітаційна педагогічна взаємодія та короткострокова позитивна психотерапія: спільність підходів. *Актуальні проблеми психології*. 2009. Т. 7. Вип. 19. С. 5-12.
8. Сиразеева А. Ф. Человекоцентрированная технология обучения Карла Роджерса. *Фундаментальные исследования*. 2007. № 6. С. 54-55
9. Федорчук В. М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача» : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2006. 240 с.
10. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання : навч. посіб. Київ : «Центр учбов. літер.», 2014. 250 с.
11. Тренінг комунікативної компетентності : Практикум / Автори упорядники: Федорчук В.М., Федорчук В.В., Комарніцька Л.М.: Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2021. 176 с.

12. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. Ленинград : Изд. ЛГУ, 1985. 167 с.

13. Прасол Н.О. Педагогічна фасилітація у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvmdup_2014_1.47_50 (дата звернення 20.03.2020).

14. Волкова Н.П., Степанова А.А. Фасилітатор як важлива рольова позиція сучасного викладача вишу. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки.* 2018. № 1 (15) С. 228-234

15. Фасилітування роботи у малих групах : практичний посібник для тренерів. Київ, ФОП Демчинський О.В., 2017. С. 7-8.

16. Казанжи М.Й. Поняття фасилітативності, її види та деякі грані прояву основної функції. Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. пр. / [редкол.: В.Й. Бочелюк (гол. ред.) та ін.]. Запоріжжя, 2012. Вип. 5. С. 19-28.

17. Тренінгове навчання в закладі вищої освіти : навчально-методичний посібник [Електронний ресурс] / М. В. Афанасьєв, Г. А. Полякова, Н. Ф. Романова та ін. Харків : НЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 323 с.

18. Лобода В.В. Процес фасилітації в групі. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/Group-Facilitation.pdf> (дата звернення: 11.09.21)

References:

1. Koshechko, N. V. (2018). Fasylytitsiia yak innovatsiina tekhnolohiia upravlinnia pedahohichnymy konfliktamy u zakladakh vyshchoi osvity. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohika.* Vyp. 2. S. 24-29. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknutshp_2018_2_8 (data zvernennia: 10.09.21). [in Ukrainian].

2. Koshechko, N. V. *Inovatsiini osvtyni tekhnolohii navchannia ta vykladannia u vyshchii shkoli.* Retrieved from: [Download/vknutshp_2015_1_10%20\(1\).pdf](Download/vknutshp_2015_1_10%20(1).pdf) (data zvernennia: 10.09.21). [in Ukrainian].

3. Berezka, S. V. (2019). Pedahohichna fasylytatsiia u ZVO : teoretychni aspekty pidhotovky osobystosti vykladacha. *Pedahohichna ta vikova psykhologhiia.* № 4, Т. 2. С. 5-9. [in Ukrainian].

4. Lefterov, V. O. (2008). Psykholohichni treninhovi tekhnolohii v orhanakh vnutrishnikh sprav: Monohrafiia: U 2-kh t. Т. 1: *Metodolohiia psykhotreninhu ta yoho vykorystannia u profesiino-psykholohichnomu rozvytku personalu, zadiianoho v ekstremalnykh vydakh diialnosti.* Donetsk : DIU. S. 145-146. [in Ukrainian].

5. Rodzhers, K. (2002). *Svoboda uchit'sja*. Moskva : Smysl. 527 s. [in Russian].
6. Shevchenko, K. O. (2014). *Pedahohichna fasylytatsiia u konteksti profesiinoi kompetentnosti vchytelia*: Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 2.13 (109). S. 258–263. [in Ukrainian].
7. Avdieieva, I. M. Fasylytatsiina pedahohichna vzaiemodiia ta korotkostrokovna pozytyvna psykhoterapiia: spilnist pidkhodiv. *Aktualni problemy psykhologii*. 2009. T. 7. Vyp. 19. S. 5-12. [in Ukrainian].
8. Sirazeeva, A. F. (2007). Chelovekocentrirovannaja tehnologija obuchenija Karla Rodzhersa. *Fundamental'nye issledovanija*. № 6. S. 54-55. [in Russian].
9. Fedorchuk, V. M. (2006). *Sotsialno-psykhologichnyi treninh "Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti vykladacha"* : navch.-metod. posib. Kamianets-Podilskyi : Abetka. 240 s. [in Ukrainian].
10. Fedorchuk, V. M. (2014). *Treninh osobystisnoho zrostannia* : navch. posib. Kyiv : "Tsentr uchbov. liter.". 250 c. [in Ukrainian].
11. *Treninh komunikatyvnoi kompetentnosti : Praktykum* (2021). / Avtory uporiadnyky: Fedorchuk V. M., Fedorchuk V. V., Komarnitska L. M.: Kamianets-Podilskyi : Vydavets PP Zvoleiko D.H. 176 s. [in Ukrainian].
12. Emel'janov, Ju. N. 1985. *Aktivnoe social'no-psihologicheskoe obuchenie*. Leningrd : Izd. LGU. 167 s. [in Russian].
13. Prasol, N. O. *Pedahohichna fasylytatsiia u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv*. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nvmdup_2014_1.47_50 (data zvernennia 20.03.2020). [in Ukrainian].
14. Volkova, N. P., Stepanova, A. A. (2018). Fasylytator yak vazhlyva rolova pozytsiia suchasnoho vykladacha vyshu. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia "Pedahohika i psykhologiiia"*. *Pedahohichni nauky*. № 1 (15) S. 228-234. [in Ukrainian].
15. *Fasylytuvannia roboty u malykh hrupakh* : praktychnyi posibnyk dlia treneriv (2017). Kyiv, FOP Demchynskyi O. V. C. 7-8. [in Ukrainian].
16. Kazanzhy, M.I. (2012). Poniattia fasyliatyvnosti, yii vydy ta deiaki hrani proiavu osnovnoi funktsii. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykhologii* : zb. nauk. pr. / [redkol.: V. I. Bocheliuk (hol. red.) ta in.]. Zaporizhzhia. Vyp. 5. S. 19-28. [in Ukrainian].
17. *Treninhove navchannia v zakladi vyshchoi osvity : navchalno-metodychnyi posibnyk* (2018). [Elektronnyi resurs] / M. V. Afanasiev, H. A. Poliakova, N. F. Romanova ta in. Kharkiv : NEU im. S. Kuznetsia. 323 s. [in Ukrainian].
18. Loboda, V.V. *Protses fasylytatsii v hrupi*. Retrieved from: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/Group-Facilitation.pdf> (data zvernennia: 11.09.21). [in Ukrainian].

Сергій Костянтинівич ШАНДРУК
доктор психологічних наук, професор кафедри
психології та соціальної роботи,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
E-mail: s_shandruk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1544-622X

Марина Ігорівна КОЛІСНИК
викладач кафедри суспільно-гуманітарної та
інклюзивної освіти імені Т.Г. Сосновської,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: marina04052016@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8154-8013

УДК 159.923 : 378.4

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Шандрук С. К., Колісник М. І. Психологічні особливості інклюзивного навчання. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол.ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 370-378. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. Освіта – невід’ємне право людини. Особливе місце в освіті займають діти з особливими освітніми потребами, що мають фізичні або психофізичні порушення розвитку. Маючи рівні права на освіту, розвиток, участь у житті суспільства – в реальному житті, діти з особливими потребами нерідко позбавлені можливості реалізувати ці права.

Одним з основних принципів міжнародних стандартів є право дітей з особливими потребами на інтеграцію в суспільство, основою якої є забезпечення таким дітям доступу до якісної освіти. Проблема полягає в тому, що педагоги, працівники психологічної служби повинні створити умови та надати допомогу в психологічній та соціальній адаптації,

підготовці до повноцінного життя в суспільстві дітей з особливими освітніми потребами. Адже навчання дітей з особливими потребами спільно з їхніми здоровими однолітками сприяє їх соціальній адаптації. Для здорових дітей таке навчання є корисним також, бо вони вчаться розуміти проблеми інших. Інклюзивна освіта зараз є інноваційним процесом, що дозволяє здійснити навчання, виховання і розвиток всіх без винятку дітей незалежно від їх індивідуальних особливостей, навчальних досягнень, рідної мови, культури, психічних і фізичних можливостей.

Мета. *У нашій статті ми спробуємо окреслити і показати основні напрямки роботи, психологічні особливості інклюзивного навчання та підготовку педагогів у навчальному процесі для дітей з різними нозологіями з метою формування фахової компетентності майбутніх професіоналів своєї справи.*

Така мета передбачає створення в освітньому процесі організаційно-педагогічних умов, зорієнтованих на особливості психофізичного розвитку кожної дитини, гнучке врахування їх в навчально-пізнавальній діяльності. При цьому велике значення має професійна компетентність педагогів інклюзивних класів щодо освітніх потреб своїх вихованців.

Результати. *Ми переконані, що успішне запровадження інклюзивного навчання в системі освіти України дасть можливість підтримати дітей з особливими освітніми потребами на державному рівні, а саме закріпити нову філософію державної політики щодо них, удосконалити нормативно-правову базу відповідно до міжнародних договорів у сфері прав людини, активно впроваджувати моделі інклюзивного навчання у всіх закладах освіти.*

Головне завдання – виявити індивідуальні позитивні особливості в кожного вихованця, набуті за певний час.

Ключові слова: *навчальний процес, студенти, викладач, інклюзивна освіта, психологічні особливості.*

Serhii SHANDRUK

Doctor of Psychological Sciences,
Professor of the Department of Psychology and Social Work,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine
E-mail: s_shandruk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1544-622X

Maryna KOLISNYK

Lecturer, Department of Social-Humanitarian and Inclusive Education named
after T.G. Sosnowska,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: marina04052016@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8154-8013

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF INCLUSIVE LEARNING

Abstract

Introduction. *Education is an inalienable human right. A special place in education is occupied by children with special educational needs who have physical or psychophysical developmental disorders. Having equal rights to education, development, participation in society in real life, children with special needs are often deprived of the opportunity to exercise these rights.*

One of the main principles of international standards is the right of children with special needs to integrate into society the basis of which is to provide such children with access to quality education. The urgency of the problem is that teachers employees of the psychological service must create conditions and provide assistance in psychological and social adaptation, preparation for a full life in society of children with special educational needs. After all the education of children with special needs together with their healthy peers contributes to their social adaptation. Such learning is also useful for healthy children, because they learn to understand the problems of others. The relevance of the topic is that inclusive education is now an innovative process that allows for the education, upbringing and development of all children without exception, regardless of their individual characteristics, educational achievements, native language, culture, mental and physical possibility

Purpose. *In our article we will try to outline and show the main areas of work, psychological features of inclusive education and teacher training in the educational process for children with different nosologies in order to form the professional competence of future professionals.*

This purpose involves the creation in the educational process of organizational and pedagogical conditions focused on the peculiarities of psychophysical development of each child, their flexible consideration in educational and cognitive activities. At the same time the professional competence of teachers inclusive classes in relation to the educational needs of their pupils is of great importance.

Results. *We are convinced that the successful introduction of inclusive education in the education system of Ukraine will provide an opportunity to support children with special educational needs at the state level, namely to consolidate a new philosophy of public policy, improve the legal framework in accordance with international human rights treaties, actively implement models of inclusive education in all educational institutions. The main task is to identify individual positive features of each student, acquired over time.*

Keywords: *teaching process, students, lecturer, inclusive education, psychological features.*

Вступ. *На сучасному етапі значно зріс інтерес до інтеграції дітей з «особливими освітніми потребами» в загальноосвітню середу.*

Очевидно, що скоро відбудеться перехід від одиничних випадків вдалої інтеграції до широкого застосування такого підходу в навчанні й вихованні у всій системі освіти.

Такий підхід в сучасній освіті отримав назву інклюзивної освіти. Інклюзивна освіта – процес розвитку загальної освіти, який має на меті доступність освіти для всіх, що забезпечує доступ до освіти для дітей з особливими потребами. Інклюзивна освіта намагається розробити підхід до викладання й навчання, який буде більш гнучким для задоволення різних потреб в навчанні і вихованні дітей.

Проблемами організації навчання і виховання, психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронату дітей з особливими освітніми потребами розглядаються з позиції психологічних, педагогічних, організаційно-методичних вимог щодо організації роботи з такими дітьми. У своїх роботах вчені дійшли висновку, що робота з дітьми з особливими освітніми потребами має бути спрямована на організацію цілеспрямованої підтримки через надання психологічної, соціальної допомоги всіх учасників навчально-виховного процесу [3; 6].

Сама по собі навчальна діяльність – це шлях до сприйняття себе як суб'єкта соціально-професійної діяльності, усвідомлення власної значущості, своїх орієнтирів і масштабів майбутніх досягнень у суспільному житті та в житті держави.

Мета та завдання статті. Спільна співпраця створює особливе середовище і культуру, в якій абсолютно всі будуть рівноцінні. Професійні педагоги мають гнучко пристосовуватися до змін в запиті суспільства на якість освіти.

Така мета передбачає створення в освітньому процесі організаційно-педагогічних умов, зорієнтованих на особливості психофізичного розвитку кожної дитини, гнучке врахування їх в навчально-пізнавальній діяльності. При цьому велике значення має професійна компетентність педагогів інклюзивних класів щодо освітніх потреб своїх вихованців.

Аналізуючи ефективність організаційних і педагогічних технологій інклюзивної освіти, акцентується увага на його важливості і необхідності, підкреслюється конституційне право кожного громадянина на освіту, що відповідає його пізнавальним можливостям, стану здоров'я та інтелектуальними здібностями. Головне завдання – виявити індивідуальні позитивні особливості в кожного студента, зафіксувати його вміння, набуті за певний час, намітити можливу найближчу зону і перспективу вдосконалення набутих навичок і умінь і якомога більше розширити його функціональні можливості. Для людей з особливими освітніми потребами повинні враховуватися певні умови, без яких навчання буде досить складним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість освітніх установ, піклуючись про психологічний стан дітей створює свій освітній простір, всі зусилля спрямовують на формування суб'єкта діяльності,

здатного виявляти самостійність не тільки в навчальному процесі, а й займати активну життєву позицію.

Праці сучасних вітчизняних вчених, серед яких Б. Б. Айсмонтас, С. В. Альохіна, В. Д. Байрамов, А. Д. Барбітова, Е. В. Воєводіна, І. П. Волкова, Є. Ю. Заблоцькіс, З. В. Кантор, Е. В. Михальча та ін., свідчать про актуальність вивчення найрізноманітніших аспектів інклюзії: застосування електронного навчання, дистанційних освітніх технологій в інклюзивній професіоналізації інвалідів, створення спеціальних умов для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату в установах, соціальна адаптація студентів з обмеженими можливостями, моделювання соціокультурного середовища вищого навчального закладу для студентів з обмеженими можливостями та інвалідністю.

Вчені серед яких А. Кантор, О. С. Кузьміна, М. В. Сарапулова теж наголошують на необхідності особливої якісної підготовки педагогів інклюзивної освіти, при цьому змушують по-новому поглянути на особистісні особливості інклюзивної професіоналізації [4-7]. С. В. Альохіна, розглядаючи і досліджуючи різні грані організації інклюзивної освіти, будує наукові прогнози динаміки і перспектив його розвитку в суспільстві, звертає увагу на особливу роль вдосконалення методологічних інклюзивних процесів, звертає увагу на важливі питання підготовки педагогічних кадрів [8; 9].

Аналізуючи ефективність організаційних і педагогічних технологій інклюзивної освіти, автори роблять акцент на його важливості і необхідності, підкреслюють конституційне право кожного громадянина на освіту, що відповідає його пізнавальним можливостям, стану здоров'я і інтелектуальними здібностями. Цілком логічно, що ефективність інклюзивної освіти вони бачать в методичному і програмному удосконаленні, забезпеченні адаптивними методами такі технології, як проблемне навчання, концентроване навчання, модульне навчання, диференційоване навчання, розвивальне навчання, рефлексивне навчання, розвиток критичного мислення [3].

Інклюзивне навчання дає можливість дітям розвивати соціальні відносини через безпосередній досвід. В основі практики інклюзивного навчання лежить ідея прийняття індивідуальності кожного учня, а навчання має бути організоване таким чином, щоб задовольнити особливі потреби кожної дитини. Освітній процес при інклюзивному підході дозволить навчаються придбати необхідні компетенції, відповідно до освітніх стандартів. Для людей з особливими освітніми потребами повинні враховуватися певні умови, без яких навчання буде досить складним:

- забезпечення дотримання прав учнів на здійснення повноцінної освіти;

- доступне середовище (пандуси, ліфти, спеціально обладнані туалети, профілакторій, ЛФК, медичний кабінет, спеціально обладнаний спортивний зал та ін.);

- організаційно-методична підтримка навчального процесу (індивідуальні навчальні програми;
- інноваційні інформаційні технології в навчальному процесі; виховна робота, яка використовується в навчальному процесі; поточний і підсумковий контроль знань учнів);
- моніторинг інклюзивної освіти (відстеження індивідуальних освітніх досягнень).

Як показує досвід, інклюзивний підхід спрямований на більш повну взаємодію всіх учасників освітнього процесу (дітей, батьків, педагогів і персоналу). Але практикуючі педагоги не готові працювати з дітьми з «особливими освітніми потребами». Тут існують прогалини як в якості підготовки самих фахівців (це найчастіше пов'язано з незнанням специфічного розвитку дітей як на фізичному, так і на психічному рівні), так і неготовність самих установ приймати таких дітей. У закладах освіти працює «щадна модель» прийому, конкурсу і відбору «особливих» абітурієнтів, і коло одержуваних професій вже визначений, де не враховуються їх бажання і інтереси дітей. Специфіка одержуваних спеціальностей строго окреслена медичним діагнозом. Головне завдання полягає в тому, щоб зробити вищу школу більш «сенситивною» щодо дітей з обмеженими можливостями. Надати їм велику свободу вибору, засновану, перш за все на прагненні студентів отримати цікаву для себе професію.

Одне з головних напрямків діяльності на цьому шляху – усунення всіляких бар'єрів в освіті, ґрунтується на соціальному підході до таких студентів. Соціальний підхід пропагує рівноправність всіх студентів і надання всім рівних стартових можливостей при отриманні якісної освіти та забезпечення рівних прав і можливостей для всіх.

Психологічні особливості цього підходу такі: якщо студент не може виконувати функціональну дію через свій діагноз, проблема знову шукається не в тому, як організовано цю дію і як його краще організувати, а в самому студенті, який не може цю дію зробити. Студент фактично витрачається на адаптацію до теперішнього середовища, а не на рівні з іншими бере участь у житті ВНЗ. У той час як адаптаційні завдання можна вирішувати, не перебуваючи в тому ж середовищі і не замислюючись про перспективу.

Інтегративний підхід передбачає знання ланцюжкового середовища, крізь які необхідно «провести» студента. Для інтеграційного підходу характерно якісний супровід студента. Ті люди, які супроводжують учня в процесі інтеграції і відстежують його індивідуальний маршрут, знаходяться разом з ним в тому ж середовищі, спостерігаючи за його розвитком. Адаптаційні завдання включені як етапи в більш загальний освітньо-виховний процес. Перевагою інклюзивної освіти є створення сприятливих умов для їх якнайшвидшої соціалізації та індивідуалізації де ці процеси розуміються в ширшому сенсі. Соціалізація як прояв індивідуального і творчого потенціалу кожного студента. Основою такої індивідуалізації є можливість вести кожен конкретну дитину в напрямку освітнього стандарту

своїм шляхом, не знижуючи в цілому рівня освіти. Такий принцип змінює не зміст, а методи та шляхи навчання.

Різноманітність методів і шляхів навчання, націленість на підвищення освітнього рівня студента – ось те, до чого слід прагнути. Тільки це дозволить гнучко вибудовувати індивідуальний освітній маршрут кожного студента. Тому для освітнього закладу принципово необхідна взаємодія фахівців різних рівнів: вони повинні дуже точно взаємодіяти в роботі з кожним конкретним студентом. Найскладніша проблема в цьому – інтеграція професійного знання. Інтеграція – це продуктивна спільна і творча суб'єктна діяльність всіх учасників освітнього процесу. Дітям з особливостями розвитку сьогодні зовсім не обов'язково навчатися в спеціальних установах, навпаки, отримати якісну освіту і краще адаптуватися до життя вони зможуть у звичайних умовах школи або ВНЗ. Адміністрація та педагоги приймають абітурієнтів з особливими освітніми потребами незалежно від їх соціального стану, фізичного, емоційного та інтелектуального розвитку і створюють їм умови на основі психолого-педагогічних прийомів, орієнтованих на потреби цих дітей. Для здійснення цього необхідно в першу чергу підготувати фахівців, які на різних освітніх рівнях допоможуть дітям отримати ці знання. З огляду на значну варіативність індивідуального розвитку дітей, освітньою установою передбачається кілька моделей спільного навчання – від постійного до епізодичного, зі збереженням у всіх випадках необхідної спеціалізованої психолого-педагогічної допомоги.

Проблема психологічної безпеки як ніколи актуальна в інклюзії.

О. Н. Богомягкова порушує найважливішу проблему, досліджуючи можливість активізації ресурсів людської психіки у важких і екстремальних умовах, вважаючи, що захищеність інтересів і цінностей, задоволеність сьогоденням і впевненість у майбутньому, в цілому збереження психологічної цілісності індивіда свідчать про реалізацію їм потреби в безпеці [2].

Для цього необхідно створити модель психолого-педагогічного супроводу та індивідуальні освітні маршрути для таких дітей, де буде надана необхідна допомога фахівцями установ.

Специфіка дітей з «особливими освітніми потребами» така, що вони змушені брати відпустку за станом здоров'я і їм на цей час може бути надана, так звана «дистанційна допомога» або здійснено дистанційне навчання, під ним розуміється комплекс освітніх послуг, що надаються студентам за допомогою спеціалізованого інформаційно-освітнього середовища, що базується на засобах обміну навчальною інформацією на відстані. Для реалізації дистанційного навчання необхідно мультимедійне обладнання (комп'ютер, принтер, сканер, вебкамера і т.д.), за допомогою якого буде підтримуватися зв'язок студента з центром дистанційного навчання. В ході навчального процесу проходить як спілкування викладача з студентом в режимі онлайн, так і виконання студентом завдань, надісланих йому електронною поштою, з подальшим відправленням результатів в

центр дистанційного навчання. Тобто стратегія вузівської підготовки полягає в тому, що основне навантаження буде надане педагогами в організації самостійної роботи для студентів, де особлива увага приділяється змістовній оцінці про результати спільної діяльності студента і викладача.

Головне завдання – виявити індивідуальні позитивні особливості в кожного студента, зафіксувати його вміння, набуті за певний час, намітити можливу найближчу зону і перспективу вдосконалення набутих навичок і умінь і якомога більше розширити його функціональні можливості.

Багато педагогів зустрічаються з труднощами під час роботи з такими студентами, у такому випадку потрібно звернутись до психологічної служби навчального закладу, які забезпечують кваліфіковану допомогу та забезпечують більш продуктивний навчальний процес:

- проводять консультації та семінари «на робочому місці» для педагогів;
- відкривають індивідуальні маршрути студентів;
- проводять корекційно-розвиваючі роботи;
- забезпечують профілактичну та медичну допомогу з охорони та покращенню фізичного та нервово-психічного здоров'я студентів.

Висновки і пропозиції. Отже, організація інклюзивного навчання вимагає послідовної і постійної роботи з усіма його учасниками: педагогами, батьками, дітьми з особливими освітніми потребами.

Психологічну готовність до взаємодії учасників формують шляхом проведення тренінгових занять, лекторіїв, семінарів, консиліумів, виступів, спрямованих на подолання упередженого ставлення до дитини з порушеннями психофізичного розвитку, руйнування міфів і стереотипів.

Інклюзивне навчання дає можливість дітям розвивати соціальні відносини через безпосередній досвід. В основі практики інклюзивного навчання лежить ідея прийняття індивідуальності кожної дитини, а навчання має бути організоване таким чином, щоб задовольнити особливі потреби кожного. Освітній процес при інклюзивному підході дозволить навчаючись придбати необхідні компетенції, відповідно до освітніх стандартів. Для людей з особливими освітніми потребами повинні враховуватися певні умови.

Вважаємо, що на даний час дітям з особливостями розвитку зовсім не обов'язково навчатися в спеціальних установах, адаптуватися до життя вони зможуть у звичайних навчальних закладах та отримати більш якісну освіту.

Список літератури:

1. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии в 2 т. [Текст]: Т. 1. Москва, 1989. 411 с.
2. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей [Текст]: знання. Київ, 1963. 80 с.
3. Вознесенська О. Використання арт-технологій в сімейній психотерапії. Простір арт-терапії: зб. наук. ст. ЦППО АПН України,

ГО «Арт-терапевтична асоціація»; ред. Семиченко В. А., Чуприков А. П. та ін. Київ: Міленіум, 2007. Вип. 1. 10 -19 с.

4. Малхазов О.Р. Психологія та психофізіологія управління руховою діяльністю: монографія. Київ: Євролінія, 2002. 320с.

5. Психологічний супровід інклюзивної освіти: метод. рек. автор. кол. за заг. ред. А. Г. Обухівська. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.

6. Свириденко М.М. Організація психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання (з досвіду роботи). Суми, 2017. 62 с.

7. Шандрук С. Формування індивідуально-творчого стилю життя у майбутніх практичних психологів. Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. Вип. 185. Чернівці: Рута, 2003. 177-183 с.

References:

1. Rubinshtejn, S. L. (1989). *Osnovy obshhej psihologii v 2 t.* [Tekst]: T. 1. Moskva. 411 s. [in Russian].

2. Kostiuk, H. S. (1963). *Zdibnosti ta yikh rozvytok u ditei* [Tekst]: znannia. Kyiv. 80 s. [in Ukrainian].

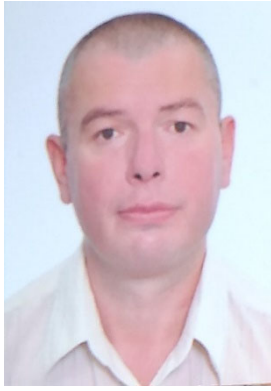
3. Voznesenska, O. (2007). *Vykorystannia art-tekhnolohii v simeinii psykhoterapii*. Prostir art-terapii: zb. nauk. st. TsIPPO APN Ukrainy, HO «Art-terapevtychna asotsiatsiia»; red. Semychenko V. A., Chuprykov A. P. ta in. Kyiv: Milenium. Vyp. 1. 10 -19 s. [in Ukrainian].

4. Malkhazov, O. R. (2002). *Psykholohiia ta psykhofiziolohiia upravlinnia rukhovoju diialnistiu: monohrafiia*. Kyiv: Yevroliniia. 320 s. [in Ukrainian].

5. *Psykholohichniy suprovod inkliuzyvnoi osvity: metod. rek. avtor. kol. za zah. red. A. H. Obukhivska*. Kyiv: UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty, 2017. 92 s. [in Ukrainian].

6. Svyrydenko, M. M. (2017). *Orhanizatsiia psykholohichnoho suprovodu ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho navchannia (z dosvidu roboty)*. Sumy. 62 s. [in Ukrainian].

7. Shandruk, S. (2003). Formuvannia indyvidualno-tvorchoho styliu zhyttia u maibutnikh praktychnykh psykholohiv. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Pedahohika ta psykholohiia*. Vyp. 185. Chernivtsi: Ruta. 177-183 s. [in Ukrainian].

Віктор Анатолійович ШИНКАРЮК

кандидат психологічних наук,
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: psihevik@ukr.net

Ольга Іванівна ШМОРГАЛ

викладач кафедри суспільно-гуманітарної та інклюзивної
освіти імені Т.Г. Сосновської,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: olga.shmorgal@gmail.com

УДК: 159.922: 943.946

**ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗІВ ПСИХІКИ ПІД
ЧАС ФОРМУВАННЯ МОТОРНОЇ НАВИЧКИ
СИЛОВОГО СПРЯМУВАННЯ**

Шинкарюк В. А., Шморгал О. І. Дослідження функціонування образів психіки під час формування моторної навички силового спрямування. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 379-387. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. У статті розкриті механізми роботи образів психіки учнів старших класів під час засвоєння та удосконалення моторної навички силового спрямування у процесі занять із обтяженнями. Проаналізовано теорію набування моторним навикам згідно класичного біхевіоризму за прикладом Е. Торндайка та структурно функціонального підходу (В.В. Клименко, П.К. Анохін, В. Давидов, та ін.). Свідомо спрямована діяльність особистості направлена на опанування моторно-силового навичку розглядається у взаємодії із процесами мислення (аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення), опрацювання чуттєвої інформації про рух як моторну дію, що вивчається.

Мета. У статті передбачено здійснити емпіричне дослідження взаємозв'язків між особливостями роботи образів психіки та процесом опанування моторним навиком силової спрямованості.

Результати. Експериментально досліджено що для технічно правильної реалізації складної моторної дії із обтяженням необхідним є співвіднесення реальних рухів з образом-метою і усунення розбіжності у їх виконанні. Важливим чинником у процесі засвоєння складного моторного руху є узагальнення відчуттів та сприймань всіх функціональних органів задіяних у отриманні інформації про рух. Інформація у вигляді аферентних сигналів декодується, що дозволяє створити розуміння реалізації моторної дії, тобто її концептуальну модель. У концепції побудови руху розкривається узгодженість психічного та моторного компонентів, що проявляється у синтезі наявної інформації про цей моторний акт і створенні образу-мети. Виправлення неузгодженостей між образом-метою руху та самим руховим актом відбувається за допомогою оперативного образу. Перцептивні образи відображають кінематичні і динамічні прояви рухів. Із збільшенням часу виконання вправи сприймання моторного навичку набуває структурованості, цілісності, уявлення стає узагальненим, мовномислительні процеси здатні до передбачення й можливості планування. Із автоматизацією моторного навичку силового спрямування старшокласники відзначають зацікавленість до виконання вправи, що пов'язано із можливостями здійснювати самоконтроль за рухами. Образ-мета, перцептивний образ, концептуальна модель, оперативний образ забезпечують формування моторного навичку силової спрямованості.

Ключові слова: перцептивні образи, концептуальна модель руху, кінестетичне сприймання, моторні дії силового спрямування, самоконтроль за рухами, учні старших класів, формування моторного навичку.

Viktor SHYNKARIUK

PhD in Psychological Sciences, Lecturer,
Department of Social Work and Psychology,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: psihevik@ukr.net

Olha SHMORHAL

Lecturer, Department of Social-Humanitarian and Inclusive Education
named after T.H. Sosnovska,
Podilsky Special Education and Rehabilitation Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: olga.shmorgal@gmail.com

RESEARCH OF THE FUNCTIONING OF PSYCHOLOGICAL IMAGES DURING THE FORMATION OF MOTOR SKILL OF POWER DIRECTION

Abstract

Introduction. *The article discloses the mechanisms of working images of the psyche of high school students during assimilation and improvement of the power-oriented motor skill in the process of classes with burdens.*

The theory of motor skills learning is analyzed according to classical behaviorism following the example of E. Thorndike and the structurally functional approach (V.V. Klymenko, P.K. Anokhin, V. Davydov, and others).

Consciously directed activity of personality is aimed of mastering the motor power skill is considered in interaction with the processes of thinking (analysis, synthesis, comparison and generalization), processing of sensual information about movement as studied motor action.

Purpose. *The article envisages an empirical study of the relationship between the peculiarities of the work of mental images and the process of mastering the motor skill of power orientation.*

Results. *It has been experimentally investigated that for the technically correct implementation of complicated motor activity with burdens, it is necessary to correlate real movements with image goal and eliminate the difference in their performance.*

An important factor in the process of assimilating a complicated motor movement is the generalization of the feelings and perceptions of all functional bodies involved in obtaining information about the movement. Information in the form of afferent signals is decoded, which allows creating an understanding of the implementation of motor action, that is, its conceptual model.

The concept of building movement reveals the consistency of mental and motor components, manifests itself in the synthesis of available information about this motor act and the creation of an image-goal. The correction of the inconsistency between the image-goal of the movement and the directly motor act is carried out using the operational image.

Perceptual images reflect the kinematic and dynamic manifestations of movements. As the exercise time increases, the perception of the motor skill acquires structurality, integrity, representation becomes generalized, speech-thought processes are capable of predicting and planning possibilities.

With the automation of the power-oriented motor skill, high school students note their interest in doing the exercise, which is associated with the ability to do self-control over movements. The image-goal, the perceptual image, the conceptual model, the operational image provides the formation of a power-oriented motor skill.

Keywords: *perceptual images, conceptual model of movement, kinesthetic perception, power-oriented motor skill actions, self-control over movements, high school students, formation of motor skill.*

Вступ. Суспільне життя, набуття кваліфікації, успішність у самореалізації молодого покоління багато в чому визначається психомоторною спроможністю особистості. Сьогодні актуальним завданням підготовки молоді до професійної діяльності є виховання особистостей, які будуть здатними до високого рівня працездатності та володітимуть умінням протистояти стресовим ситуаціям. Це вимагає досконалої психологічної та фізичної функціональності у поєднанні з іншими видами діяльності. Досить часто, готовність до психофізичної самореалізації пов'язана із набуттям та удосконаленням моторного навичку, який супроводжується силовим зусиллям, тобто залежить від формування моторно-силової навички. У процесі занять фізичною культурою відбувається формування моторних навичок, а виконання вправ із обтяженнями, при цьому, прискорюють ріст сили, як фізичного показника, а також, сприяють розвитку особистісних рис учнів старших класів.

У наукових дослідженнях А. Валлона, М. Бернштейна, В. Давидова, О. Запорожця, К. Платонова, О. Лурія, І. Сеченова, О. Ухтомського, та ін. доведено, що будь яка моторна дія, акт чи рух є наслідком образного сприймання та відтворення психічної діяльності. Автори зазначають, що робота м'язів виступає способом розумових операцій. Основні положення взаємообумовленості психічних і моторних актів визначено у працях Г. Костюка, С. Максименка, М. Ланге, Л. Виготського, С. Рубінштейна, С. Смірнова та ін. Психофізіологічні передумови формування моторного навичку розкрито в працях В. Клименка, В. Зінченка, Є. Ільїна, В. Озерова, О. Малхазова, Є. Суркова, Н. Гордєєвої, та ін. Особливості побудови образів психіки як відображення моторного руху у процесі здійснення фізичного руху вивчались у психології спорту та фізичного виховання [5; 7].

Слід відзначити, що дослідження з вивчення психологічних особливостей функціонування образів психіки, як відображення моторно-силового руху, що в свою чергу ускладнює орієнтувальні спроможності суб'єкта діяльності у виконанні учнів старших класів не проводилось.

Мета та завдання статті – здійснити емпіричне дослідження взаємозв'язків між особливостями роботи образів психіки та процесом опанування моторним навичком силової спрямованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свідоме те цілеспрямоване спостереження людиною за виконанням засвоєної дії (кінопоказ, демонстрація), а також усвідомлений аналіз отриманої інформації про процес виконання моторного акту (пояснення, уповільнена демонстрація, схематичне зображення) – створює уявлення суб'єкта про рух. Усвідомлення самого руху здійснюється лише в процесі його виконання. Таке розуміння природи моторної та психічної єдності підтверджують їх синергетичну взаємообумовленість.

Щоб засвоїти образ руху та удосконалити його виконання необхідним компонентом є осмислення сутності самої дії, умовне розчленування руху на прості рухові акти, встановлення зв'язків між його елементами, врахування біомеханічних особливостей та умов виконання моторного акту. Не менш важливим є аналіз сукупності перцептивної інформації отриманої

при реалізації моторного акту. Таким чином, моторний навик силової спрямованості розглядається як свідомо активна сукупність мислинневих процесів, а саме: наочно-дійового, наочно-образного та абстрактно-логічного мислення. Попри те, коли рух доведено до автоматизму, свідомість звільняється від необхідності контролю за кожним елементом моторної дії.

Представники класичного біхевіоризму пояснюють процес засвоєння цілеспрямованої моторної дії з огляду «спроб і помилок». Вважають, що у процесі навчання залишаються тільки ті рухи, які принесли бажаний позитивний ефект, і навіть якщо вони стали вдалим випадково. При цьому рухи які не мали позитивного підкріплення, а були хибними – стираються. Такі погляди відкидають роль свідомості у процесі формування рухового навичку. Це призводить до уподібнення процесу формування цілеспрямованих рухів у тварин та людей і викликало супротив у сучасних науковців [9, с. 39].

У сучасній теорії навчання навичок пропонують виділяти наступні методи: словесний опис, показ, виконання. Результати практики показують, що найбільш ефективним способом запам'ятовування руху є безпосереднє виконання дії. Менш ефективним визначають словесний опис виконання руху.

Також відомо, що точність при відтворенні статичного положення тіла є вищою, коли учень виконує рух, ніж тоді, коли спостерігає за його виконанням. Та рухова пам'ять не залежить лише від точності та швидкості руху. В. В. Чебишева дослідила, що словесне пояснення вимагає більшого часу ніж показ, попри те, сформована рухова навичка у цьому випадку буде відрізнятися якістю [11, с. 46].

Ефективність засвоєння моторного навичку не залежить від кількості його виконання в одному занятті. Багаторазове повторення моторної дії впродовж заняття призводить до втоми, втрати інтересу через монотонність, зниження уваги та до зниження ефективності засвоєння моторного навичку.

Повторення руху є важливим для моторного засвоєння з тієї причини, що свідомо відчутти моторну дію можна лише тоді, коли виконуєш її. Кожне повторення призводить до збільшення виразності кінестетичних та зниження порогів пропріорецептивних відчуттів. Після першого виконання дії розуміння такого образу є неможливим. Повторення дії залишає у пам'яті суб'єкта ефективні спроби, а ті, що виявилися менш точними, стираються. Точні апаратурні методики реєстрації рухів вказують на постійну зміну дії при її повторенні.

Аналіз діагностичного змісту моторних дій є важливим завданням ще й тому, що практичні психологи часто застосовують психомоторні дії, не враховуючи того, які конкретні мозкові структури керують ними.

За В. В. Клименком, самооцінка учнем характеристик часу, простору, зусилля своїх дій дозволяє сформувати метризацію рухових відчуттів. Автор стверджує, що в метризації рухів (формуванні сенсорних метричних еталонів) міститься значний резерв удосконалення техніки спортивних дій.

Живий рух є єдиним засобом трансформації простору, часу і зусиль у відчуття та образи [7, с. 34].

У формувальному експерименті взяли участь 34 юнаки, які на протязі шістнадцяти занять виконували складну силову дію на уроках фізичного виховання.

Спостереження доводять, що за цей час зросла ефективність техніки фізичної вправи і відбулась оптимізація роботи образів психіки старшокласників. Ефективність виконання запропонованої вправи можна пояснити тим, що на початковому етапі засвоєння моторної дії рухи частіше порівнюються із образом-метою і на основі цього співставлення коригуються [6; 8]. Попри те, що в наш час особливості формування ідеального уявлення кінцевого результату діяльності, образу – мети поки що досліджені недостатньо, саме образ-мета виступає передумовою, яка визначає початок і контролює увесь етап виконання моторного руху силової спрямованості. Так, досліджуваний Г-к А. зауважує: «Я дуже чітко уявляю собі як технічно вірно виконати дію. Проте коли я починаю її виконувати, практично далеко не завжди мені вдається не допустити помилок». Помилки у техніці виконання дії з'являються тому, що рухова система людини має складну будову (понад 200 кісток, 600 м'язів, 100 елементів амплітуди можливого руху в суглобах), а також тому, що керування моторно-силовою дією здійснюється у складному силовому полі рухів (гравітаційні, інерційні, реактивні сили). Ці чинники зумовлюють неоднозначність у співвідношенні м'язових напружень та результатів рухів юнаків. Виникають відмінності між образом-метою руху і їх реальними характеристиками. Отже, для технічно правильного виконання вправи на розвиток сили необхідно співвіднести реальні рухи та образом-мету і усунути розбіжності. Наприклад, С-к В. зазначає: «Я прагну виправляти помилки техніки вправи під час її виконання, якщо це можливо».

Можна констатувати, що під час виконання моторно-силових дій важливу функцію виконують перцептивні образи, які відображають кінематичні та динамічні характеристики рухів. Обов'язковою умовою є наявність аферентного синтезу всіх відчуттів і сприймань, що надходять від «єдиної системи аналізаторів». Цей же досліджуваний підкреслює: «Я контролюю техніку виконання вправи за допомогою зору та роботи м'язів». Отже, старшокласники на практиці дотримуються теоретичного положення, яке сформулював П.К. Анохін і суть якого полягає в неможливості формування рефлекторної дії в ефекторних апаратах доти, поки не завершиться синтез всіх аферентних впливів, що діють на організм в певний момент [1]. Зрозуміло, що досліджувані нами юнаки не застосовують для опису зазначеної закономірності педагогічного процесу формування навичок спеціальних психофізіологічних термінів, а ґрунтуються у своїх поясненнях на потребах практики.

Отже, сприйняті аферентні сигнали декодуються і на їх основі будується певна концептуальна модель – розумова картина процесу, яким керують, і умови, в яких він реалізується [2; 4]. Концептуальна модель також включає інформацію, яка зберігається в пам'яті, тобто вона є

своєрідним динамічним синтезом всієї наявної інформації. Розбіжність між концептуальною моделлю і образом-метою долається в оперативному образі, який, формуючись у процесі виконання моторної дії силового спрямування, сам активно змінює рухи. Наприклад, досліджуваний Т-р І. зазначає: «Виконуючи силову вправу, я намагаюсь порівняти техніку «ідеальну» і «реальну» та наблизити другу до першої». Констатуючи покращення виконання моторної дії силового спрямування у досліджуваних, зазначимо також, що його зумовлюють всі рівні відображення. На рівні відчуттів і сприймань образ сприймання після формувального мезоциклу характеризується більшою структурністю та симультанною цілісністю. Наприклад, Я-о С відзначає: «Після проведених тренувань я краще і швидше можу побачити, які помилки у техніці виконання дії в мене є та як я виконав дію загалом». Покращується відображення рухів і на рівні уявлень, яке характеризується узагальненістю. Я-о С. продовжує: «Я також тепер можу (після 16 занять) технічно виконувати вправи із обтяженнями різної конструкції». Наведені приклади свідчать про покращення відображення і на рівні мовномислительних процесів, які забезпечують ймовірне передбачення та планування виконання моторно-силової дії та навчально-тренувальної діяльності.

Емпірично зафіксоване нами підвищення зацікавленості та інтересу старшокласників до виконання силової вправи щільно пов'язане із спроможністю свідомо контролювати рухи. Після формувального експерименту досліджувані навчилися теоретично формулювати мету і смисл моторного завдання, виділяти провідні елементи рухів для самоконтролю. Наприклад, Ф-о П. каже: «Після проведених тренувань я тепер обов'язково у кожному підході ставлю перед собою певне завдання, як саме виконувати вправу».

У педагогічній психології та психофізіології відомо, що покращенню самоконтролю за рухами сприяє застосування технічних засобів навчання та моделювання [3]. Проте і активізація зорових та кінестетичних сприймань шляхом спрямування уваги учнів на активне спостереження і подальше критичне обговорення особливостей виконання вправи також покращує їх спроможність до самоконтролю за рухами. Наприклад, О-о П. підкреслює: «Тренування навчили мене звертати увагу як на свою техніку силової вправи, так і на техніку інших спортсменів та порівнювати їх».

Проведені нами спостереження дозволяють стверджувати, що кращий рівень самоконтролю за виконанням вправи силової спрямованості мають ті старшокласники, у яких вироблені міцні асоціації між кінестетичними образами рухів і їх мовленнєвими назвами. Це збігається з рекомендаціями формування психомоторного образу рухів і самоконтролю за ними, розробленими В.П. Озеровим [10, с. 49–50]. Він також звертає увагу на відтворення моторної дії в спрощених умовах, ідеомоторне тренування, відтворення моторної дії в ускладнених та екстремальних умовах, що буде покращувати психомоторні здібності суб'єкта.

Подальшого удосконалення набувають такі особливості образу моторно-силової дії, як диференційованість, цілісність, узагальненість,

абстрагованість та усвідомленість. Наприклад, А-в Ю. після формувального експерименту зазначає: «Я навчився відчувати свої рухи, розуміти їх у деталях і цілісно. Можу охарактеризувати свою техніку виконання вправи». Це дозволяє передбачати «відхилення» рухів від бажаних і вносити в них випереджальні корекції. Пояснити емпірично отримані нами результати можуть, насамперед ті концепції та поняття, які характеризують ті чи ті сторони процесу цілепокладання: «випереджальне відображення», «акцептор результатів дії», «екстраполяція», «модель потрібного майбутнього», «випереджальне передналаштування», «установка» та інші [11].

Можна констатувати, що суб'єкт психомоторної активності, який спрямований на збереження кращих варіантів розв'язання моторних завдань удосконалює моторно-силові навички в умовах природної варіативності рухів «успішні рухи, орієнтири, які себе виправдали, способи регуляції та способи об'єднання рухів в цілісну дію відбираються та закріплюються» [11, с. 21].

Доречно ще раз підкреслити, що така спрямованість суб'єкта розгортається на основі неможливості абсолютно точно повторити дію за її аферентацією та еферентними командами, кінематичними і динамічними характеристиками. Водночас відбір кращих варіантів розв'язання психомоторного завдання потрібний для їх майбутнього застосування у процесі життєдіяльності людини, а це вже детермінація зазначеної спрямованості майбутнім.

Висновки і пропозиції. Значення повторення дії у педагогічному процесі навчання моторного навичку можна пояснити тим, що «відчути» і удосконалити рухи можна, тільки виконуючи їх. Ефективні рухи, чуттєві синтези і центральні компоненти запам'ятовуються і застосовуються в наступних спробах. Все це реалізується на основі закономірності виконання моторних дій, яку довів М.О. Бернштейн, що вправа повторення без повторення. Водночас оптимальна кількість повторень також психологічно обґрунтована як і умови виконання вправ.

Засвоєння моторно-силової навички забезпечується роботою образа-мети, перцептивних образів, концептуальної моделі, оперативним образом. Збільшення зацікавленості юнаків до самого виконання моторної дії силового спрямування взаємопов'язане з можливостями здійснювати самоконтроль за рухами.

Список літератури:

1. Анохин П. К. Узловые вопросы теории функциональной системы. Москва: Наука, 1980. 196 с.
2. Гордеева Н. Д. Экспериментальная психология исполнительного действия. Москва: Тривола, 1995. 174 с.
3. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. Москва: Педагогика, 1986. 240 с.

4. Завалова Н. Д. Образ в системе психической регуляции деятельности. Москва: Наука, 1986. 174 с.
5. Ильин Е. П. Психомоторная организация человека: учебник для вузов. СПб: Питер, 2003. 384 с.
6. Ильин Е. П. Психология спорта. СПб.: Питер, 2009. 352 с.
7. Клименко В. В. Механізми психомоторики людини. Київ. 1997. 192 с.
8. Клименко В. В. Психологія спорту: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2007. 432 с.
9. Малхазов О. Р. Психологія та психофізіологія управління руховою діяльністю: монографія. Київ: Євролінія, 2002. 320 с.
10. Озеров В. П. Психомоторные способности человека. Дубна: Феникс +, 2002. 320 с.
11. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: монографія. Київ: ІПППО АПН України, Деміур, 1998. 160 с.

References:

1. Anohin, P. K. (1980). *Uzlovye voprosy teorii funkcional'noj sistemy*. Moskva: Nauka. 196 s. [in Russian].
2. Gordeeva, N. D. (1995). *Jeksperimental'naja psihologija ispolnitel'nogo dejstvija*. Moskva: Trivola. 174 s. [in Russian].
3. Davydov, V. V. (1986). *Problemy razvivajushhego obuchenija: opyt teoreticheskogo i jeksperimental'nogo psihologicheskogo issledovanija*. Moskva: Pedagogika. 240 s. [in Russian].
4. Zavalova, N. D. (1986). *Obraz v sisteme psihicheskoy reguljacji dejatel'nosti*. Moskva: Nauka. 174 s. [in Russian].
5. Il'in, E. P. (2003). *Psihomotornaja organizacija cheloveka: uchebnik dlja vuzov*. SPb: Piter. 384 s. [in Russian].
6. Il'in, E. P. (2009). *Psihologija sporta*. SPb.: Piter. 352 s. [in Russian].
7. Klymenko, V. V. 1997. *Mekhanizmy psykhomotoryky liudyny*. Kyiv. 192 s. [in Ukrainian].
8. Klymenko, V. V. (2007). *Psykhologhiia sportu: navch. posib. dlja stud. vyshch. navch. zakl.* Kyiv: MAUP. 432 s. [in Ukrainian].
9. Malkhazov, O. R. (2002). *Psykhologhiia ta psykhofiziologhiia upravlinnia rukhovoju diialnistiu: monohrafiia*. Kyiv: Yevroliniia. 320 s. [in Ukrainian].
10. Ozerov, V. P. (2002). *Psihomotornye sposobnosti cheloveka*. Dubna: Feniks +. 320 s. [in Russian].
11. Rybalka, V. V. (1998). *Osobystisnyi pidkhid u profilnomu navchanni starshoklasnykiv: monohrafiia*. Kyiv: IPPPO APN Ukrainy, Demiur. 160 s. [in Ukrainian].

Олена Леонідівна ЯКИМОВИЧ
кандидат філологічних наук, доцент
завідувач кафедри української філології,
Придністровський державний університет
ім. Т.Г.Шевченка,
Тирасполь, Молдова
E-mail: elena.yakimovichns@yandex.ru

Марина Борисівна ВОЛОЩУК
викладач кафедри соціальної роботи та психології,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: marinabormv@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3600-6792

УДК 378.147.015.3-056.2/.3

ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У МОВНІЙ ПІДГОТОВЦІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІНКЛЮЗИВНОГО СПРЯМУВАННЯ

Якимович О.Л., Волощук М.Б. Подолання психологічних бар'єрів у мовній підготовці в закладах вищої освіти інклюзивного спрямування. *Вектор Поділля* : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж; редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 388-399. – ISSN 2617-1112

Анотація

Вступ. В розвитку та глобалізації сучасного світу у молоді виникає дедалі більше психологічних бар'єрів в опануванні нового матеріалу, самоідентифікації у професії та у житті. У пошуках власного місця у світі та в здобутті професії у молодій людині з інвалідністю виникає безліч стереотипів та бар'єрів стосовно власного інтелектуального потенціалу та мотивації до навчання, ці здобувачі освіти переходять до групи ризику та переживають кризові стани, які перешкоджають повноцінному розвитку особистості.

Мета та завдання статті – виявити особливості виникнення психологічних бар'єрів під час вивчення іноземної мови та дослідити й запропонувати основні підходи до подолання даних бар'єрів у закладах інклюзивного напрямку.

Результати. В опануванні іноземної мови здобувачами освіти

спостерігається ряд бар'єрів, які спричиняють проблеми у сприйнятті іноземної лексики та оволодінні практичних навичок спілкування іноземною мовою.

В психолого-педагогічній літературі, присвяченій дослідженню психологічних бар'єрів, виділяється пріоритетне питання формування комунікативної компетенції на основі сформованої лінгвістичної компетенції.

На нашу думку, ключовим у профілактиці та подоланні психологічних бар'єрів слід виділити ефективну організацію навчання, переміщення акценту з засвоєння теоретичних знань до практичної навчальної діяльності, виділенні практичної цінності іноземної мови в професійному спілкуванні, професійному становленні і зростанні майбутніх фахівців в галузі економіки, соціальної роботи, фінансів, обліку і оподаткування, психології тощо.

У статті, відстоюється думка про те, що кожен здобувач освіти, не зважаючи на складність у зв'язку із порушенням здоров'я, має право не лише конституційне, а й моральне і духовне, та рівні можливості для опанування іноземної мови. У цьому контексті важливий вибір інструментарію для роботи викладача із здобувачем освіти з особливими освітніми потребами.

Слід відзначити ключову роль педагога у контексті подолання здобувачами освіти психологічних бар'єрів під час вивчення іноземної мови, адже викладач має завдання не лише надавати нові знання студентам, а й застосовувати педагогічні заходи превентивного характеру, що передбачатимуть профілактику можливості виникнення психологічних бар'єрів, вибудовуючи відповідну комунікативну інтеракцію та комунікативну стратегію.

***Ключові слова:** бар'єри, інклюзивне середовище, іноземна мова, комунікативні бар'єри, особи з особливими потребами, психологічні бар'єри, студенти з інвалідністю, учасники освітнього процесу.*

Olena YAKYMOVYCH

PhD in Philology, Associate Professor
Head of the Department of Ukrainian Philology,
T.H. Shevchenko Prydnistrovian state university,
Tiraspol, Moldova
E-mail: elena.yakimovichns@yandex.ru

Maryna VOLOSHCHUK

Lecturer of the Department of social work and psychology
Podilsky Special Educational and Rehabilitation
Socio-Economic College,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
E-mail: marinabormv@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3600-6792

OVERCOMING THE PSYCHOLOGICAL BARRIERS IN LANGUAGE TRAINING IN INCLUSIVE INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract

Introduction. *In the context of development and globalization of the modern world, young people are experiencing more psychological barriers in developing new skills in material, self-identification in the profession and in life. In the search of a place in the world and in gaining the profession, young people with disabilities have many stereotypes and barriers about their own intellectual potential and motivation to learning, these students are at risk group and experiencing crisis, which hinder a full development of personality.*

Purpose *is to identify the features of the emergence of psychological barriers in learning of foreign language and to explore and to suggest basic approaches for the overcoming these barriers in the inclusive institutions.*

Results. *There are a number of barriers in the acquisition of a foreign language by students, which cause problems in the perception of foreign language vocabulary and the mastery of practical communication skills in the foreign language.*

In the psychological and pedagogical literature, devoted to the study of psychological barriers, the priority issue of the communicative competence formation on the basis of the formed linguistic competence is highlighted.

In our opinion, the key in the prevention and overcoming of psychological barriers should underline the effective organization of the education, shifting the emphasis from the acquisition of theoretical knowledge to practical learning, highlighting the practical value of a foreign language in the profession communication, profession development and growth of the future professionals in economics, social work, finance, accounting and taxation, psychology, etc.

The idea that every student, despite of the difficulties, associated with health problems, has not only the constitutional right, but also moral and spiritual, and equal opportunities to learn a foreign language is argued in the article. In this context, it is important to choose the tools for the teacher to work with students with special educational needs.

It should be noted the key role of the teacher in the context of overcoming psychological barriers in the learning of a foreign language, because the teacher has the task not only to provide new knowledge to students, but also to apply pedagogical measures of preventive nature, which will prevent psychological barriers, building an appropriate communicative interaction and communication strategy.

Keywords: *barriers, inclusive environment, foreign language, communicative barriers, people with special needs, psychological barriers, students with disabilities, participants of the educational process.*

Вступ. В сучасних умовах соціально-економічного розвитку та стрімкого розвитку інноваційних методів, підходів у контексті осучаснення системи закладів вищої освіти, тенденцій та напрямів у розвитку сучасної

комунікації у сфері бізнесу, економічних та міжнародних зв'язків, партнерства зростає необхідність ефективної мовної підготовки майбутніх фахівців, її важливість та вимоги до знання й вільної комунікації майбутніх фахівців економічного профілю та соціономічних професій. Мовна підготовка на сьогодні є невід'ємною складовою фахової підготовки та формування привабливості майбутнього фахівця на ринку праці.

В умовах глобалізації, створення та удосконалення єдиного світового простору, та з метою освітньо-професійного середовища для ефективної комунікації у сфері освіти, науки, економіки, інформаційно-комунікаційних сферах діяльності зростає необхідність високого рівня мовної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти. Однією із основних умов такої підготовки є вивчення та оволодіння іноземною мовою. Усвідомлення того, що сучасні соціально-економічні взаємовідносини та освітньо-наукові й професійні партнерства неможливі без іншомовної комунікації підвищує важливість та актуальність оволодіння навиками спонтанної комунікації засобами іноземної мови.

В умовах вивчення психологічних особливостей сприйняття іноземної мови, одними з важливих питань у сучасному дискурсі розвитку освіти та науки є розвиток комунікативних навиків, виникнення та подолання перешкод і бар'єрів.

Під час вивчення та оволодіння комунікативними навиками спілкування та обговорення професійних тем, висловлення власних думок, побудови монологічного та діалогічного мовлення у студентів виникає тривожність, невпевненість та страх, студенти стають вразливими до подолання бар'єрів й не мають можливості успішно та ефективно вивчати іноземну мову. Тому серед важливих компетенцій в опануванні іноземною мовою є саме комунікативний аспект та комунікативні навика спонтанного спілкування засобами іноземної мови.

Вивченню психологічних бар'єрів, реакції особистості на зміни, які спричиняють виникнення психологічних бар'єрів присвячують чимало дослідників. Зокрема, теоретико-методологічні складові виникнення та походження психологічних бар'єрів у контексті психоаналітичної теорії присвячено дослідження З. Фрейда та послідовників З. Фрейда – К. Юнга, О. Феніхеля, К. Хорні. Особливості вивчення психологічних бар'єрів розглядається у контексті гуманістичної концепції особистості – А. Маслоу, К. Роджерса та когнітивного напрямку інтерпретації особистості у роботах Дж. Келлі. Психологічні бар'єри вивчаються різносторонньо: залежно від природи виникнення бар'єрів, сутності та способів аналізу.

У загальній психології бар'єри класифікуються як когнітивні, емоційні, смислові, тактичні тощо. Крім того, у діяльнісному підході дослідниками виділяються наступні групи бар'єрів: мотиваційні та операційні, які виявляються в поведінковій, когнітивній, афективній сферах.

В педагогічній науці вивчення психологічних бар'єрів відбувається у контексті дослідження проблем бар'єрів у взаємодії учасників освітнього процесу: педагогічні бар'єри як дидактична проблема у рамках

психологічного (Глазкова І. Я. [4]), особливості виникнення бар'єрів в період розвитку вікових криз учнів та студентів під час навчання (Міцик Т.О. [11]), бар'єри в педагогічному спілкуванні (Козирев М. П. [9]), виникнення бар'єрів під час налагодження взаємодії у професійній діяльності педагогів (Андрощук І. В. [1]) та ін.

Мета статті – виявити особливості виникнення психологічних бар'єрів під час вивчення іноземної мови та дослідити й запропонувати основні підходи до подолання даних бар'єрів у закладах інклюзивного напрямку.

Виклад основного матеріалу дослідження. В опануванні іноземної мови здобувачами освіти спостерігається ряд бар'єрів, які спричиняють проблеми у сприйнятті іншомовної лексики та оволодінню практичних навичок спілкування іноземною мовою.

В психолого-педагогічній літературі, присвяченій дослідженню психологічних бар'єрів, виділяється пріоритетне питання формування саме комунікативної компетенції на основі сформованої лінгвістичної компетенції.

Саме на думку В. Гумбольдта, мета викладання мови – повідомлення знань про її загальну структуру. Дослідження та розробки комунікативного методу містяться у роботах У. Литлвуд, Г. Піфо, Г. Уїдоусан та ін., які зробили значний внесок у визначення та обґрунтування комунікативного методу, який орієнтований на організацію процесу навчання у контексті реального мовленнєвого спілкування. На думку українського дослідника Ф. Бацевича, «комунікативна особистість проявляє себе в мовній діяльності, у спілкуванні володіє гнучкими позиційними, рольовими та комунікативними стратегіями і тактиками» [2]. Інтенсивне використання інтерактивних засобів комунікації під час дистанційного навчання, інформаційно-комунікативних ресурсів для опанування англійської мови, які змінюють аудиторні заняття навчальними дистанційними заняттями, на початковому етапі навчання, викликає невпевненість учасників освітнього процесу, тривогу, страх навчатись та спілкуватись, використовуючи засоби англійської мови та ін. Ці емоційні стани є причинами виникнення психологічних бар'єрів у вивченні іноземної мови.

Під психологічними бар'єрами, розуміємо перешкоди та психічний стан, який виникає перед або під час виконання навчальної діяльності, який не дозволяє розпочати діяльність, або зупиняє її. Такі психологічні бар'єри найчастіше спостерігаються під час побудови комунікації іноземною мовою.

На думку І. Зязюна, комунікативні бар'єри можна класифікувати таким чином: фізичні (дистанція, простір і час, якими викладач віддаляє себе від здобувачів освіти); гностичні (ситуація під час навчання, коли педагог не приділяє достатньої уваги адаптації власного іншомовного мовлення до рівня студентського розуміння, висловлюється швидко, занадто складно, великими реченнями); емоційні; психологічні; естетичні [7].

Дослідженню психологічних бар'єрів та їх виникнення в опануванні іноземної мови присвячені численні роботи: Висоцької О. Л., Іваніги О. В.,

Каскевич А. А., Сопілко Н. В., Марченко Н. В., Массанова А. В. та ін. Окрім того, важливим є порівняння та співвідношення засобів рідної мови і іноземної мови, щільність спілкування та низький рівень включеності іноземної мови в практичну комунікативну діяльність студента, формування процесу навчання іноземної мови та навчання різним видам мовленнєвої діяльності тощо.

Так, Н. В. Марченко, серед психологічних бар'єрів у вивченні іноземної мови виділяє наступні: подолання «початкового страху перед таким складним, здавалося б, завданням», бар'єр розуміння, бар'єр говоріння, шкільний бар'єр та міжкультурний бар'єр [10].

На нашу думку, ключовим у профілактиці та подоланні психологічних бар'єрів слід виділити *ефективну організацію навчання*, емоційне наповнення навчання, переміщення акценту з засвоєння *теоретичних знань до практичної навчальної діяльності*, виділенні *практичної цінності іноземної мови в професійному спілкуванні*, професійному становленні і зростанні майбутніх фахівців в галузі економіки, соціальної роботи, фінансів, обліку і оподаткування, психології тощо. На думку професора Джека Річардса, саме емоції є часто важливим питанням, «яке стосується впливу, вплив відноситься до ряду емоційних факторів, які можуть впливати на вивчення мови і використання мови» («Emotions are often a feature of language classes ... One important issue relates to affect. Affect refers to a number of emotional factors that may influence language learning and language use») [14].

Тому під час засвоєння теоретичного та практичного матеріалу з іноземної мови, слід враховувати такі рівноцінні складові: вивчення мови (language learning) та використання мови (language use). На нашу думку, ефективна організація навчання і викладання, формування сприятливої атмосфери для оволодіння іноземної мови з метою подолання психологічних бар'єрів, беззаперечно повинна включати:

- правильно побудовану мотивацію до вивчення іноземної мови, у якій ключовим є професійний компонент, що обумовлює практичну значущість вивчення професійних тем та обговорення її засобами іноземної мови, здатності до застосування розвивальної стратегії у подоланні бар'єрів як під безпосереднім керівництвом викладача, так і під час самостійного опрацювання окремих тем з іноземної мови;

- створення ефективної психологічної атмосфери, яка передбачатиме включення у діяльність усіх учасників освітнього процесу та виключатиме появу негативних емоційних станів (страх бути неприйнятним іншими членами суспільства, незрозумілим або не розуміти інших, страх невдачі, комунікативний страх – страх помилитись, який часто спровокований попереднім негативним досвідом щодо вивчення іноземної мови та ін.).

З розвитком інклюзивного напрямку в системі освіти та побудові інклюзивного середовища, в якому усі учасники освітнього процесу рівні та мають рівний доступ до навчального простору і матеріалів, важливим питанням є розробка теоретико-методологічного інструментарію та

створення сприятливих умов для включення здобувачів освіти з інвалідністю у спільний навчальний процес опанування навчальним матеріалом, а також для взаємодії у навчальному процесі зі здобувачами освіти з інвалідністю (з фізичними порушеннями та з порушеннями інтелектуального розвитку). Інклюзивна освіта передбачає створення сприятливої атмосфери та рівних умов для навчання та соціалізації кожного здобувача освіти, однак організація даної роботи вимагає від педагога теоретичних знань, компетенцій та володіння дієвими практичними психолого-педагогічними прийомами.

В практиці навчання дітей з особливими освітніми потребами, з порушенням зору, слуху, опорно-рухового апарату виникає багато бар'єрів до рівноцінного доступу до навчального матеріалу, його засвоєння, для комунікації з ровесниками засобами іноземної мови.

Звертаючись до інноваційного досвіду педагогів-практиків, можна виділити основні форми взаємодії педагога і учнями з інвалідністю. Зокрема, для подолання бар'єрів у вивченні іноземної мови для учнів з порушенням зору, педагогами широко використовуються аудіоматеріали для оволодіння комунікативними навиками. Порушення зору в учнів може суттєво вплинути на формування важливих навичок і пізнавальних механізмів в іншомовному навчальному матеріалі, адже у дітей з порушенням зору спостерігається фрагментарність, страждає повнота огляду, сповільненість сприйняття, спостережливості. На думку педагога І. І. Дриги, серед актуальних методів для використання у вивченні англійської мови зі слабозорими дітьми можна виділити наступні:

- перегляд та прослуховування фільмів, мультфільмів, відео, з урахуванням інтересів учня, а також огляд інтерв'ю улюблених акторів і актрис, трейлерів до фільмів/мультфільмів;

- прослуховування пісень (навіть фонового прослуховування);

- прослуховування аудіокниг, під час цього процесу можна виписувати слова по звучанню, знаходити за голосовим пошуком онлайн, коригувати власне написання, завдяки чому слова мимоволі закріплюються в пам'яті навіть з правильним написанням;

- застосування методу Пімслера, який заснований на аудіюванні – аудіо запис відтворює фрази й речення англійською мовою, а потім повторює їх українською;

- опис та підписування предметів, які оточують учня, фіксуючи деталі, що дозволяє активно вводити англійську в повсякденне життя та відзначити практичне значення вивчення мови;

- використання ігор (включаючи ігри на смартфонах та інших гаджетах)/ переведення гаджета на англійську мову;

- ситуативні з повсякденного життя/рольові п'єси, які мотивують розумову діяльність через те, що учні опиняються в ситуації, коли актуалізується їх вміння спілкуватись засобами іноземної мови, вміти слухати та розуміти співрозмовника, обмінюватись інформацією тощо;

- спілкування з друзями онлайн;

- прогулянки з проговорюванням тощо [5].

На думку педагога, основним завданням тифлопсихології є компенсація «відсутнього зору за рахунок інтенсифікації роботи інших аналізаторів (слуху, дотику), а також формування відчуття перешкоди», з метою побудови образів можуть підключатись процеси уяви, формування логічної пам'яті випереджає розвиток образної пам'яті [5].

В опануванні іноземної мови дітьми з дислексією та з дисграфією найважливіша проблема – це невпевненість. Як зазначає, автор онлайн курсу «Англійська для дітей з дислексією та дисграфією», Олена Українська, саме на окремих заняттях з іноземної мови у процесі спілкування «спілкування з такими ж дітьми повинно зробити їх впевненішими у власних силах» [13]. На думку педагогині, саме спілкування, а не концентрація на вивченні засобів іноземної мови сприяє розвитку комунікативних навичок дітей з дислексією та дисграфією. На її думку у процесі навчання дітей з особливими потребами має здійснюватись ряд педагогічних та корекційних заходів, які запобігатимуть виникненню психологічних бар'єрів у комунікації дітей та оволодінні практичними навиками іншомовного спілкування, використання арт-терапевтичних методик, нейрокорекції, глобального та легкого читання та інших психолого-педагогічних методик.

Для навчання молодших школярів з легким порушенням зору активно використовуються арт-терапевтичні методики. Зокрема, на думку Ю. Бойчука, О. Казачінер, під час використання малювання, виготовлення літер з різних матеріалів (паличок, стрічок, пластиліну), обмацування та відгадування виготовлених із пластиліну літер, малювання пластиліном картини в парах з додержанням рамки малюнка з метою «розвитку дрібної моторики, співвіднесення кольорів» значно полегшувало засвоєння матеріалу з іноземної мови [3, с. 152]. Для опанування навиків читання іноземною мовою учнями з легким порушенням зору Ю. Бойчук та О. Казачінер пропонували тексти «зі збільшеним та більш яскравим шрифтом, які набиралися на комп'ютері та роздруковувалися; з метою розвитку просторової орієнтації – під час ознайомлення учнів із прийменниками місця та напрямку – використовувалися дидактичні ігри на пошук того чи іншого предмета, захованого в класі» [3, с. 153]. Автори наголошують на тому, що створення інклюзивного середовища для дітей з інвалідністю вкрай потрібне, адже створюється «середовище, де всі учні незалежно від свої освітніх потреб здатні навчатися ефективніше, підвищувати свою соціальну компетентність, удосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною спільноти» [3, с. 153].

При цьому, залишається відкритим питання щодо вивчення іноземної мови здобувачами освіти з порушенням слуху, слабчучими та нечуючими. На думку А. Замші «оволодіння озвучуванням (вимова), побудова та зміцнення звуко-літерного зв'язку в англійській мові найбільш складні для дітей із порушеннями слуху» [6, с. 93]. А. Замша відстоює думку

про те, що існує гостра потреба у застосуванні спеціальних технік та методологій щодо навчання здобувачів освіти з порушенням слуху, адже застосування класичних підходів і стратегій навчання англійської мови, а також «формування вміння читати зокрема стосовно дітей із порушеннями слуху малоефективні через специфіку мовного і мовленнєвого розвитку в умовах слухової депривації» [6, с. 94]. Дослідник відзначає, що у сурдопедагогіці ще не сформовано комплексний підхід для навчання здобувачів освіти із порушеннями слуху англійської мови як іноземної.

Однак у даній статті, відстоюємо думку про те, що кожен здобувач освіти, не зважаючи на складність у зв'язку із порушенням здоров'я, має не лише конституційне право, а й моральне і духовне, та рівні можливості для опанування іноземної мови. У цьому контексті важливий саме вибір інструментарію для роботи викладача із здобувачем освіти з особливими освітніми потребами.

Так, робота викладача та пошук методологій і технологій для роботи із студентом з інвалідністю залежить від особливостей фізичного розвитку, а також його лінгвістичних знань, умінь та інтересів студента.

Для подолання психологічного бар'єру говоріння та обміну інформацією, а також для створення умов соціалізації студентів з особливими освітніми потребами слід звернути увагу на комунікативні бар'єри, адже часто психологічні бар'єри виникають внаслідок труднощів у оволодінні лексичним і граматичним матеріалом, здобувач освіти має відчувати себе повноцінним учасником освітнього процесу, який на рівні з іншими студентами без порушень фізичного і розумового здоров'я, має можливість спілкуватись, вивчати навчальний матеріал, адекватно реагувати на спонтанний діалог, комунікативну ситуацію в оволодінні професійними комунікативними темами.

Тому стосовно засвоєння лексичного матеріалу важлива є орієнтація здобувачів освіти на вивчення нових слів і виразів у контексті, з максимальним залученням усіх видів пам'яті: логічної, образної, зорової, моторної, слухової (застосування методу мнемонічних асоціацій, підбору синонімів і антонімів та ін.).

Для уникання виникнення психологічних бар'єрів у мовленнєвій діяльності викладачу потрібно створити атмосферу впевненості студента у своїх силах, вміння миттєво реагувати на комунікативну ситуацію, готовність до спонтанного спілкування. Цьому сприятиме вивчення та вільне використання клішованих виразів, мовленнєвих формул, які, на думку Н. Моргунової та С. Приходько, «допомагають позбутися напруження в мові й роблять її більш живою» [12, с. 112]. Такими формулами та кліше, заміниками пауз, на думку дослідників, є *well (ну), I see (зрозуміло), you know (знаєте), I mean (я маю на увазі), actually/in fact (насправді)* та ін. Ці вирази підвищують рівень впевненості студента в особистих силах, зміцнюють віру у власний інтелектуальний потенціал студента, допомагають професійно вести діалог, встановлюючи контакт зі співрозмовником, та дозволяють виграти час студенту для розуміння

співрозмовника та пошуку відповідних слів для оформлення власної думки.

Залежно від нозологій, викладач повинен застосовувати аудіо та візуальні засоби для формування вмінь читання, говоріння та аудіювання.

Висновки і пропозиції. На нашу думку, у сучасному інклюзивному ЗВО студент неодмінно має бути включеним у мовне середовище, враховуючи його рівень знання і засвоєння іноземної мови, та відчувати себе комфортно у відповідному мовному середовищі.

Тому, погоджуючись з О. В. Іванігою [8], слід відзначити ключову роль педагога у контексті подолання здобувачами освіти психологічних бар'єрів під час вивчення іноземної мови, адже викладач має завдання не лише надавати нові знання студентам, а й застосовувати педагогічні заходи превентивного характеру, що передбачатимуть профілактику можливості виникнення психологічних бар'єрів, вибудовуючи відповідну комунікативну інтеракцію та комунікативну стратегію. Адже саме така стратегія сприятиме ефективному засвоєнню іноземної мови, організації ефективного освітнього простору та процесу засвоєння нових компетентностей, оптимального та приємного для студентів та викладачів.

Список літератури:

1. Андрошук І. В. Бар'єри під час налагодження взаємодії у професійній діяльності педагогів. *Методичні засади підвищення кваліфікації педагогічних працівників системи професійної освіти : збірник матеріалів Всеукраїнської Інтернет-конференції* / за заг. ред. Л.І. Шевчук. Хмельницький : НМЦ ПТО ПК; ФОП Мельник А.А., 2016. С.169–175.

2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. URL: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/o>

3. Бойчук Ю., Казачінер О. Створення інклюзивного освітнього середовища на уроках іноземної (англійської) мови в початковій школі. *Гірська школа Українських Карпат*. № 18 (2018). URL: http://mountainschool.pu.if.ua/sites/default/files/Issue_18/31.pdf

4. Глазкова І. Я. Педагогічний бар'єр як дидактична проблема. URL: <http://scaspee.com/all-materials/36>

5. Дрига І. І. Вивчення англійської мови дітьми з порушеннями зору за допомогою гаджетів та у повсякденному житті. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-vivchennya-angliysko-movi-ditmi-z-porushennyami-zoru-za-dopomogoyu-gadzhativ-ta-u-povsyakdenному-zhitti-151847.html>

6. Замша А. В. Формування в учнів із порушеннями слуху англійськомовних читацьких умінь. English reading skills formation in hearing impairment pupils. *Інноваційна педагогіка. Теорія та методика навчання (з галузей знань)*. Випуск 17. Т. 2. 2019. С. 91-94. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/17/part_2/22.pdf

7. Зязюн І. А. Основи педагогічної майстерності : навчальний посібник для педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Москва : Посвіта, 1989. 302 с.

8. Іваніга О.В. Психологічні бар'єри студентів немовних спеціальностей під час вивчення англійської мови та шляхи їх подолання. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 61. Т. 2. 2018. С. 60-63.

9. Козирєв М. П. Бар'єри педагогічного спілкування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2. Львів : 2013. С. 136-146. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/en/documents_pdf/visnyku/nvsp/02_2013/13kmpbps.pdf

10. Марченко Н.В. Психологічні бар'єри при вивченні іноземних мов. Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди, 2017. URL: <https://cutt.ly/nRBIfcy>

11. Міцик Т.О. Психологічні бар'єри та афект неадекватності як один із факторів образу світу девіантних підлітків. *Наука-практиці. Освіта та розвиток обдарованої особистості*. № 9 (52) /09/2016. С. 22-27.

12. Моргунова Н. С., Приходько С. О. Мовні бар'єри та можливості їх подолання в процесі вивчення іноземної мови студентами технічних ЗВО Language barriers and the possibilities of their supplements in the process of learning foreign language by students of technical universities. *Інноваційна педагогіка. Теорія і методика професійної освіти*. Випуск 30. Т. 1. 2020. С. 109-112. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/30/part_1/24.pdf

13. Спеціальний курс допоможе вивчити англійську дітям з дислексією. URL: <https://osvitoria.media/news/spetsialnyj-kurs-dopomozhe-vyvchyty-anglijsku-dityam-iz-dysleksiyeyu/>

14. Jack C. Richards Psychological barriers in speaking English. Website of educator & arts patron Jack C. Richards. URL : <https://www.professorjackrichards.com/psychological-barriers-in-speaking-english/>

References:

1. Androshchuk, I. V. (2016). Bariery pid chas nalahodzhennia vzaiemodii u profesiinii diialnosti pedahohiv. *Metodychni zasady pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv systemy profesiinoi osvity : zbirnyk materialiv Vseukrainskoi Internet-konferentsii / za zah. red. L.I. Shevchuk. Khmelnytskyi : NMTs PTO PK; FOP Melnyk A.A. S.169–175. [in Ukrainian].*

2. Batsevych, F. S. (2009). Slovnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii. Retrieved from: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/o> [in Ukrainian].

3. Boichuk, Yurii, Kazachiner, Olena (2018). Stvorennia inkluzyvnoho osvitnoho seredovyscha na urokakh inozemnoi (anhliiskoi) movy v pochatkovii shkoli. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*. № 18. Retrieved from: http://mountainschool.pu.if.ua/sites/default/files/Issue_18/31.pdf [in Ukrainian].

4. Hlaskova, I. Ya. Pedahohichniy barier yak dydaktychna problema. Retrieved from: <http://scaspee.com/all-materials/36> [in Ukrainian].

5. Dryha, I. I. Vyvchennia anhliiskoi movy ditmy z porushenniamy zoru za dopomohoiu hadzhetiv ta u povsiakdennomu zhytti. Retrieved from:

<https://naurok.com.ua/stattya-vivchennya-angliysko-movi-ditmi-z-porushennyami-zoru-za-dopomogyu-gadzhativ-ta-u-povsyakdennomu-zhitti-151847.html> [in Ukrainian].

6. Zamsha, A. V. (2019). Formuvannia v uchniv iz porushenniamy slukhu anhlomovnykh chytatskykh umin. English reading skills formation in hearing impairment pupils. *Innovatsiina pedahohika. Teoriia ta metodyka navchannia (z haluzei znan)*. Vypusk 17. T. 2. S. 91-94. Retrieved from: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/17/part_2/22.pdf [in Ukrainian].

7. Ziaziun, I. A. (1989). Osnovy pedahohichnoi maisternosti : navchalnyi posibnyk dlia pedahohichnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv. Moskva : Posvita, 302 s. [in Ukrainian].

8. Ivaniha, O. V. (2018). Psykholohichni bariery studentiv nemovnykh spetsialnostei pid chas vyvchennia anhliiskoi movy ta shliakhy yikh podolannia. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. № 61. T. 2. S. 60-63. [in Ukrainian].

9. Kozyriev, M. P. (2013). Bariery pedahohichnoho spilkuvannia. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. № 2. Lviv. S. 136-146. Retrieved from: https://www.lvduvs.edu.ua/en/documents_pdf/visnyky/nvsp/02_2013/13kmpbps.pdf [in Ukrainian].

10. Marchenko, N. V. (2017). Psykholohichni bariery pry vyvchenni inozemnykh mov. Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Hryhoriia Skovorody. Retrieved from: <https://cutt.ly/nRBIfcy> [in Ukrainian].

11. Mitsyk, T. O. (2016). Psykholohichni bariery ta afekt neadekvatnosti yak odyin iz faktoriv obrazu svitu deviantnykh pidlitkiv. *Nauka-praktytsi. Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. № 9 (52) /09/2016. S. 22-27. [in Ukrainian].

12. Morhunova, N. S., Prykhodko S. O. (2020). Movni bariery ta mozhyvosti yikh podolannia v protsesi vyvchennia inozemnoi movy studentamy tekhnichnykh ZVO Language barriers and the possibilities of their supplements in the process of learning foreign language by students of technical universities. *Innovatsiina pedahohika. Teoriia i metodyka profesiinoi osvity*. Vypusk 30. T. 1. S. 109-112. Retrieved from: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/30/part_1/24.pdf [in Ukrainian].

13. Spetsialnyi kurs dopomozhe vyvchyty anhliisku ditiam z dysleksiieiu. Retrieved from: <https://osvitoria.media/news/spetsialnyj-kurs-dopomozhe-vyvchyty-angliysku-dityam-iz-dysleksiyeyu/> [in Ukrainian].

14. Jack, C. Richards Psychological barriers in speaking English. Website of educator & arts patron Jack C. Richards. Retrieved from: <https://www.professorjackrichards.com/psychological-barriers-in-speaking-english/> [in English].

Наукове видання

ВЕКТОР ПОДІЛЛЯ

Науковий журнал

Випуск 4

ISBN 2617-1112

Підписано до друку 18.11.2021 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Умов. друк. арк. 23,25. Обл.-вид. арк. 24,9.
Тираж 100 прим.

Видавець та виготовлювач
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*